T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YERLEŞME TARİHİ ÇALIŞMALARI İÇİN BİR ÇERÇEVE: ANTAKYA ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Saadet Tuğçe TEZER

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Şehircilik Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ebru FİRİDİN ÖZGÜR

HAZiRAN 2019

Saadet Tuğçe TEZER tarafından hazırlanan "YERLEŞME TARİHİ ÇALIŞMALARI İÇİN BİR ÇERÇEVE: ANTAKYA ÖRNEĞİ" adlı bu tezin DOKTORA tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Ebru FİRİDİN ÖZGÜR
Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA Anabilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Ebru FİRİDİN ÖZGÜR

Üye : Prof. Dr. Hürriyet ÖĞDÜL

Üye : Prof. Dr. Zekiye YENEN

Üye : Prof. Dr. Gülşen ÖZAYDIN

Üye : Prof. Dr. H. Murat GÜVENÇ

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Vakitsiz kaybettiğimiz değerli hocam Aksel Tibet'e,

YERLEŞME TARİHİ ÇALIŞMALARI İÇİN BİR ÇERÇEVE: ANTAKYA ÖRNEĞİ

ÖZET

Yerleşmeleri oluşturan farklı dinamik ve bileşenlerin geçmişten günümüze gösterdiği süreklilik ve süreksizliklerden oluşan yerleşme tarihi çalışmaları, yerleşmelerin bugününün anlaşılması ve geleceğinin yönlendirilmesinde önemlidir. Yerleşme tarihi analizine ilişkin mevcut yöntemlerin (ölçek, zaman, disiplinlerarası bakış açısından) yetersiz kaldığı, yeni ve kapsamlı yöntemlere ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Araştırma amacını yerleşme tarihi analizi olarak belirlemiş olmasa da kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya araştırmaları, analiz araçları ve kavramsal çerçeveleri açısından önemli yaklaşımlar sunmaktadır. Tarihsel coğrafya bakış açısını kentsel morfoloji araştırmalarına dahil eden Conzen ve onu takip eden araştırmacıların analiz yönteminde yer alan kavram ve bileşenlerin yeniden düşünülmesi ve yerleşme tarihi analizi odağında ele alınmasının, bu açıdan önemli açılımlar sağlayacağı düşünülmektedir. Burada yerleşme tarihi analizine yeterince dahil olmadığı düşünülen görsel verilerin de yazılı verilerle eşzamanlı olarak araştırma sürecine dahil edilmesi, yerleşme tarihi çalışmaları açısından önemli bir eksiğin kapatılmasına olanak sağlamaktadır.

Bu yeniden okuma ile oluşacak çerçevede; Antakya'ya dair eski harita, plan ve çizimler ile yazılı kaynakların sistematik biçimde incelenmesi ile yerleşme tarihi analizi için yeniden bir ele alış öneren "yerleşme tarihi analizi bileşenleri" kapsamında yapılacak veri tasnifi, Antakya'nın yerleşme tarihinin bu yöntemle farklı katmanlarını ele alacak biçimde incelenmesi bu çalışmanın hedeflerini oluşturur. Böylece toplumsal, ekonomik, kültürel bileşenler ve değişimlerin mekândaki izlerinin, sürekliliğinin ve etkileşiminin anlaşılabilir bir çerçevesinin çizilebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın diğer hedefi de, farklı nitelikteki yerleşmelere -koşulları ve kısıtlılıkları ifade etmek kaydıyla- uyarlanabilir bir yerleşme tarihi analizi çerçevesine erişilmesidir. Yerleşme tarihi çalışmalarında rastlanan ve yerleşmeyi anlamaya olanak vermeyen, yerleşmenin geleceğine dair öngörü geliştirmeye imkân sağlamayan durağan yapıdaki anlayışa dair bir eleştiri ve bu sorunu aşmak için alternatif bir çerçeve önerisine ulaşmak amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda yapılan çalışmada yerleşme tarihi analizine ilişkin olarka hazırlanan çerçeve ile Antakya kenti hem kuruluşundan günümüze hem de 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönem için ölçeklerarası, dönemler arası ve disiplinlerarası bir bakış açısıyla analiz edilmiştir.

Anahtar sözcükler: yerleşme tarihi, Antakya, tarihsel coğrafya, kentsel morfoloji

A FRAMEWORK FOR SETTLEMENT HISTORY STUDIES: CASE OF ANTAKYA

ABSTRACT

The settlement history studies, which consist of the continuity and discontinuities of the different dynamics and components that make up the settlements from the past to the present, are important in understanding the present of the settlements and directing the future. It is believed that existing methods (scale, time, interdisciplinary point of view) are insufficient and new and comprehensive methods are needed for settlement history analysis. Although it has not determined the research purpose as the settlement history analysis, it offers important approaches in terms of urban morphology and historical geography research, analysis tools and conceptual frameworks. Considering the historical geography perspective in the study of the urban morphology, Conzen and the researchers who follow it are thought to be important approaches in this respect. The inclusion of visual data, which is thought to be not included enough in the settlement history analysis, concurrently with the written data enables the closure of a significant deficiency in terms of the studies of the settlement history.

In the frame of this re-reading; The classification of the data to be made within the context of “settlement history analysis components ”, which suggests a systematic review of ancient maps, plans and drawings, and written sources for Antioch, as well as the analysis of the settlement history, will be examined in a way to address the different layers of Antioch's settlement history with this method. they constitute the objectives of this study. Thus, it is thought that an understandable framework of social, economic, cultural components and changes in space, continuity and interaction can be drawn. The other aim of the study is to reach an adaptable settlement date analysis framework in terms of different settlements - conditions and limitations. It is a critique of the static structure which is encountered in the settlement history studies and does not allow to understand the settlement and does not allow to develop a prediction for the future of the settlement and it is aimed to reach an alternative framework to overcome this problem.

In this study, city of Antakya was analyzed with a cross-scale, inter-period and interdisciplinary perspective for the period from its foundation to the present day and from the 19th century to the present day with the framework prepared for the settlement history analysis.

Keywords: settlement history, Antioch, historic geography, urban morphology

ÖNSÖZ

Hayatımın en büyük tutkularından biri olan Antakya kentinin tarihine ilişkin merak ettiğim, boyumu aşan pek çok şey öğrendiğim, sürekli öğrenme hevesimi tazeleyen Doktora Tezi dönemi bugün itibariyle tamamlandı. Bu süreçte her an yanımda hissettiğim değerli Tez danışmanım Ebru Firidin Özgür'e hedefimi ve yönümü her unuttuğumda bana ne yapmak istediğimi her zaman sabırla hatırlattığı için teşekkür ederim. Tez izleme komitesinin özverili üyelerinden Hürriyet Öğdül'e müthiş açıklıktaki aklıyla her aşamada tez sürecinin karmaşasının sadeleşmesi için ışık tuttuğu, varlığının kıymetini her zaman bileceğim Zekiye Yenen'e yerleşme tarihi çalışmanın önemini ve benzersizliğini Lisans eğitimimde ilk karşılaştığımız andan itibaren her adımında hissettirdiği için müteşekkirim.

Doktora Tezi Savunma Jürisi'nde yer alan Gülşen Özaydın, Murat Güvenç, Esin Aktuğlu Aktan ile hem jüride yer alan hem de mekâna, haritalara bakışa dair ufkumu açan Melih Birik'e katkıları için çok teşekkür ederim.

Tanıştığımız günden itibaren öğrenmenin sınırlarına, öğrenciyle iletişime dair ezberimi bozan, öğrenmeye dair hiç bilmediğim bir dille beni tanıştıran ve her zaman daha fazlasını öğrenmeye dair imkânı ve merakı her sözünde yeniden hissettiğim ve gerçek dünyada karşılaştığımız için her zaman mutlu olacağım Aslı Odman'a, akademisyen olmaya dair hayallerimin biricik ortağı değerli dostum Çare Olgun Çalışkan'a, haritalara bakışına ve çalışma disiplinine büyük hayranlık duyduğum Jean François Pérouse'a, akademinin sınırlarını yeniden sorgulamaya imkân ve bu sınırları genişletmeye dair umut veren sevgili hocam Besime Şen'e katkıları için çok teşekkür ederim.

"Memleket"in "doğum yeri"yle ilgisi olması gerekmediğini okuduğum her yeni metin, gördüğüm her yeni harita, fotoğraf ve kente her adım atışımda derinden hissettiren, "memleket hasreti"ni her zaman içimde hissettiğim güzel evim Antakya'ya, tezin her satırında yanımda hissettiğim Antakya ailem ve arkadaşlarıma her şey için teşekkür ederim.

Her zaman bir üyesi olmaktan gurur duyduğum Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü hocaları ve araştırma görevlilerine, özellikle tezin son dönemecinde gösterdikleri anlayış ve büyük özveri için çok teşekkür ederim.

MSGSÜ Doktora Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında yaptığım Antakya saha araştırması sürecindeki katkları için MSGSÜ Bilimsel Araştırma Projeleri

Koordinatörlüğü'ne, 2018 yılında Polonya'da düzenlenen Uluslararası Doktora Öğrencileri Semineri kapsamında tezimin araştırma sürecini anlatmama ve güzel tartışma ortamına imkân veren AGORA Ekibi'ne katkıları için teşekkür ederim.

Dünyanın bütün konularına ve özellikle tarihe dair güzel sohbetlerimizin sonsuza kadar sürmesini dilediğim Ümit Aksoy'a, aramızdaki arkadaşlık-aile çizgisinin çoktan kaybolduğu değerli arkadaşım Gamze Genç'e, tezimin hazırlanmasında teknik açıdan yetersizliğimin aşılmasında büyük bir özveriyle yanımda olan arkadaşlarım Kübra Görgülü ve Elif Hant'a her şey için teşekkür ederim.

Uyandığım her yeni günde varlıklarının benim için dünyadaki en büyük şans olduğunu bir kez daha hissettiğim, hayatın karşımıza çıkardığı iyi ve kötü her durumda koşulsuz yanımda hissettiğim, ilk öğretmenlerim ve güzel ailem; annem Emine Tezer, babam Ali İhsan Tezer ve tez bitirme sürecinde büyük emeğiyle yanımda olan, henüz okuldan habersiz bir çocukken bana okuma-yazmayı öğrettiği gün okumaya dair bitmez hevesimin fitilini ateşleyen ablam Tuğba Tezer Arkan'a her şey için müteşekkirim.

Son olarak, varlığıyla bana her zaman benzersiz bir mutluluk hissettiren, yerli yersiz keyifli kahkahalarımın sebebi, Doktora Tezi sürecimin bütün heyecanını ve sancısını bir defa bile şikayet etmeden benimle beraber yaşayan canım eşim Ceyhan Çılğın'a her şey için çok teşekkür ederim.

Saadet Tuğçe TEZER

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... *xxvi*

ABSTRACT ..... *xxviii*

ÖNSÖZ ..... *xxx*

İÇİNDEKİLER ..... *xviii*

ŞEKİL LİSTESİ ..... *xx*

ÇİZELGE LİSTESİ ..... *xxiii*

HARİTA LİSTESİ ..... *xxiv*

FOTOĞRAF LİSTESİ ..... *xxvi*

1 GİRİŞ *1*

1.1 Çalışmanın Amacı ve Gerekçesi **3**

1.2 Çalışmanın Özgün Yönü **7**

1.3 Hipotez ve Araştırma Soruları **9**

1.4 Yer Seçimi **9**

2 YERLEŞME TARİHİ ANALİZİNE İLİŞKİN BİR YENİDEN OKUMA *11*

2.1 Yerleşme Tarihi Analizine Genel Bir Bakış **14**

2.1.1 Yerleşme tarihi çalışmalarının gelişimi 14

2.1.2 Türkiye'de yerleşme tarihi çalışması türleri 18

2.2 Yerleşme Tarihi Analizinde Kentsel Morfoloji **26**

2.2.1 Kentsel morfolojinin gelişimi 26

2.2.1.1 Kentsel morfoloji tanımları 27

2.2.1.2 Kentsel Morfoloji'de Farklı Yaklaşım ve Ekoller 32

2.2.1.3 Kentsel Morfolojinin Gelişiminin Değerlendirilmesi 47

2.2.2 Kentsel morfoloji yönteminin temel kavram ve bileşenleri 50

2.2.2.1 Kentsel morfolojinin İngiliz ekolünde yöntem bileşenleri 50

2.2.2.2 Kentsel morfolojinin İtalyan ekolünde yöntem bileşenleri 57

2.2.2.3 Kentsel morfolojinin Fransız ekolünde yöntem bileşenleri 58

2.2.2.4 Kentsel morfolojinin yerleşme tarihi analizi yöntemine katkısı 59

2.3 Yerleşme Tarihi Analizi Çerçevesinin Geliştirilmesi İçin Yardımcı Kavramlar **62**

2.3.1 Yerleşme Tarihi Analizinde Tarihsel Coğrafya 63

2.3.1.1. Tarihsel coğrafya tanımları 63

2.3.1.2. Tarihsel coğrafyanın kapsamı, gelişimi, kaynakları 66

2.3.1.3. Tarihsel coğrafya yönteminin adımları 69

2.3.1.4. Tarihsel coğrafyanın yerleşme tarihi analizine katkısı 70

2.4 Yerleşme Tarihi Analizi İçin Kentsel Morfoloji ve Tarihsel Coğrafya'nın Biraraya Gelişi 78

2.5 Bölüm Sonucu 81

3 YÖNTEM: YERLEŞME TARİHİ ANALİZİ ÇERÇEVESİ 82

3.1 Çerçevenin bileşenleri 83

3.1.1 Yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu 83

3.1.2 Görsel veri / Harita analizi 87

3.2 Yöntemin adımları 91

3.2.1 Yerleşme tarihi analizi yönteminin adımları 91

3.2.2 Tarihsel haritaların yerleşme tarihi analizi için veri oluşturacak şekilde değerlendirilmesi 93

3.3. Bölüm Sonucu 96

4 19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE ANTAKYA KENTİNİN YERLEŞME TARİHİ ANALİZİ 98

4.1 Antakya'nın Görsel ve Yazılı Literatürü'nün Değerlendirilmesi 104

4.2 Yerleşme Tarihi Analizi Çerçevesinde 19. Yüzyıldan Bugüne Antakya Kentinin İncelenmesi 116

4.2.1 Çalışmanın ölçeği ve dönemi; Yöntem, yer ve zaman ilişkisi 116

4.2.1.1. Çalışmanın ölçeği 117

4.2.1.2. Çalışmanın dönemi 119

4.2.2 Yöntemin uygulanması 124

4.2.2.1. Antakya'nın tarihsel ve güncel haritalarının yerleşme tarihi analizi için değerlendirilmesi 124

4.2.2.2. Antakya'nın yerleşme tarihi analizi 170

4.3. Yöntemin kısıtları ve imkânları 227

4.4. Bölüm Sonucu 229

5 SONUÇ VE TARTIŞMA 230

KAYNAKLAR 241

EKLER 249

ÖZGEÇMİŞ 305

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1-1. Tezin Akış Şeması 2
Şekil 2-1. Kentsel Morfolojiye Coğrafya Kökenli Yaklaşımlar 34
Şekil 2-2. Kentsel Morfolojiye Mimarlık Kökenli Yaklaşımlar 36
Şekil 2-3. Conzen'in "Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis" adlı çalışmasında Alnwick plan üniteleri 37
Şekil 2-4. Conzen'in "Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis" adlı çalışmasında kent dokusunun tarihsel dönemlere göre değişiminin incelenmesi 38
Şekil 2-5. Conzen'in "Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis" adlı çalışmasında Alnwick kentsel çeper kuşak alanları 39
Şekil 2-6. Kentsel Morfoloji - İngiliz Ekolü 40
Şekil 2-7. Caniggia'nın 1979 tarihli çalışmasında Floransa, Roma ve Cenova'da konut tiplerinin "diachronic" mutasyonu 42
Şekil 2-8. Kentsel Morfoloji - İtalyan Ekolü 43
Şekil 2-9. Panerai'nin çalışmalarında özel ve kamusal/kolektif bahçeler arasındaki kullanım durumunu gösterir kesit ve plan çizimleri 46
Şekil 2-10. Kentsel Morfoloji - Fransız Ekolü 47
Şekil 2-11. Kentsel morfolojide yaklaşımlar ve ekoller 49
Şekil 2-12. Conzen'in Alnwick çalışmasında plan ünitesi, sokak ünitesi ve hücre ünitesi analiz süreci 51
Şekil 2-13. Conzen'in Alnwick çalışmasında 1. sokak ve yapı adası dokusu (town plan), 2. mülkiyet dokusu (land use pattern) dokusu, 3. üç boyutlu yapı dokusu (building fabric) 51
Şekil 2-14. Kentsel morfolojinin İngiliz ekolünde yöntemin temel bileşenleri 57
Şekil 2-15. Kentsel morfolojinin İtalyan ekolünde yöntemin temel bileşenleri 58
Şekil 2-16. Kentsel morfolojinin Fransız ekolünde yöntemin temel bileşenleri 59
Şekil 2-17. Kentsel morfoloji ekollerinin temel yöntem bileşenleri 61
Şekil 2-18. Conzen'in "Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis" adlı çalışmasında Alnwick kentinin yapılı çevresinin gelişme bölge ve dönemleri 76
Şekil 2-19. Conzen'in Alnwick çalışmasında kentin İngiliz dönemine ilişkin "situation" (lokasyon/konumlanma) gösterir çizim 77
Şekil 2-20. Kentsel morfolojide ölçekler ve örüntüler arası ilişkiler 78
Şekil 2-21. Kentsel Morfoloji - Yerleşme Tarihi - Tarihsel Coğrafya Bileşenleri İlişkisi 80
Şekil 3-1. Haritaların Analiz Yöntemi 90
Şekil 3-2. Yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu ve Yerleşme tarihi analizi için veri dökümü tablosu 92
Şekil 4-1. Hatay ili ve çevresinin topoğrafik durumu (1) 100
Şekil 4-2. Hatay ili ve çevresinin topoğrafik durumu (2) 100
Şekil 4-3. Antakya ve çevresindeki 1. kademeli yerleşmeler ile Asi Nehri'nin konumu 101
Şekil 4-5. Antakya kentinin gelişimini belirleyen eşikler (1) 102
Şekil 4-6. Antakya kentinin gelişimini belirleyen eşikler (2) 102
Şekil 4-7. Antakya ve çevresindeki 1. kademeli yerleşmeler ile ulaşım kademelenmesi 103
Şekil 4-8. Çalışmanın döneminin belirlenmesi 122

Şekil 4-9. Çalışmanın ölçek - görsel malzeme ilişkisi 123
Şekil 4-10. Ölçek - görsel malzeme - siyasi arka plan ilişkisi 123
Şekil 4-11. Teritoryal şema 1: Osmanlı dönemi 130
Şekil 4-12. Teritoryal şema 2: Osmanlı dönemi 130
Şekil 4-13. Teritoryal şema 3: 1895-1896 yılları 131
Şekil 4-14. Teritoryal şema 4: 1895-1896 131
Şekil 4-15. Teritoryal şema 5: 1906-1913 131
Şekil 4-16. Teritoryal şema 6: 19. yy sonu - 20. yy başı 132
Şekil 4-17. Teritoryal şema 7: Osmanlı döneminde hac yolu 132
Şekil 4-18. Teritoryal şema 8: 15.-16. yüzyıl 133
Şekil 4-19. Teritoryal şema 9: 1872 yılında Halep-Antakya ticareti 133
Şekil 4-20. Teritoryal şema 10: 1890 yılında Antakya-amerika ticareti 133
Şekil 4-21. Teritoryal şema 11: 1892 yılında Antakya'nın tahıl ticareti 133
Şekil 4-22. Teritoryal şema 12: 1892 yılında Antakya'nın ticaret ilişkileri 134
Şekil 4-23. Teritoryal şema 13: Osmanlı döneminde İskenderun limanı 134
Şekil 4-24. Teritoryal şema 14: Osmanlı döneminde Akdeniz-Halep ipek ticareti 134
Şekil 4-25. Üst ölçekli harita incelemesi - çalışma kurgusu 135
Şekil 4-26. 1843 Suriye haritasının incelenmesi 136
Şekil 4-27. 1844 yılı Kiepert ve Moltke'nin Küçük Asya haritasının incelenmesi 137
Şekil 4-28. 1890 Cuinet'nin Halep haritasının incelenmesi 138
Şekil 4-29. 1890 sonrası Halep Vilayet Haritası'nın incelenmesi 139
Şekil 4-30. 1911 Kiepert'in Adana Haritası'nın incelenmesi 140
Şekil 4-31. 1937 Antioche Haritası'nın incelenmesi 141
Şekil 4-32. 1975 İskenderun, Antakya ve havalisi haritasının incelenmesi 142
Şekil 4-33. 1987 tarihli İskenderun, Halep, Antakya haritası ve 1995 tarihli HGM Antakya haritasının incelenmesi 143
Şekil 4-34. 2018 Google Earth güncel hava fotoğrafının değerlendirilmesi 145
Şekil 4-35. Üst ölçekli haritaların yerleşme tarihi analizi için değerlendirilmesi 146
Şekil 4-35. Antakya kent makroformu - çalışma kurgusu 147
Şekil 4-36. 19. yüzyıl öncesi ve 19. yüzyıl-1930 yılları arasında Antakya'nın kentsel makroformunun gelişimi 148
Şekil 4-37. 1930-1960 yılları ve 1960-1995 yılları arasında Antakya kentsel makroformunun gelişimi 149
Şekil 4-38. Antakya kent makroformunun gelişme dönemleri – 1 151
Şekil 4-39. Antakya kent makroformunun gelişme dönemleri – 2 152
Şekil 4-40. Antakya kent dokusu / morfolojik inceleme - çalışma kurgusu 153
Şekil 4-41. Antakya kent makroformun gelişme dönemleri ve morfolojik inceleme rotası - 1 154
Şekil 4-42. Antakya kent makroformun gelişme dönemleri ve morfolojik inceleme rotası - 2 155
Şekil 4-43. Kentsel morfoloji incelemesi - rotanın dönüşümü 157
Şekil 4-45. Morfolojik analiz - Örnek doku 1 159
Şekil 4-46. Morfolojik analiz - Örnek doku 2 160
Şekil 4-47. Morfolojik analiz - Örnek doku 3 161
Şekil 4-48. Morfolojik analiz - Örnek doku 4 162
Şekil 4-49. Morfolojik analiz - Örnek doku 5 163
Şekil 4-50. Morfolojik analiz - Örnek doku 6 164
Şekil 4-51. Morfolojik analiz - Örnek doku 7 165
Şekil 4-52. Morfolojik analiz - Örnek doku 8 166
Şekil 4-53. Morfolojik analiz - Örnek doku 9 167

Şekil 4-54. Morfolojik analiz - Örnek doku 10 168
Şekil 4-55. Morfolojik analiz - Örnek doku 11 169

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge 3-1. Yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu 84
Çizelge 3-2. Yerleşme tarihi analizi için veri dökümü tablosu..... 86
Çizelge 4-3. Antakya'nın Osmanlı dönemi ve Fransız Mandası dönemindeki nüfus büyüklükleri 148
Çizelge 4-4. Antakya'nın Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki nüfus büyüklükleri.. 150
Çizelge 4-1. Antakya'nın yerleşme tarihi analizi bileşenleri - veri dökümü tablosu174
Çizelge 4-2. Antakya'nın yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu 175

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. Hatay'ın ülke içindeki yeri 99
Harita 2. Antakya'nın kuruluş yıllarındaki bölgesel haritası 105
Harita 3. 1843 tarihli Suriye haritası 105
Harita 4. 1844 tarihli Kiepert ve Moltke'nin Küçük Asya haritası 106
Harita 5. 1858 tarihli İskenderun, Beylan, Antakya, Süveydiye, Arsus ve civarı haritası 106
Harita 6. 1911 tarihli Kiepert'in Adana haritası (Antakya çevresi) 106
Harita 7. 1913 tarihli 1/400.000 ölçekli Adana Ottomame haritası (Doğu Akdeniz) 106
Harita 8. 1/200.000 ölçekli Antakya ve çevresi (Harita Umum Müdürlüğü) haritası 107
Harita 9. Halep Vilâyeti haritası 107
Harita 10. 1948 tarihli 1/200.000 ölçekli Antakya ve çevresi haritası 107
Harita 11. 1/400.000 ölçekli Alman haritası 107
Harita 12. 1987-1991 tarihli Antakya ve çevresi haritası 107
Harita 13. 1946 tarihli 1/500.000 ölçekli Hatay haritası 107
Harita 14. 1/200.000 ölçekli Hatay haritası (R. Altay) 108
Harita 15. 1/250.000 ölçekli Hatay haritası (1975) 108
Harita 16. 1955 yılı Antakya ve güneyine ilişkin harita 108
Harita 17. 1/200.000 ölçekli Carte de la Plaine d'el Ameuk Vilayet d'Alep 108
Harita 18. 1956-1960 yılı 1/25.000 ölçekli Antakya ve çevresi haritası 109
Harita 19. 1995 yılı 1/25.000 ölçekli Antakya ve çevresi haritası 109
Harita 20. 1956 yılı Antakya hava fotoğrafı 109
Harita 21. 1973 yılı Antakya hava fotoğrafı 109
Harita 22. 1978 yılı Antakya hava fotoğrafı 109
Harita 23. 1992 yılı Antakya hava fotoğrafı 109
Harita 24. 2018 tarihli güncel hava fotoğrafı 110
Harita 25. 2011 tarihli Antakya hâlihazır haritası 110
Harita 26. 1929-1930 tarihli Fransız Kadastral Planları/Haritaları 110
Harita 27. 2005 tarihli 1/5000 ölçekli Antakya Şehir Rehberi 110
Harita 28. 1906/1912 tarihli 1/50.000 ölçekli Antakya haritası 111
Harita 29. Rey Planı 111
Harita 30. 1932 - 1. Gelişme Planı Danger Planı 111
Harita 31. 1934 - Grid Plan From the Roman Antioch Periode + Ethnic & Religious Quartes of Antakya 111
Harita 32. Muller Map Plan of Antioch 112
Harita 33. Uggeri Map Antioch 112
Harita 34. Downey, G., 1963, Ancient Antioch haritası 112
Harita 35. 1932 tarihli Antakya sokak bağlantıları haritası 112
Harita 36. Antakya Haçlı Prensliği 113
Harita 37. Antakya kazı planı 113
Harita 38. Antakya Antik kenti (1880) 113
Harita 39. Antioch kent planı 113
Harita 40. Antakya çarşı planı 113
Harita 41. Antakya kent planı 113
Harita 42. Antakya'nın kuruluş yıllarındaki bölgesel haritası 181
Harita 43. Ancient Antioch haritası (Selevkoslar dönemi) 181

Harita 44. Muller Map Plan of Antioch (Roma dönemi) 182
Harita 45. Uggeri Map Antioch 182
Harita 46. Antakya Antik kenti – Roma Dönemi..... 182
Harita 47. Sasani devletinin sınırları 183
Harita 48. Antakya'nın Bizans dönemi haritası..... 184
Harita 49. İslamiyetin yayılışını gösterir harita 185
Harita 50. Selçuklu Devleti'nin sınırları 185
Harita 51. Antakya'nın 1098 yılı kent planı..... 186
Harita 52. 1935 yılında Antakya'da yer alan başlıca yapılar 208
Harita 53. Antakya'nın çarşılar bölgesi - 1..... 221
Harita 54. Antakya'nın çarşılar bölgesi - 2..... 222

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 4-1. Antakya surları, Bartlett'in çizimleri (1836-1837) 181
Fotoğraf 4-2. 1930-1938 yılı arası dönem, Fransız askeri kaynaklarının hazırladığı Antakya hava fotoğrafı 188
Fotoğraf 4-3. 1920 yılında Antakya Mezarlık alanı 197
Fotoğraf 4-4. Antakya'da ipek böcekçiliği 200
Fotoğraf 4-5. 1912 yılında Uzun Çarşı - Buğday Pazarı 200
Fotoğraf 4-6. Antakya'da çarşılar bölgesinden fotoğraf 204
Fotoğraf 4-7. Antakya'nın Osmanlı döneminde taşımacılığa ilişkin fotoğraf 206
Fotoğraf 4-8. 1904 yılında Antakya Köprü Başı 209
Fotoğraf 4-9. 1938, Hatay Devleti Meclis binası 212
Fotoğraf 4-10. 1898 yılında Antakya 214
Fotoğraf 4-11. 1900'lerin başında Antakya kenti 216
Fotoğraf 4-12. 1922 yılında Asi Nehri ve Antakya villaları 218
Fotoğraf 4-13. 1912 yılında Uzun Çarşı 219
Fotoğraf 4-14. 1922 yılında Askeri Kışla yapısı 220
Fotoğraf 4-15. Antakya'da buğday satışına ait fotoğraf 224
Fotoğraf 4-16. 1910 yılında Saray Caddesi 224
Fotoğraf 4-17. 1910 yılında Habib-i Neccar Dağı'nın eteklerinde gelişen Antakya kenti 226

1 GİRİŞ

Antakya'nın 19. yüzyılından günümüze kadar olan yerleşme tarihinin bu çalışma kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi yöntemiyle incelendiği bu tezin akışı; çalışmanın amacı, özgün yönü, hipotezi, araştırma soruları ve yer seçimi gerekçelerinin açıklanması ile başlamaktadır. Ardından yerleşme tarihi analizine ilişkin bir yeniden okumanın yapıldığı ikinci bölümde yerleşme tarihi çalışmaları, bu çalışmada önerilen yöntem için kullanılan kentsel morfoloji disiplini ve onu besleyecek kavramlarla çalışmaya dahil edilen tarihsel coğrafya bu disiplinlerin gelişme süreçleri, yöntemleri ve temel kavramları ile ele alınmaktadır. Tezin yönteminin açıklandığı üçüncü bölümde, tez kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi yöntemi; yöntemin bileşenleri ve yöntemin adımları ile açıklanmaktadır. 19. yüzyıldan günümüze Antakya kentinin yerleşme tarihinin incelenmesi için, tezin yönteminin uygulandığı dördüncü kısımda; Antakya'ya dair yapılan araştırma sürecinde erişilen görsel ve yazılı literatürün değerlendirilmesi, Antakya üzerine yapılan araştırma sürecinin anlatılması, Antakya'nın kuruluşundan bugüne tarihsel gelişimi ve yerleşme tarihi analizi ile kentin 19. yüzyıldan bugüne incelenmesi yer almaktadır. Sonuç ve tartışmaların yer aldığı son kısımda; yöntem ve Antakya'nın tarihsel gelişimi üzerine erişilen sonuçlar ele alınmakta, bu çalışmadan sonra yapılacak yeni araştırma imkânları araştırılmaktadır.

Tezin Ekler bölümünde ise Antakya'ya ilişkin yazılı kaynakların derlenmesiyle hazırlanan bir yerel kaynakça, tez kapsamında erişilen harita ve tablolar üzerinden üretilen görsel malzemenin ayrıntılı incelenebileceği bir kısım yer almaktadır. Tüm bu sürecin anlatıldığı tezin akış şemasında araştırma ve tez yazım sürecinin adımlarını incelemek mümkündür (Şekil 1-1).

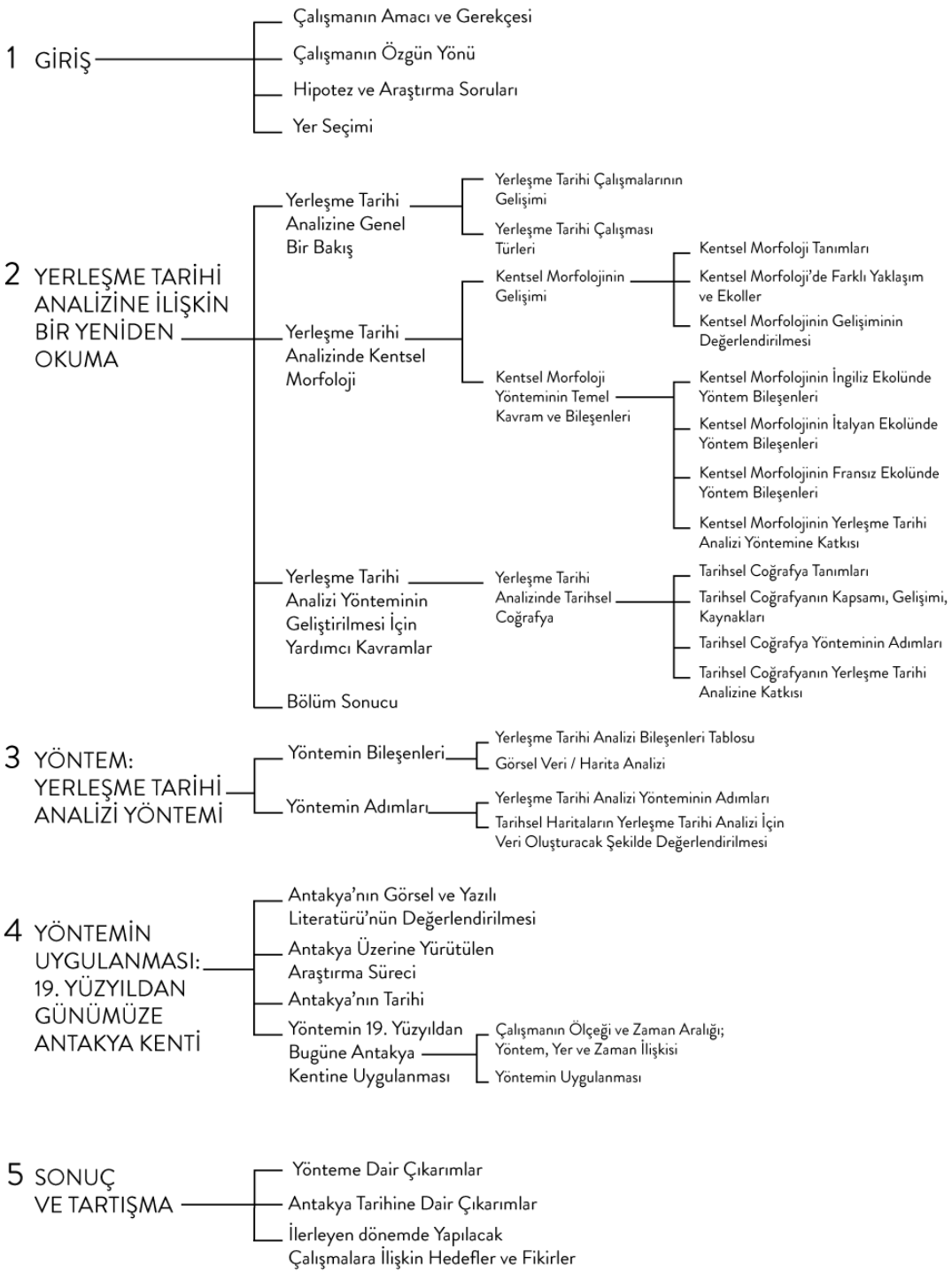

Şekil 1-1. Tezin Akış Şeması

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

1.1 Çalışmanın Amacı ve Gerekçesi

Yerleşme tarihinin analiz edilmesinde kullanılan yöntemlerin pek çoğu, çalışmaya konu yerleşmenin coğrafyasını, yapısal özelliklerini, fiziksel yapı ve sosyal yapı ilişkisinin değişimini analiz sürecine dahil etmemektedir. Planlama çalışması, kentsel tasarım projesi gibi farklı süreçler içinde yapılan yerleşme tarihi çalışmalarında karşılaşılan; ana kaynağa erişim, bugünün yerleşmelerinde geçmişe dair izlerin belli ölçüde deforme olmuş olması, dolayısıyla geçmişin izini sürme zorluğu ve benzeri zorluklar nedeniyle bu çalışmalarda tarihsel geçmiş konusu genellikle yerleşmeye dair geçmiş rapor ve yayınlardan yapılan alıntılar ve içeriği açısından yeterince tartışılmamış ifadelerle ele alınmaktadır.

Öte yandan, teorik ve metodolojik açıdan heterojen bir yapıya sahip olan yerleşme tarihi araştırmalarının, herhangi bir analiz ve yöntem ile sınırlı olmak durumunda olmadığını belirtmek mümkündür (Kılınç, 2007, 180). Kent planlama ve kentsel tasarım alanında yerleşme tarihini anlamak bir gereklilik olarak görülmekle birlikte, bu konu daha çok durağan bir yaklaşımla ele alınmakta, bu da yapılan çalışmaların dönemsel olarak kentin gelişimini anlamaya yönelik mekânsal izlere odaklanmasına sebep olmaktadır. Ancak yerleşmeyi oluşturan toplumsal, kültürel, ekonomik ve doğal ve coğrafi koşullar, karşılıklı ilişkileri ve bugüne etkileri ile dinamik bir biçimde ele alınmamaktadır. Yerleşme tarihinin üretim ilişkileri, doğal kaynaklar, kültürel üretim, toplumsal yapı ve ulaşım ağı içindeki konumunun salt kronolojik bir yaklaşım yerine bu ilişkisellikleri oluşturan etkenleri anlamaya yönelik olarak ele alınması, yerleşmelerin bugünlerini anlamaya da fırsat verecektir. Bu açıdan, yerleşme tarihinin morfolojik değişim süreçlerini anlamak için şehircilikte sıklıkla özellikle Conzen ekolünü izleyen kentsel morfoloji yaklaşımları kullanılmaktadır. Kentsel morfoloji yaklaşımlarının yerleşmelerin tarihsel süreçlerine ilişkin değerlendirmeleri ağırlıklı olarak yerleşmelerin fiziksel formuna odaklanmakta; yerleşme formunu oluşturan ve belirleyen bileşenleri çözümlemeyi sağlayan araçları incelemektedir. Ancak kentin ya da kentin bir bölümünün belli bir dönemdeki tarihinin analiz edilmesi için fiziksel biçimin oluşumuna odaklanan bileşenlerin yanı sıra üst ölçekteki ilişkilerin değerlendirilmesi de önem taşımaktadır. Kentsel morfolojinin yanısıra tarihsel coğrafya, kent tarihini anlamada bir diğer alanı oluşturmaktadır. Tarihsel coğrafya yaklaşımlarında kullanılan araçlar ise belli bir coğrafyaya tarihsel bakışı içerdiklerinden, kenti bölgesi içinde ele almayı sağlayabilecek hem ölçeklerarası

bakışı hem de konular arasındaki ilişkileri kurmaya yarayabilir. Bu açıdan, teritoryalite kavramı önem kazanmaktadır. Bir yerleşmenin farklı olgular çerçevesinde ilişki içinde olduğu (coğrafi) bölgeyi tanımlayan bu kavram, yerleşme tarihi analizi için toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin çevrelerini sunmaktadır. Burada yapılmak istenen yerleşme tarihi analizinde, teritoryalite[1]nin izini sürmek, yöntemin başlıca bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın temel önermesi, tarihsel kentsel coğrafyayı da içeren kentsel morfoloji analizinin kavramları ve bileşenleriyle yeniden ele alınması ve tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinlerle desteklenmesinin, bir yerleşmenin tarihini anlamak ve çözümlemek için yeni ve dinamik bir perspektif sunabileceğidir. Bunun için yerleşmenin kültür, iktisadi üretim, toplumsal yapı gibi farklı boyutlarıyla ele alınmasını sağlayacak bir yaklaşım geliştirilmelidir.

Yerleşme tarihi analizine ilişkin mevcut ele alışlar, yerleşmenin tarihinin, geçmişinin geleceğine etki etme olanağını yok saymaktadır. Halbuki bir yerleşmeyi oluşturan farklı dinamiklerin geçmişten günümüze sürekliliği ve süreksizliğinin yerleşmelerin bugününü ve giderek geleceğini belirlediği görülmektedir. Bir yerleşmenin tarihsel gelişimini kapsamlı ve çok katmanlı olarak analiz eden bir araştırmanın sosyal, fiziksel, ekonomik ve yönetimsel düzeyler ile yerleşme ölçeği ve üst ölçekli ilişkileri bir arada barındırması gerekmektedir.

Herhangi bir yerleşme üzerinde çalışırken, mekânın kendine özgü hem zaman hem mekân içinde farklılıklarının eşzamanlı ele alınabileceği bir yönelim ve tarz mümkün müdür ya da böyle bir dile ihtiyaç var mıdır? Bilinen yöntemler pek çok yerleşmenin mevcut durumunu açıklayabilmekte, ancak mekândaki tarihsel süreklilik ve kopuşları net bir şekilde ortaya koymamaktadır. Bu çalışmada bir yerleşmenin tarihsel açıdan incelenmesine dair açıklanan gerekçelerle, "Kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya ışığında sistematik bir yerleşme tarihi analizi yöntemi geliştirmek mümkün müdür?" sorusuna; hem bir yerleşmede test edilen hem de farklı yerleşmelere uygulanabilirliği ve uygulanma koşulları tartışılan bir cevap aranmaktadır.

[1] Farklı disiplinlerde, farklı araştırma alanlarında değişen anlamlarla ele alınan "teritoryalite" kavramının bu çalışma kapsamında ele alınış ve yönteme dahil oluş biçimi, "2.3.1. Yerleşme Tarihi Analizinde Tarihsel Coğrafya" başlığında açıklanmaktadır.

Bu bakış açısıyla Antakya'nın sosyal, ekonomik, kültürel, yönetimsel, doğal ve fiziksel perspektiflerini açıkta bırakmayan bir morfolojik çözümleme ile yerleşme tarihini kronolojik olarak ele alan bakış açısı yerine ilişkisel ve birden fazla ölçeğe odaklanan bir bakış açısının geliştirilmesine olanak sağlanmaktadır. İlişkisel bakış açısını geliştirmek üzere bu yöntem, kentin tarihsel analizi için, mekansal biçimin irdelenmesinde morfolojik yaklaşımları kullanmakta, bu mekansal biçimi açıklamak içinse bölgesel ilişkileri oluşturan toplumsal ve iktisadi akışların etkileşimini kavramada tarihsel coğrafya gibi farklı disiplinlerin yaklaşımlarına başvurmaktadır. Çalışmanın çıktıları; Antakya'ya ilişkin yayın ve belgeler üzerinden erişilen toplum yapısı, ekonomik üretim ve maddi kültüre ilişkin verilerle tamamlanan yerleşme tarihi analizi, alana dair farklı ölçeklerdeki eski harita, hava fotoğrafı ve plan çizimlerinin karşılaştırmalı morfolojik incelemesi ve bu çıktıların ilişkili olarak yorumlanmasıdır. Böylece toplumsal, ekonomik, kültürel bileşenler ve değişimlerin mekândaki izlerinin, sürekliliğinin ve etkileşiminin anlaşılabilir bir çerçevesinin çizilebileceği düşünülmektedir. Yani salt kronolojik olarak yayınlar üzerinden yerleşme tarihinin rapor edilmesi ya da salt kentin belli bir kısmının morfolojik değişim süreçlerine odaklanan bir yerleşme tarihi analizine kıyasla, yapılacak herhangi bir çalışmanın kapsamı ve amacına uygun olarak farklı ölçeklerde, farklı dönemlerde uygulanabilecek bir yerleşme tarihi analizinin olanakları tartışılmaktadır.

Kentsel morfoloji geleneğinde Conzen'in (1960) çalışmalarıyla başlayıp Whitehand'in (2001) çalışmalarıyla devam eden tarihsel coğrafi bakış da dahil olmak üzere kentsel morfoloji çalışmaları; kentin bütününü ya da bir parçasını, belirlenen bir dönem aralığında ortaya çıkmış form/biçim üzerinden ele almaya eğilimlidir (Bilsel, 2015). Önerilen yaklaşım, kentsel morfolojinin yerleşmelerin mekânsal açıdan incelenmesinde sunduğu olanakların tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinlerin sunduğu yöntem bileşenleriyle desteklenmesiyle elde edilen bir araştırma yöntemiyle; yerleşmenin geçmişini, yerleşmenin geleceğini belirleyen sürecin parçası hâline getirmek, Antakya'nın morfolojik gelişimi ve içinde bulunduğu bölgeselliğin (coğrafi bölgeselliğe ilaveten teritoryalitenin) ilişkisini kurmak, Antakya yerleşmesinin tarihsel geçmişinin belirlenen dönemini fiziksel ve sosyal dönüşümler bağlamında, süreklilikler ve süreksizlikler üzerinden açıklamak amacındadır. Bu bağlamda yerleşmenin tarihsel süreçteki fiziksel değişiminin analizi için incelendiğinde Whitehand'in kentsel morfolojiyi ele alışında, kentsel büyümenin

toplum ve birey, insan ve doğa arasındaki çelişkilere dayalı olarak gerçekleştiği, bu gelişmelerin farklı morfolojik gelişme dönemleri oluşturduğu ve her dönemde üretilen mekânın maddi olarak cisimleşen sosyal, kültürel ve ekonomik koşulların içinde doğduğu belirtilmektedir (Whitehand, 2001) (Ünlü & Baş, 2015). Conzen ve devamında Whitehand'in kentsel morfolojiye getirdiği tarihsel bakış açısı ile devamında farklı ekollerden araştırmacıların yaptığı kentsel morfoloji çalışmaları, burada yapılan bütüncül yerleşme tarihi analizinde coğrafya, topoğrafya, makroform, kırsal-kentsel yerleşme ilişkisi, kent mekânı ve sosyal-kültürel-ekonomik yapı ilişkisinin çözümlenmesinde yol gösterici nitelik taşımaktadır.

Bu çalışmada önerilen yerleşme tarihi analizinde nihai olarak Antakya için belirlenen ve belirlenme gerekçeleri ileride açıklanan dönem aralığı içinde fiziksel ve sosyo-ekonomik yapıya ilişkin kentsel, bölgesel ve teritoryal ölçekte bir inceleme yapılmaktadır. Bu nedenle tezin yöntem kısmında detaylı bir şekilde açıklanmış olan doğal fiziki unsurlar, kentsel mekânsal unsurlar, makroform ve alan büyüklüğü, idari yapı/tanım ve sınırlar, ulaşım altyapısı, nüfus büyüklüğü ve yapısı, iktisadi üretim biçimi, mülkiyet yapısı, siyasi ve yasal gelişmeler, yerleşmenin kimliği ve kültürel yapısına dair bileşenler üzerinden Antakya kentinin 19. yüzyıldan günümüze kadar geçirdiği tarihsel geçmişi bu bileşenler üzerinden çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Çalışmanın iskeleti; yöntem önerisi ve önerilen yöntemin test edildiği örnek alan olarak Antakya sahası olmak üzere iki temel bileşenden oluşmaktadır. Yöntem kısmı; bu yönteme gereksinim duyulmasının nedenleri, konuya ilişkin literatür araştırması, önerilen yöntemi besleyen diğer disiplinlerin kavramları ve yöntem bileşenleri ve en nihayetinde önerilen yöntemin gerekçeleri, yöntem bileşenleri ve yöntemin uygulama adımlarıyla açıklanması ile ele alınmaktadır. Tezin örnek alanını oluşturan Antakya'nın ele alındığı kısımda ise Antakya üzerine yapılan detaylı görsel ve yazılı literatür araştırması, tezin hazırlık süreci boyunca Antakya'da yapılan saha çalışmasının açıklanması, erişilen görsel ve yazılı kaynakların tezde önerilen yöntem bağlamında ele alınmasına yer verilmektedir. İskeletin iki ayrı bileşeninin biraraya geldiği yöntemin uygulanması kısmında ise, önerilen yerleşme tarihi analizi yöntemi bağlamında erişilen tüm yazılı, sayısal ve görsel veriler ilişkili olarak incelenmekte, Antakya kenti ve çevresinde tarihsel süreçte gerçekleşmiş tespit edilen tüm yapısal değişimlerin belirlenen sosyal, ekonomik, yönetimsel, kültürel, doğal ve fiziksel bileşenlerle ilişkisinin çözümlenmesiyle yerleşme tarihi analizi tamamlanmaktadır.

Bu tezde yerleşme tarihi araştırmalarının analiz sürecine ilişkin bir yöntem önerisi yapılırken, aynı zamanda Antakya kentinin tarihsel süreçteki değişimi önerilen yöntem üzerinden ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın hem bir yöntem tezi hem de bir Antakya tarihi tezi olarak kurgulandığını belirtmek mümkündür. Tezin yazılması aşamasında her başlık altında yer verilen konuya ilişkin literatür araştırması temel referanslar üzerinden ele alınmakta, konuya ilişkin literatür ve o alanda yapılan çalışmaların sunduğu olanaklar ve bu tezin amacı bağlamında taşıdığı eksiklikler, aynı bölüm içinde gerekçeleriyle tartışılmaktadır.

Bu tez kapsamında yeni bir soru sormaktan çok, yerleşme tarihi analizine ilişkin kapsamlı (ve farklı yerleşmelere de uygulanabilecek) bir çerçeveyi gerekçeleriyle ortaya koymak ve Antakya yerleşmesini bu perspektifle incelemek amaçlanmaktadır.

1.2 Çalışmanın Özgün Yönü

Yerleşme tarihi analizine ilişkin bir yöntem önerisinin getirildiği, önerilen yöntemin Antakya kenti üzerinde uygulandığı ve bu yöntemin farklı yerleşmelere uygulanabilmesi için açıklayıcı bir yaklaşım önerisini içeren bu çalışmanın özgün yönü, yerleşme tarihinin analiz edilmesinde daha önce farklı araştırmacılar tarafından yine fiziksel mekân incelemesi üzerinden analiz sürecine dahil edilen kentsel morfoloji yönteminin; teritoryalite, ilişkisel tarihsel bakış[2], insan/toplum/kültür unsurları ve ölçek[3] konuları üzerinden tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinlerin kavramları üzerinden yeniden yorumlanmasına dair bir bakış açısı geliştirilmesidir. Kentsel morfoloji alanında üretilen çalışmaların güçlü olduğu fiziksel/yapısal inceleme, coğrafya çalışmalarının günümüzde temasını öncesine göre iyice artırdığı sosyal inceleme alışkanlığıyla biraraya getirilerek Antakya'nın tarihsel gelişim süreci araştırılmaktadır. Kentsel morfolojide tarihsel bakışı somut bir biçimde analiz sürecine dahil etmiş olan M.R.G. Conzen'in kentlerin morfolojik gelişme katmanlarını inceleyen ve bu katmanlar üzerinden yerleşmenin morfolojik değişim ve dönüşümünü

[2] Son yıllarda yerleşme tarihi ve bölgesel tarih çalışmalarında çokça yer tutmaya başlamış olan "ilişkisel tarihsel bakış" meselesinin ele alınış ve yönteme dahil oluş biçimi, "2.3.1. Yerleşme Tarihi Analizinde Tarihsel Coğrafya" başlığında açıklanmaktadır.

[3] "Ölçek" konusunda, daha önce yapılmış yerleşme tarihi analizi, tarihsel coğrafya ve (bir bölümü tarihsel coğrafyanın ele alışını da içeren) kentsel morfoloji çalışmalarında "alt ölçek" ve "üst ölçek" kavramlarının hangi kapsam, yaklaşım ve içeriklerle çalışmalara dahil edildiği; bu çalışmada "ölçek" kavramının ele alınışı 2.3.1. Yerleşme Tarihi Analizinde Tarihsel Coğrafya" başlığında açıklanmaktadır.

anlamayı amaçlayan tarihsel coğrafya perspektifini de -belli ölçüde- içeren morfoloji çalışmasının (ya da "kent formunun tarihsel-coğrafi geçmişi; (Ünlü, 2019), bir yerleşme tarihi analizini araştırmak amacını, yerleşmeyi bir bütün içinde kavramak açısından tam olarak karşılamadığı düşünülmektedir. Conzen ve devamında Whitehand tarihsel bakışı kentsel morfoloji çalışmasıyla birlikte ele almış olsa da üst ölçekli ve teritoryal ilişkilerin çalışma sürecine dahil edilmemiş olması, yerleşmenin tarihsel analizine ilişkin bütünsel bir kavrayışa erişilmesi olanağını ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle tarihsel coğrafya, bir yerleşmenin morfolojik ve tarihsel gelişimini anlamayı hedefleyen bu çalışmada özellikle üst ölçekli ilişkilerin ve (ölçekler ve görsel/yazılı veriler arasında) ilişkisel tarihsel bakışın aracını oluşturmaktadır. Bu hâliyle bu çalışmada tarihsel coğrafya ve kentsel morfolojinin ilk defa biraraya getirilmediğini, fakat bu içerik derinliğiyle (yerleşme tarihi analizi için kullanılan veri setinin kapsamını -tarihsel coğrafya bileşenleri ile- geliştirmesi açısından) ilk defa ele alındığını belirtmek mümkündür. Ayrıca kentsel morfoloji çalışmalarını tamamlayıcı bütüncül/bölgesel bakış; tarihsel coğrafyanın katkısı ve teritoryalite açılımıyla çalışmaya dahil edilmektedir. Daha önce mimarlık, şehircilik, coğrafya, tarih, sosyal bilimler gibi farklı alanlarda Antakya'ya ilişkin üretilen çok sayıda tez, makale, kitap vb akademik çalışma olmakla beraber, literatürde rastlanmayan fakat gereksinim duyulduğu düşünülen Antakya'nın kentsel morfoloji ya da coğrafya özelliklerini tarihsel perspektifte birbiriyle ilişkili olarak ele alan bir çalışmanın eksikliğinin, bu tezle kapatılması hedeflenmektedir. Örnek alana ilişkin ilk kısmında Antakya kentinin kuruluşundan bugüne geçirdiği tarihsel süreç genel hatlarıyla; kentin sosyal, ekonomik, fiziksel ve coğrafi geçmişini görsel malzemelerle ilişkili olarak anlaşılır kılacak şekilde ele alınmaktadır. Örnek alan incelemesinin ikinci aşamasında ise Antakya için belirlenen bir dönem (19. yüzyıldan günümüze) tarihsel coğrafya ve kentsel morfoloji yöntemleriyle detaylı bir biçimde çalışılmaktadır.

Kısaca ifade edilirse çalışmanın özgün yönü;

- Farklı ölçeklerdeki yerleşmelere ilişkin yerleşme tarihi analizi çalışmaları için kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafyanın yöntem ve yaklaşımlarının birlikte kullanıldığı, yazılı ve görsel malzemeleri ilişkili olarak inceleyen bir yöntem önerisi getirmesi,

- Yöntemi Antakya'nın fiziksel gelişim sürecini ve bu gelişimin sosyo-ekonomik, kültürel koşullarla ilişkisini anlamakta bir araç olarak kullanması,
- Yerleşme tarihi analizi yapılırken tarihsel ve güncel haritaların karşılaştırmalı bir analiz yapmaya olanak sağlayacak şekilde kullanılması için bir yaklaşım önermesi,
- Önerilen yöntemi farklı ölçek ve niteliklerde yerleşmelere de uygulanabilmesi için bir yaklaşım sunmasıdır.

1.3 Hipotez ve Araştırma Soruları

"Yerleşme tarihi analizine ilişkin mevcut yöntemlerin (ölçek, zaman, disiplinlerarası bakış açısından) yetersiz kaldığı, yeni ve kapsamlı yöntemlere ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bunun için kuramsal çerçeve ve analiz araçları açısından kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinler önemli yaklaşımlar sunar ve bu yaklaşımların sunduğu olanaklarla, bu farklı yöntemlerin biraraya gelişiyle yeni bir yerleşme tarihi analizi çerçevesi kurulması mümkündür" şeklinde ifade edilen hipotezinin ardından oluşturulan araştırma sorusu ve alt sorular şöyledir:

Araştırma sorusu: "Kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya ışığında sistematik bir yerleşme tarihi analizi çerçevesi geliştirmek mümkün müdür?"

Alt sorular:

- Antakya'nın yerleşme tarihinin burada önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesinde incelenmesi mümkün müdür?
- Burada önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesi farklı yerleşmelere uyarlanabilir mi? Bu süreçte karşılaşılabilecek kısıtlılıklar nelerdir?
- Yerleşme tarihi analizi içinde görsel verilerin/haritaların anlamlandırılmasının yöntemi nedir?

1.4 Yer Seçimi

Yerleşme tarihi analizine ilişkin bir çerçeve önerisi sunan bu tez çalışmasında, önerilen yöntemin uygulanabilirliğinin sınanması açısından Hatay ilinin Antakya ilçesi örnek alan olarak seçilmiştir. Antakya'nın bu çalışma için örnek alan olarak belirlenmesinin temel gerekçelerini yerleşmenin konumu, ilişki ağları ve farklı kültürel katmanların

mekânsal katkılarını günümüzde de yansıtmakta olan nitelikli tarihsel geçmişi oluşturmaktadır. Antakya, gerek Akdeniz ve Anadolu'yu birbirine bağlayan önemli coğrafi konumu gerekse yönetimsel, dinsel ve kültürel pek çok geçidi barındıran tarihsel geçmişi ile yerleşme tarihi analizine ilişkin olarak bu çalışma kapsamında hedeflenen analizin uygulanması için uygun bir saha olarak görülmektedir. Öte yandan Antakya, bölgesel ilişkilerin tarihsel süreçte gösterdiği değişimin izlenebilmesi açısından da verimli bir saha sunmaktadır. Yerleşmenin detaylı bir morfoloji çalışmasına olanak sağlayan kentsel ölçeği, konumunun getirdiği çeşitli temalar üzerinden gelişen ilişkisel ağlar üzerindeki konumu, tarihsel geçmişinin çok sayıda yönetim değişimi ve sosyo-kültürel çeşitliliği içermesi Antakya'nın çalışma alanı olarak seçilmesinin diğer gerekçelerini oluşturmaktadır. Antakya kenti burada önerilen yöntemin uygulanması için uygun bir sahadır çünkü yöntemin ihtiyaç duyduğu referans noktalarını tarihsel geçmişi, mevcut fiziksel ve sosyal yapısı, görsel ve yazılı malzeme çeşitliliği, zamansal ve sektörel süreklilik ve kopuşlar, yerel ve bölgesel ölçekleri birarada sunmaktadır.

Son olarak Suriye coğrafyasında 2011'den beri devam etmekte olan savaşın getirdiği, tarihsel verilerin deformasyonunu hızlandıran kaotik koşullar düşünüldüğünde görülen verilerin acilen belgelenmesi ihtiyacı, bölgenin yakın komşuluğunda bulunan Antakya kenti ve çevresini kapsayan coğrafyanın bu çalışma için örnek alan olarak seçilmesi ve bu kapsamda belgelenmesi kararında belirleyici olmuştur.

2 YERLEŞME TARİHİ ANALİZİNE İLİŞKİN BİR YENİDEN OKUMA

Yerleşme tarihi araştırmalarına ilişkin mevcut çalışma ve yöntemler üzerinden yeni bir okuma yapılmasının ve bunun üzerinden bir yerleşme tarihi analizi çerçevesine ulaşılmasının hedeflendiği bu araştırmanın yöntemi belirlenirken, öncelikle bir yerleşmenin anlaşılması sürecindeki önemli nitelikler arasında yeraldığı düşünülen bütünsellik ve ilişkisellik kavramları üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Burada farklı düzey ve temalar arasında ilişkisellik arayışları söz konusudur:

- Coğrafya / konumlar arası,
- Ölçekler arası,
- Zamanlar / tarihler arası,
- Temalar / sektörler / hammadde kaynakları ve pazarlar arası ilişkiler.

Tüm bunlar arasındaki ilişkilerin eksikliği ve/veya yokluğunun; yerleri, konuları, tarihsel değişim ve dönüşümleri anlaşılmaz/anlaşılması güç hâle getirdiği düşünülmektedir. Bu problem eşiğinin aşılması ancak bütünsel ve ilişkisel bir yaklaşımla mümkündür. Böylesi bir bakışın bir coğrafya parçasına farklı yerlerinden, farklı katman ve bileşenlerini esas alacak biçimde yaklaşan birden fazla yöntemin biraraya getirilmesiyle sağlanabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma kapsamında yerleşme tarihi analizi için kullanılabileceği düşünülen kent morfolojisi analizi ile tarihsel coğrafyanın yerleşme tarihi analizi için gerekli bileşenleri başta olmak üzere farklı disiplinlerden bileşenler biraraya getirilerek bir yöntem araştırmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın tarihsel coğrafya vurgusu taşıyan kısmı; mekânsal incelemeyi geri plana iten kronolojik tarih anlayışı yerine mekânsal tarih yaklaşımı, ilişkisel incelemeler,

maddi kültür incelemeleri, teritoryal[4] çalışmaları içeren bir ilişkisel inceleme toplamından oluşmaktadır. Çalışmanın üst ölçekli bakışında Antakya'nın bulunduğu coğrafya içinde (teritoryal ilişkileri de içerecek şekilde) gerçekleşen iktisadi ve sosyal akışların[5] farklı dönemlere ait dökümleri belirleyici olmuştur. Antakya kentine odaklanılacak kentsel morfoloji çalışmasında ise kentsel morfoloji disiplininin yerleşme tarihi analizi açısından veri sağlamaya uygun araçları kullanılarak, yapısalcılıktan uzak ve üst ölçekli ilişkilerden mahrum olmayan bir morfoloji çalışması olacak şekilde yürütülmeye çalışılmaktadır.

Kentsel morfoloji analizinin tarihsel coğrafya bileşenleriyle yerleşme tarihi analizi için biraraya getirilmesiyle, ağırlıklı olarak "yapısalcı" bir gelişme süreci tanımlayan kentsel morfoloji incelemesinin diğer inceleme katmanlarıyla genişlemesi, çalışmanın diğer bir hedefi olmuştur. Çalışmanın kurgusunu oluşturacak kavramlar belirlenirken tarihsel perspektifte çalışılacak yerleşmenin çevresiyle beraber ele alınması gerekliliği hâsıl olmuş, bu aşamada gündeme gelen "bölge" tanımının belirsizliği ve bu kavramın bir yerleşmenin coğrafi konumu üzerinden hareket etmeye sevketmesi, dolayısıyla çalışmayı sınırlama eğilimi nedeniyle "akış mekânları" ve "teritoryal ilişkiler" kavramlarının çalışmaya dahil edilmesine karar verilmiştir.

Tarihsel coğrafya araştırmalarında ağırlıklı olarak bölgesel ölçekte ürünler ortaya çıkmakta[6], bir alan ele alınırken fiziksel, doğal katmanlara ek olarak sosyal, ekonomik ve tarihsel katmanlar da sürece dahil olmaktadır. Bu perspektifin, kenti anlama sürecinde kentsel morfoloji çalışmaları geleneğinin -Conzen ve Whitehand kentsel morfoloji yönteminde fiziksel mekân üzerinden ekonomik yapının kentteki tezahürleri analiz sürecine dahil edilmiş olsa dahi- önemli bir eksiğine tekabül ettiği düşünülmektedir. Burada belirtmek gerekir ki kentsel morfoloji çalışmaları, özellikle günümüzde yapılan bazı tekil çalışmalar dışarda tutulmak kaydıyla, fiziksel yapı dışındaki katmanları gözardı etmeye eğilimlidir (Gauthiez, 2004).

---

[4] "Teritoryal" kavramına ilişkin olarak "territoriality" kavramı Türkçe'ye "bölgesel" olarak çevrilmekte, fakat aslında "regional" kavramının karşılığı olan "bölgesel" ile kapsam ve çerçevesi açısından aynı anlamı taşımamaktadır. Bu nedenle "teritorialite" kavramı karşılığında bu çalışma kapsamında "teritoryal" kavramı kullanılmıştır.

[5] İktisadi ve sosyal akışlar: Bu çalışma kapsamında ele alınan iktisadi ve sosyal akışlar; ürün, para, sermaye, fikir, insan, inanç, kültür, vb akışları birarada içermektedir.

[6] Temel coğrafya perspektifi, sistematik ve bölgesel coğrafya olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarihsel coğrafya bu iki perspektiften bölgesel coğrafyanın içinde konumlanır (Gümüşçü, 2016).

Coğrafyalar arası, ölçekler arası, zamanlar arası ve farklı temalar / sektörler arası ilişkilerin tarihsel perspektifte kurulmasına dair bir öneri getirme iddiasındaki bu çalışmada vaadedilen ilişkilerin kurulabilmesi için farklı ölçekler ve zaman aralıkları üzerinden bir ele alışın kurgulanması gerekmiştir. Çalışmanın üst ölçeğini -bazı durumlarda sektörel, tematik ilişkiler ağını ifade eden, dolayısıyla her zaman coğrafi nitelik taşımak durumunda olmayan- teritoryal ilişkiler ile Akdeniz / Doğu Akdeniz / Hatay ölçeği olarak adlandırılan coğrafya oluşturmaktadır. Çalışmanın orta-üst ölçeğini Antakya kent formu ölçeği oluştururken, Antakya kent dokusuna üzerinde fiziksel yapıya ilişkin detaylı analizlerin yapıldığı ölçek, çalışmanın alt ölçeğini oluşturmaktadır.[7] Çalışmada zamanın ele alınmasında ise ikili bir yapı kurgulanmıştır: Öncelikle Antakya kentinin kuruluşundan bugüne geçirdiği süreç genel bir düzeyde ele alınmakta, ikinci kısımda ise tez kapsamında önerilen yöntemle 19. yüzyıldan günümüze kadar olan süreçte Antakya kenti üzerinde detaylı bir yerleşme tarihi analizi yapılmaktadır.

Bu tez kapsamında yeni bir soru sormaktan çok, yerleşme tarihi analizine ilişkin kapsamlı (ve farklı yerleşmelere de uygulanabilecek) bir yöntem önerisini gerekçeleriyle ortaya koymak ve Antakya yerleşmesini bu perspektifle incelemek amaçlanmaktadır. Kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya çalışmaları arasında daha önce Conzen tarafından 1960'lı yıllarda kurulmuş olan bir bağlantının, ölçek, teritoryal ilişkiler ve akışlara ilişkin imkânlarla genişletilmesinin yolu, yerleşme tarihi analizi yöntemi çerçevesinde aranmaktadır.

Çalışma konusunun alt açılımlarını oluşturan temel kavram gruplarını; "biçim" ve "morfoloji" üzerinden "biçimsel inceleme, kentsel morfoloji, morfoloji, tarihi kent morfolojileri, makroform, tipomorfoloji"[8] kavramları oluştururken, "tarihsel coğrafya" üzerinden çalışmaya eklemlenen kavramlar "tarihsel coğrafya, tarihi coğrafya, teritoryal ilişkiler, bölgesel çalışmalar, zaman ve mekân ilişkisi" olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın bu kısmında öncelikle yerleşme tarihi analizine ilişkin genel bir okuma çerçevesinde eleştirel bir değerlendirme yapılmaktadır. Devamında bir yerleşme tarihi analizi yöntemi olarak kentsel morfolojinin olanakları; kentsel morfoloji disiplininin

[7] Ölçeklerin yönteme ne şekilde ve hangi veriler üzerinden dahil edildiği, yöntem önerisi ve örnek alan incelemesinin ele alındığı kısımda açıklanmaktadır.

[8] Burada kent biçimi, yerleşmenin üzerine kurulduğu topoğrafya, coğrafya koşulları ile birlikte ele alınmaktadır.

tarihsel gelişimi, farklı kentsel morfoloji yaklaşım ve ekolleri, kentsel morfoloji analizinin temel kavram ve bileşenleri, kentsel morfoloji analizi üzerine temellenen bir yerleşme tarihi analizinin yapılabilmesi için gerekli/tamamlayıcı olduğu düşünülen yardımcı bileşenlere ilişkin bir değerlendirme ve öneri yapılmaktadır.

2.1 Yerleşme Tarihi Analizine Genel Bir Bakış

Yerleşme tarihi çalışmalarının gelişme süreciyle beraber ele alındığı bu kısımda yerleşmelerin tarihsel geçmişinin analiz edilmesinde kullanılan farklı yöntemlere ilişkin bir değerlendirme yapılarak, yerleşme tarihi analizinde; çalışma alanı, çalışma yöntemi, yerleşmeye ve tarihe ilişkin bakış açısı, ölçek, ilişkisel ele alış, insan faktörünün yerleşmede görünür olma biçimleri açısından bir inceleme yapılmaktadır. Burada, bir yerleşmenin tarihsel analizini coğrafi, fiziksel, sosyal, ekonomik, kültürel, tarihsel katmanları dahil ederek incelemenin olanaklarını araştırmak ve kapsamlı, anlaşılır bir yerleşme tarihi analizi için gereksinim duyulan bileşenler belirlenmektedir.

Yerleşme tarihi çalışmalarında fiziki ve demografik değişimlerin sonucunda (bir yerleşmede) yaşayanlarda aidiyet ve kimlik sorgulamalarının çoğalmasıyla birlikte bir artış olduğunu belirten Göncüoğlu, bununla birlikte bu araştırma alanının bir disiplin hâlini almasının çok eskiye dayanmadığını belirtmektedir. Bu durum aynı zamanda, yerleşme tarihi araştırmalarının akademik açıdan bir metodolojiye oturtulamamasına sebep olmuştur. Bağımsız bir disiplin alanı olarak ele alınıp bir araştırma metodolojisi oturtmuş olmasa dahi ülkemizde çok sayıda yerleşme tarihi çalışması örneği bulunmaktadır. Farklı disiplinlerden araştırmacıların yerleşme tarihi çalışırken diğer disiplinlerin odağında olan konuları çalışmasına dahil etmemesi, yerleşmenin bütününü algılamaktan uzak çalışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Göncüoğlu, 2011).

2.1.1 Yerleşme tarihi çalışmalarının gelişimi

Yerleşme tarihi araştırmalarının dünyada gösterdiği tarihsel gelişim süreci incelendiğinde, kentlerin mekân boyutunu inceleyen çalışmaların başlangıcını arkeoloji, mimarlık tarihi ve sanat tarihi çalışmalarına temellendirerek; mimarlık tarihi ve sanat tarihi araştırmalarında kent formundan kentsel mekânlara doğru biçimsel bir dönüşüm arayışının olduğu anlaşılmaktadır. Kentlerin mekân boyutuna dair

araştırmalar 19. yüzyıldan itibaren coğrafya ve aslında beşeri coğrafyanın alt dallarından olan kentsel coğrafya, kentsel biçimlenme ve kentlerin makroformu üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmalarda coğrafi mekân ile insan yerleşmesinin karşılıklı ilişkisini araştıran Fransa'da Paul Vidal de la Blache (1883) ile Almanya'da Frederic Ratzel'in (1882-1891) çalışmaları önemlidir. Blache kırsal ve kentsel coğrafyanın temel kavramları olarak ortam, peyzaj, karakter ve yaşam biçimlerini öne sürerken; Ratzel'in önermesi kent monografileri üzerinde yoğunlaşmakta ve Alman coğrafya okuluyla ilişkilenmektedir. 20. yüzyıldan itibaren belirgin bir gelişme gösteren şehircilik çalışmaları içinde 20. yüzyılın ilk döneminde "operasyonel tarih" çalışmaları olarak da anılan kentsel morfoloji, mimari tipoloji, tipomorfoloji çalışmaları ile Poéte, Lavedan, Geddes ve Mumford'ın çalışmaları[9] önem taşırken, yüzyılın ikinci yarısında Benovolo ve Kostoff'un kent formu, kentsel ve kamusal mekânların biçimlenmesine ilişkin araştırmaları ön plana çıkmıştır. Bu araştırmaları, kentlerin makroformu ve kentsel biçimlenme konuları ile kent tarihini ilişkilendirerek inceleyen çalışmalar olarak nitelemek de mümkündür. Poéte, Lavedan, Geddes ve Mumford'ın "operasyonel tarih" çalışmaları ise daha çok kentsel morfoloji, mimari tipoloji ve tipomorfoloji ile ilişkilenir (Bilsel, 2015, 59). Kırsal ve kentsel coğrafya araştırmalarının temel kavramlarını oluşturan bu araştırmalar, ilerleyen dönemlerde Fransa'da Annales Okulu'nda Lucien Febvre (1922) ve Fernand Braudel (1949) tarafından ele alınarak; coğrafi mekân ile toplumsal, ekonomik ve kültürel süreçlerin ilişkilendirildiği tarihsel araştırma yaklaşımının temellerini oluşturmuştur[10]. Ratzel'in çalışmaları ise Alman Coğrafya Okulu'nda kent monografilerine dair araştırmaların temelini oluşturmuş ve M.R.G. Conzen'in (1969) coğrafya disiplini içinde kentsel morfolojinin kuramsal ve yöntemsel çerçevesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Strasbourg Üniversitesi'nde Mourice Halbwachs'ın (1925) kentsel mekânın oluşum ve dönüşümlerinde toplumsal, demografik ve ekonomik süreçleri inceleyerek

---

[9] Poëte, Marcel (1924–1931) Une vie de cité. Paris, de sa naissance à nos jours, A. Picard, Paris.
Lavedan, Pierre (1926, 1941 ve 1952) Histoire de l'urbanisme, 3 cilt, Éditions Laurens, Paris; Geddes, Patrick (1915) Cities in Evolution, Williams & Norgate, Londra.
Mumford, Lewis (1938) The Culture of Cities, Harcourt & Brace, New York.
Mumford, Lewis (1961) The City in History, Its Origins, Its Transformations and Its Prospects, Harcourt, Brace & Word, New York.

[10] Febvre, Lucien (1922) La terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire, La Renaissance du Livre, Paris.
Braudel, Fernand (1949), La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II, 3 Cilt (vol. 1: La part du milieu, vol. 2: Destins collectifs et mouvements d'ensemble, vol. 3: Les événements, la politique et les hommes), Armand Colin, Paris.

oluşturduğu toplumsal morfoloji çalışmaları ile Annales Okulu'nun eşzamanlı olarak ürettiği çalışmalar, beşeri coğrafya alanı içinde "kentsel coğrafya"nın gelişmesini beraberinde getirmiştir. M.R.G. Conzen'in Alnwick kenti üzerine yaptığı çalışmalar, kentsel coğrafya alanı içinde tarihsel kentsel coğrafya çalışmalarının ilk örneklerini oluşturması açısından önemlidir. Bu dönemde Anthony Edwin James Moris (1972) de ilk ortaya çıkışından endüstri devrimine kadar kentsel formların gelişimi ve kentsel biçimlerin evrimini Lavedan benzeri kronolojik bir bakışla ele aldığı çalışmalar üretmiştir. Conzen'in araştırması, insan yerleşmeleri ve kentlerin ortaya çıkış süreçlerine odaklanmakta; yerleşme deseni ve kentsel sistemler, tarihsel, toplumsal ve ekonomik süreçlerin öznesi olarak bir kentler coğrafyası tanımı yapmaktadır (Bilsel, 2015, 60-61).

19. yüzyılın sonlarında, 1870'li yıllarda Türkiye'de de "kentin tarihinin yazılabilecek bir toplumsal olgu ya da özne olarak görülmesi ve yerelin tarihinin yazılması" çalışmaları başlamıştır. Yerel tarih araştırmalarına ilişkin bu ilginin başlamasının sebepleri; yabancıların çalışmalarının etkisi, 1870'li yıllarda kurulan vilâyet matbaaları, vilâyet salnâmelerinin yayımlanmaya başlaması, belediyelerin kurulmaya başlamasından sonra kentlerin tarihinin yazılabilecek bir olgu olarak ortaya çıkması olarak sıralanabilir. 20. yüzyıldan itibaren seyyahların sayıca artması ve kent rehberlerine gereksinim duyulmaya başlanması bu sebeplere eklenmiştir. 1870'li yıllardan başlayarak günümüze kadar artış gösteren yerel tarih çalışmalarında özellikle 2000 yılından itibaren nitelik ve nicelik açısından önemli bir gelişme ve çeşitlenme görülmektedir (Tekeli, 2010).

20. yüzyılda şehir planlama alanında yapılan çalışmalar içinde Almanya'da Camillo Sitte'nin (1889, 1865) yıllarında yaptığı Ortaçağ Avrupa kentlerinin mekânsal ve estetik değerlerini kent planları ve kent meydanları odağında geliştirdiği morfolojik analiz yöntemi ile incelediği çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Fransa'da ise Marcel Poéte'nin (1924, 1931) Paris kentinin tarihsel evrimini kent tarihi ve "yaşayan bir organizma olarak kent" ele alışıyla oluşturduğu kentbilim yaklaşımıyla incelediği çalışmalarda; "kentin belleği" ve fiziksel ve toplumsal kentsel oluşumları içeren "kentsel olgu" kavramları önemlidir. Poéte'nin devamında Aldo Rossi (1966, 1982) de kentin belleği ve kentsel olgu kavramlarına odaklanan çalışmalar yapmıştır. Danimarka'da Steen Eiler Rasmussen'in (1949) kentlerin tasarımında dönüm noktalarıını incelediği çalışmalar ve ardından Edmund Bacon'ın (1967, 1975) tarih

boyunca tasarım ilkelerini araştırdığı çalışmalar yön vericidir. 1950'ler aynı zamanda "kentsel tasarım"ın bir uzmanlık alanı olarak ortaya çıktığı döneme tekabül eder. Aynı dönemde kentsel biçimlenme sorunsalına odaklanan "kent tarihi" araştırmalarında yukarıda da anıldığı üzere Patrick Geddes (1915), Marcel Poéte (1924, 1931), Pierre Lavedan (1926, 1941, 1952) ve Lewis Mumford'ın (1938, 1961) çalışmaları ön plana çıkmakta ve kentlerin tarihi, kent uygarlığı ve kent kültürü kavramları incelenmektedir. Pierre Lavedan'ın çalışmalarında "şehircilik", yalnızca 20. yüzyıl çerçevesinde değil, insanın kenti inşa etme pratiğinin bütünü olarak ele alınmakta ve kent tasarımları ile kent formuna odaklanmakta, Poéte'nin "kentsel olgu"su yerine "kentin mimarisi"ni yerleştirmektedir. 20. yüzyıl sonlarında mimarlık tarihi alanı içinde kentsel biçimlenme sorunsalı ele alınmaya başlanmış; özellikle Leonardo Benevolo (1988, 1993)'nun kentsel sisteme odaklandığı, "Lavedan geleneği"ni oluşturan ve kentleri biçimlendiren kentsel projeler üzerinden kent tarihi yazımını kapsayan çalışmaları ile Spiro Kostoff'un (1991, 1992) mimarlık tarihini toplumsal süreçler ve kentsel fiziksel bağlam ile ilişkilendiren çalışmaları ön plana çıkmıştır. Kostoff'un çalışmalarında kentlerin ve kentsel kamusal mekânların biçimlenmesi, kent formunun gelişimi, kentsel örüntüler, siluet, kent makroformu ile yıkım ve dönüşüm konularına odaklanılmıştır (Bilsel, 2015, 61-63)[11].

1950'lerde İtalya'da kentsel morfoloji ve mimari tipoloji/tipomorfoloji çalışmalarıyla ilişkilenen "operasyonel tarih" araştırmalarında tarihsel bilgi üretme ve uygulamayı yönlendirme çabası belirleyici olmuştur. Saveiro Muratori'nin (1959) ilerleyen dönemde Roma Okulu ile anılan uygulamaya yönelik tarihsel araştırmaları ile Carlo Aymonino'nun (1977, 1978) Venedik Okulu'nun temellerini atan çalışmaları, mimari tipoloji ve kent dokusunun oluşumu arasındaki ilişkinin çözümlenmesine odaklanmakta, yeni yapı tasarımına yönelik tipomorfolojik ilkelerin belirlenmesine çalışmaktadır. Venedik Okulu'nda çalışmalarını yürüten Aldo Rossi (1966), kentsel morfoloji ve mimari tipoloji çalışmalarının kuramsal temelini oluşturmakta; kenti bir insan yapısı "artifakt" olarak kavramsallaştırmaktadır. Fransız Coğrafya Okulu'ndan

---

[11] Sitte, Camillo (1926) Şehirleri İnşa Etme San'atı (çev. Celal Esat Arseven) İstanbul Şehremaneti Yayını, İstanbul.
Rossi, Aldo (1982) L'architettura della città, Marsilio, Padua, 1966; The Architecture of the City, Opposition Books, MIT Press.
Bacon, Edmund N. (1975) Design of Cities, Thames and Hudson, Londra, (İlk basım:1967).
Benevolo, Leonardo (1988) The History of the City, MIT Press.
Benevolo, Leonardo (1993) The European City, Blackwell-Wiley.

Poéte fonksiyonalist şehir planlama anlayışıyla kentin bir organizma olarak kavramsallaştırılmasını, dolayısıyla "kentsel olgu" kavramını önermiştir. Poéte'nin "kent belleği" kavramı, kentin belleğini kent formunda zamana direnen fiziksel sürekliliklerin oluşturduğunu ve bunun mimari tip kavramıyla ilişkilendiğini öne sürmüş, bu kavramsallaştırma Aldo Rossi'nin yaklaşımının da merkezinde yer almıştır. İtalya'da mimarlık geleneği üzerinden gelişen tipo-morfoloji yaklaşımı, Fransa'da Versailles Mimarlık Okulu'nda da benimsenmiş; Philippe Panerai, Jean Castex ve Jean-Charles Depaule'ün "Kentsel Formlar: Kent Adasından Yapı Bloklarına" (1977) ve "Kentsel Analiz" (1999) çalışmalarında işlenmiş ve geliştirilmiştir. 20. yüzyılın modern mimarlık ve şehircilik anlayışı içinde kent formunda radikal dönüşüm ile kentlerin fiziksel ve toplumsal dokuları üzerinde yarattığı tahribata odaklanılmış; süreci Bernard Huet, Ahmet Gülgönen, Alain Borie ve Pierre Pinon'un çalışmalarıyla, Fransa'da kent planlama ve kentsel tasarım uygulamalarının yön değiştirmesi izlemiştir (Bilsel, 2015, 63-64)[12].

2.1.2 Türkiye'de yerleşme tarihi çalışması türleri

Yerleşme tarihi çalışmaları farklı kentlere ait tarih çalışmaları, farklı nitelikte monografiler ve kent tarihinin nasıl yazılması gerektiğine ilişkin kuramsal çalışmalardan oluşmaktadır. Tekeli'nin 1997 yılında yaptığı çalışmasında[13], yerel tarih ve monografi çalışmalarını tarihe yaklaşımları ve yanıtlamaya çalıştıkları sorular bakımından yedi farklı gruba ayrılmaktadır (Tekeli, 2010, 217-221):

1. Birinci grupta Osmanlı düzenini daha iyi tanımak ve anlamak için yapılmış yerel tarih araştırmaları olan monografiler bulunmakta olup, orijinal arşiv

---

[12] Muratori, S. (1950) 'Vita e storia delle città', Rassegna critica di architettura 11/12, 45-7. Muratori, S. (1959) Studi per una operante storia urbana di Venezia (Istituto Poligrafico dello Stato, Rome).
Muratori, S. (1963) Architettura e civiltà in crisi (CSSU, Rome).
Aymonino, Carlo (1977) Lo studio dei fenomeni urbani, Officina, Roma.
Aymonino, Carlo (1978) Origini e sviluppo della città moderna, Venedik.
Panerai, Philippe, Castex, Jean, Depaule, Jean-Charles (1977) Formes urbaines, de l'îlot à la barre, Dunod, Paris.
Paneraï, Philippe, Depaule, Jean-Charles, Demorgon, Marcelle (1999) Analyse urbaine, Paris.
Gülgönen, Ahmet, Bilsel, Cânâ (1991) Le Complexe de Fatih, son rôle dans la transformation morphologique d'Istanbul, Ministère de l'Equippement, Ecole d'Architecture de Paris-Belleville, Paris (yayınlanmamış araştırma raporu)
Borie, Alain, Pinon, Pierre, Yerasimos, Stéphane (1989) L'Occidentalisation d'Istanbul, CORDA 642, Ecole d'Architecture de Paris-la Défense, Paris (yayınlanmamış araştırma raporu)

[13] İlhan Tekeli'nin 2007 yılında birinci baskısı yapılan "Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru" kitabı, 2010 yılında ikinci baskısını yapmıştır. Bu kısımda referans verilen "Türkiye'deki Kent Tarihi Yazıcılığı Üzerine Düşünceler" yazısı ilk defa 1997 yılında sunulan bir bildiri metninden oluşmaktadır.

belgeleri üzerinden akademik alanda çalışan tarihçiler tarafından yazılmışlardır. Bu çalışmalar yerele ilişkin önemli yeni bilgiler içermesine rağmen, amaçları yereli ya da kenti anlamak olarak belirlenmemiştir.

2. İkinci grupta yerelin siyasal tarihi ön planda tutularak, çalışmaya konu olan yerin Türklerin denetimine girmesi ve (nüfusu açısından) Türkleşme süreci ele alınırken; bu çalışmaların bir bölümü akademik alanda çalışan tarihçiler, diğer bölümü ise amatör tarihçilerle yazılmıştır.
3. Üçüncü grupta, bir kentsel gelişme söylemi içine oturtulan birer "tarihi yapılar kataloğu" olarak ele alınan çalışmalar bulunmakta ve bu çalışmalar, genel olarak akademik alanda çalışan sanat tarihçiler tarafından hazırlanmaktadır.
4. Dördüncü grupta, belli bir sorunsal etrafında kurulmamış çok yönlü yerel tarih çalışmaları yer almakta olup, bu çalışmalar genellikle ikincil kaynaklar üzerinden amatör yerel tarihçiler tarafından yazılmaktadır. Bu kaynaklar kapsamı açısından salnâmeler ve devamında çıkarılan il yıllıklarıyla benzerlik taşımaktadır.
5. Beşinci grupta, dolaylı kent tarihi yazımı olarak adlandırılabilecek; aslında kente dair farklı bir konunun tarihsel geçmişi yazılırken eşzamanlı olarak kentin tarihinin de yazılmış olmasıyla hazırlanan kitaplardır.
6. Altıncı grupta kentin ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmeler ile kentin formundaki, fiziksel yapısındaki değişimleri bir bütünlük içinde kavramaya uğraşan çalışmalar yer almakta olup, bu çalışmalar ağırlıklı olarak akademik alanda çalışan tarihçi, mimar ya da şehir plancıları tarafından yazılmıştır. Mimar ve şehir plancılarının yazdığı kent tarihi çalışmalarının sorunsalını kentlerin makroformlarındaki değişiklikler oluştururken, kent bütünü bu tarih anlatısının nesnesini oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan çalışmalarda yerel tarih ve kent tarihi arasındaki ayrışma diğer gruplara kıyasla çok nettir.
7. Yedinci grupta ise kent tarihini, kent planlama tarihi olarak ele alan çalışmalar yer almakta olup,bu yaklaşımlar kentin formunu ve biçimlenmesini altıncı gruba kıyasla daha merkezi bir konuma yerleştirmektedir. Genel olarak bu (form ve) yapının oluşmasında planlamanın tek belirleyici olup olmaması durumu irdelenmektedir (Tekeli, 2010, 217-221).

Bu farklı kent tarihi yazımı alanlarının karşılaştırılmasına ilişkin olarak "Kent gibi, yaşamda merkezi bir konuma sahip, karmaşık bir toplumsal olgunun çok değişik disiplinlerden gelen kişilerin ilgisini çekmesini ve çok değişik türde tarihlerin yazılmış olmasını yadırgamamak gerekir. Bunlardan belli bir grubun diğerlerine göre daha doğru bir tarihyazımı olduğunu ileri sürmek, onu kent tarihi yazımında hakim paradigma haline getirerek diğerlerini dışlayıcı bir tavır takınmak doğru olmaz. Böyle bir tutum, alanın gelişmesini ve ilgi yoğunlaşmasını kısıtlar. Yerel tarih ve kent tarihi yazımının bu çoğulcu yapısının sürdürülmesinde yarar vardır. Buna rağmen bu alandaki (kente dair) tarihyazımının bu çoğulcu yapısının kullandığı kavramlar, yöneldiği sorunsallar üzerinde, karşılıklı etkilenmeye açık akademik bir tartışmanın yapılması ve sürdürülmesi, bu alanda tarihyazımının kalitesinde önemli gelişmeler sağlayacaktır" (Tekeli, 2010, 221) ifadeleri; yerleşme tarihi çalışmalarının çok disiplinli bir araştırma alanı alanı olmasının ve bu niteliği muhafaza edilerek geliştirilmesinin vurgulanması açısından önemlidir. Son yıllarda özellikle haritalama teknolojisindeki gelişmelerle beraber kente ilişkin araştırmalar daha çeşitli hâle gelmiş, sosyal bilimlere ilişkin çalışmaların bir kısmının çokdisiplinli çalışma alanları halini almasıyla beraber, Tekeli'nin 1997 yılına tarihlenen kent tarihi yazımına dair çalışmasında ifade edilen farklı nitelikteki kent tarihi çalışmalarına dair guplar arasındaki sınırlar -araştırma uygulama aşamasında- daha belirsiz hâle gelmiştir. Fakat içerik çeşitliliği açısından bu farklı kent tarihi yazımı alanları varlığını sürdürmektedir.

Yerleşme tarihi analizi; şehircilik, planlama, tarih çalışmaları içinde akademik araştırmalar, yerel tarihçilerin çalışmaları, planlama süreçleri, vb pek çok farklı araştırma kapsamında yer bulmaktadır. Bu kısımda uluslararası ve ulusal alanda yapılan yerleşme tarihini içeren çalışmalar eleştirel bir biçimde ele alınarak, tez kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesi için kentsel morfoloji yönteminin bileşenleri ve bu yöntemin -detaylı bir yerleşme tarihi analizi yapmak üzere- tamamlayıcısı olma potansiyeli taşıyan tarihsel coğrafya disiplininin olanakları incelenmektedir.

Bir yerleşme tarihi yazılırken, yerleşmenin tarihsel topoğrafyası, onun oluşumunun yön verdiği mimarisi, iktisadi yapısı ve onun getirdiği sosyo-iktisadi yapısı, dini yapılanması ve siyasi boyutlarının mutlaka çalışmaya dahil edilmesi gereklidir. Aksi hâlde yapılan çalışma bir yerleşme tarihi değil, kültür tarihi çalıması olur (Göncüoğlu, 2011, 341).

Türkiye'de yapılan yerleşme tarihi çalışmalarının hazırlanmasında yaşanan sorunlara değinen Tekeli, burada üç farklı kavramsal sorun olduğunu belirtmektedir. Bu alanda kavramsal açıdan yaşanan ilk sorun, araştırmacının tarihini araştırdığı kenti, yoğunlaştığı döneme de bağlı olarak, bir yandan genel bir kent kategorisi içine yerleştirmek, diğer yandan o kentin tarihsel oluşumu içinde özgünlüğünü ortaya çıkarmak istemesidir. Kentin genel bir kategori içine konulması gereksinimi, hem kentin daha iyi kavranabilmesi hem de kentin (kategoriden ayrışan) özgün yönlerinin sergilenebilmesi için gereklidir. Kent tarihçiliğine ilişkin ikinci kavramsal sorun, tarihi yazılan kentin bir üst mekânsal yapı içindeki yerine oturtulmasında ortaya çıkmakta, kent tarihleri genel olarak bir kentin tek başına bir inceleme nesnesi olarak ele alınarak yalnızca onun tarihinin anlatılmasıyla yazılmaktadır. Halbuki her kent daha üst düzeyde bir sistemin; bir imparatorluğun, bir ulus devletin, bir bölgesel ekonomik bütünlüğün ya da küreselleşen dünyanın parçasıdır. Dolayısıyla kentin tüm işlevleri (ve aslında kentsel dinamiklerin pek çoğu), içinde yer aldığı sistemdeki göreli konumuna göre belirlenmektedir. Bir kentin tarihi yazılırken kentin bir üst sistemdeki göreli yerinin belirlenmesi, kente ilişkin tarihsel anlatının kurulmasında yararlanılacak birçok açıklamayı da beraberinde getirme potansiyeli taşımaktadır. Kenti bir üst sistemdeki lokasyonuna oturtmak için yerel tarih araştırmacısı ya o kentin içinde yer aldığı sistemin mekânsal farklılaşmasını inceleyerek üzerinde çalıştığı kentin bu farklılaşma alanlarından hangisinde yer aldığını belirlemek, ya da araştırmasına kentin dış ilişkilerin kurarak başlayıp o kentin içinde yer aldığı sisteme göre konumunu belilrlemek ve kentin gelişmesi sürecini dış belirleyiciler üzerinden açıklamak durumundadır (Tekeli, 2010, 222-228). Burada yerleşme tarihi araştırmasına konu olan kentin hem çalışmanın teorisiyle/kentleşme sürecine ilişkin kategorisini belirleme ihtiyacıyla hem kentin kendi tarihsel sürecinin bütünselliği içinde hangi açılardan o bütünselliğin bir parçası olduğu, hangi aşamalarda ise özgün yönleriyle farklılaştığının tespitiyle hem de kendisinden üst ölçekte bir sistem içindeki -farklı açılardan- konumunun belirlenmesiyle ilişkilenen sorun alanları, bu çalışma kapsamında da değinilen konularla örtüşmektedir. Çalışmanın amacının anlatıldığı kısımda da ifade edildiği gibi, yapılagelen yerleşme tarihi araştırmalarının ne için yapıldığı ve hangi sonuçlar/kararlar için kaynak, hangi sorular için cevap oluşturacağı -istisnalar dışında ihmal edilerek- üretilmesi ve bunun neden olduğu "yerleşme tarihi araştırmasının işlevsizliği/âtıllığı sorunu, bu çalışmanın yapılmasındaki temel gerekçelerden birini oluşturmaktadır. Nasıl bir kavramsal bütünlük içinde, hangi bütünsel/bölgesel sistem

içinde, hangi hedeflerle yapılacağı önceden belirlenmiş bir yerleşme tarihi analizinin sistematik bir biçimde ele alınması ve dolayısıyla kentin planlama, strateji geliştirme, vb geleceğe ilişkin süreçlerinde kullanılma ihtimali görece yüksektir. Aksi takdirde yerleşme tarihi çalışmaları; kente herhangi bir biçimde etki etmeyen yazılı (ve kısıtlı durumda çizili) verilerin dökümünün yapıldığı, herhangi bir uygulama, planlama, tasarım, vb sürecinde kullanılabilmesi için yeniden işlenmesine ihtiyaç duyulan, dolayısıyla rafta kalma riski taşıyan araştırma bulgularını oluşturmaktadır. Bu nedenle yapılacak yerleşme tarihi analizinin, mümkün olduğunca basit, anlaşılır, tarihsel sürece ilişkin bütünsel anlatının geri planda takip edilebildiği, araştırmaya konu olan kentin bugüne geliş sürecine ilişkin net bir anlatım ve gösterimi içermesi gerekli görülmektedir.

Kent tarihi çalışmalarındaki üçüncü kavramsal sorun kentin mekânsal/fiziki biçimlenmesine ilişkin ifadeye dair ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimcilerin toplumdaki idari ve ekonomik yapının ve buna dair süreçlerin kentin fiziksel yapısını belirleyeceği savunusunun yanında mekân çalışması odaklı çalışan araştırmacıların kentsel mekânın oluşum süreçleri ve toplumsal süreçlerin birbiriyle karşılıklı etkileşimini bir bütünlük içinde ele aldığı yaklaşımlar mevcuttur. Burada diğer bir sorun, kentin planlanabilen bir nesne olarak yorumlanmasından kaynaklanmakta; kentin biçimlenişini sadece sosyo-ekonomik mekânsal süreçlere bağlamak, kentin biçimlenişindeki "insan" unsurunu ihmal etmeyi getirmektedir (Tekeli, 2010, 222-228). Yerleşme tarihi araştırmaları, çok disiplinli bir çalışmayı gerektiren, arkaplanı olan çalışmalardır. Sosyal, ekonomik, doğal ve fiziksel unsurların tarihsel süreç boyunca farklı ölçeklerde gösterdiği gelişim dönemlerinin kavranabilmesi ve araştırma bulgularının okuyucuya aktarılabilmesi için kentin tarihsel geçmişinin yazılması kadar, yazılı verilerin çizim ve haritalarla mekânsallaştırılmasına ve bu mekânsallığın gösterilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal bilimciler ve mekân odaklı çalışan araştırmacıların kente tarihsel açıdan yaklaşırken ağırlık verdiği sosyal ya da fiziksel yapı odağının arasında belirlenecek bir karar noktasının, çalışmanın objektif (yalnızca bir uzmanlığın çerçevesini değil, kente ilişkin verileri esas alan), anlaşılır ve kullanılabilir sonuçlar üretme ihtimalinin oluşması için önemli olduğu düşünülmektedir.

Türkiye'de yapılmakta olan kent tarihi yazıcılığına ilişkin kapsamlı bir değerlendirmenin yer aldığı çalışmasının bir bölümünde Tekeli, kent tarihi yazıcılığı

üzerine bir yöntem önerisinde de bulunmaktadır[14]. Bu tez kapsamında getirilen yerleşme tarihi analizi önerisi de temel gerekçesini Türkiye'de kent tarihinin farklı nedenlerle ele alınış biçimlerine ilişkin eleştiriler üzerine kurduğundan, yerleşme tarihi çalışmalarından genel beklentileri ve getirilen yöntem önerisini burada incelemek önemli görünmektedir. Bir kent tarihi metnini diğer disiplinlerde üretilen metinlerden ayıran üç temel özelliği; tarih metninin zamanda akıp giden bir anlatı biçiminde olması (anlatı-zaman ilişkisi), ele aldığı konuya ilişkin zamanda ve mekândaki özgüllükleri içermesi, anlatı içinde açıklayıcılıkların olumsal/belirleyici olmasıdır. Kent tarihinin özelliklerinin neler olması gerektiği konusunda Tekeli -kavranması zor bir nitelik taşıyan uzun bir tarihsel geçmişi olan Anadolu'nun kent tarihinin kolayca kavranabilir biçimde yazılmasının olanaklı olup olmadığını sorgulayarak- böyle bir anlatının ancak kentin oluşumunu belirleyen sosyo-mekânsal süreçlerin, kentin mekânsal çerçevesinin değiştiği, dönüştüğü sıçrama / kırılma noktalarına temellenmiş bir tarihsel çerçeve (omurga) üzerinden kurulabileceğini belirtmektedir (Tekeli, 2010, 234-236).

Tekeli önerdiği kent tarihi yazımı yönteminin anlatılmasına; kentin coğrafi mekânda yayılım çapı, kentin işleyişini sağlayan ve kente yeni eklentilerin nasıl olacağını belirleyen yol sistemi ve altyapının niteliği, kentin yapı alanlarının dokusu gibi kentin yapısının makro niteliklerini ifade eden "kentin mekânsal çerçevesi"[15] kavramıyla başlamaktadır. Kentin sosyo-mekânsal tarihi yaşanırken belli dönemlerde mekânsal çerçevesinin bir sıçrama gösterdikten sonra uzun bir süre büyük ölçüde sabit kalması, daha sonra yeni bir sıçrama gösterdiğine ilişkin farklı kentlere dayanan gözlemi, bu başlangıç noktasının belirlenmesinde önemli olmuştur. Burada ifade edilen "sabit kalış" durumu, hiçbir değişikliğin olmadığı bir durumu değil, yapıya ilişkin küçük eklentiler ve değişiklikler olsa da kentin makro özelliklerinin sabit kaldığı bir durumu ifade etmektedir. Ancak bir kentte yaşanan sosyo-mekânsal süreçler incelendiğinde, mekânsal çerçevenin gerisindeki belirleyicileri anlamak mümkün olur. Bu süreçler;

---

[14] İlhan Tekeli'nin 2007 yılında birinci baskısı yapılan "Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru" kitabı, 2010 yılında ikinci baskısını yapmıştır. Bu kısımda referans verilen "Anadolu'da Kent Tarihi Yazıcılığı Üzerine Bir Yöntem Önerisi" yazısı, 2007 yılında sunulan bir bildiri metninden oluşmaktadır.

[15] "Kentin mekânsal çerçevesi", Bursa kentinin tarihi üzerine yazılmış olan Yenen, Z. (1988) Vakıf Kurumu-İmaret Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi'nden alıntı ile kullanılmıştır. Kavram; kentlerin tarihsel gelişme dönemleri içinde gösterdiği biçimsel değişimleri üretim mekânlarının mekânsal dağılımı, parsellerin ve ulaşım ağlarının oluşumu ve dağılımı, kentin dış dünyayla ilişkilerin değişimini içerecek biçimde kurgulanmış olup, bu şekliyle Kentsel Morfoloji'nin "urban fringe belt/kentsel çeper kuşak" kavramıyla benzerlik göstermektedir.

kentin dış ilişkilerinin biçimi, hakim üretim teknolojisi, kentin sosyal yapısının farklılaşması, kentiçi ulaşım teknolojileri, yapı sunum biçimleri, kentteki yapısal düzenlemeler gibi alt süreçlerden etkilenmektedir. Kentin mekânsal çerçevesinin oluşumu bu değişkenlerin belirleyicilik ilişkileri üzerinden tanımlandığında, kent tarihi yazımı için esnek bir yöntem oluşmaktadır. Kent tarihi yazımında kentin sosyo-mekânsal ilişkileri; kentin dış ilişkileri ve kentin iç belirleyicileri olmak üzere iki ana grupta ele alınmaktadır. İlk gruptaki etkenler kentin tarihini ülkenin yerleşme sisteminin tarihi içine oturturken, ikinci gruptaki etkenler, daha çok kentin biçimlenişini açıklamakta kullanılmaktadır (Tekeli, 2010, 236-288). Burada dış ilişkilerin açıklanmasında "üst ölçek" olarak belirlenen "ülke", bu tez kapsamında önerilen üst ölçeğin ifade ettiği içerikle örtüşmemektedir. Kentlerin tarihsel süreçte gösterdiği sosyo-mekânsal gelişmeler, idari sınırlarının ötesinde ekonomik, toplumsal, kültürel, … (teritoryal) ilişkileri tarafından belirlenmeye ve yönlendirilmeye eğilimlidir. Tekeli'nin aynı kısımdaki kentin dış dünyayla olan akım ilişkileri arasında ele aldığı "uzun mesafe ticaretinin yapısı" bu düşünceyle örtüşmektedir. İkinci kademeyi oluşturan kentin yakın mesafedeki dış ilişkileri ise kenti besleyen kuru ve yaş gıda alımları, yakın çevredeki tarımsal artı ürünün pazarlanmasının kurumsallaşma biçimi, kentin etki alanında bulunan kırsal yerleşmeler (ve kentin bu yerleşmelerle ilişkisi) gibi etkenlerden oluşmaktadır. Kentin dış ilişkilerine ilişkin tespitler, kentin ekonomisinin dayandığı temel mekânizmayı ve kentin varlık nedenini oluşturan temel işlevlerin neler olduğunu gösterirken, bu mekânizmaların çözümlenmesi, kentin büyüklüğünün sınırlarının ne olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır. Kentin dış ilişkilerinin çözümlenmesinin ardından kentin iç yapılanmasının, ya da mekânsal çerçevesinin belirlenmesine sıra gelmektedir. Dış ilişkileriyle oluşan merkezi iş alanının niteliği, kentsel üretim biçimi ve teknolojisi, kentin nüfus büyüklüğü, kent nüfusunun toplumsal farklılaşması, konut ve yapı sunum biçimleri, kentin yönetim ve yapısal düzenleme çerçevesi; mekânsal çerçevenin belirleyicilerini oluşturmaktadır. Kentlerin dış ilişkileri değişmedikçe, üretim biçim ve teknolojisinde gelişmeler olmadıkça kentin mekânsal çerçevesinin büyük ölçüde sabit kaldığını belirtmek mümkündür. Sunulan bu kent tarihi anlatısı çerçevesi çok esnek bir yapıya sahiptir ve Tekeli'ye göre gücünü de buradan almakta; değişik zaman ve mekânlardaki ve değişik ölçeklerde kentler için uygulanma potansiyeli taşımaktadır. Bu noktaya kadar evrensel nitelik taşıyan kent tarihi yazımı yöntemi, aslında zaman ve mekândaki özgüllükleri

içeren bir kent tarihi metni oluşturulması için kurgulandığından, kente dair bu özgüllükler tarih yazımı sırasında ayrıca hesaba katılmaktadır (Tekeli, 2010, 236-239).

Tekeli'nin kent tarihi yazımına ilişkin yaklaşımı ve yöntemsel önerisi, bu tez kapsamında yapılan yerleşme tarihi analizi yöntem önerisinin temel yaklaşımıyla; özellikle yerleşme tarihinin anlaşılmaz ve kentin bugünü/geleceği için kullanılamaz bir yazılı metin olarak oluşmasına ve bu şekilde algılanmasına karşı çıkışı, kent tarihini iç ve dış ilişkileriyle, farklı katmanlarını gözetecek biçimde bir bütün olarak kavraması yönünden benzerlikler taşımaktadır.

Yerleşme tarihi analizine ilişkin bir çerçeve geliştirmenin önemli bir amacını oluşturduğu tez çalışmasının bu bölümünde; yerleşme tarihine ilişkin daha önce yapılmış çok sayıda çalışma yaklaşım, yöntem ve yerleşme tarihini ele alışı bakımından incelenmiştir. Teritoryalite, bölgesellik, coğrafya, ölçek, insan unsuru, zaman faktörünün ele alınışı, mekân temsilleri açısından nitelikli incelemelerin yer aldığı çok sayıda yerleşme tarihi çalışması bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası alanda farklı kentler üzerine yapılan bu yerleşme tarihi çalışmalarının bir kısmında kentin tarihsel gelişiminin bölgeselliği içinde incelenmesi ön plana çıkarken, bir kısım çalışmada ise günümüzde kentsel morfoloji analizi kapsamında değerlendirilen biçimsel kent dokusu incelemelerine rastlanmaktadır[16].

---

[16] Yenen, Z. (1988) Vakıf Kurumu-İmaret Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
Braudel, Fernand (1949) La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II, 3 Cilt (vol. 1: La part du milieu, vol. 2: Destins collectifs et mouvements d'ensemble, vol. 3: Les événements, la politique et les hommes), Armand Colin, Paris. (Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, I-II, İstanbul 1989-1990).
Abulafia, D. (2012) Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi, Alfa Yayınları (The Great Sea: A Human History of Mediterranean).
Tabak, F. (2010) Solan Akdeniz 1550 - 1870, Coğrafi - Tarihsel Bir Yaklaşım, Yapı Kredi Yayınları.
Anastassiadou, M. (2010) Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Mortonne, de E., Blache, P.V. (1922) Principes de Geographie Humaine, ENS Éditions, Lyon.
Aktüre, S. (1981) 19. yüzyıl sonunda Anadolu kenti mekânsal yapı çözümlemesi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, Ankara.
Aktüre, S. (2019) İÖ 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Tekeli, İ. (1999) "Bursa'nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi", Uluslar Arası XI. Yapı ve Yaşam 99 Kongresi, Bursa.
Mitchell, T. (2001) Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
Mikhail, A. (2011) Nature and Empire in Ottoman Egypt, Cambridge University Press.
Toksöz, M. (2010) The Making of the Adana-Mersin Region: 1850-1908, (Leiden-Boston, Brill, 2010), The Ottoman Empire and its Heritage: Politics, Society and Economy, v. 45. Pp. xviii, 224.

2.2 Yerleşme Tarihi Analizinde Kentsel Morfoloji

Yerleşme tarihi analizinde temel amacını bu ihtiyaç üzerinden kurmuyor olsa da kentsel morfoloji disiplini, özellikle yerleşmelerin fiziksel yapısının incelenmesinde farklı yöntem ve tekniklerle önemli olanaklar sunmaktadır. Kentsel morfolojinin yerleşme tarihi analizi açısından sunduğu olanaklar ve çalışma yöntemi, yerleşmede farklı nedenlerle oluşan mekânsal sonuçların anlaşılmasına büyük ölçüde katkı sağlama potansiyeli taşımaktadır. Kentsel morfolojinin temel bileşenleri ve kavramları üzerinden incelendiği son aşamada ise araştırmacıların kentsel morfoloji analizinde temel aldığı kavramların etimolojik incelenmesi, bu çalışmalara dair temel referanslar, incelenen örnek alanlar, çalışmaların hedefleri açısından incelenmektedir. Bu ele alışla, kentsel morfoloji disiplini; tez kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi yöntemi için ağırlık olarak mekânsal unsurların analizine ilişkin bir yöntem bileşenleri havuzu sunmaktadır.

2.2.1 Kentsel morfolojinin gelişimi

Bu kısımda tezin yönteminin temel unsurlarından ilkini oluşturan kentsel morfoloji disiplini, yönteme ilişkin başlıca tanımlar, yöntemin tarihsel gelişim süreci ve farklı ekollerin yöntem bileşenleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Genel olarak coğrafya ve mimarlık disiplinleri çatısında gelişme göstermiş olan kentsel morfoloji alanındaki çalışmalar, çalışma yöntemi ve yaklaşımları açısından İngiliz, İtalyan ve Fransız ekolleri olmak üzere üç ana ekol üzerinden sürdürülmektedir. Kentsel morfolojinin gelişiminin ele alındığı bu kısımda, hem kentsel morfoloji çalışmalarındaki coğrafya-mimarlık alanı ayrışması hem de üç ekolün gelişimi üzerinden bir ele alış benimsenmiştir.

Bu kısımda farklı perspektiflerle üretilen çalışmalar üzerinden ele alınan kentsel morfoloji, aslında temeline yerleşme tarihi analizi yapma iddiasını yerleştirmiş olan bir çalışma alanı değildir. Kentsel morfoloji bir mekânsal analiz yöntemi önermekte ve kente farklı açılardan yaklaşarak mekânların oluşum ve gelişim süreçlerini

---

Arabacı, E. (2015) "Kapitalizmin Viktoria Çağı'nda Bursa'da Hukuksuzluk, Mülksüzleştirme ve Bir Şehir Ayaklanması", Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014. Yeni Yaklaşımlar, Yeni Alanlar, Yeni Sorunlar.

anlamaya çalışmaktadır. Yerleşme tarihi çalışmalarıyla kentsel morfoloji çalışmalarının biraraya getirilmesinde önemli bir gerekçeyi, yerleşme tarihine ilişkin çalışmaların sıklıkla zamansal gelişmeyi anlama sürecine yazılı ve sayısal veriler üzerinden yaklaşıp, mekânsal referanslar ve mekânsallaştırma/mekânla ilişkiyi görselleştirme konusunda zayıf kalması oluşturmaktadır. Öte yandan kentsel morfoloji çalışmalarında yerleşmelerin bir boşlukta varlık gösteren tekil unsurlar olmanın ötesinde farklı bağlamlarda kurulu sistemlerin bir parçası olma özelliğinin çoğunlukla gözardı ediliyor olması, bu çalışmada benimsenen ölçeklerarası ilişkisel bakışın temel gerekçesini oluşturmaktadır.

İlk olarak J.B. Leighly (1927) tarafından kullanılan "kent morfolojisi" teriminin bu dönemde diğer Amerikan kent coğrafyacıları tarafından kullanılmaya devam etmediği, R.E. Dickinson (1940) ve Fransız tarihçi P. Lavedan'ın (1933) bu kavram üzerine çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir (Slater, 2009, 59-65). Kentsel morfoloji çalışmaları temelde coğrafya ve mimarlık alanı üzerinden başlamıştır. Almanya'da Schlüter'in (1988) başlattığı çalışmaları daha sonra İngiltere'de geliştiren Conzen'in (1960) Alnwick çalışmasıyla başlayan araştırmaları coğrafya temelli yaklaşımların temelini oluştururken Whitehand'ın (1981) çalışmalarıyla farklı açılardan geliştirilmiştir. Mimarlık temelli kentsel morfoloji çalışmaları ise İtalya'da Muratori (1959), Aymonino ve Rossi (1960-1980), Caniggia (1975-1990), Sechii (1985-2010) ve Fransa'da Strauss (1960), Panerai, Castex ve De Paule (1972) tarafından geliştirilmiştir (Cömert, 2013, 10-13). Kentsel morfoloji çalışmalarının yerleşme tarihi ve coğrafya çalışmalarıyla ilk görünür kesişmesinin Conzen'in çalışmalarında olduğunu belirtmek mümkündür. Alnwick üzerine yaptığı çalışmada Conzen kentsel morfolojiye dair temel prensipleri geliştirmesinin yanısıra mevcut gelişmenin ortaya konması, analiz üniteleri olarak yapı adalarının belirlenmesi, detaylı harita analizi ve kentsel yapıdaki gelişimi ortaya koymaktadır. Ayrıca kenti bugün de geçerliliğini koruyan yollar ve yol sistemi, yapı adaları ve binalara ayırarak üç kısımda inceleme olanağını geliştirmiştir (M. P. Conzen, 2016).

2.2.1.1 Kentsel morfoloji tanımları

İnsan yaşamının gerçekleştiği yer olarak kentin fiziksel biçimlenişini konu alan kentsel morfoloji araştırmalarında sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisiyle kent mekânında oluşan somut sonuçlar; yerleşmelerin fiziksel formu ve kent yapısı incelenir. Bu

amaçla yapılan morfolojik analiz; yapı, bahçe, sokak, park, anıt gibi yapısal bileşenlerin yardımıyla fiziksel gelişim sürecinin belgelenmesini; bir yerleşmede yer alan yapıların biraraya gelme biçimlerini, buna dair görünür/görünmez kuralları, kent yapısında değişim ve dönüşüme yolaçan, kentsel biçimleri belirleyen olguları anlamayı hedefler. Yerleşmeyi oluşturan fiziksel öğeler, yerleşmenin içinde ve dışında yer alan toplumsal, ekonomik, kültürel ve çevresel etmenlerle sürekli ve kesintisiz bir etkileşim hâlindedir ve yerleşmedeki herhangi bir boyuttaki tüm değişiklikler, mutlaka bu etmenlerden herhangi biri ya da birkaçının etkisiyle gerçekleşir (Moudon, 1997, 3-4).

Kentsel morfolojiye ilişkin kapsamlı ve güncel bir tanım, M.P. Conzen tarafından şu şekilde ele alınmaktadır: "Kent morfolojisi, bir yerleşim dokusunda veya yapı ölçeğindeki oluşum ve dönüşüm süreçlerini tarihsel dönemler bağlamında inceleyen ve tipolojik tasnifler üretmeyi sağlayan bir çalışma alanıdır. Coğrafyacılar, mimarlar ve şehir plancılarının yanısıra şehirler üzerine çalışan sosyologların da kentleri sorgulama ve oluşturma sürecinde yararlandıkları bu alan; arazi kullanımı, yapı adası elemanları ve birbirleriyle ilişkileri, mülkiyet dokuları, kentiçi hareket dokuları ve kentin fiziksel sınırları gibi sorunsallar üzerine özelleşen çalışmalar içerebilmektedir. Kent morfolojisi, kentin kimliğini oluşturan fiziksel öğeleri ve bu öğelerin birbirleri arasındaki ilişkileri farklı disiplinlerden araştırmacıların bakış açılarıyla yorumlama fırsatı sunmaktadır. Kent ölçeğinden mimari ölçeğe farklı detaylarda araştırma alanı yaratmakta olan kent morfolojisi çalışmaları; planlama, tasarım ve koruma alanlarında doğru analiz ve üretimin yapılabilmesi için oldukça detaylı ve farklı metotlar sağlamaktadır" (M. P. Conzen, 2016).

Kentsel morfolojiye ilişkin diğer bir tanıma göre; "kentsel morfoloji, mekânın özünü ve içeriğini oluşturan nitelikleri ile farklı kararlılık düzeylerinde belirginleşen mekândaki döngüsel değişimi anlamayı ve açıklamayı, mekânın özünü ve içeriğini oluşturan niteliklerin değişimine neden olan etmenleri (kurallar, aktörler, süreçler) ve bu etmenler arasında değişim sürecinde belirlenen ve sürekli değişen ilişkisellikleri incelemeyi, elde edilen sonuçlar ile kentsel mekânın biçimlendirilmesine yönelik ilkeve stratejiler oluşturulmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır" (Ünlü, 2019, 62-63).

Kentsel morfolojik analizin temellendiği tespitler 1990 sonrasında özellikle kentsel morfoloji yaklaşımını belirleyen üç temel geleneği birbiriyle ilişkili olarak ele alan

A.V. Moudon'ın ifadesiyle; "Kentsel morfoloji disiplini ve bu bağlamda üretilen morfolojik analiz temelde üç tespit üzerinden hareket eder. Bunlar; 1. kent formu; binalar, bunlarla ilişkili açık alanlar/araziler ve sokaklar olmak üzere üç temel fiziksel elementten oluşur, 2. kent formu, farklı ölçek katmanları üzerinden anlaşılabilir ve bu katmanlar; bina, sokak/blok, şehir ve bölge olarak sıralanır, 3. kent formu ancak devamlı/sürekli ulaşım ve fiziksel mekân bileşenlerinin tarihsel süreçleri ile ortaya konulmasıyla anlaşılır. Form, ölçek ve zaman, kent morfolojisi çalışmasının temel bileşenleridir" şeklinde açıklanmaktadır. (Moudon, 1997, 7-8). Moudon'ın kentsel mekânı tanımlamada hem tipoloji hem de morfolojinin yöntemlerini biraraya getiren çalışmaları çatısı altında topladığı "tipomorfoloji" kent biçiminin tipik mekân ve yapıların analizinden yola çıkarak incelenmesi şeklinde tanımlanır. Tipomorfolojik inceleme kentin bütün ölçeklerini hesaba katar ve kent formunu, onu üretenlerle kullananlar arasındaki diyalektik ilişkiye göre şekillenmiş olan ve sürekli değişen dinamik bir varlık olarak ele alır (Moudon, 1994, 289-311).

Slater, yerleşmelerin değişmesinde, yapılaşmasında ve yeniden yapılanmasında etkisi olan aktörleri; mimarlar, mülk sahipleri, yatırımcılar, kent plancıları, yatırım geliştirme uzmanları olarak sıralar ve bunların tarihi kent morfolojilerinin gelişimi üstündeki -her dönem farklı yoğunluklarda kendini gösteren- majör rolüne değinmektedir. Slater ayrıca savaş, doğal afet, vb önemli kırılma noktalarının diğer disiplinler gibi kentsel morfoloji alanı için de belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Slater, 2009, 59-65).

Kentsel morfoloji farklı bir tanımda insan yerleşmelerinin formunu, oluşum ve dönüşüm süreçlerini, mekânsal yapı ve karakterini tarihsel gelişim süreçleri ve yerleşmeleri oluşturan bileşen parçalarını analiz ederek anlamayı sağlayan ve tipolojik tasnifler üretmeyi amaçlayan bir çalışma alanı olarak ele alınmıştır (Kubat & Topçu, 2009). Kente dair ölçülebilir verilerle objektif bir analiz üretmeyi amaçlayan kentsel morfoloji disiplini kenti; fiziki bir yapı ve gerçeklik, toplumdaki dinamiklere göre sürekli gelişen, değişen ve dönüşen bir yapı, kolektif güçler ile onların yaşadığı yapılı çevre arasındaki etkileşimlerin bir odak noktası olarak ele almakta ve bu açıdan bir çözümleme yapmayı hedeflemektedir (Oktay, 1991). Kentsel morfoloji çalışmalarında temelde kentin değişim süreci kentin oluşmaya başladığı zamandan itibaren geçirdiği değişim ve dönüşümlerle beraber çeşitli bileşenlerinin belirlenmesi ve farklı parçalara ayırarak incelenmesi söz konusudur. Kentsel morfolojinin odağında sosyal, kültürel

ve ekonomik etkenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan fiziksel yapı bulunmaktadır. Kentsel morfoloji analizinin temel bileşenleri yapılar, yollar ve yeşil alanlardan oluşmaktadır (Topçu, 2003). Disiplinlerarası bir çalışma alanı olan kentsel morfoloji çalışmalarının bugüne ulaşmasında genel olarak coğrafya ve mimarlık temelli yaklaşımların belirleyici olduğu ve bu disiplinin araştırma süreçlerine planlama düzeyinde coğrafyacılar tarafından, tipoloji düzeyinde ise mimarlar tarafından dahil edildiği görülmektedir (Yaygın, 2016).

1930'lu yıllarda kent coğrafyacılarının Meier ve Roring (1990) gibi kent tarihçilerinin ve Klaiber (1912) ve Siedler (1914) gibi şehir planlama tarihiyle ilgili mimarların çalışmalarının tanınması ve çalışmalarda formları yaratan dinamiklere vurgu yapılmaya başlanması, bu yıllarda kentsel morfolojiyle ilgili olarak önemli değişimlerin meydana geldiğini göstermektedir. Bu dönemden sonra Alman kökenli kentsel coğrafya çalışmalarının odağı formdan fonksiyona yönelim göstermiştir (Whitehand, 1987).

Kentsel morfolojinin tarihsel süreç içinde incelendiği çalışmaları ifade eden Alman kökenli "morfogenetik" yaklaşımla yapılan analizler, Conzen tarafından İngiltere'de yapılmaya başlanmış ve Conzen'in kentsel morfoloji alanına temel katkısı, morfogenetik inceleme üzerinden olmuştur. 1949'da İngiltere'de kırsal ve şehirsel yerleşmelerin formlarını inceleyen çalışması ve 1958'de Whitby üzerine yaptığı çalışması bu alandaki önemli örnekleri oluşturmaktadır. Bu çalışmalar yapı tipleri ve yapı kullanımlarının yanında kentin fiziksel örüntüsünün kentsel peyzajın korunması için nasıl kullanılacağına dair bir yöntem ortaya koymaktadır (Kubat & Dökmeci, 1994). Kent formunun çözümlenmesine ilişkin rasyonel bir analiz yöntemini oluşturmak için tarihsel sürecin de tümüyle ele alınması, varlığını sürdüren ve özellikle kaybolan yapısal unsurların da yönteme dahil edilmesi, tarihsel belge ve kayıtlar ile eski kent planlarının da incelenmesi gerekliliği, Conzen'in geliştirdiği kentsel morfoloji yönteminin diğer önemli undurlarını oluşturmaktadır (Slater, 2009).

1970'leri diğer pek çok disiplinde olduğu gibi kentsel morfoloji alanında da bir dönüm noktası olarak tanımlayan Güvenç (2019), "modernizmin insan ve toplum bilimleri alanında yolaçtığı hayal kırıklığının ardından, kentsel morfolojinin hızla yapılandığını ve yükselen bir disiplinlerarası alana dönüştüğünü" ifade etmektedir. Kurumsallaşma süreci, 1980'lerden itibaren İngiliz, İtalyan ve Fransız kentsel morfoloji ekollerinin gelişmesi ve bu ekoller arasındaki ilişkilerin kurulmasıyla devam etmiştir.

Kurumsallaşma sürecinin tamamlanması ise, kentsel morfoloji üzerine temel kavramların, kuramsal yaklaşımların, ayırtedici yöntemlerin tanıtıldığı indeksli süreli yayın Urban Morphology ve konuya ilişkin kitapların yayınlanması ile olmuştur. Kentsel morfoloji alanının araştırma alanının coğrafya, tarih, mimarlık, tasarım, arkeoloji, restorasyon ve beşeri bilimlerin pek çok dalını içerecek kadar geniş tanımlanmış olmasının; kent çalışmalarının neredeyse hiçbir temasının bu disiplinin kapsamı dışında kalmamasını sağladığı belirtilmektedir. Burada belirtilen (araştırma alanlarının) örtüşme(si)nin ve farklı disiplinlere dağılmış birikimi bütünleştirmenin, yeniden yorumlayıp sistematik bir çerçeve kazandırma çabasının kendi içinde taşıdığı potansiyel çatışma riskine dair vurgu, önemlidir (Güvenç, 2019).

Özellikle son yıllarda yeni teknolojilerin de kullanılmasıyla belirgin bir kuramsal ve metodolojik gelişmenin izlendiği kentsel morfoloji çalışmalarının; "mesleki uygulama kaygısının ağır bastığı" alanlarda uygulama(cı)ya pozitif ayrımcılık uygulayan akademik kültür içinde, araştırma sürecinin önemine değinilse de bir destek etkinliği olarak görülmeye devam ettiği (Bourdieu'nün "Doxa" kavramı) belirtilmektedir. Fakat kentsel morfolojinin geldiği aşama, bu Doxa'nın meşruiyetini sorgulamaya açmış durumdadır (Güvenç, 2019).

Kentsel morfolojinin ayırt edici özelliklerine bakıldığında, öncelikle kente nesnel, tarafsız ve sınanabilir bir çerçeveden yaklaşması, kendini mesleki tutumlar, sanat faaliyetlerinden, estetik temelli kent politikalarından ve dolayısıyla öznel yaklaşımlardan ayrı tuttuğu görülmektedir. Uygulama sürecinin önemini gözardı etmeyen kentsel morfoloji araştırmaları, araştırma sürecini ikinci plana iten Doxa ve kurum kültürleriyle arasına mesafe koyarak, uygulamaya pozitif ayrımcılık yapan kurum kültürlerine karşı bir araştırma programı, bir eleştiri ve giderek bir manifesto niteliği taşır. Dahası kentsel morfoloji, kentsel yapının farklı katmanlarına ışık tutan disiplinlerin katkılarını bütünleştiren bir üst disiplindir (Güvenç, 2019). Kentsel morfolojinin işlevini, renkli baskı alanında kullanılan "registration mark" (hizalama nirengisi) metaforuyla açıklamak mümkündür (Kropf, 2009). Kentsel morfolojinin diğer bir ayırt edici özelliği, bu disiplinin gelişim süreci büyük ölçüde üç kentsel morfoloji okulunda Avrupa kentleri üzerine yapılan çalışmalar üzerinden ilerlemiş olsa da, Uzak Asya ve Çin kentleri üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmalar ve temel kavram ve dönüşüm mekanizmalarının bu coğrafyalarda da kanıtlanmış olmasıyla beraber artık Avrupa merkezli bir araştırma alanı olmamasıdır. Hatta kentsel morfoloji

alanının bugün, mekânsal oluşum ve dönüşüm mekanizmasının yerel bağlam ve koşullar altında yeniden yorumlanması gerekliliği açıkça görülmektedir. Diğer ayırt edici özellik, büyük ölçüde fizik mekân üzerinden hareket eden kentsel morfoloji araştırmalarının, bu niteliğine rağmen mekânsal determinist bir bakış açısına sahip olmamasına ilişkindir. Bu alanda yapılan araştırmalar, mekânsal değişimin tarihsel bağlam içinde, aktörler ve failler üzerinden kavranıp izlenebileceğini tespit etmekte, dolayısıyla değişim ve eylem konularını araştırma programının temel bileşenleri olarak ele almaktadır. Dolayısıyla (kentsel morfolojiye getirilen) mekânsal determinizm eleştirisi temelsiz kalmakta, kentsel dönüşüm süreçlerinin maddi boyutu, aktörler ve eylemler üzerinden incelenmesi bir ontolojik avantaja dönüşmektedir. Son ayırt edici özellik ise modernist dönemde kentsel morfolojiye getirilen yasa koyucu ve ve tümdengelimci olmadığı eleştirisine ilişkindir. Güvenç mekânsal disiplinlerde tümdengelimci, yasa koyucu modellerin (geleceğe dönük) kestirim alanında sağladığı başarının, görgül gerçeklik yerine özgünlükleri, deneyimi, coğrafi farklılaşmayı dışlayan, indirgeyici ve soyut varsayımlar sayesinde elde edildiğini belirtir. Dolayısıyla günümüz koşullarında yasa koymada yetersizlik eleştirisinin, artık kentsel morfoloji alanı için eskiden olduğu gibi bağlayıcı ve etkili olmadığını belirtmek mümkündür (Güvenç, 2019).

2.2.1.2 Kentsel Morfoloji'de Farklı Yaklaşım ve Ekoller

Kentsel morfoloji alanında yapılan araştırmalar temelde üç gruba ayrılmaktadır: İlk grupta yer alan araştırmacılar kentlerin geçmişten bugüne geçirdikleri mekânsal değişimleri harita, şehir planları ve fotoğraflar üzerinden tanımlarken, ağırlık olarak tarihsel geçmişi itibariyle geniş bir arka planı bulunan kentleri konu almaktadır. İkinci gruptaki araştırmacılar kentlerdeki fiziksel değişimi bu süreci belirleyen aktörlerin eylemleri üzerinden değerlendirilmektedir. Üçüncü grupta yer alan araştırmalarda ise kentsel mekânda meydana gelen değişime dair karar alma mekanizmaları ve süreçleri ile bu süreci yönlendiren araçlar ve aktörler arası ilişkiler tanımlanmaktadır (Larkham, 2000). Bu çalışma kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi yöntemi çerçevesinde örnek alan olarak belirlenen Antakya kentinin gelişme dönemlerinin her üç kentsel morfoloji araştırma anlayışının ele alışını kapsayacak biçimde -ve üst ölçekli ilişkileri de dahil ederek- araştırılması hedeflenmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi kentsel morfoloji çalışmalarına ilişkin önemli bir ayrım, analiz çalışmalarını yapan araştırmacıların mesleki kökenlerine ilişkindir ve bu alandaki araştırmalar temelde coğrafyacılar ile mimarlar üzerinden ilerlemektedir.

Kentsel morfolojide coğrafya kökenli yaklaşımlar

Kentsel morfolojide coğrafya kökenli yaklaşımların ilk olarak Almanya'da, Schlüter'in (1899) çalışmalarıyla başladığı; yerleşim planı, kent coğrafyasının boyutları ve Alman kentleri üzerine yaptığı monografik çalışmalar ile gelişme gösterdiği görülmektedir. Daha sonra çalışmalarını beşeri coğrafyanın coğrafi bilimler içinde konumlanışı ve beşeri coğrafyanın amaçları üzerine yaptığı metodolojik araştırmalarla sürdüren Schlüter'in, coğrafya ve coğrafya felsefesinin temellerini atmış olduğu düşüncesi kabul görmektedir. Hassinger'in (1916) yerleşim yoğunlukları üzerinde arazi kullanımı ve bina kullanımlarını geliştirdiği çalışmaların ardından Geisler ve Martiny (1929) monografik sınıflandırmaya dayalı şehir planı ve yapı tipleri, Bobek (1966) zaman içinde işlevsel değişime göre kentler üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir. Devamında M.R.G. Conzen'in (1958) tarihsel bakış, coğrafya ve kentsel morfoloji çalışmaları üzerine yaptığı çalışmalardan sonra Whitehand'in (1981) kentsel morfolojiye ilişkin olarak önerdiği kavramlarla, kentsel morfoloji disiplininde coğrafya temelli bakış büyük ölçüde bugünkü durumuna erişmiştir. Meier ve Roring (1990) kent tarihi üzerine, Klaiber (1912) ve Siedler (1914) kent planlama tarihi üzerine çalışmalar yaparken, kentsel morfoloji alanında uzmanlaşan diğer araştıracıların önemli bir kısmı kent formu ve kent formunun belirleyicileri üzerine odaklanmıştır. Bu anlayışı kentsel morfoloji çalışmalarında form üzerinde yoğunlaşan odağın fonksiyona dönüşmesi izlemiştir. Scharlau'nun (1941) sokak, yapı adaları ve yapı planlarını içeren kadastral planlar üzerinden kent planlarının oluşumunu incelediği çalışmaların ardından Bobek (1966) kentleri fonksiyonel değişim süreçlerine göre incelemiştir (Whitehand, 1987, 3-7), (Cömert, 2013, 14-20).

1960'lı yıllarda coğrafyacı Conzen'in yaptığı sokak, sokak sistemi, ada ve parseller üzerinden kent planı incelemesini içeren, 1980'lerden itibaren ise Whitehand'in geliştirmeye devam ettiği Conzen ilkeleri ve özellikle savaş sonrası kentlerin geçirdiği dönemlere odaklanan çalışmaları, coğrafya temelli kentsel morfoloji çalışmaları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Büyük ölçüde Conzen'in tanımladığı ve geliştirdiği coğrafya temelli kentsel morfoloji yaklaşımı; Karl Kropf (2009), Whitehand (1988), Maretto (2012), Kim (2012), M.P. Conzen (2009), Gu (2008) gibi

araştırmacıların çalışmalarıyla geliştirilse de, yaklaşımın temeline ilişkin bir değişiklik olmamıştır (Cömert, 2013, 18-19).

Kentsel morfolojiye getirilen coğrafya kökenli yaklaşımların öncüleri, aşağıda bu alanda yaptıkları önemli çalışmalarının tarihleriyle gösterilmiştir (Şekil 2-1). Coğrafya kökenli kentsel morfoloji çalışmalarının İngiliz ekolüne dahil olanları, temellerini Alman coğrafyacılarının çalışmalarından almakta; bu yaklaşımda ağırlıklı olarak İngiliz ekolünde üretilen çalışmaların yer aldığı görülmektedir.

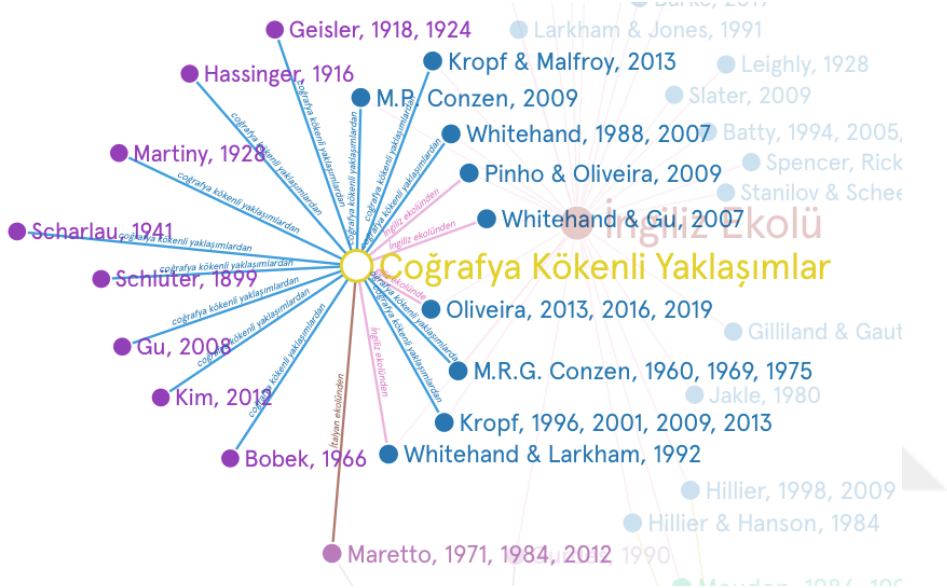

Şekil 2-1. Kentsel Morfolojiye Coğrafya Kökenli Yaklaşımlar

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında Graph Commons programı ile üretilmiştir.)

Kentsel morfolojide mimarlık kökenli yaklaşımlar

Kentsel morfolojide mimarlık kökenli yaklaşımları Vitruvius'un kullanışlılık, sağlamlık ve güzellik şeklinde sıralanan üçlemesi ile başlatmak mümkündür. Bu tipolojik sınıflandırma, aynı zamanda tiplerin işlevleri ile de ilgilidir (Pevsner, 1976). Devamında fonksiyona dayalı bir sınıflandırma öneren ve yapıları dişil, eril ve kırsal şeklinde karakterlere ayıran mimarlık kuramcısı Blondel (1777) ile onun öğrencileri olan ve katı bir tipoloji anlayışı yerine zamana dayalı değişim ve dönüşümlere odaklanan, biçimi ortaya çıkaran etmenin karakter olduğunu belirten Boullee ve Ledoux'un çalışmalarında işlevin, mimari tipi ortaya çıkarması gerektiği ifade edilmektedir (Forty, 2000). Mimarlık kökenli kentsel morfolojiye dayalı çalışmalar büyük ölçüde tipolojik çalışmalara odaklanmış ve bu alandaki önemli çalışmalar

Muratori (1959), Cataldi (2002), Petruccioli (1998), Caniggia ve Maffei (2001), Moudon (1997), Rossi (1982), Krier (1979) ve Hillier (1998) tarafından gerçekleştirilmiştir (Cömert, 2013, 20-26). Burada mimari elemanların bileşenlerini sisteme dahil eden, sırasıyla morfolojik ve fonksiyonel bir kategorizasyon yapmış olan Durand, mimari düzeydeki ilk morfolojik sınıflandırmayı yapmış olması açısından önemlidir. Durand yapıları kategorize etmesi açısından Blondel ile benzerlik gösterir (Villari, 1990) (Yaygın, 2016, 18-19).

İtalya'da tipolojik yaklaşımın gelişmesinde belirleyici aktörlerin başında gelen Muratori tipo-morfolojiyi, "tarihi tipolojik araştırmalar ve tasarım gelişimi aşamalarında tamamlayıcı ve dönüşümlü zamanlar arasındaki diyalektik ilişki" olarak tanımlamaktadır (Petruccioli, 1998, 10). Muratori'nin kentsel morfolojiye dair çalıştığı diğer alanlar yapı bileşenlerinin okunması, biçim, yapıların fonksiyonları, kentsel ve yapısal dokuların oluşmasına ilişkin kuralların ortaya konulması şeklindedir (Caniggia & Maffei, n.d., 10-21), (Cömert, 2013, 21-22). İtalya'da Muratori'den sonra çalışmalar üreten Caniggia, tiplerin evrimi ve tipleri oluşturan bileşenler üzerinden kentsel form değişkenlerine dair çalışmalar üretmiş ve bu değişkenleri tipolojik süreç olarak tanımlamıştır. Tiplerin ve kentsel dokuların tarihsel süreçte oluşumu ve dönüşümü üzerine odaklanmıştır (Levy, 1997, 52). Çalışmalarını mimari tasarım temelli politikalar, mimari dizgiler ve kavramlar üzerinden kuran Caniggia teorisini yapılar, yapı dokusu, yerleşmeler ve kentler şeklinde dört seviyede kavramsallaşmıştır. Buradaki yerleşme ve kent ayrımı, Caniggia'nın kırsal nitelikteki yerleşmelerin kentsel nitelikteki yerleşmelere dönüşümü ve basit kentsel yapıların kompleks kentsel yapılara değişim sürecini incelemesinden kaynaklanmaktadır (Caniggia & Maffei, n.d., 18-21) (Cömert, 2013 22-23).

Mimarlık kökenli kentsel morfoloji çalışmaları yapan G. Argan biçimsel tipoloji ve morfolojik hafızaya dair teorileri üzerinden "tip"in oluşumunu, aralarında fonksiyonel ve biçimsel benzerlikler bulunan yapı serilerine bağlı olarak tanımlamıştır. Argan'ın yaklaşımı, "tip"in tasarım süreçlerinde kullanılmasına ve yeni tiplerin oluşmasını teknolojik ve sosyo-kültürel dinamiklerle ilişkilendirmesi açısından da önemlidir (Argan, 1962, 2) (Cömert, 2013, 23).

Bu alanda çalışan Aldo Rossi (1982) ve Rob Krier'in (1979) çalışmaları da benzerlik göstermekte ve her ikisi de geçmişin nostaljik görünümünü belirleyici olarak kabul etmektedir. Temelde yapıların tipolojik süreçlerinin kentsel dokuyu nasıl etkilediğine

odaklandıkları çalışmalarında Rossi İtalyan kentleri üzerinden tipolojiyi kentsel olguların incelenmesine olanak veren bir araç olarak tanımlarken, Krier kentsel mekân kavramının tipolojik ve morfolojik bileşenlerini ele almaktadır (Marzot, 2002, 66).

Yine mimarlık kökenli kentsel morfoloji çalışmaları arasında yer alan Bill Hillier'in (1998) ortaya attığı ve onun esas çalışma alanını oluşturan "space syntax" (mekân dizimi) teorisi, yapılı çevre araştırmalarının morfolojik incelenmesine ilişkin bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Mekâna dair çalışmaları kuramsal anlama süreçleriyle birleştirmeyi amaçlayan Hillier, mekânsal dokuya ilişkin biçimsel tanımların istatistiki verilerle bağlantısını kurarak, deneysel gözlemleri bilgisayar desteğiyle ilişkilendirmektedir (Hillier & Hanson, 1998, 108).

Amerikan kentleri üzerine önemli kentsel morfoloji ve tipo-morfoloji çalışmaları bulunan Moudon (1998), kentsel morfolojiye dair araştırmaların üç temel bileşenini oluşturan biçim, ayrışma ve zaman üzerinden hareket etmiştir. Moudon aynı zamanda ideolojik, kültürel ve ekonomik olarak zaman içerisinde kentlere göre farklılık gösteren form çeşitlilikleri üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür (Moudon, 1997a).

Kentsel morfoloji alanındaki mimarlık kökenli yaklaşımların öncüleri, bu alanda yaptıkları önemli çalışmaların tarihleriyle aşağıdaki şemada ifade edilmiştir (Şekil 2-2). Mimarlık kökenli kentsel morfoloji yaklaşımlarında her üç kentsel morfoloji ekolünden de (İngiliz, İtalyan ve Fransız ekolü) temsilcilerin yer aldığı görülmektedir.

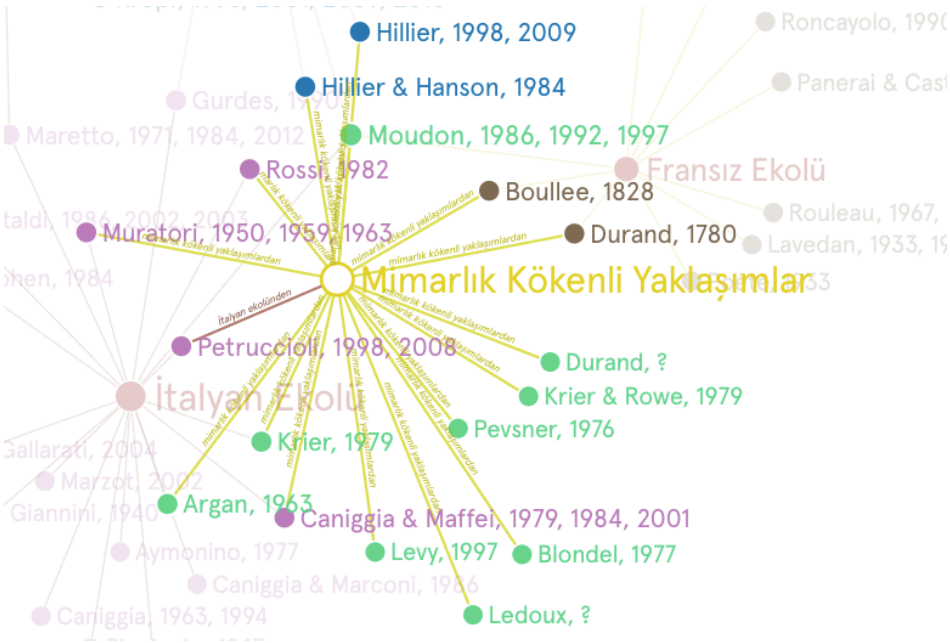

Şekil 2-2. Kentsel Morfolojiye Mimarlık Kökenli Yaklaşımlar

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında Graph Commons programı ile üretilmiştir.)

Kentsel morfolojide İngiliz ekolü

Kentsel morfolojiye ilişkin temel bir ayrım yukarıda açıklandığı gibi coğrafya ve mimarlık temelli yaklaşımlar üzerinden yapılırken, diğer bir ayrım kentsel morfoloji ekolleri üzerinden yapılmaktadır. İngiliz ekolünde M.R.G. Conzen ile coğrafya üzerinden kentin morfolojik yapısının incelenmesi, devamında J.W.R. Whitehand'in Conzen yöntemi üzerinden geliştirdiği çalışmalar; İtalyan ekolünde Saverio Muratori, Gianfranco Caniggia, Carlo Aymonino, Aldo Rossi ve Bernardo Sechii ile mimari ağırlıklı "tipoloji" ve morfoloji geleneği üzerine yapılan çalışmalar ve Fransız ekolünde Jean Castex, Phillipe Panerai, Jean Charles Depaule öncülüğünde kültürel morfoloji ve mimari tipo-morfolojiyi ilişkilendiren çalışmalar üzerinden gelişmiştir (Moudon, 1997a) (Cataldi, Maffei, & Vaccaro, 1997) (Cömert, 2013, 10-12).

İngiliz ekolünde kentsel morfoloji çalışmaları çoğunlukla kavramlara dayalı olup, Otto Schlüter (1988) ve devamında gelen M.R.G. Conzen başta olmak üzere coğrafyacıların çalışmaları üzerinden gelişmiştir (Hofmeister, 2004, 5) (Whitehand, 2007). M.R.G. Conzen'in kentsel morfolojiye bakışı, kent planının analitik okunması üzerine temellenir. Conzen yöntemini, üç özelliğe dayandırır: 1. kent planı-zemin planı (kartografik temsiller) 2. bina dokusu (binalar ve açık alanları) 3. arazi örüntüsü ve bina kullanımı (arazi kullanımı) (Whitehand, 2007). Aşağıda, İngiliz kentsel morfoloji ekolünün çalışmalarının büyük ölçüde temelini oluşturan Conzen'in Alnwick kentine ilişkin çalışmasından görsel malzemelere yer verilmiştir (Şekil 2-3) (Şekil 2-4).

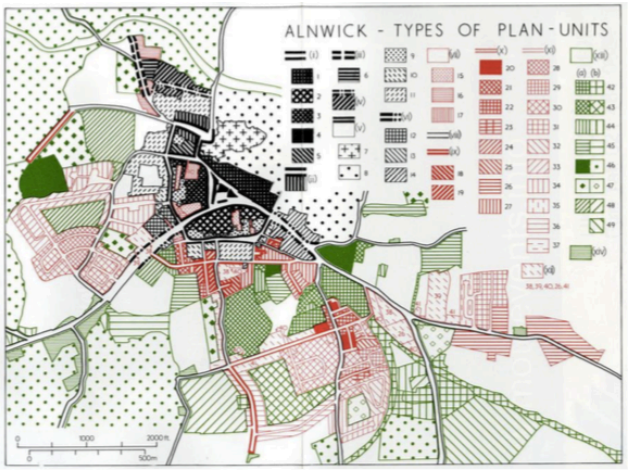

Şekil 2-3. Conzen'in "Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis" adlı çalışmasında Alnwick plan üniteleri (M. R. G. Conzen, 1960)

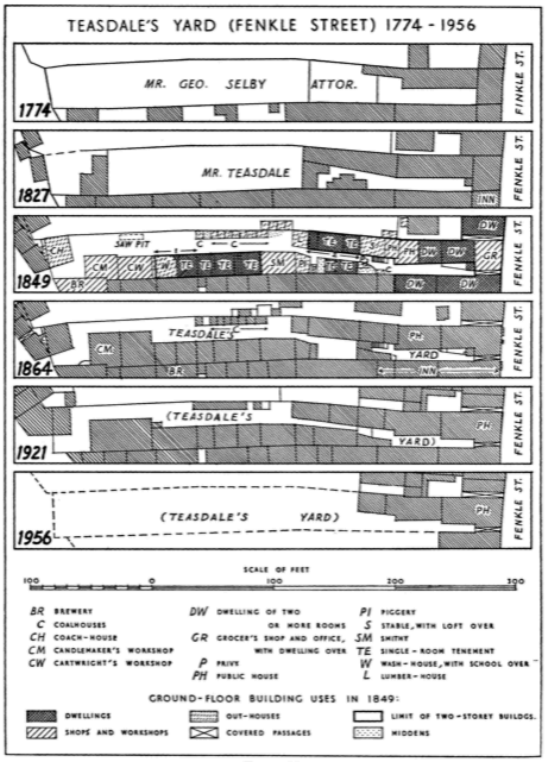

Şekil 2-4. Conzen'in "Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis" adlı çalışmasında kent dokusunun tarihsel dönemlere göre değişiminin incelenmesi

(M. R. G. Conzen, 1960)

Conzen'in "kent planı analizi" olarak adlandırdığı araştırmasını üzerine kurduğu kent planının üç temel öğesi yollar, parseller ve binalardır. Kent planının evrimsel bir şekilde analiz edilebileceğini iddia eden Conzen'in kent planını ve onun temel bileşenlerini analitik bir araç olarak tanımlayışı, tipomorfolojik çalışma için bir çıkış noktası olarak kabul edilmektedir. Analizin temel birimi olan bireysel parsel (dolayısıyla mülkiyet deseni), aynı zamanda arazi bölümlenmesinin de temel öğesi olup kent biçiminin analizine yönelik bir altyapı sağlamaktadır. Conzen'in "kent planının kompozitliği" olarak tanımladığı ve kentin farklı parçalarında bulunan biçim ve kullanım çeşitlemelerinden oluşan kompozit kent plan; yol, parsel, bina boyutu ve biçimlerindeki çeşitlilikler üzerinden tespit edilebilecek "birim plan"lar oluşmaktadır (Vernez-Moudon, 1994a, 296-298). Conzen'in kentsel morfoloji literatürüne kazandırdığı ve kentsel morfogenetiğin temellerini oluşturan iki önemli kavramdan ilki, bir parselde bulunan bina sayısındaki değişimi; parsel içinde inşa edilen ilk yapıya, kentte meydana gelen inşaat faaliyetlerindeki artışla beraber yeni yapıların eklenmesi ve sonrasında çeşitli sebeplerle bu yapıların sayısında azalma meydana gelmesini ifade eden "burgage cycle" (parsel döngüsü/mülkiyet hakkı dönüşümü) olarak isimlendirilmiştir. Kentin biçimsel yapısına da doğrudan etki etmekte olan,

parsel ve iç yapısındaki bu değişikliklere ilişkin temel çalışmalardan birini Ortaçağ kentlerindeki parseller ve yapıların arka bahçelerinde oluşan yapılaşma ve bu yapılaşmanın temizlenmesine dayalı çalışmalar oluşturmaktadır. “Urban fringe belt” (kentsel çeper kuşak) olarak adlandırılan ikinci kavram, kentteki inşaat faaliyetlerinin görece az olduğu dönemlerde meydana gelen; yeşil alanlar, spor alanları ve kamu yapılarının yer aldığı geniş arazileri ifade etmek için kullanılmıştır (Whitehand, 2007, 3) (Şekil 2-5). Geniş alan gereksinimi olan ve bu nedenle veya gürültülü veya rahatsız edici olmaları sebebiyle kent çeperlerinde, görece ucuz konumlarda yer seçen kullanım alanlarını da ifade eden "urban fringe belt" kavramı ve bu alanların gelişimi, Whitehand’in yaklaşımında ekonomi, rant teorisi ve konut yapılaşması döngüsüyle de ilişkilendirilmektedir (Slater, 2009, 59-65). Conzen’in kentsel morfoloji literatürüne yaptığı önemli diğer bir katkı ise, "morphological region" (morfolojik bölge) olarak ifade edilen ve yapılaşma karakteri olarak çevresinde bulunan yapılardan farklılık gösteren ve genellikle etrafını çevreleyen yapılardan daha farklı nitelik gösteren bölgeler olarak açıklanan kavramdır (M. R. G. Conzen, 1960). Mimari ve şehirciliği, kent formunun dinamik yapısıyla ilişkisini kurarak inceleyen, kentin kültürel, tarihsel, sosyal ve psikolojik yapısını tanımlayan ve bu tanımlamaların sayısal ifadeleri üzerine çalışan Hillier’in kentsel morfoloji konusunda ortaya koyduğu çalışmalar da, kentsel morfolojiye ve kentsel tasarım alanına kazandırılmış teknolojik ve sayısal yaklaşımlar olarak kendini göstermektedir (Hillier & Hanson, 1998).

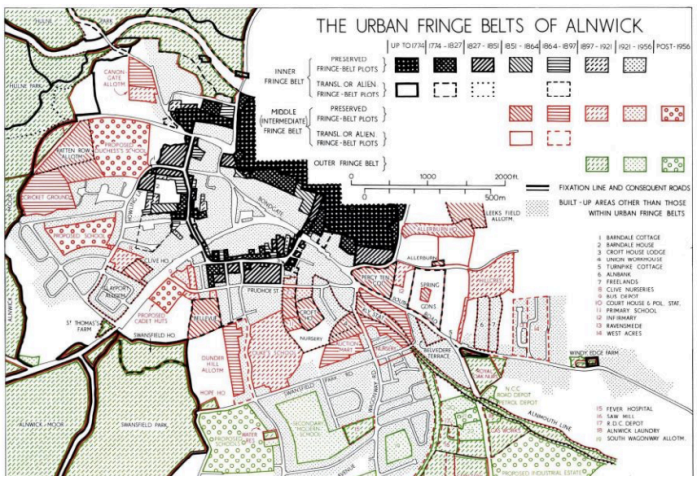

Şekil 2-5. Conzen’in “Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis” adlı çalışmasında Alnwick kentsel çeper kuşak alanları (M. R. G. Conzen, 1960)

Kentsel morfolojide İngiliz ekolünde yapılan önemli çalışmalar; ekolün öncüleri ve çalışmaların tarihleriyle beraber aşağıda ifade edilmiştir (Şekil 2-6). İngiliz ekolünde erken dönem çalışmalarda özellikle M.R.G. Conzen ön plana çıkmakta, devamında

Kropf, Larkham, M.P. Conzen, ve M.R.G. Conzen'in yaklaşımını geliştiren Whitehand'in çalışmaları önem kazanmaktadır.

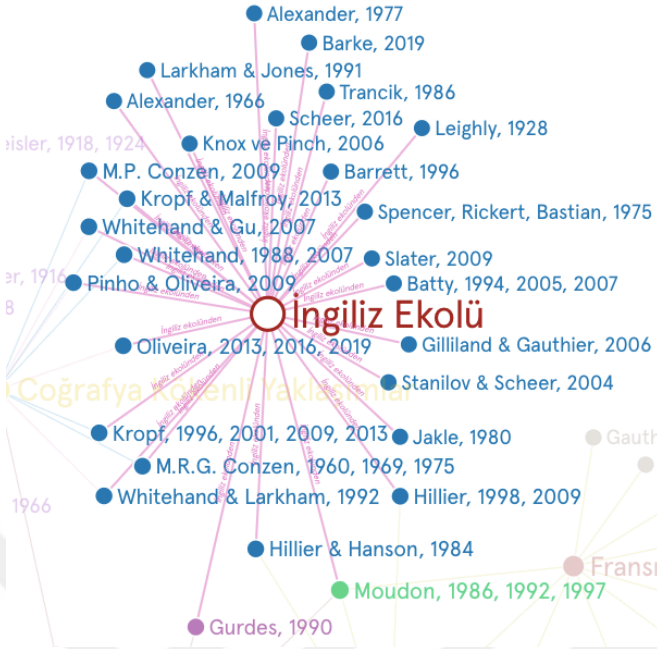

Şekil 2-6. Kentsel Morfoloji - İngiliz Ekolü

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında Graph Commons programı ile üretilmiştir.)

Kentsel morfolojide İtalyan ekolü

Kentsel morfoloji ekollerinin ikincisi büyük ölçüde Saverio Muratori ve Gianfranco Caniggia ile gelişen mimari ağırlıklı "tipoloji" ve morfoloji geleneği İtalyan ekolüdür. İtalyan ekolünün gelişmesinde ayrıca Aldo Rossi'nin çalışmaları da oldukça belirleyici olmuştur. İtalya'da Saverio Muratori'nin yaptığı tipolojik çalışmalarda "modern mimarlığa bir tepki olarak, geçmişle bugün arasında oluşan çatlağın kapatılması" şeklinde ifade edilen amaç, İngiltere ve Fransa için de bir başlangıç niteliği taşıması açısından önemlidir. İngiltere'de II. Dünya Savaşı sonrasında Conzen öncülüğünde yapılan coğrafya tabanlı çalışmalar ve Fransa'da Versailles Okulu'nda kentsel mekânın yapısını anlamaya yönelik çalışmalar, "çözümleyici tipoloji"yi ve morfolojiyi bir yöntem olarak tekrar kurgulamaktadır. Belirtilen yaklaşımların tamamı kentsel yapıyı zamansal bir varlık olarak algılamakta ortaklaşmakta, "tip" ve tipoloji" kavramları üzerinden kentsel yapıyı anlamak üzere sistemli bir bakış geliştirmektedir. "Tip" kavramı, bir kentsel doku içindeki ortaklıklara dikkat çekmekte (bu anlamda "morfolojik bölge" ifadesiyle ilişkilenmekte) ve belirli bir bina grubu içindeki "ortak çizgiler"i ön plana çıkarmaktadır. Tip kavramı; yapıyı, imgeyi, sınıfı, aidiyet ve benzerlik ilişkilerini anlama olanağı veren "şey"lerin özü olarak da ifade edilmektedir

(Panerai & Castex, 1970, çev. 2005, 71). İtalya'da tipomorfolojik çalışmaların 1940'lardan itibaren Saverio Muratori'nin modernist mimari ve kentleşmeyi eleştirerek antik dönemden 1930'lara kadar hakim olan kent planlama ve mimari geleneğin sürdürülmesini benimsemesi ile başladığı bilinmektedir (Vernez-Moudon, 1994a, 290-291). İtalyan ekolünde yapılan tipomorfoloji çalışmalarıyla İngiliz ekolüne göre yapılar üzerinde detaylı çalışmalar yapılarak tipolojik değişimler üzerinde durulmuştur. Bu tipolojik değişimler binanın duvarlarından tüm binayı kapsayan malzemeleri içeren araştırmalara uzanan geniş bir çerçevede gerçekleşmektedir. İtalyan ekolü yeni yapılarda planlamanın yapıldığı yerin yapılaşma kültürünün sürdürülmesi ile sağlanacağını savunmaktadır (Cataldi, 2003). İtalya'da kentsel morfoloji geleneği 1940'larda Saverio Muratori, Gianfranco Caniggia, Sandro Giannini'nin öncülüğünde, gelenek ve yenilik arasında yakın bir ilişki arayışı ile kent formuna sanayi devrimi öncesi ve sonrası modern yaklaşımlar üzerinden gelişmiştir (Marzot, 2002, 59-73). Muratori ve Caniggia'nın geleneksel İtalyan kentlerindeki şehir inşa etme süreçlerini inceleyen çalışmaları, kullanılan analiz yöntemleri ile tasarım kuramı için -kentsel morfoloji üzerinden- bir temel oluşturmayı amaçlamıştır. Analizleri temelde, binalar ve açık alanların zaman içinde geçirdiği değişim sürecini geniş bir şekilde sınıflandırmaya dayalıdır. Mimarlığın köklerinin antik dönemden 1930'lara kadar hakim olan şehir inşası geleneğinde yattığını belirten Muratori, ilk olarak varolan şehirlerin morfolojik yapılarını analiz ederek işe başlar; araştırmacı ve uygulayıcı olarak İtalya'da tipomorfolojik geleneğin ilk temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Şehirlerin yapısının sadece tarihsel olarak anlaşılabileceğini ve bina tipolojisinin, kent araştırmalarının temelini oluşturduğunu öne sürmektedir. Muratori'ye göre "kent biçim ve yapısı, binalar ve onların açık alanlarında meydana gelen birçok eylem, seçim ve fikrin toplamından ibarettir" (Vernez-Moudon, 1994a, 290-294) (Şekil 2-7).

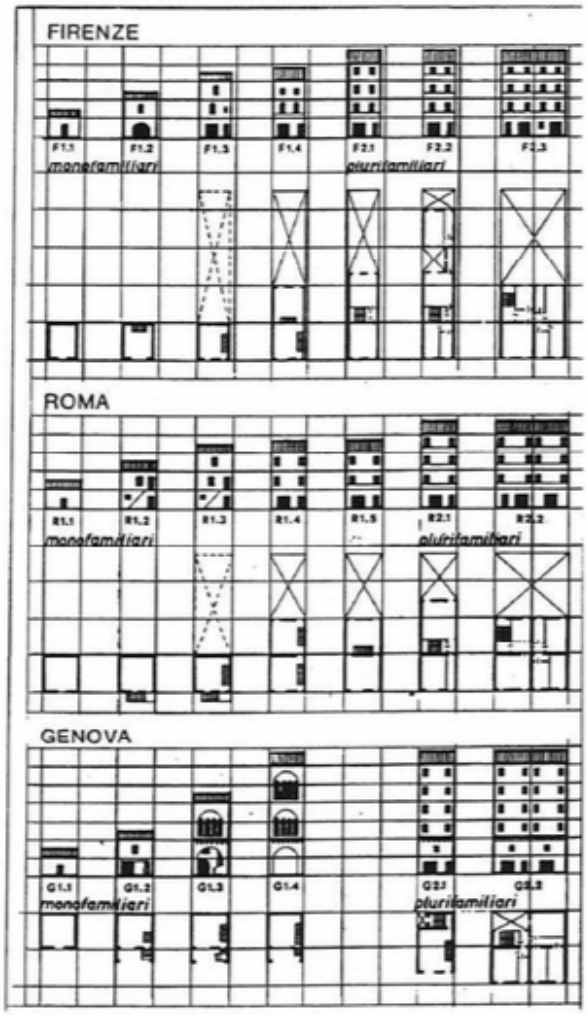

Şekil 2-7. Caniggia'nın 1979 tarihli çalışmasında Floransa, Roma ve Cenova'da konut tiplerinin "diachronic" mutasyonu (Vernez-Moudon, 1994a)

Muratori kentin doğuşunu ve gelişimini, kültürel davranışın bir sonucu olarak ortaya koymakta, modernizmi ise mimarlığı ve kentsel tasarımı teknik bir konuya indirgediği gerekçesiyle eleştirmektedir (Marzot, 2002, 59-73). Muratori'yi takip eden Caniggia, kenti meydana getiren temel prensiplere odaklanmaktadır. İnsan çevresini birbiriyle ilişkili yapılı nesnelerin bir bütünü olarak tanımlamakta ve "yapılı nesneler"i; bina, bina grupları, şehir ve bölge olmak üzere dört kategoride ele almaktadır. Birbiriyle ilişkisi olan bu nesnelerin farklı ölçeklerdeki diğer nesnelerle olan ilişkileri içinde kavranması gerektiğini, bütün yapılı nesnelerin tek bina ölçeğinden binaların meydana getirdiği daha büyük alanlar ölçeğinde çalışılması gerektiğini savunmaktadır. Caniggia'ya göre kent bitmiş bir obje değil bir süreçtir ("bir süreç olarak kent") ve şehirler yanyana gelen birçok küçük öğeden oluşmaktadır (Vernez-Moudon, 1994a, 291-292).

Kentsel morfolojide İtalyan ekolü kapsamında üretilen çalışmalar, çalışmaların yapıldığı tarihler ve çalışmayı yapan İtalyan ekolü temsilcilerinin isimleriyle aşağıda ifade edilmiştir (Şekil 2-8). Erken dönemde yapılan çalışmalar içinde Caniggia, Aymonino, Muratori, Petruccioli, Cataldi, Piccinato'nun çalışmaları ön plana çıkarken, günümüzde Marzot'un çalışmaları öne çıkmaktadır.

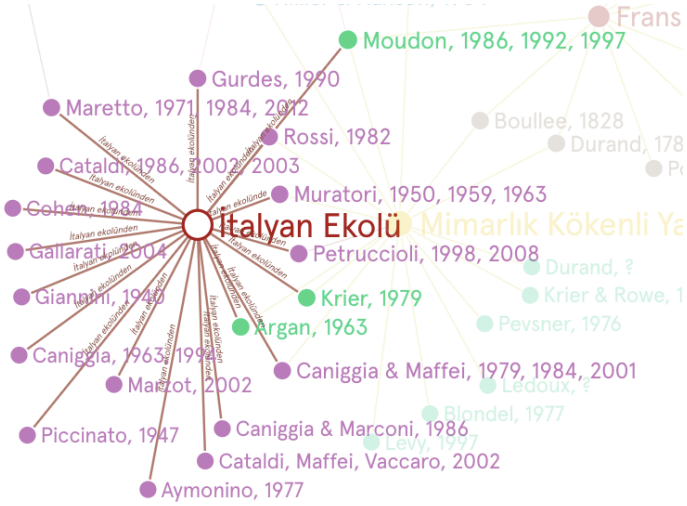

Şekil 2-8. Kentsel Morfoloji - İtalyan Ekolü

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında Graph Commons programı ile üretilmiştir.)

Kentsel morfolojide Fransız ekolü

İngiliz ve İtalyan ekollerinin ardından kentsel morfolojiye dair çalışmaların geliştiği üçüncü ekol Fransız ekolüdür. Fransa'daki kentsel morfoloji çalışmaları, kuruluşu 1968 yılına tarihlenen Versailles Mimarlık Okulu geleneği üzerine gelişmiştir. Versailles Okulu, İtalyan ve İngiliz ekollerinin arasında; tasarım ve kentsel yapılaşma araştırmalarına odaklanmaktadır. Temelde Muratori geleneğini izleyen okul "geçmiş geleneklerde yatan mimarlığın kökenlerinin yeniden keşfedilmesi gerektiği"ni öne sürmektedir. Fransız ekolünü daha çok mimarlar ve coğrafyacıların hâkim ve belirleyici olduğu İngiltere ve İtalyan kentsel morfoloji geleneklerinden ayıran önemli bir husus; sosyologlar, coğrafyacılar, tarihçiler ve şehir plancılarını da içeren bir entelektüel ortam içinde kenti görece genişletilmiş bir düzeyde araştırmasıdır. Burada oluşan tipomorfolojik yaklaşım, tasarım ve coğrafyanın yanısıra edebiyat ve sosyal bilimleri de içermekte, bu yönüyle ekol, hem İtalyan ve İngiliz ekolleri arasında konumlanmakta hem de tasarım ve şehir inşası süreçlerine birarada değinmektedir (Vernez-Moudon, 1994, s. 301).

İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Fransa'da kente formuna ilişkin çalışmalar ağırlıklı olarak tarihsel topoğrafya ve morfoloji tarihine odaklanmakta; bu dönemde Corrozet (1550), Jaillot (1772), Poéte (1925), Blanchard'ın (1911) çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Paris Şehircilik Enstitüsü'nde morfoloji üzerine çalışmalar üreten Lavedan (1975) yerleşmelerin evrimine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Huet (1981) ve Blanchard (1911) da, Fransa'nın farklı yerleşmelerinde kentsel fonksiyon alanları, kırsal alanlar, anıtsal yapılar, vb konuşar üzerinde çalışmalar üretmiştir. Aymonino, Rossi ve Muratori etkisinde tipomorfoloji çalışmalarının Fransa'da ilk defa başlaması ise, yukarıda da ifade edildiği gibi Versailles Mimarlık Okulu'nun kurulmasıyla beraber olmuştur. Castex ve Panerai'nin (1977, 1989) kent formu ve konut tipine odaklandığı çalışmaları, 1980'lerde Borie, Micheloni ve Pinon'un mimari kompozisyon, mükemmel geometrik biçimler ve kent formu üzerine yaptığı çalışmalar zilemiştir. Fiziksel ve sosyal yapı arasındaki ilişkiyi araştıran Roncayolo (1990, 1996), kent tarihi ve işlev arasındaki ilişkiyi araştıran Rouleau (1967, 1985), kentin mimari sistemini araştıran Boudon'ın (1977) çalışmalarının yanısıra, Levy, Girogio ve Hunning (1992, 1997) gibi kentsel morfoloji ve kent formunun teorik arka planı ve epistemolojisi üzerine de çalışmalar yapılmıştır. Darin'in (1998) Fransa'da kent formuna dair çalışmaların gelişim sürecini ele aldığı çalışması önemli olup, şu vurguyla sonlanmaktadır: Diğer kentsel morfoloji ekollerinden farklı olarak Fransa'da kentsel morfoloji disiplini, herhangi bir kişinin domine etmediği bir ekol oluşturmuştur. Kentsel morfolojiye ilişkin araştırmaların yayınlandığı belirli bir yayının oluşmaması ise, bu ekolün diğer kentsel morfoloji ekolleriyle "rekabet"ini güçleştiren, bu alanda üretilen çalışmaların büyük ölçüde tekil çalışmalar olarak kalmasına neden olan bir durumu oluşturmaktadır (Darin, 1998, 63-76).

Fransa'da kentsel morfoloji çalışmaları bağlamında bina tipleri ve kent biçimi arasındaki ilişki 1970'lere kadar kurulamamıştır. 1960'larda sosyolog ve felsefeci Henri Lefebvre'in de içinde olduğu Fransız entelektüellerinden oluşan araştırma grubunun çalışmaları, savaş sonrası hasar görmüş ülkenin yeniden inşası konusuna odaklanmaktadır. Lefebvre'in "modern tasarım kuramlarının seçilmiş yönlerine dayanılarak oluşturulan toplu konut politikalarından ortaya çıkan araçsal yaklaşımlarının konut üretimini ve Fransız sosyal pratiklerini tahrip ettiğine, çağdaş yapı ve konut üretimi yöntemlerinin insan ile çevresi arasındaki ilişkiyi zayıflattığı"na

dair düşünceleri, Fransa'da kentsel morfoloji üzerine yoğunlaşan mimar ve şehircileri etkilemiştir. Lefebvre'in kentsel morfolojide Fransız ekolünün oluşmasında etkili ve belirleyici olan diğer önermesi, kentin kentte yaşayanların sosyal hayatının bir sonucu olarak ele alınması gerekliliğidir. Versailles okulunun önemli temsilcileri olan mimar Castex, mimar ve şehirci Panerai ve sosyolog Depaule'ün 1960'larda öncüsü olduğu çalışmalar, Lefebvre'in fikirlerinin çatısı altında disiplinlerarası bir çalışmayı, sosyal bilimlerle uzlaşmayı ve "sosyal olarak cevap veren sorumlu bir mimarlık anlayışı"nı geliştirmiştir. 1968'de tarihçi Chastel ve Boudon, Fransa'da inşa edilen ve zaman içinde tekrar inşa edilen sıradan/sivil yapılara odaklanan ilk çalışmaları üretmiştlerdir (Vernez-Moudon, 1994a, 301-302).

Fransız ekolünde öne çıkan araştırmacılardan Panerai'nin çalışmaları, kent ve çevresinin analizine dair görüşleri ile İtalyan (Muratori yaklaşımı) ve İngiliz (Conzen yaklaşımı) gelenekleri ile ortak noktalar taşımaktadır (Vernez-Moudon, 1994a, 302). Panerai'nin kent analizi dört ana kategoriden oluşmaktadır: 1. öğelerin tipolojisi: kentin yeniden kurgulanmasını sağlayan tip ve tipoloji kavramları ile incelemelerde dikkate alınan tipolojik yöntemin karakteristiği, 2. kentsel büyüme: kentsel büyümenin biçimleri, büyümelerin karşılaştığı sınırlar ve bu sınırların nasıl aşıldığı, 3. kentsel mekânın eklemlenmesi ile nirengi oluşturma: hiyerarşi, kentin parçalarının kentin bütününde nasıl bir organizasyon içinde biraraya geldiği, 4. okunaklılık: Kevin Lynch'in "kent imgesi"ne referansla kent peyzajının bütününde ve yol ölçeğinde kavranmasının ve bu her iki mekânın görsel anlamda sunduğu potansiyellerin keşfedilmesinin önemi (Panerai & Castex, 1970, 71). Panerai ayrıca, Aldo Rossi'nin de eserlerinde önemini vurguladığı anıtsal yapıları, kent mekânı içindeki dağılımları, kent yaşamına dahil olma düzeyleri ve kent imgesine kattıkları açısından ele almaktadır (Rossi, 1984). Rossi'nin araştırmaları, kent formunun ve dokusunun oluşumundaki derinliklerin temelinde yatan gerçekleri sosyolojik, kültürel ve psikolojik nedenlere bağlayarak incelendiği ilk çalışmalar olması açısından önemlidir (Rossi, 1982).

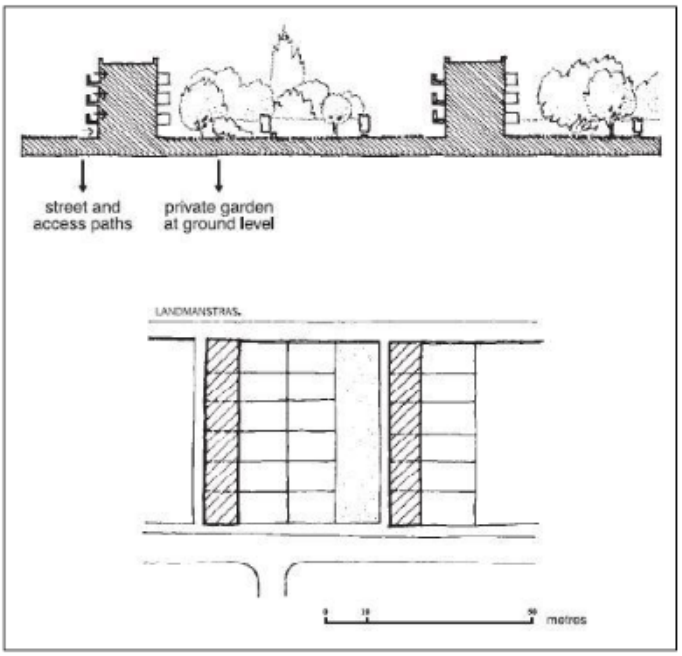

Şekil 2-9. Panerai'nin çalışmalarında özel ve kamusal/kolektif bahçeler arasındaki kullanım durumunu gösterir kesit ve plan çizimleri (Panerai, Castex, Depaule, & Samuels, 2004)

Fransız ekolünde yapılan çalışmaları Muratori ve Caniggia'nın araştırmalarından ayıran temel unsurlar; görece kişisel çizimler içermesi, kronolojik akışı yer yer gözardı etmesi, tarihsel okuma ve yapısal analizler üzerinden teorik tasarım tartışmalarına ulaşmasıdır. Buna karşın Muratori ve Caniggia'nın araştırmalarında geleceğin kentinin tasarlanması için doğal bir rehber oluşturma, bunun için temel prensip ve kuralları analizler üzerinden belirleme amacı söz konusudur. Fransız araştırmacılar, kentsel mekânın organizasyonunun temel konseptinin oluşturulmasında kullanılacak mimari modelleri tanımlamaya çalışmışlardır. Tasarım modellerine ilişkin bu tanımlayıcı ve kimlik belirleyici yaklaşım, tipomorfoloji araştırmalarına karmaşayı/karmaşıklığı (complexity) ekleyen unsur omuştur (Vernez-Moudon, 1994a, 303).

Versailles Mimarlık Okulu'nda yapılan önemli bir morfolojik araştırma 1989 yılında Panerai ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. Bu çalışma, -daha önce Caniggia tarafından daha az detaylı olmak üzere yapılmış olan- yapılı çevre ve sosyal mekân arasındaki ilişki ile kent formu ve sosyal hareket arasındaki arasındaki diyalektik ilişkiyi kurması açısından önem taşımaktadır. Burada, kendi mantığı ve organizasyonuyla fizik mekânın morfolojik analizle çözümlenmesi ile eşzamanlı olarak sosyal hareketleri gerçek ve anlamlarının görünür hâle gelmesi süreci tartışılmaktadır. Yöntemsel açıdan Fransız ekolünün tarihsel gelişiminde büyük ölçüde

İtalyan ekolünün kentsel morfoloji çalışmalarının kaynak oluşturduğunu belirtmek mümkündür (Vernez-Moudon, 1994a303-304).

Versailles Okulu'nda iki farklı yapılaşma tipi tanımlanmaktadır: tahsis edilmiş/kutsal tip (conscrated) ve karakteristik/tipik plan (typical plan). Tiplerin tanımlanması süreci dört temel adımda gerçekleşir: 1. Analizlerin yapılacağı ölçeğin seçilmesi. Mimari tasarım için en uygun ölçek yapı ya da parsel ölçeğidir. Diğer bir ölçek seçeneği ise parselleriyle beraber bir yapı grubu, kent bloğu ya da kent bloklarının oluşturduğu grupları da içeren ve Conzen'in "plan units" ve Caniggia'nın "tessuto" bileşenleriyle benzerlik gösteren ölçektir. 2. Yapılaşma tiplerinin sınıflandırılması. Bu adım, tipolojik süreçte fonksiyon, mimari stil, kat adedi/yoğunluk gibi kriterlerin de seçilmesini içerir. 3. Karşılaştırmalı sınıflandırma sürecinin ayrıntılandırılması. 4. Tipolojinin üretilmesi (Vernez-Moudon, 1994a, 303-305).

Kentsel morfolojinin Fransız ekolünde üretilen önemli çalışmalar; çalışmayı yapan kişinin ismi ve çalışmanın yapılış tarihiyle aşağıda ifade edilmiştir (Şekil 2-10). Fransız ekolünün erken dönemlerinde Lavedan, Boullee, Durand, Poéte önplana çıkarken, izleyen dönemde Panerai, Castex, Depaule ve Gauthiez'in çalışmalarının önem kazandığı görülmektedir.

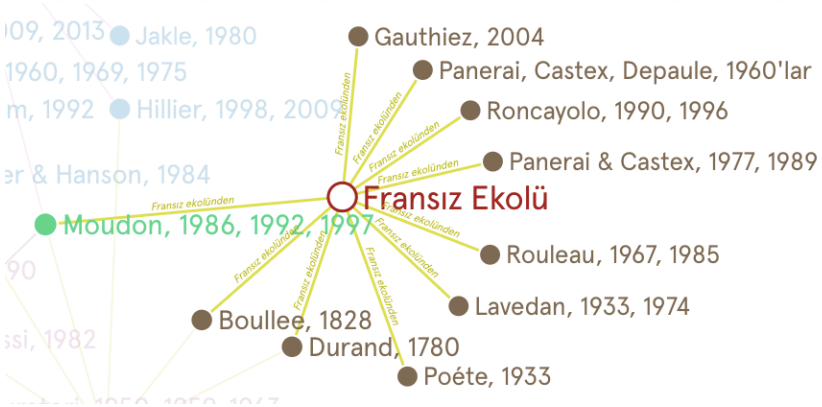

Şekil 2-10. Kentsel Morfoloji - Fransız Ekolü

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında Graph Commons programı ile üretilmiştir.)

2.2.1.3 Kentsel Morfolojinin Gelişiminin Değerlendirilmesi

Kentsel morfoloji literatüründe son dönem çalışmaları içinde özellikle kentsel morfoloji yaklaşımını belirleyen üç temel geleneği birbiriyle ilişkili olarak ele alan araştırmaları bulunan A.V. Moudon, kentsel mekânı tanımlamada hem tipoloji hem de morfolojinin yöntemlerini biraraya getiren çalışmaları "tipomorfoloji" adı altında birlikte ele almaktadır. Tipomorfolojiyi, kent biçiminin tipik mekân ve yapıların

analizinden yola çıkılarak incelenmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Tipomorfolojik inceleme kentin bütün ölçeklerini hesaba katmakta ve kent formunu, onu üretenlerle kullananlar arasındaki diyalektik ilişkiye göre şekillenmiş olan ve sürekli değişen dinamik bir varlık olarak ele almaktadır (Vernez-Moudon, 1994a, 289-290). Coğrafyacılar ve sosyal bilimcilerin kentlere tanımlayıcı ve açıklayıcı amaçlarla yaklaşması daha çok İngiliz ve Fransız okullarında görülen yaklaşımlar iken; kuralcı bir biçimde kentsel tasarım için bir teori geliştirme amacı İtalyan ve Fransız okullarının ortak özelliğini oluşturmaktadır. Geçmiş tasarım teorilerinin kent formuna etkisi ise "bir fikir olarak tasarım" ve "uygulanan tasarım teorisi" bakışları ile yalnızca Fransız okulunun ilgilendiği bir konu olarak ifade edilmektedir (Moudon, 1997, 7-8).

T.R. Slater'in tarihi kentsel morfolojiyi ele aldığı çalışmasında kentsel morfolojinin tarihsel gelişimi şu temalar altında incelenmektedir; terimler sözlüğü (glossary), savaş sonrası araştırmaları (post-war researches), kentsel çeper kuşaklar (urban fringe-belt), parsel döngüsü (burgage cycle), tarihi yerleşmelerin dönüşümü (transformation of historic towns), değişimin araçları (agents of change), kent haritaları ve atlasları (urban maps and atlases). Bu tematik ayrım, kapsamlı bir yerleşme tarihi analizini hedefleyen bu çalışmanın yöntemine kentsel morfoloji yönteminin katılması sürecinin organizasyonu açısından yol göstericidir (Slater, 2009, 59-65).

Aşağıdaki şemada kentsel morfolojiye ilişkin coğrafya kökenli ve mimarlık kökenli yaklaşımlar ile İngiliz, İtalyan ve Fransız kentsel morfoloji ekollerinin temsilcileri, bu alanda yaptıkları önemli çalışmaların tarihleri ile ifade edilmiştir (Şekil 2-11). Şemadan da anlaşılacağı üzere kentsel morfolojide coğrafya kökenli yaklaşım büyük ölçüde İngiliz ekolünde kullanılmakta iken; mimarlık kökenli yaklaşımla her üç ekolde de çalışmalar yapılmaktadır.

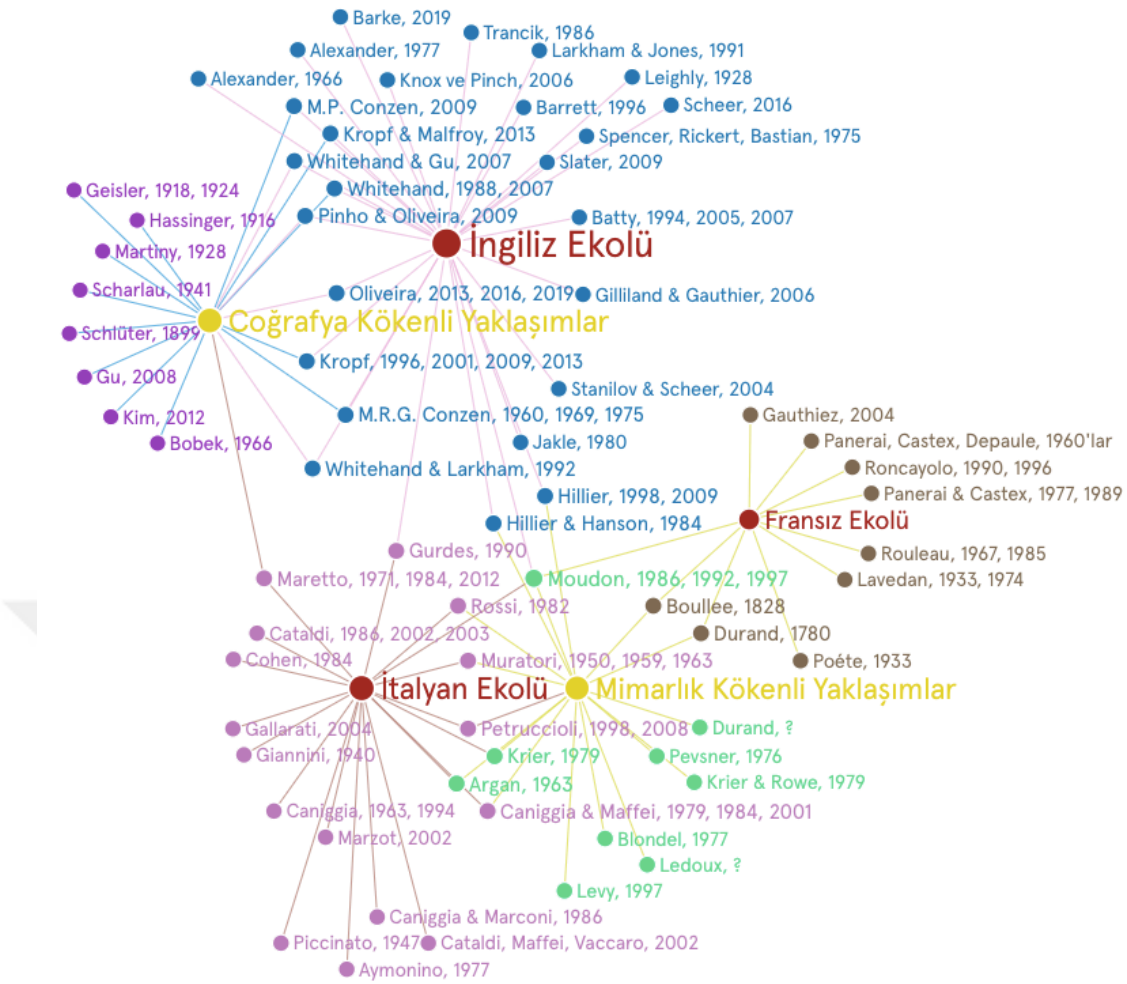

Şekil 2-11. Kentsel morfolojide yaklaşımlar ve ekoller

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında Graph Commons programı ile üretilmiştir.)

Ek 1'de A3 boyutunda sunulmuştur.

Bu başlıca akımların dışında, 1970'lerde İngiliz ekolü kentsel morfoloji çalışmalarının etkisi altında kaldığı Amerikan kentsel morfoloji çalışmaları da kendi içinde iki gruba ayrılmakta; bunlardan birini Berkeley okulunda çalışılan kültürel coğrafya araştırmaları oluştururken diğerini de arazi kullanımını sosyo-ekonomik açıdan inceleyen araştırmalar oluşturmaktadır. Kültürel coğrafyaya ilişkin çalışmalar Leighly (1928) ile başlayıp, Spencer, Rickert, Bastian (1975; 1980) ve Jakle (1980; 1982) ile devam etmiştir. Amerika'da kentlerin tarihsel gelişim süreçlerinin kent tarihçileri tarafından ve 1980'li yıllarda farklı toplumsal sınıfların ekonomik ilişkilerinin sosyal bilimciler tarafından incelenmesi, kentsel morfolojinin kentsel coğrafya tarafından çeşitli açılardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmesi gibi farklı durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Whitehand, 1987).

Farklı kullanım biçimleri ve ulaşım sistemlerinin kentlerin morfolojik gelişimi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu savunan Gurdes'in (1990) çalışmaları, kentlerin morfolojik yapısının gelişiminin tek bir neden üzerinden incelenemeyeceğini belirtmektedir. Kentlerin mekânsal sistemlerinin gelişmesi ve bu gelişmelerin Avrupa kentlerinde mekâna yansımalarını inceleyen Gurdes, farklı tarihi dönemler içinde kentlerin temelde benzer yapısal esaslar üzerinden geliştiğini ve ilk dönemlerde oluşan yol sisteminin özelliklerini kolayca kaybetmediğini, Avrupa kent dokusunun yeniliklere kolayca adapte olamayacağı, kentsel karakteristiklerinin de morfolojik yapıyı etkiyeceği hususunda getirmiş olduğu yaklaşımlarla kentsel morfoloji çalışmalarına katkıda bulunmuştur (Gurdes, 1990).

2.2.2 Kentsel morfoloji yönteminin temel kavram ve bileşenleri

Kentsel morfolojide farklı ekollerin araştırma sürecine dahil ettiği kavram ve bileşenlerin bir yerleşme tarihi analizine dahil edilme, fayda sağlama olanaklarının değerlendirildiği bu kısımda; çalışmanın yönteminin temel parçalarından biri olarak belirlenen kentsel morfoloi, İngiltere'de kentsel morfoloji çalışmalarının üzerine temellendiği M.R.G. Conzen'in 1960 yılında Alnwick kenti için yaptığı ve kent planının analitik okumasını içeren "Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis" (1960) çalışması temel alınarak, izleyen dönemde diğer ekollerin kentsel morfolojiye getirdiği yaklaşımlar üzerinden incelenmektedir (M. R. G. Conzen, 1960).

2.2.2.1 Kentsel morfolojinin İngiliz ekolünde yöntem bileşenleri

Conzen kentsel morfoloji analizi yöntemini, üç özelliğe dayandırmaktadır: 1. kent planı-zemin planı (kartografik temsiller), 2. bina dokusu (binalar ve açık alanları), 3. Arazi örüntüsü ve bina kullanımı (arazi kullanımı) (Whitehand, 2007, 3). Kentsel morfolojide tarihsel-coğrafi yaklaşımın kurucusu olan Conzen, "tutarlı bir bütünlük içinde kentin farklı düzeylerinde (alt, orta, üst ölçekte) üretilen kentsel örüntülerin birbirinin içine geçip bütünleşmesi ile oluştuğu"nu belirtmektedir. Yukarıda belirtilen üç özellik, üç biçim bileşeninin biraraya gelerek oluşturduğu karmaşık düzen, kent içinde birbirine benzeyen morfolojik birimleri oluşturmaktadır. Alt, orta ve üst ölçeklerde biraraya gelen üç biçim bileşeninin ürettiği morfolojik bölgelerin birbirine bağlı bir şekilde kenti üretmesi "morfolojik bölgelerin kademeli olarak içiçe geçmesi" olarak tanımlanmaktadır (Ünlü, 2019, 63).

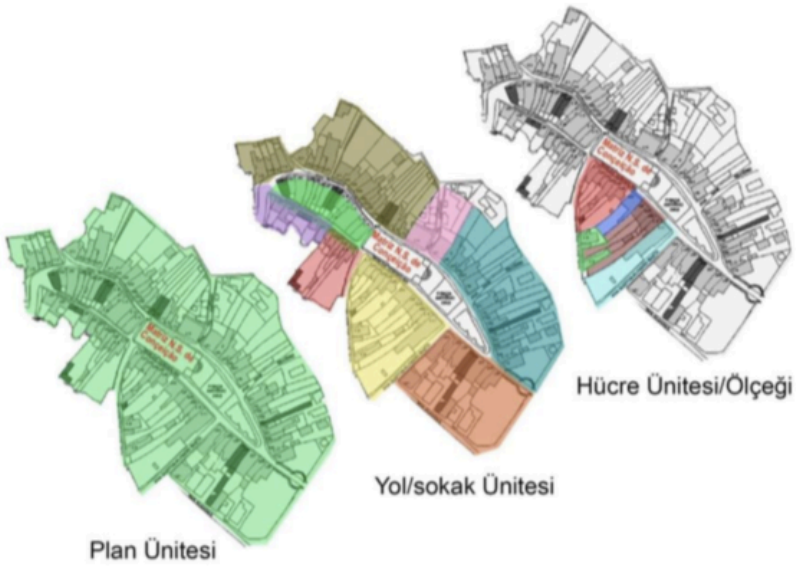

Şekil 2-12. Conzen'in Alnwick çalışmasında plan ünitesi, sokak ünitesi ve hücre ünitesi analiz süreci (Whitehand, 2016)

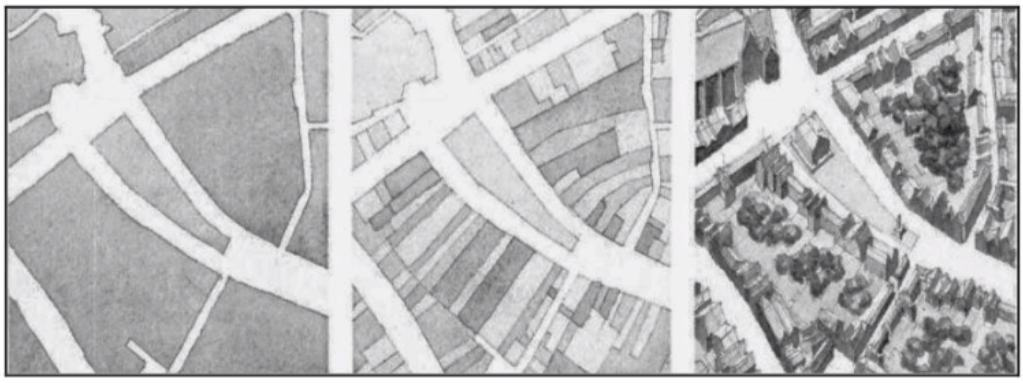

Şekil 2-13. Conzen'in Alnwick çalışmasında 1. sokak ve yapı adası dokusu (town plan), 2. mülkiyet dokusu (land use pattern) dokusu, 3. üç boyutlu yapı dokusu (building fabric)

(Kostof, 1991)

Alt ölçekte üretilen örüntünün üst ölçekte gelen bütünlüğün, üst ölçekten gelen örüntünün ise alt ölçekten gelen örüntünün parçası olması gerekliliği, kentte bir örüntü dilinin kurulmasına olanak sağlar. Burada her örüntünün üstündeki diğer bir örüntüye ve aynı zamanda altında yer alan daha küçük bir örüntüye bağlı olması söz konusudur. Örüntü, yukarıdaki büyük örüntüler ve aşağıdaki küçük örüntülerin tamamlanmasını sağlamaktadır (Alexander, S., & Silverstein, 1977) (Ünlü, 2019, 63-64).

Scheer (2016), kentsel morfolojinin açıklama alanını kentin biçimi üzerinden belirlenen morfolojik bileşenler olan binalar, parseller, sokaklar ve yapı adalarının biraraya gelmesiyle oluşan kentsel örüntüler olarak ele alırken; Moudon (1997) kentsel

morfoloji araştırmalarının temel bileşenlerinin kentin biçimi, değişim süreci ve mekânın farklı kararlılık düzeyleri olduğunu belirtmektedir (Scheer, 2016) (Moudon, 1997a) (Ünlü, 2019, 64).

Conzen yaklaşımını "kent-planı analizi" olarak adlandırmakta ve araştırmasını kent planının üç temel öğesi üzerinden sürdürmektedir: Yollar, parseller, binalar. Kent planının evrimsel bir şekilde analiz edilebileceğini iddia eden Conzen'in kent planını ve onun temel bileşenlerini analitik bir araç olarak tanımlayışı, tipomorfolojik çalışma için bir çıkış noktası olarak kabul edilmektedir. Analizin temel birimi olan özel parsel (mülkiyet deseni), aynı zamanda arazi bölümlenmesinin temel öğesidir ve kent biçimi için analize yönelik bir altyapı sağlamaktadır. Conzen, kentin farklı parçalarında bulunan biçim ve kullanım çeşitlemelerini "kent planının kompozitliği" olarak tanımlar ve kompozit kent planının cadde, parsel, bina boyutu ve biçimlenmelerindeki çeşitlenmeler üzerinden gözlemlenebilecek plan birimlerinden meydana geldiğini belirtmektedir (Vernez-Moudon, 1994a, 296-298).

Binalar, bunlarla ilişkili açık alan ve araziler, sokaklar olmak üzere üç temel fiziksel elementten oluşan kent formunu; bina, sokak/blok, kent ve bölge katmanları üzerinden anlamak mümkündür. Kent formunun ancak devamlı/sürekli ulaşım ve fiziksel mekân bileşenlerinin tarihsel süreçleri ile ortaya konulmasıyla anlaşılabileceği ifade edilmektedir. Form, ölçek ve zaman, kent morfolojisi çalışmasının temel bileşenlerini oluşturmaktadır (Moudon, 1997, 7-8). Conzen'in kentsel morfoloji yönteminin temel bileşenlerinden yapılar ve bulundukları parsellerin kullanımı en az değişkenlik gösteren öğeleri oluştururken, sokak-parsel ilişkisi zaman içinde değişme eğilimi gösterebilmektedir. Sokak dokusu ise en kalıcı olmaya eğilimlidir (Baş, 2010). Conzen'in metodu kendisini önceleyen Alman coğrafyacılardan farklı olarak kendi metodu olarak anılmış, giderek İngiliz ekolünü oluşturmuştur. Conzen'in kentsel morfoloji çalışmalarına temel katkısı, tarihsel-coğrafi bakış açısı ile kentsel ve kırsal yerleşme formlarına dair ilişkiyi de çalışmalarına dahil etmiş olmasıdır (Cömert, 2013, 17). Yerleşmenin çevresindeki yerleşmelerle ilişkisine dair bu yaklaşım, bu çalışmada amaçlanan bütüncül bir yerleşme tarihi analizinin önemli bir parçası olan teritoryal ilişkileri ve ilişkisel incelemeyi akla getirmektedir.

Conzen, kent morfolojisi disiplinine kent morfolojisi literatürüne -yukarıda da belirtildiği gibi- iki yeni kavram kazandırmıştır. İlki, bir parselde bulunan bina sayısındaki değişimi; parsel içinde inşa edilen ilk yapıya, kentte meydana gelen inşaat

faaliyetlerindeki artışla beraber yeni yapıların eklenmesi ve sonrasında çeşitli sebeplerle bu yapıların sayısında azalma meydana gelmesini ifade eden "parsel döngüsü"dür (burgage cycle). Parsel ve iç yapısındaki bu değişiklikler, kentin biçimsel yapısına da doğrudan etki etmektedir. "Kentsel çeper kuşak (urban fringe belt)" olarak adlandırdığı ikinci kavram, kentteki inşaat faaliyetlerinin az olduğu dönemlerde meydana gelen; yeşil alanlar, spor alanları ve kamu yapılarının yer aldığı geniş arazileri ifade etmek için kullanılmıştır (Whitehand, 2007, 3-4). J.W.R. Whitehand'in ekonomi, rant teorisi ve konut yapılaşması döngüsünü "urban fringe belt" gelişimi ile ilişkilendiren bir yaklaşım geliştirdiği belirtilmektedir (Slater, 2009, 59-65).

Conzen'in kentsel morfolojiyi açıklamadaki temel prensipleri; sosyo-politik durum, biçimlerin sürekliliği, tarihsel olarak ayrışma, eski kent ve kentin dış kısımlarının birbirinden ayrılması, morfogenetik bölgelerin hiyerarşik olarak içiçe geçmesi olarak sıralanmaktadır (Whitehand, 1992).

Tarihsel süreç içerisinde kentlerin oluşum elemanları ve gelişimlerinin sistematik bir analizle coğrafi bir yaklaşımla incelendiği Alnwick (M. R. G. Conzen, 1960) çalışması; yer, işlev, kentsel peyzaj (kent manzarası/townscape), sosyal ve ekonomik bağlam, gelişme olarak belirlenen beş temel ayrımla başlamaktadır. Kentsel peyzaj; şehir planı, arazi kullanım deseni ve bina dokusu olmak üzere üç ayrı form türüne ayrılmaktadır. Aynı çalışmada şehir planı; yol/sokak deseni, ada/parsel deseni ve bina deseni olmak üzere üç temel bileşen üzerinden ele alınmaktadır. Çalışmada yol, ada/parsel ve bina desenini ortaya koyan yapılaşma planıyla oluşan plan ünitelerinin farklı biraraya gelişleri ve alt ünitelerin olduğunu ifade edilmektedir (Kropf, 2009).

Toplumsal sınıflar, ilişkiler/özellikler, işlevsel/sosyo-ekonomik bağlam bakımından insanlar ve yapı formları arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. İşlev görece sınırlı ve ticari aktiviteler gibi belirli bir sınıflama iken, sosyo-ekonomik bağlam geniş bir alandaki işlev ve farklı aktivitelerin etkileşimi ve kombinasyonundan oluşmaktadır. Bu bağlamda verilen tüm işlevler sosyal ve ekonomik bağlamın bir parçası olarak kabul edilmektedir. Yer ise esas olarak jeoloji, topografya, hidroloji ve bitki örtüsü gibi doğal fiziksel özelliklerin dağılımını ve mekânsal ilişkileri tanımlamaktadır (Kropf, 2009).

Conzen'in kent morfolojiye ilişkin öne sürdüğü ikinci temel kavram olan "kentsel çeper kuşak" (urban fringe belt) -yukarıda da ifade edildiği gibi- yapılaşma halkaları

arasında oluşmuş, ilk önceleri kent çeperlerinde iken, kentin büyümesi ile iç kısımlara doğru gömülmüş, mekânsal doku ve işlevsel kullanım açısından kentin yapılaşmış diğer alanlarından farklılık gösteren kentsel koridorları açıklamaktadır. Conzen kentsel çeper kuşakları geçici veya çok yavaş büyüyen bir kent çeperinden kaynaklanan ve başlangıçta çeperde yer alan arazi kullanım alanlarının karakteristik karışımından oluşan koridor biçimindeki bölgeler şeklinde tanımlamaktadır (M. R. G. Conzen, 1960). Kuşak alanları kavramı ilk olarak Louis (Christaller ve Louis, 1937) tarafından ortaya atılmıştır. Louis 1936 yılında Berlin kent yapısı içerisinde eski kentsel ve çevresel kullanımları temsil eden bir dizi arazi kullanımını ve sonrasında meskûn alan içerinde eski ve yeni konut alanlarını ayıran tanımlamalar yapmıştır (Whitehand, 1987). Louis'ten "kentsel -çeper- kuşak" kavramını devralan Conzen, bu kavramını kentsel morfolojik büyüme ve değişim üzerinden geliştirmiştir. Conzen'in kentsel çeper kuşak kavramına olan ilgisi Whitehand'e göre bu kavramı kentsel gelişme karmaşıklığı içerisine bir düzenleme aracı olarak koymak istemesinden kaynaklanmaktadır (Whitehand, 1987).

Kentsel çeper kuşaklar kentlerin içyapısında önemli bir unsuru oluşturmakta, kısıtlayıcı bir etki oluşturan bir "eşik hattı"nın (fixation line) olduğu durumlarda güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Eşik hattı kentin büyümesini sınırlandıran ve genellikle doğrusal nitelik taşıyan bir alandır. Kentin büyümesini yavaşlatan veya durduran bu sınırlayıcı alanlar doğal veya yapay eşiklerden oluşabilmektedir (M. R. G. Conzen, 1960). Bu çalışma kapsamında Conzen'in önerdiği eşik hattı meselesi, Antakya kentinin gelişmesinde oldukça belirleyici olan Asi Nehri, Habib-i Neccar Dağı ve Musa Dağı sistemlerini içerecek biçimde irdelenmektedir. Kentin fiziksel formunu ve büyüme süreçlerini anlamak açısından önem taşıyan kentsel çeper kuşaklar; ulaşım modelleri, sosyo-ekonomik gelişme, araç trafiğine fazla geçirgen olmayan yapı, arazi kullanımı, bitki örtüsü yoğunluğu, yaya erişimi, arazi iyileştirilmesi ve topografik yapı, kuşak alanları oluşumunu etkileyen önemli etmenlerdir (Gu, 2010). Kendiliğinden ortaya çıkan kentsel çeper kuşakların oluşumları gibi sürekliliği de sosyo-ekonomik, fiziksel veya kültürel etmenlerin işleyişi ile ilgilidir. Bu etmenler arasındaki etkileşim, kentsel çeper kuşak kuşak kavramının planlama sürecinde bir potansiyel oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kentsel çeper kuşak kavramının bir şehir planlama aracı olarak kullanılmasının, bütüncül planlama, kentsel

tasarım ve kent gelişimi yönetimi sürecine katkı sunacağı öngörülmüştür (Whitehand & Morton, 2003) (Whitehand, 2005).

Konut, ticari işlev gibi yoğun kullanım alanlarının dışında kısmen daha büyük parsel yapısına sahip, daha geniş açık alan ve dağınık yapılaşmanın bulunduğu alanları kentsel çeper kuşak alanlarına dahil etmek mümkündür (M. P. Conzen, 2009). Kentsel çeper kuşaklar oluşum dönemleri, kent merkezlerine uzaklığı ve eşik hatlarıyla ilişkisine göre iç kuşak, orta kuşak ve çeper kuşak olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Kentsel peyzajın yönetilmesi açısından önemli olan ve ikinci nesil arazi kullanımında tamamlanan kentsel çeper kuşak alanlarının kentsel peyzajın tanımlanması, ilk kentsel ve yarı kentsel alanlardaki kuşak çeper kuşakların daha karmaşık sorunlar arz etmektedir. Büyük ölçüde tamamlanan bu kuşak alanları daha yoğun bir yapı düzeni ve parçalanmış mülkiyet dokusu oluşturma eğilimindedir (Buswell, 1990).

M.R.G. Conzen'in kentsel morfolojiye ilişkin çalışmalarının; temel prensipleri, analiz yöntemi, temel bileşenleri, morfoloji literatürüne kazandırdığı kavramlar üzerinden açıklanmasının ardından tarihi-kent morfolojisi/tarihsel kentsel coğrafi bakışa ilişkin ilk ve en önemli çalışması olan 1960 yılına tarihlenen "Alnwick, Northhumberland (A Study in Town-Plan Analysis)" başlıklı araştırmasının incelenmesine sıra gelmiştir. Bu incelemenin çerçevesi; çalışmanın amacı, içeriği ve çalışma kapsamında yapılan analizlerin eleştirel ele alınışını kapsamaktadır.

Alman kökenli İngiliz coğrafyacı M.R.G. Conzen'in 1960 yılında ilk defa yayınladığı ve 1969 yılında da revize ederek tekrar yayınladığı "Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis" başlıklı çalışması, içinde yer alan analiz haritaları dışında toplam 122 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta Sonuç bölümü ve Bibliyografya dışında üç ana bölüm bulunmaktadır. 1. Bölüm'de "Kent Planı Analizinin Problemleri"; kent planı analizinin amacı ve odağı ile kent planı analizinin metodu üzerinden ele alınmakta; bu bölümün birinci kısmında Conzen'in kentsel morfoloji yönteminde kent planını oluşturan unsurlar olarak ele alınan sokak sistemi içinde yer alan sokaklar, parseller ve biraraya gelerek oluşturdukları sokak dokusu, yapılar ve yapı-parsel bütünlüğü yardımcı kavramlarla açıklanmaktadır. Yine aynı bölümün ikinci kısmında ise incelemeye konu olan Alnwick kentinin "morfolojik periyotları" beş ana başlık altında ele alınmakta ve bu ayrışmanın morfolojik gerekçeleri açıklanmaktadır. 2. Bölüm'de "Alnwick'in Yapılı Çevresinin Gelişimi" incelenmekte;

bu kısım da kendi içinde farklı morfolojik periyotların ele alındığı altı kısma ayrılmaktadır. Çok sayıda morfolojik inceleme ve analizin yer aldığı bu bölümde yapılı çevrenin gelişimi, kentin morfolojik dönemlerine göre ayrıştırılmış olarak ele alınmakta; yer seçimi-konum, konum-yerleşme formu, sokaklar, yapılar, mevkiler, geçitler, kapılar, kent duvarları/surlar, kaleler, konum-bağlantı yolları, sınır/eşik öğeleri, pazar/çarşı alanı (kümelenmesi ve kırsal etki alanı), mülkiyet dağılımı (kent merkezinde arazi sahipliği), kentin genişlemesi ve kentin doğal büyümesi süreçleri, kenti çevreleyen ve yapılı olmayan çevre unsurları (tarlalar), iç ve dış "çeper kuşak", eski kentin doygunluğu/doluluğu, yeni yerleşimlerin oluşması, kentin genişlemesi süreci, konut alanlarının konut bölgelerine dönüşümü, … gibi fizik mekana ilişkin analizler Conzen tarafından kapsamlı bir ele alışla görsel analizler oluşturacak şekilde sunulmaktadır. Her morfolojik periyot/dönem aralığı için aynı analizler tekrar edilmemiş, dönemin öznel dinamiklerine göre gerek duyulan kısımlarda analizler çeşitlendirilmiş ya da azaltılmıştır. Eşzamanlı olarak yine yalnızca bazı kısımlarda Alnwick kentinin ekonomik faaliyetlerine ilişkin yazılı veriye, ya da çevresindeki kırsal alanla kurduğu ekonomik/sosyal ilişkiye değinilmektedir. "Alnwick'in (çalışmanın ilk yapıldığı 1960 yılı için) Mevcut Kent Planı"nın ele alındığı 3. Bölüm'de ise yerleşmenin antik kent planından başlanılarak modern döneme kadar olan plan-tipleri inclenmekte; Alnwick kent planının coğrafi yapısının açıklandığı kısımla kitapta yer alan analizler tamamlanmaktadır. Bir sayfalık sonuç bölümünde ise Conzen, sokak sistemi, parsel dokusu ve yapıların biraraya gelişinin oluşturduğu morfolojik problemin çözümünü; bu karmaşık mevcut sistem yerine geçmişten günümüze planların gelişimini inceleyerek işe başlamakta bulduğunu açıklamakta; bu çalışmada getirilen plan analizi önerisinin iki yönde ve geniş araştırma alanının gelişmesine yol açtığını belirtmektedir. Bunlar; kentsel peyzajın tam olarak anlaşılabilmesi için arazi kullanım düzeninin ve bina tiplerinin tam olarak araştırıma ile bağlantılı olması gerektiği; ve araştırmanın farklı kültür alanlarının yanısıra farklı fonksiyonel kent türlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğidir. Bibliyografya'da ise Conzen; jeoloji, tarihsel coğrafya ve tarih, kentsel coğrafya, Kuzey-doğu İngiltere ve Alnwick'e (yazılı kaynaklar, haritalar, plan etüdleri) ilişkin kaynaklardan oluşan bir seçkiye yer vermiştir (M. R. G. Conzen, 1960).

Şekil 2-14. Kentsel morfolojinin İngiliz ekolünde yöntemin temel bileşenleri

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında Graph Commons programı ile üretilmiştir.)

Genel bir ele alışla İngiliz ekolünün yöntem bileşenleri; yollar, parseller ve binalardan oluşan kent planı, kent dokusu / bina dokusu, arazi kullanımı, kentsel çeper kuşak (urban fringe belt), parsel döngüsü (burgage cycle), kent formu / kent biçimi analizi, birim plan, eşik hattı ve morfolojik bölge olarak ele alınmaktadır (Şekil 2-14).

2.2.2.2 Kentsel morfolojinin İtalyan ekolünde yöntem bileşenleri

Conzen'in çalışmalarının temellerini oluşturduğu İngiliz ekolünün dışında İtalyan ekolünün bugünkü biçimini almasında önemli bir yeri bulunan Caniggia'nın -İtalyan kentsel morfoloji ekolünün gelişim sürecinin anlatılmasını da içeren- araştırmaları, "Architectural Composition and Building Typology: Interpreting Basic Building" (Caniggia & Maffei, 2001) üzerinden ele alınmaktadır. İtalyan ekolünün temel önermesi olan "tipolojik" sürece dair incelemeler mimar Saverio Muratori'nin çalışmalarına dayanmaktadır. Muratori'yi izleyen en kapsamlı tipolojik süreç çalışmalarını ise mimar ve şehirci Gianfranco Caniggia ortaya koymuştur. Caniggia'nın geliştirdiği "tipolojik süreç" (process of typological approach) yaklaşımında, yapı tiplerinin kentsel biçimin temel unsurunu oluşturduğu düşüncesinden yola çıkılarak, işlevsel ve fiziksel biçimler ile değişimde etkili olan kültürel süreçler incelenmektedir. Yapılı çevrenin tarihsel oluşum sürecini ve yapısını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek mimari ve kentsel önerilerde bulunan çalışmalar, mekânsal korelasyon (copresense) ve zamansal korelasyon (derivation) yöntemlerinin kullanılarak genel bir mekânsal ve zamansal değişkenler ayırımının yapılmasıyla

başlamaktadır (Caniggia & Maffei, 2001). Aynı zamanda bir hiyerarşiyi de oluşturan alt bileşenler düzeninin mekânsal korelasyon analizi; elemanlar, elemanlar strüktürü, strüktürler sistemi, ve sistem organizmasını içermektedir. Bu düzen ilk olarak inşaat malzemelerinin elemanlar olarak ele alınmasıyla tekil yapılara uygulanmaya başlanmıştır. İnşaat malzemeleri kümesi, çatı, iç döşemeler ve duvarlar gibi bileşenleri içeren elemanlar strüktürünü oluşturmaktadır. Strüktürler sistemi, oda, merdiven, koridor gibi yapıları oluşturan düzenlemeleri meydana getirmekte; aynı düzendeki binalar elemanlar olarak ele alınarak inceleme yöntemi, kentlere uygulanmaktadır. Kentsel ölçekte elemanlar strüktürü, genellikle küme veya yığınlar olarak ifade edilen yapılar grubunu veya kentsel dokuyu oluşturmaktadır. Kent ölçeğinde strüktürler sistemi, komşuluk ünitelerini veya mahalleleri oluşturan dokuların kombinasyonu, araştırma yönteminin diğer bileşenlerini oluşturmaktadır (Caniggia & Maffei, 2001).

Şekil 2-15. Kentsel morfolojinin İtalyan ekolünde yöntemin temel bileşenleri

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında Graph Commons programı ile üretilmiştir.)

Genel olarak İtalyan ekolünün yöntem bileşenleri; tip/tipoloji, tipo-morfolojik yaklaşım, morfolojik bölge, yapı malzemeleri, binalar ve açık alanları, kent biçim ve yapısı ile sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetlerden oluşmaktadır (Şekil 2-15).

2.2.2.3 Kentsel morfolojinin Fransız ekolünde yöntem bileşenleri

Fransa'daki kentsel morfoloji çalışmaları -yukarıda da belirtildiği gibi- 1968 yılından itibaren oluşmaya başlayan Versailles Mimarlık Okulu geleneği üzerine gelişmiştir. Temellerini tarihsel sürecin oluşturduğu geleneklerden alan mimarlığın kökenlerinin yeniden keşfedilmesi gerektiği düşüncesiyle başlayan disiplinlerarası bir araştırma

alanı tanımlayan Fransız ekolünün ortaya koyduğu tipomorfolojik yaklaşım önemlidir (Vernez-Moudon, 1994a). 1970'lerden itibaren bina tipleri ve kent biçimi arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar, savaş sonrası hasar görmüş ülkenin yeniden inşası konusuna odaklanmaktadır. Versailles Mimarlık Okulu'nun çalışmaları Lefebvre'in fikirlerinin çatısı altında disiplinlerarası bir çalışmayı benimseyerek, sosyal bilimlerle uzlaşmayı ve "sosyal olarak cevap veren sorumlu bir mimarlık anlayışı"nı geliştirmiştir (Vernez-Moudon, 1994a).

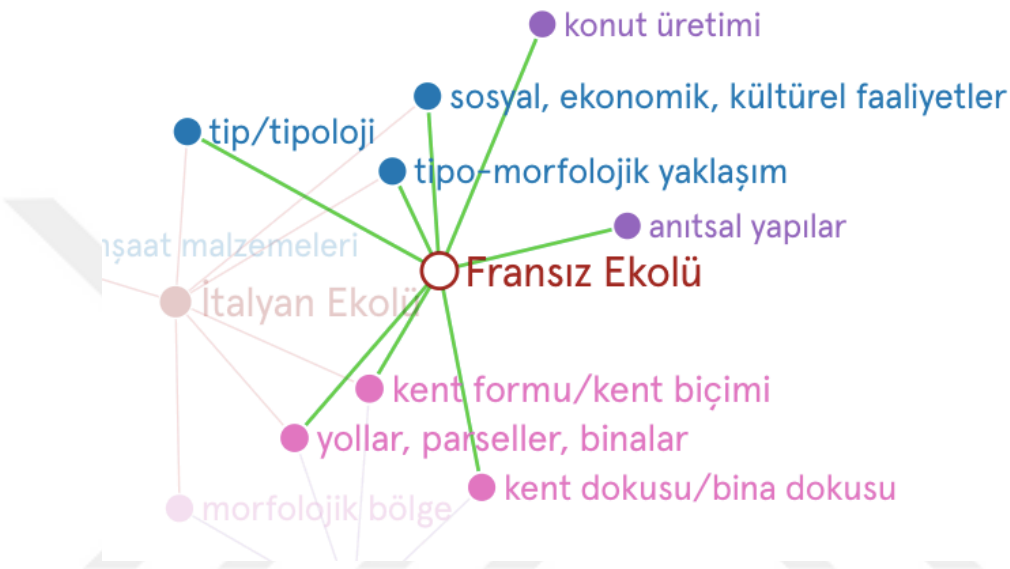

Şekil 2-16. Kentsel morfolojinin Fransız ekolünde yöntemin temel bileşenleri

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında Graph Commons programı ile üretilmiştir.)

Fransız ekolünün yöntem bileşenlerini tipo-morfolojik yaklaşım, bina tipleri, kent biçimi, konut üretimi, öğelerin tipolojisi, anıtsal yapılar, kent formu ve kent dokusu olarak ifade etmek mümkündür (Şekil 2-16).

2.2.2.4 Kentsel morfolojinin yerleşme tarihi analizi yöntemine katkısı

Kentsel morfoloji alanında yapılan çalışmalar; zamansal ele alış, ölçek anlayışı, biçimsel inceleme yöntem ve tekniği gibi pek çok açıdan farklılık göstermektedir. Önceki kısımda farklı ekoller ve farklı mesleki kökenler üzerinden gelişme süreçleri ve yaklaşım farklılıkları ile ele alınan kentsel morfoloji çalışmaları mekânı çok farklı çerçevelerden ele alabilmektedir. Çalışma ölçeğini kent formundan yapı-parsel-sokak ilişkisine kadar geniş bir çerçeve üzerinden kuran İngiliz ekolü çalışmalarının yanında çalışmasını tipo-morfolojik incelemeler üzerine kuran İtalyan ekolü ve daha alt ölçekte, binaların yapısal niteliklerini de içeren çalışmalar üreten Fransız ekolü;

kentsel mekânı anlamak, çözümlemek için birbirinden çok farklı araştırma olanakları sunmaktadır.

Genel bir değerlendirmeyle kentsel morfolojinin İngiliz ekolünde kentsel form çalışmaları, kentsel yapı kuramlarını geliştirmek amacıyla betimleyici ve açıklayıcı bir amaç söz konusudur. Ağırlıklı olarak kentlerin nasıl ve neden inşa edildiği sorusuna cevap arayan coğrafyacıların çalışmalar ürettiği ekolün önemli temsilcileri Conzen ve Whitehand'dir. Kentsel form çalışmalarının kentsel tasarım teorisini geliştirmek üzere tanımlayıcı bir amaç benimsediği İtalyan ekolünün temel sorusu, kentlerin nasıl inşa edildiğine odaklanmaktadır. Ağırlıklı olarak mimarların çalışmaları üzerinden gelişen İtalyan ekolünün önemli temsilcileri Muratori, Caniggia ve Rossi'dir. Kentsel form çalışmalarının kentsel yapılara ilişkin geçmiş tasarım kuramlarının etkisini değerlendirmeyi amaçladığı Fransız ekolü ise kentlerin nasıl inşa edilmesi gerektiği ve aslında ne zaman inşa edildiğine odaklanmaktadır. Lefebvre başta olmak üzere farklı sosyal bilim görüşlerinden etkilenen sosyal bilimciler mimarlar ve şehir plancıların belirleyici olduğu ekolün temsilcileri Panerai, Castex ve Depaule olarak bilinmektedir (Moudon, 1997b).

Kentsel morfoloji disiplininin çalışma kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizine katkısı; yerleşme ve çevresinin ulaşım altyapısı, makroform, kentsel mekânsal unsurlar, mülkiyet yapısı, kırsal ve kentsel yerleşmeler arası ilişkilerin incelenmesine ilişkindir. Kentin fiziksel yapısının çözümlenmesine ilişkin olarak kentsel morfoloji ekollerinden İngiliz ekolünde yollar, parseller ve binalardan oluşan kent planı, kent dokusu / bina dokusu, arazi kullanımı, kentsel çeper kuşak (urban fringe belt), parsel döngüsü (burgage cycle), kent formu / kent biçimi analizi, birim plan, eşik hattı ve morfolojik bölge; İtalyan ekolünde tip/tipoloji, tipo-morfolojik yaklaşım, morfolojik bölge, yapı malzemeleri, binalar ve açık alanları, kent biçim ve yapısı ile sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetler; Fransız ekolünde tipo-morfolojik yaklaşım, bina tipleri, kent biçimi, konut üretimi, öğelerin tipolojisi, anıtsal yapılar, kent formu ve kent dokusu incelenmektedir. Bu çalışma kapsamında kentsel morfoloji yönteminin bileşenleri, yerleşme tarihi analizi yönteminin bileşenlerinden doğal fiziki unsurlar, ulaşım altyapısı, makroform ve kentsel mekansal unsurların incelenmesine yöntemsel açıdan olanak sağlamaktadır (Şekil 2-17).

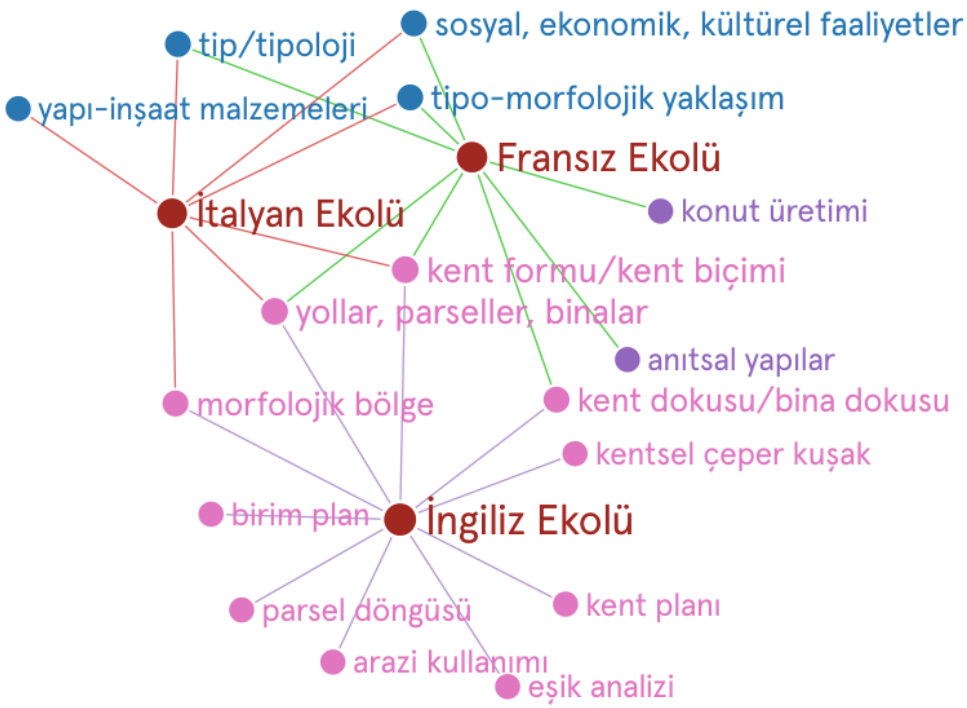

Şekil 2-17. Kentsel morfoloji ekollerinin temel yöntem bileşenleri

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında Graph Commons programı ile üretilmiştir.)

Bunların yanısıra Moudon'ın kentsel morfoloji çalışmalarına ilişkin bütüncül değerlendirmeleri, morfoloji disiplininin geldiği nokta ve erişebileceği alanlara ilişkin iki temel olanağa işaret etmektedir. Bunların ilki, kentsel morfoloji çalışmalarının küçük ölçekte doku incelemesi yapan ve bu şekilde tasarım çalışmalarına yol gösteren niteliğinin, gelişen teknolojik imkânlar sayesinde artık geniş alanlar üzerinde de ayrıntılı incelemeler yapmaya olanak sağlamasına ilişkindir. Önceden geniş alanlar incelendiğinde ancak makro değişiklikler üzerinden incelemeler yapmaya imkân veren teknikler, teknolojik gelişmelerle beraber makro ölçekte mikro incelemeler yapmaya olanak sağlar hâle gelmiştir. Dolayısıyla artık kentsel mekân ve kent çevresine ilişkin daha detaylı incelemeler yapmak mümkündür. İkinci olanak ise yine gelişen teknolojiyle beraber kentsel morfolojinin farklı tematik eksenlerin sentetik analizine, çeşitli tematik verilerin birlikte okunmasına olanak sağlıyor olmasıdır (Vernez-Moudon, 1994a).

Yukarıdaki şemada görülen kentsel morfoloji bileşenleri burada oluşturulan yerleşme tarihi analizi çerçevesinin temel yöntem bileşenlerini oluşturmuştur. Bir yerleşme tarihi analizi yapılırken kentsel morfoloji araştırmalarının; insan öğesi ve sosyal yapı, ölçek, bölgesellik ve teritoryalite, yerleşme ve çevresinin coğrafyası ve mekânsal tarih

araştırmaları üzerinden yeniden düşünülmesi için başvurulacak temel literatür, tarihsel coğrafya olarak belirlenmiştir.

2.3 Yerleşme Tarihi Analizi Çerçevesinin Geliştirilmesi İçin Yardımcı Kavramlar

Yerleşme tarihi analizinde kentsel morfolojinin farklı ekollerinin sunduğu olanakların kentsel morfolojinin farklı ekollerinin araştırma sürecinde kulladığı bileşenler çerçevesinde incelenmesinin ardından sıra bu tez kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesinin inşa edilmesi için gerekli yardımcı kavramların ele alınmasına gelmiştir. Farklı yaklaşım ve ekollerin kentsel morfoloji çalışmalarına dahil ettiği yöntem bileşenleri ve kavramlar ile ele alınış biçimleri bu tez çalışması kapsamında yapılmak istenen yerleşme tarihi analizi hedefiyle beraber değerlendirildiğinde, özellikle çalışmanın ölçeği, zamansal ele alınışı ve araştırma verilerinin birbiriyle ilişkili olarak ele alınması olanağı açısından bazı yardımcı kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. Kentsel morfoloji yönteminde kullanılan bazı kavram ve bileşenlerin kullanılma biçimi ve içeriğine ilişkin bu çalışma kapsamında geliştirilen farklı bakış açısı ve yorumlar ise, burada önerilen ve incelenen yardımcı kavramlara dair farklı bir durumu oluşturmaktadır. Örneğin "bölge" bileşeni tarihsel coğrafya ve kentsel morfoloji çalışmalarını ilk defa ele alan Conzen'in analizinde bazı kısımlarda coğrafi bölgeye, bazı kısımlarda kent makroformuna, bazı kısımlarda ise morfolojik bölgeye[17] karşılık gelmekte ve Conzen'in yönteminde üst ölçekli analizi bu ölçekte yapılan değerlendirmeler oluşturmaktadır. Oysa bu çalışma kapsamında ele alınan üst ölçekli inceleme, yerleşmenin tarihsel gelişiminin üst ölçekli ilişkilerinden bağımsız incelenmesinin olanaksız olduğu düşünüldüğünden; bölgesellik açısından yöntemini hem bölgesel ölçek hem de "teritoryal ilişkiler" üzerinden kurarak, coğrafi bölgeyle kimi zaman örtüşen, kimi zaman ise yalnızca tematik referanslar üzerinden belirlenen bir ilişkiler sistemi üzerinden hareket etmektedir. Burada yapılan yerleşme tarihi analizi için kentsel morfolojinin sağladığı fizik mekâna ilişkin inceleme olanağının desteklenmesi için gerekli bulunan kavramlar "ilişkisellik", "insan/kültür" ve yukarıda ifade edilen "bölge" kavramıyla ilişkili olarak incelenen "üst ölçek" kavramlarıdır.

[17] Bu kısımda belirtilen coğrafi bölge ve morfolojik bölge kavramlarına ilişkin olarak Conzen'in Alnwick çalışmasının ele alınışı, 2.3.1.4. no'lu bölümde açıklanmıştır.

Önerilen yardımcı kavramların önemli bir kısmı tarihsel coğrafya analizi yönteminin bileşenleriyle örtüşmekte, yine de çalışma kapsamında araştırmanın alt temaları arasındaki ilişkilerin kurulabilmesi için bazı ara kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kısımda, tarihsel coğrafya ve kavramları başta olmak üzere, bu çalışma için gereksinim duyulan yardımcı kavramlar ele alınmaktadır.

2.3.1 Yerleşme Tarihi Analizinde Tarihsel Coğrafya

Çalışma kapsamında yerleşme tarihi analizi yapılırken ihtiyaç duyulan kavramların büyük bir bölümü, tarihsel coğrafya disiplini içinde yer alan veya onunla ilişkilenen kavramlardır. Bu çalışmadaki temel konulardan birini, üst ölçekli ilişkilerin kurulmasına olanak sağlayan coğrafya disiplini içinde hangi yaklaşım ve metodun esas alınacağı oluşturmakta iken, sistematik coğrafya ve bölgesel coğrafya yaklaşımlarından, bir alanı seçip, mümkün olan tüm öğeler kapsamında incelemeyi karşılayan "bölgesel coğrafya" yaklaşımı içinde yer alan "tarihsel coğrafya", çalışmada hedeflenen çerçeveye uygun görünmektedir.

2.3.1.1. Tarihsel coğrafya tanımları

Tarihsel coğrafya çalışmalarının öncülerinden sayılan Gilbert'in önerdiği başlıca tanımda tarihsel coğrafya "modern bölgesel coğrafya metotları ile tarihi eleştirileri birleştirmek" şeklinde ele alınmakta, tarihsel coğrafyacının gerçek rolünün geçmişin bölgesel coğrafyasını yeniden inşa etmek olduğu belirtilmektedir. Gilbert'e göre tarihsel coğrafyacının görevleri; "arkeoloji ve tarihten topladığı geniş çapta bilgiden, eski ve yeni haritalardan, planlar, grafikler ve günümüz coğrafya çalışmalarından hareketle, insan aktivitelerini ve dağılışlarını fiziki özelliklere bağlı olarak adilce yeniden kurarak 'periyot resimleri/period pictures' sunmaktır" (Butlin, 1993, 26).

Bir disiplin hâlini alması H.C. Darby'e göre 1920-1930'lara tarihlenen (Jonston, 1997, 246) tarihsel coğrafya, bu yıllardan sonra yapılan tanımlara göre "geçmişin coğrafyası" (Mitchell, 1975, 12) olarak kabul görmektedir. AAG'nin tanımında "tarihi coğrafyacılar, geçmiş zamanların coğrafyasını yeniden inşa etmekle/ yaratmakla ilgilenirler. Bunu yaparken, günümüz coğrafyasını anlamak için tarihçiler ve arşivcilere katkıda bulunarak onların yöntem ve tekniklerine çok yakın çalışırlar" ifadeleri yer almaktadır ("Cultural Human Geography," 2019).

1700 yılında kurulduğu kabul edilen tarihsel coğrafya, 1700 ve 1920-1930 yılları

arasında klâsik tarihi coğrafya dönemi, ya da başka bir deyişle modern tarihi coğrafyaya hazırlık dönemini yaşamış; sonrasında başlangıcı 1920'den 1930'lara kadar olan döneme tarihlenen ve Darby'nin "tarihi coğrafyanın bilinçli bir disiplin olarak yükseldiği"ni belirttiği "modern tarihi coğrafya" dönemine geçilmiştir" (Butlin, 1993, 24). Tarihsel coğrafyanın 1930'lar sonrasında girdiği modern tarihsel coğrafya dönemi; 1930-1960 arasında jeomorfoloji ve tarihi coğrafyaya dayalı olarak yapılan çalışmaları kapsayan dönem, 1960-1970 arasında "kuantitativ devrim" adı verilen ve ampirik çalışmaları kapsayan dönem, 1970'den günümüze kadar olan dönem: tarihi materyalizm ve idealizmin hümanist perspektifini yansıtan çalışmaları kapsayan dönem olmak üzere üç evreden gelişme göstermiştir (Jonston, 1997, 246-247).

Modern tarihsel coğrafyanın önemli diğer bir özelliği yerel, milli ve uluslararası coğrafya topluluk ve enstitülerini içeren genişlikte bir bilgi ağına sahip olması ve 19. yüzyıl sonlarından itibaren düzenlenen uluslararası coğrafya birliği kongrelerinde tarihsel coğrafya bölümlerine yer verilmiş olmasıdır (Hamshere, 1987, 55, 47) (Gümüşçü, 2010, 204-205).

1970 öncesi tarihsel coğrafya çalışmalarının ana konusunu oluşturan tarım toplumu ve arazi, 1970 sonrasında yerini şehir ve endüstri toplumuna bırakmıştır. Yapılan tarihsel coğrafya araştırmalarının büyük bir kısmında geçmişin coğrafyasının rekonstrüksiyonu/yeniden inşası önemli bir yer tutmaktadır (Hamshere, 1987, 61-62) (Gümüşçü, 2010, 205). Tarihsel coğrafyanın günümüzde geldiği aşamada gözlemlenen önemli bir eğilim, yöntem ve fikirleri, sosyal antropoloji, sosyoloji, sosyal ve ekonomik tarih gibi bazı sosyal bilim dallarıyla birleştirme isteği olarak görülmektedir (Butlin, 1993, X-XI). Ayrıca Claval (1984) ve Jager (1972) tarafından son zamanlarda tarihsel coğrafyacıların, tarihi açıklamaları modern problemleri aydınlatmak amacıyla kullanmaya yöneldiği belirtilmektedir (Hamshere, 1987, 47-48) (Gümüşçü, 2010, 205).

Tarihçiler ve coğrafyacıların ortak çalışma alanını oluşturan tarihsel coğrafya çalışmalarına ilişkin olarak Gilbert'in "Sık sık farzedilir ki, tarihçi ve coğrafyacı arasındaki ayrım; tarihçi geçmişle, coğrafyacı ülkelerle ilgilenir şeklinde yapılmıştır. Bu faraziye tamamen yanlıştır; tarihçi sadece uzak geçmişle ilgilenmez, tarihçi yakın geçmiş çalışmalarında da kendi metotlarını uygulayabilir. Tarihçi böyle çağdaş bir çalışma yaptığında kesinlikle bir coğrafyacı olamaz. Tarihi coğrafyacının zihnindeki

düşüncesi ve çalışmasında uyguladığı metodu ise bütün diğer coğrafyacılar gibidir" ifadeleri yol göstericidir (Mitchell, 1975, 12).

Tarihi coğrafyanın etki alanı, coğrafyanın diğer yan dalları ile karşılaştırıldığında zaman boyutu sebebiyle sınırsız görünmektedir. Araştırma sürecinde tarihi coğrafyanın temel konuları; geçmişin coğrafyası, landscape'in/kentsel peyzajın değişimi, "günümüzdeki geçmiş" ve coğrafi tarih olarak ortaya konulmaktadır (Pacione, 1987, IX). Tarihi coğrafya araştırmasının zaman boyutunu Taylor "coğrafya isminin önüne getirilen ve sıfat olan tarihi kelimesi tam olarak ve sadece 'coğrafyacıların geçmişle ilgili çalışmaları' anlamına gelir, coğrafyacının konusu aynı kalır" şeklinde ifade etmektedir. Bu tanım tarihsel coğrafyayı, coğrafya disiplini içinde konumlandırarak, zaman olgusunu, başka bir deyişle "tarihi" niteliğini çalışmanın bir boyutu olarak ele almaktadır (Butlin, 1993). Tarihsel olayların üzerinde gerçekleştiği coğrafi mekânın kendisine has özelliklerini ve ortak nitelikleri açıklamaya çalışan tarihsel coğrafya; yollar, şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde coğrafyanın yeri ve yerleşmeye dair diğer hususları inceler, toponomi ile de ilişkilidir (Baykara, 1995, 35).

"Ülkenin her birim alanında, ülke halkının çevreyle sürdürdüğü ilişkilerin kesintisiz bir evrimi"ni araştıran tarihsel coğrafyanın çalışma alanı olarak ele aldığı çevresel kompleksin fiziki yanı yavaş bir değişim içindeyken, iktisadi tarafın hızlı ve sürekli bir değişim içinde olduğu görülmektedir. Tarihsel coğrafyacının coğrafya çalışmaları içindeki özel/kendine özgü görevi, insanın çevreyle olan ilişkilerinin evrimini betimlemek ve açıklamaktır (Arı, 2005, 49-50).

Beşeri faaliyetlerin/tecrübelerin zaman içindeki değişiminin ölçümü, beşeri faaliyetlere değer biçilmesi, tanımlanması ve analiz edilmesi gibi hususlar tarihi coğrafyanın temel içeriğini oluşturur. "Periyodiklik" konusu, insan faaliyetlerindeki önemli dönemlere ilişkin karar verme ve zaman içindeki değişim eğilimlerini istatistiki açıdan analiz etmede önem taşımaktadır (Butlin, 1993, 53).

Tarihsel coğrafya ve şehircilik çalışmaları çok katmanlılık açısından benzer niteliktedir. Geçmişin coğrafyasını ifade eden tarihi coğrafya, geçmişteki insan faaliyetlerini coğrafi ilke ve metotlarla inceleyen çalışma alanıdır. "Yer"i merkeze koyan tarihsel coğrafya araştırmalarında mutlaka coğrafi gerçeklerin kurulması/inşa edilmesi beklenir. Araştırmadaki konu ve problemlerin yerinin önceki ve mevcut gerçek dağılışının belirlenmesi, ayrıca fiziki coğrafyaya dair verilerin ortaya

konulması gereklidir (Mitchell, 1975, 12-13). Tarihsel coğrafya araştırmasının zaman boyutunu Taylor şöyle yorumlamaktadır: "Coğrafya isminin önüne getirilen ve sıfat olan tarihi kelimesi tam olarak ve sadece 'coğrafyacıların geçmişle ilgili çalışmaları' anlamına gelir, coğrafyacının konusu aynı kalır". Bu tanım tarihsel coğrafyayı, coğrafya disiplini içinde konumlandırarak, zaman olgusunu, başka bir deyişle "tarihi" niteliğini çalışmanın bir boyutu olarak tanımlar (Butlin, 1993). Tarihsel olayların üzerinde gerçekleştiği coğrafi mekânın kendisine has özelliklerini ve ortak nitelikleri açıklamaya çalışan tarihsel coğrafya; yollar, şehirlerin kuruluş ve gelişmesinde coğrafyanın yeri ve yerleşmeye dair diğer hususları inceler, toponomi ile de ilişkilidir (Baykara, 1995, 35). Tarihsel coğrafyanın çalışma alanı olan çevresel kompleksin fiziki yanı yavaş, iktisadi tarafı ise hızlı ve sürekli bir değişim içindedir. Tarihsel coğrafyacının diğer coğrafya çalışmaları içindeki özel görevi, insanın çevreyle olan ilişkilerinin evrimini betimlemek ve açıklamaktır (Arı, 2005, 49-50).

Geldiği aşamada tarihsel coğrafya için şöyle bir tanım da mümkündür: "Milletlerin ve devletlerin hatta kültürlerin meydana gelmesinde etki imkânlarını açıklayan ve böylece tarihi olayların anlaşılmasına yarayan metotlu coğrafya bilgisi". Tarihsel coğrafya geçmişten günümüze ya da geçmişteki bir zaman diliminde dünyanın tamamının ya da bir parçasının çağdaş ilke ve yöntemlere uygun olarak yapılan coğrafyası olarak da tanımlanabilir (Eskikurt, 2005, 45-46).

Tarihsel coğrafya, bugünkü koşulların yorumlanmasında geçmiş zamanların coğrafi koşullarının taşıdığı anlamı göstermeye yardım etmekte, Arı'dan alıntıyla "kendi sıraları gelip geçtikten sonra bile varlığını sürdüren birçok çevresel ilişkinin anahtarını sunmaktadır". İnsanın dünyaya yaptığı hiçbir uyumun/şeyin sürekli olmadığını, sürekli olan biricik şeyin değişim olduğunu araştırmakta ve öğretmektedir (Arı, 2005, 49-50).

Çalışmaların pek çoğu "zaman"ı tarihi coğrafyayı coğrafyadan ayıran en önemli yön olarak öne sürmesine rağmen, Prince'in çalışmasında zaman; kendine has değişkenleri, temaları, sistemi, vb yönleri ile tarihi coğrafya araştırmasının en belirleyici bileşeni olarak sunulmaktadır (Butlin, 1993).

2.3.1.2. Tarihsel coğrafyanın kapsamı, gelişimi, kaynakları

Tarihsel coğrafya çalışmalarında Philipp Clüver'in 1616 yılında Almanya'nın tarihsel coğrafyası hakkında yaptığı araştırma, bir ilk niteliği taşımaktadır. Devamında çok

sayıda çalışma yapılmış olsa da 20. yüzyıla kadar tarihsel anlamda coğrafyanın önemini vurgulayan çalışmaların ötesine geçilememiştir. Bu dönemden itibaren tarihsel olayların üzerindeki coğrafya etkisinim ele alındığı bir değişim sürecine girilmiştir. Bu değişim 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu alanın önem kazanması ve yeni araştırma alanlarının oluşmasıyla sürmüştür (Eskikurt, 2005, 42). 1975 yılında kurulan Journal of Historical Geography öncülüğünde oluşturulan araştırma grupları ve 1979 yılında başlatılan Association of American Geographers çatısında yapılan çalışmalar, alanın bir araştırma alanı olarak gelişmesinde önemlidir.

Tarihsel coğrafyanın günümüzde geldiği aşamada gözlemlenen önemli bir eğilim, yöntem ve fikirleri sosyal antropoloji, sosyoloji, sosyal ve ekonomik tarih gibi bazı sosyal bilim dallarıyla birleştirme isteğidir (Butlin, 1993 X-XI). Tarihsel coğrafya çalışmalarında araştırılan dönemin günümüzde değil, mutlaka "geçmişte kalmış bir zaman dilimi" olması gerekir (Gümüşçü, 2010, 167). Sauer'in "Yıllar geçtikçe modern endüstri ve ticaretin etkili elleri, eski olan ne varsa temizliyor. Gelenekler eski insanlarla ölüyor; belgeler harap ediliyor; hava, fırtına ve tufan fiziki kalıntıları yok ediyor; bilim ve pazar dengelemesi ürünleri mahvediyor. Şu an, öğrenci ve kayıtlar için yıllar onları geçersiz kılmadan önce en iyi zamandır" ifadesi, tarihsel coğrafya çalışmasında "zaman"ın yerine ilişkin önemlidir (Sauer, 1941, 17). W. Benjamin'in "jetztzeit" (şimdinin zamanı) ifadesi bir yerleşmenin tüm zaman katmanlarını taşıyan bir kavram olarak öne sürüldüğünde, zaman ve tarihsel coğrafya ilişkisini yeniden kurarak; bugünün şehrine bakıp geçmişin, kültürün, tarihin izini sürme olanaklarını düşünme imkânı oluşur. İnsanı "en önemli morfolojik aktör" olarak tanımlayan Sauer'in tarihi coğrafya çalışmasının bir parçası olduğunu ifade ettiği ve "kültürel kalıntı" tanımı içine dahil edilen örneklerin pek çoğu, aynı zamanda kentsel morfoloji çalışmalarının da konusudur (Sauer, 1941, 15). Çalışmada oluşturulan yerleşme tarihi analizi çerçevesinin önemli bileşenlerinden birini maddi kültür unsurları oluşturmaktadır.

Tarihsel coğrafya yöntemi içinde saha araştırması yapılırken; su, bitki toplulukları ve toprağı içeren doğal coğrafya kalıntıları, yerleşmeler, orman, tarım, zanaat, endüstri alanlarına ait kalıntılar ve tarihi yolları içeren kültürel coğrafya kalıntıları ile kartografik, resimli ve yazılı belgeler, seyahat notları, arazi şekli tanımları ve topoğrafya verileri mutlaka incelenmelidir (Jager, 1969, 15-25). Tarihi coğrafyacının saha çalışması sırasında coğrafyacıdan farkı temelde, morfolojik ve fiziki elemanlara

ek olarak geçmişe ilişkin bilgi verebilecek "insan yapısı unsurları" da incelemesi, bu verileri sözlü tarih ve fotoğrafla belgeleyerek desteklemesidir (Gümüşçü, 2010, 356). Tarihsel coğrafya çalışmasının saha çalışması aşamasında mutlaka tespit edilmesi gereken öğeler; yerleşme lokalizasyonu, çevre koşulları, iklim, bitki örtüsü, yapılar ve tesisler, mimari/yapı tipolojileri, inşaat malzemeleri, yerleşme merkezinin konumlanışı/yer seçimi, geçmişteki yol ve konaklama izleri: ulaşım sistemi, arşiv belgelerinden elde edilen sosyal ve ekonomik hayat ile ilgili bilgilerin arazideki yansımaları ve uygulamaları (Gümüşçü, 2010, 359-362).

Tarihsel coğrafya yöntemine ilişkin diğer bir ele alışta arkeolojik tanıklık (tarihi haritalar, arkeolojik buluntular, mimari kalıntılar, … üzerinden görünen ve görünmeyen tarihin analiz edilmesi), yer isimleri (bir yerin coğrafi, tarihi ve genel karakterini tanımaktaki rolü, mevki isimleri, haritalar üzerindeki isimlendirmelerde farklı dillerde söylenişlerin yerleşmenin tarihine ilişkin söyledikleri dahil olmak üzere), yazılı kayıtlar (arşiv malzemesi ve arşiv belgeleri, salnâmeler, vakayinâmeler [Batı'daki söylenişiyle "kronikler"], seyahatnameler, planlar, krokiler, haritalar, atlaslar, …), tarihsel coğrafya yönteminin bileşenleri olarak tanımlanmıştır (Eskikurt, 2005, 47-58).

Türkiye coğrafyasına ilişkin bir tarihsel coğrafya araştırmasında Osmanlı döneminde 1847-1918 yılları arasında yayınlanan Salnâmeler, daha sonra Cumhuriyet döneminde 1925-1941 yılları arasında yayınlanan Salnâmeler, devamında farklı şehirler için belirli zaman periyotlarında yayınlanmış il yıllıkları yol gösterici yazılı ve sayısal verileri içeren kaynaklardır. Johann Samuel Heinrich Kiepert'in 1843-1845 yılları arasında yaptığı 1/100.000 ölçekli haritalar, 1845'te yaptığı 1/500.000 Küçük Asya Haritası, 1884'te yaptığı 1/3.000.000 ölçekli Osmanlı Devleti AsyaVilâyetleri Haritası ve Avrupa Vilâyetleri Haritası, 1890-1891'de yaptığı 1/250.000 ölçekli Batı Anadolu Haritası ve 1893'te yaptığı 1/800.000 ölçekli Eskiçağ Anadolu Haritası Anadolu'ya ilişkin tarihsel coğrafya araştırmaları için önemli görsel kaynaklardır. Oğlu Richard Kiepert'in 1902-1906 yılları arasında yaptığı 1/500.000 ölçekli olan ve Türkiye'nin önemli bir bölümünü içeren harita, 1934'te Harita Umum Müdürlüğü'nün yaptığı 1/800.000 ölçekli Türkiye haritası, 1880-1892 yılları arasında Düyun-u Umumiye Meclisi'nde Genel Sekreter olarak görev yapan coğrafyacı Vital Cuinet'nin hazırladığı haritalar, farklı nedenlerle üretilmiş olan askeri haritalar ve savaş haritaları, Erkan-ı Harbiye haritaları, farklı dönemlere ait kadastral haritalar, halihazır haritalar ve

planlar, … Türkiye coğrafyasında yapılacak tarihsel araştırmalar için önemli tarihsel görsel malzemeyi oluşturmaktadır. Bunların dışında araştırmaya konu edilen coğrafyaya özgü farklı tarihsel ve güncel harita ve hava fotoğrafları, ya da yeterli sayıda görsel malzemeye ulaşılmadığı durumlarda sözlü tarih, ilgili sahada yapılacak tematik hafıza yürüyüşleri, vb tekniklerle çalışmada kullanılacak görsel verilerin çalışma kapsamında üretilmesi de mümkündür (Eskikurt, 2005, 39-64).

2.3.1.3.Tarihsel coğrafya yönteminin adımları

Tekil bir yöntem olarak uygulandığı durumda tarihsel coğrafya araştırma yönteminin adımları: konu, yer, zaman tespiti ve sınırlandırılması; bibliyografya araştırması; arşiv araştırması; arazi araştırması; yerleşmelerin lokalizasyonu, haritaların hazırlanması; yazım aşaması şeklinde sıralanmaktadır (Gümüşçü, 2010, 333-379).

Konu, yer ve zamanın tespit edilmesi, tarihsel coğrafya araştırmasının niteliğini ve geçerlilik düzeyini oluşturan temel bileşenlerdendir. Coğrafya çalışmalarında olduğu gibi tarihsel coğrafya çalışmalarında da konunun seçiminde belirleyici olan faktörleri; çalışmanın seviyesi, çalışmanın gerekliliği, yeniliği kapsayan genel faktörler ve bireysel ve çevresel faktörleri kapsayan özel faktörler olarak sıralamak mümkündür (Tunçel, 2001, 87-98).

Konu belirlendikten sonra sıra bu konunun en iyi hangi bölgede çalışılacağı ve en iyi sonuçların nerede alınacağına gelmektedir. Coğrafi bir çalışmaya başlanırken konu ve yerin birlikte düşünülmesi önerilmektedir. Bölgeye has durumların söz konusu olduğu çalışmalarda konu ve bölgenin birlikte, hatta konudan önce bölgenin belirlenmesi mümkündür. Seçilen yer/sahanın ölçeği (büyüklüğü) ile konu ve yerin uyumlu olması gereklidir. E. Tümertekin'den aktarımla "Coğrafyada herhangi bir dağılımı oluşturan eleman ya da kalıpların türlerinin saptanması ve de ona bağlı olarak açıklanmasında ‘ölçek’ en önemli unsurdur. Bir ölçekte nokta halinde olan bir unsur bir diğer ölçekte alan hâlinde görülebilmektedir. Böylece gerek ölçek gerekse çalışmanın amacı mekânsal dağılımların harita ya da plan halinde gösterilme şeklini de etkilemektedir" (Tümertekin, 1994, 24).

Bu çalışmada alan seçimi, yöntem ve konudan önce yapılarak, Antakya çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Tarihsel süreçte Doğu Akdeniz, Hatay coğrafyası ve Antakya üzerinden farklı tanımlanma, sınırlanma biçimleri, bu coğrafyaların kendine özgü

durum ve nitelikleri, Antakya yerleşmesi üzerine yapılan bu yerleşme tarihi analizinin belirleyici parçaları olarak kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya yöntemlerini ön plana çıkarmaktadır.

2.3.1.4.Tarihsel coğrafyanın yerleşme tarihi analizine katkısı

Tarihsel coğrafya disiplininin bu çalışmada hedeflenen yerleşme tarihi analizi yöntemine katkısı; kentsel morfolojinin bir kent ya da kent parçası ölçeğinde, belirlenen bir dönem aralığına ilişkin olarak, büyük ölçüde fizik mekâna dair değerlendirmelerine ek olarak idari yapı, sınırların değişimi, siyasi gelişmeler, nüfus yapısı, iktisadi üretim biçimi, yerleşmenin kimliği, üst ölçekli doğal fiziki unsurlar, üst ölçekli ulaşım ilişkileri ve teritoryal ilişkileri incelenmesi olanağıdır.

Tarihsel coğrafyada analiz, yerleşmeler üstü bir coğrafya tanımı yaparken, kentsel morfolojide analizin ölçeği (kırsal ve kentsel yerleşmeler arasındaki hiyerarşik düzeni konu edinen istisnalar dışında) görece daralmış alanlar, yani yerleşmeye tekabül eder. Zaman olgusu ise bu iki çalışma alanını farklı ölçekler üzerinden birbirine bağlama olanağı sağlayan bir bileşendir. Bu çalışmanın iki aracından biri olan haritalar, tarihsel coğrafya ve kentsel morfoloji çalışmaları içinde farklı önemlere sahiptir. Haritalara yalnızca yer-yön tarifi, lokasyon tespiti gibi nedenlerle ihtiyaç duyan tarihsel coğrafyadan farklı olarak kentsel morfoloji, alana dair yapılan incelemeyi harita üzerinde gerçekleştirir, dolayısıyla harita kentsel morfoloji çalışmasının temel aracını oluşturur. Burada yapılması hedeflenen yerleşme tarihi analizi; kentsel morfoloji disiplinine ek olarak tarihsel coğrafyaya ile ilişkisellik, teritoryalite, yerleşme ve çevresine bütüncül bakış, yerleşmeye yazılı ve görsel kaynakların değerlendirilmesiyle elde edilen ekonomik ve sosyo-kültürel yapı incelemesi, kronolojik bir ele alış dışında mekânsal tarih çalışmalarından beslenmektedir.

Yerleşme tarihi analizinde teritoryalite[18] ve ilişkisel tarih düşüncesi

Türkçe'ye kelime anlamıyla "bölgesellik", "araziye veya taşraya ilişkin", "kent surları dışında kente ait olan arazi" gibi tanımlarla çevrilen "teritoryal/ite", günümüzde farkı araştırma alanlarında kullanılma biçimleri üzerinden daha geniş bir anlama kavuşmuş

[18] Teritoryalite: Bu tezde "teritoryalite" karşılığı olarak ele alınan "territoriality" kavramı çalışmaya, tarihsel dönemlere ilişkisel bakış açısıyla bakılmasına olanak sağlamak üzere, coğrafya ve ölçeklerarası ilişkiyi içerecek biçimde dahil edilmiştir. Teritoryalite kavramı coğrafya, bölge, ölçeklerarası ilişkileri kapsayan dinamik bir kavram olarak görülmektedir.

durumdadır. Bazen bir yerleşmenin içinde yer aldığı resmi sınırlar üzeri hakimiyet ve/veya ilişkisel bölgeselliği tanımlarken, bazen de coğrafyanın sınırlarından farklı tematik ilişkisellikleri tanımlamak için kullanılabilmektedir. Bu kavramın çalışmaya dahil edilmesi, tarihsel coğrafyanın da önerdiği ve bir yerleşmenin çevresinden bağımsız ele alınamayacağı yaklaşımıyla örtüşmektedir.

Teritoryal ilişkilerin ağırlıklı olarak iktisadi ve sosyal akışlar üzerinden kurulduğu bu çalışma kapsamında ele alınan iktisadi ve sosyal akışlar; ürün, para, sermaye, fikir, insan, inanç, kültür, vb akışları birarada içermektedir. Antakya'nın bulunduğu konumu "akış"la ve esas olarak "iktisadi akışlar"la ilişkilendirmek, bu akışları tarihsel perspektif içinden bugüne taşımak, "sınır"ların akışlar içinde yarattığı kesintiler/kurduğu bağlantılar, farklı dönemlerde ağırlık kazanan farklı akış türleri (günümüzde ağırlık kazanan insan akışı, vb), kır ve kent arasında akış ilişkisinin değişimi, akışların morfoloji ve kimlik açısından etkisinin değişimini irdelemek; süreç içinde çalışılan ve erişilen veriler kapsamında değerlendirilen konuları oluşturmaktadır. Sözü edilen akışların; teması, neye bağlı olduğu, nereden nereye bir akışın söz konusu olduğu, akışların nedeni, yoğunluğunun/seyrekliğinin ne anlama geldiği, akışın kim (hangi toplumsal gruplar ve çıkarlar/amaçlar çerçevesinde) ve ne için gerçekleştiği gibi olgularla birarada irdelenmiş; iktisadi akışların toplumsal/politik arka planları ile ele alınması; bu sayede yerel ve üst/bölgesel ölçek ilişkilerinin de kurulmasına çalışılmıştır[19].

Kentlerin teritoryal ilişkilerinin de dahil edildiği yerleşme tarihi anlatılarının kurulmasında, özellikle iktisadi ilişkilerin, ihracat-ithalat ilişkileri, ticaret yolları ile bağlantılı olma düzeyleri, ürün-meta-mal akışları, akışların ulaşım ilişkileri ile beslenmesi durumu, üretim ve dolaşım alanı ilişkisi ve bu ilişkilerin nasıl değiştiği gibi konular belirleyici olmaktadır. Yerleşme tarihine teritoryalitenin dahil olması da, bu kapsamda gerçekleşmektedir. Üretim ve dolaşım alanı ilişkisi demiryolu, karayolu, liman altyapılarının kurulması ile açıklanırken; gümrük varlığı, vergilendirme durumu, para birimi ve akışı, konuya ilişkin diğer göstergeleri oluşturmaktadır. Öte yandan bazı yerleşmelerin belirli dönemlerinde -sürekli veya süreksiz olarak- bazı ürünlerin üretilmesi süreçleri ön plana çıkmakta, yerleşmelerin ekonomisi bazı

[19] Odman, A., MSGSÜ ŞBPB 2018-2019 güz yarıyılı "Osmanlı Liman Kentleri" Lisansüstü dersi, ders notlarından alıntılanan kısımlar, [*] işareti ile belirtilmiştir.

dönemler için tek bir ürüne bağlı hâle gelebilmekte (monokültür) ve bu durum, yerleşmenin belirlenen tarihsel perspektifteki tüm gelişme katmanlarını etkileyebilmektedir. İktisadi üretimi besleyen toplumsal enerjinin üretim biçimi çerçevesinde yönlendirilmesi ise işgücünü oluşturan nüfusun kente (barınma ve çalışma yapıları ile) yerleştirilmesi için fiziksel mekânın bu doğrultuda manipüle edilmesi sonucunu getirmektedir. Mekânın manipülasyonu, (burada anıldığı şekliyle iktisadi) bir nedenle düzenlenmesi; kentin fizik mekânında barınma ve çalışma alanlarına ilişkin yer seçimiyle beraber, kenti oluşturan nüfusun vergilendirilmesi vb toplumsal ve ekonomik (görünmeyen) ilişkileri de içermektedir. Toplumsal ilişkinin fizik mekâna yansıması, toplumsal ve ekonomik hiyerarşinin mekâna yansımasını da beraberinde getirmekte, kentsel mekânda fiziksel açıdan birbirinden farklılaşan (ve kent dokusunun farklılaşması üzerinden kentsel morfolojinin de konusuna dahil olan) yapısal görünümleri beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla kentsel mekânın ve sosyo-ekonomik hayatın düzenlenmesi, kentlerde eşzamanlı gerçekleşen süreçlerle karşılık bulmaktadır.*

Tarihsel süreçte örneğin "çitleme (enclosure)" ifadesiyle karşılık bulan mekânı düzenleme süreci, toplumsal hayatta işçi sınıfının oluşması ve mülksüzleştirmenin bir biçimini oluşturabilmektedir. Öte yandan üretim süreçlerinde "emek" unsurunun yerinin teknoloji vb zamansal perspektifte değişim gösteren süreçlerle farklılaşması, kentte gerçekleşen üretim-barınma ilişkilerini ve kaçınılmaz olarak mekânsal müdahaleleri etkilemektedir. Sömürge toplumlarının oluştuğu süreçler, hem bir yerleşmenin (ya da yerleşmeler toplamının) nüfus kompozisyonunu ve bu nüfusun hayatını sürdürme biçimini etkilerken hem de kent(ler)de bayındırlaştırma/imar etme faaliyetlerine ilişkin dinamikleri değiştirici rol üstlenmektedir. İmar hareketleri farklı nitelikteki coğrafi bölgelerde farklı sonuçları getirmekte, örneğin kırsal alanda bir gölün, bataklığın kurutulması verimli bir tarım toprağının oluşmasına araç olurken, kentte bir dolgu alanı yapılması kentsel toprağın kadastral düzenine eklemlenen yeni mülkiyet alanlarını beraberinde getirmektedir.*

Kentlerin ve bölgelerin ekonomik yapısının oluşması ve işlemesinde siyasi kararlarla belirlenen ve dönemsel olarak farklılaşan vergilendirme uygulamaları görülmekte, zaman zaman farklı etnik gruplar, ülkeler için ticaret teşviği anlamına gelen gümrük kontrolü, vergi vb uygulamalar ile kentlerin ticaret hayatının en önemli belirleyicisi hâline gelebilmektedir. Bu süreçler kentlerde ekonomik yapı kadar yönetim yapısına

da etki etmekte, özellikle liman kentlerinde kurulan konsolosluklar ve büyük tüccarlar arasında organik ilişkiler görülmesi yaygın bir durumu oluşturmaktadır. Bu iktisadi ve siyasi ilişkilenme çoğu kentte imar faaliyetlerinin, belediye hizmetlerinin üstlenicisi olan şirketlerin belirlenmesinde etkili olmakta; bazı kentlerde ekonomi ve kent yönetiminde etkili olan ulusların imtiyazlı şirketleri kentsel biçimi etkileyen altyapı yatırım ve uygulamalarını yapmaktadır. Kırsal artı değerin kente akan artı değeri oluşturması; dolaşım alanını oluşturan demiryolu, limanlar, haberleşme ağı, sigorta, gümrük, finans, sermaye ilişkileri, emek gücünün mekândaki sürekli/süreksiz hareketi, küresel ekonominin değişimi, vb konuların tümü, yerleşme tarihinin teritoryal çalışmalarla ilişkilendiği kapsama dahildir.*

Yerleşme tarihi anlatısı içinde bir kentin ele alınabilmesi için belirlenen dönemde tüm bu dinamiklerin ve bu dinamiklerin belirlediği teritoryal ilişkilerin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Öte yandan kentteki iktisadi ilişkiler, hem vergilendirme yapısı hem de yönetim süreçleri ile ilişkilenmekte, tarihsel süreçte pek çok kentte iktisadi açıdan ön planda olan nüfus gruplarının kentin yönetiminde de söz sahibi olduğu durumlar izlenmektedir. Kentin ekonomik yapısı içinde önemli bir yeri olan işgücünü oluşturan nüfusun kentteki durumunun değişimine ilişkin olarak Quataert'in emek-kent tarihi çalışmaları, sömürge-emek ilişkisini üretim araçlarının verilip bir kırsal yerleşmenin tüm nüfusunun bir ekonomik faaliyetin işçisi, üreticisi konumuna getirilmesi sürecini anlatan çalışmaları önemlidir (Quataert, 2009).

Kentler her zaman bir üst kentler ağının, kentler sisteminin içinde, bu sistemin bir parçası olarak varlık göstermektedir. Dolayısıyla kentlerin -yerleşme tarihi açısından- anlaşılabilmesi için, bir bölgesellik içinde ele alınması gereklidir. Bölgesellik içinde bir kenti incelemek, kente dair tarihsel süreç boyunca değişim gösteren ilişkiselliklerin anlaşılmasını, çözümlenmesini olanaklı kılmaktadır. Bu bakış açısı, yerleşme tarihi çalışmasını bir etkileşim alanı olarak, ilişkisel bir tarih anlatısına dönüştürmeyi sağlamaktadır. Bir yerleşmenin anlaşılabilmesi ancak, çalışmada odaklanılan tema/lar çerçevesinde karşılıklı etkileşim içinde olduğu kent/ler ile ilişkisel olarak ele alınmasıyla mümkün olmaktadır. Bu bağlamda Braudel'in Akdeniz'i bir havza ve ilişkisel bir mekân olarak ele aldığı çalışmaları önemli ve yol göstericidir (Fernand Braudel, 1989). Akdeniz'i bir deniz sistemi yerine bir havza olarak okumak, bu coğrafyayı Avrupa, Afrika ve Batı Asya kara kütleleri arasındaki boş bir uzamdan ibaret olmaktan çıkarmakta, denizyolunda gerçekleşen akışlara dair verilerin bir

ilişkiler sistemi olarak somutlaşmasını -teritoryal bakışa referansla- kolaylaştırmakta; bu bakış açısı da toplamda bir sistemin anlaşılabilir hâle gelmesini beraberinde getirmektedir. Bu çalışma kapsamında odaklanılan ve Antakya kentinin ilişkisel olarak ele alındığı Akdeniz sistemi gibi, dünyanın farklı coğrafyalarındaki "bağlantılılıklar", bir kenti diğer kentler ile kenetleyen ilişkisel bir perspektife olanak sağlamaktadır.

Yerleşme tarihine ilişkin ilişkisel bir bakış açısının benimsenmesi, akışlar ve akış alanları üzerinden bir yerleşmeler sistemini anlamaya imkan verirken, kent ölçeğinde -yine ilişkisel tarihsel bakışla ele alınan- maddi kültür unsurları, yerleşmeyi somutlaştıran çalışma için bir altyapı hazırlamaktadır. Burada ifade edilen akışlar, yerleşme tarihi çalışmasında odaklanılan temaya göre bazen mal ve metâlar, bazen ham madde, bazen sermaye, bazen de işgücü ya da nüfus gruplarının, dolayısıyla farklı kültürel akışların hareketini içerebilmektedir.

Öte yandan, bu çalışmanın giriş kısmında yerleşme tarihi çalışmalarındaki genel eğilime ilişkin bir eleştiri olarak ele alınan kronolojik tarihin karşısına, mekânsal tarih anlatısını, "çizgisel olmayan tarih" anlayışıyla beraber yerleştirmektedir. Bu ele alış aynı zamanda, tarihsel süreçte farklı hızda değişimlerin yaşandığı coğrafi mekân (histoiré immobile/long durée/coğrafyanın zamanı) (Braudel, 1989), kentlerin fiziksel/yapılı çevresi, iktisadi yapının değişimi, vb unsurların mekânsal veriler üzerinden eşzamanlı okumasına olanak sağlamaktadır. Coğrafyanın tarihsel süreç içinde geçirdiği/bazı durumlarda kaynağını oluşturduğu veya bazı durumlarda maruz kaldığı ekolojik değişimler, doğal afetler, fizik mekânı değiştiren yangın vb afetler, yerleşme nüfusunun bir bölümünü doğrudan etkileyebilen salgın hastalıklar, vb yerleşmenin sosyal ve fiziksel kompozisyonunda büyük değişimlere neden olan durumların tümü, ilişkisel inceleme yapmayı gerekli kılmaktadır. Öte yandan üretim ve taşıma teknolojisinin zaman içinde gösterdiği değişmler de, kentlerin ve kentler arası ilişkilerin geri dönülmez biçimde değişmesine, dönüşmesine neden olmaktadır.

Yerleşme tarihi analizinde "insan" unsuru

Farklı yerleşme tanımlarında yerleşmeler ve insanlar arasındaki birbirini sürekli etkileyen iki farklı unsur olarak ele alınmaktadır. Yerleşme tarihi çalışmalarında insan, ağırlıklı olarak kentteki nüfus büyüklüğünün, nüfus yoğunluğunun farklı dönemlerde gösterdiği değişim üzerinden çalışmaya dahil edilmekte, bunun bir sonucu olarak da insanın kentin fiziksel mekânı üzerindeki belirleyici etkisi geri planda kalmaktadır.

Halbuki sayısal bir nüfus verisi olmanın ötesinde insan, kentin sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziksel tüm yapısal unsurlarının hem belirleyicisi, hem de belirlenenini oluşturması açısından, yerleşmenin tarihsel sürecinin anlatısında -geri planda tutulsa dahi- büyük bir yer tutmaktadır. Kentin ekonomik yapısı içinde işgücü, işveren; kentin yönetimsel yapısı içinde yönetici, yönetilen; kentin biçimlenmesi sürecinde karar verici, uygulayıcı, değişikliği talep eden; kentin sosyal yapısında günlük hayatı gerçekleştiren, kentin farklı alanlarında barınma, çalışma alanı seçen; kentin kültürel hayatında kendi kültürel, etnik arkaplanını kente taşıyan, dahil eden, kentin kültürel hayatını gerçekleştiren unsur olarak varlık göstermektedir. Dolayısıyla insan, burada ele alındığı biçimiyle yerleşme tarihi anlatısı içinde; hem teritoryal ilişkiler üzerinden akışlara konu olan, hem ilişkisel tarihsel bakış ile farklı biçimlerde bir aktöre dönüşen, hem de yerleşme üzerindeki belirleyiciliği ile kenti oluşturan ana unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yerleşme tarihi analizinde "üst ölçek" ve "bölge"

Kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya bakışının bir yerleşme tarihi analizi yapmak üzere farklı ölçeklerle ilgilenme düzeyleri üzerinden biraraya getirildiği bu çalışmada, Antakya kentinin farklı ölçekler üzerinden eşzamanlı ele alınışının gerekçeleri ilerleyen kısımlarda açıklanmaktadır. Bu kısımda ise kentsel morfoloji çalışmalarındaki "üst ölçek" kavramı ile burada yapılmakta olan yerleşme tarihi analizinde bu kavramın neyi ifade ettiği açıklanmaktadır.

Kentsel morfolojinin İngiliz ekolünün kurucusu olan ve günümüzde yapılmakta olan kentsel morfoloji çalışmalarının çok büyük bir kısmında yöntemsel yaklaşımı takip edilen Conzen'in (1960) Alnwick çalışmasında "üst ölçek" kavramı, kentin makroformuna karşılık gelecek biçimde kullanılmaktadır. Conzen yapı-parsel-sokak düzeyinde yapılan detaylı morfolojik inceleme çalışmasının üst çatısını kentin yerleşme lekesinin yayılım gösterdiği ve makroformunun sınırını belirleyen alan üzerinden kurmaktadır. Üst ölçeğe ilişkin bu bakış açısı bir kentsel morfoloji çalışması için yeterli olabilmekle birlikte, kapsamlı bir yerleşme tarihi analizinin yapılması için bir kentin incelenmesi sürecine makroformu ile başlanması; yukarıda açıklanan teritoryal ilişkileri, kentler arası ilişkisellikleri görmenin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada "üst ölçek" kavramı, hem Antakya'nın iktisadi, dolaşımsal ve sosyal bir ilişkisellik içinde yer aldığı teritoryal ilişkiler bütününü (ve bunun tarihsel süreçteki değişimini) hem de kentin coğrafi açıdan

birarada/yakın konumlandığı (makroform üstü) ve yerleşme kademelenmesinini içeren bölgeselliğini karşılayacak biçimde kullanılmaktadır. Conzen'in üst ölçek olarak ele aldığı makroforma dair inceleme ise, bu çalışmanın üst ölçek ve alt ölçek ilişkisinin kurulduğu bir ara kesit olan orta ölçekte makroform incelemesi yapılarak gerçekleştirilmektedir (Şekil 2-18). Öte yandan Conzen'in çalışmasında, örnek alan olarak ele aldığı Alnwick kentinin bölgeselliği içinde konumlanışını ifade eden haritalara da yer verilmiş olup, bu haritalamanın kentin farklı dönemleri için devamına rastlanmamıştır (Şekil 2-19). Bu tezin bölgeselliğe ilişkin ele alışında ise örnek alan olarak çalışılan Antakya kentinin bölgeselliğinin farklı dinamikler üzerinden değerlendirilmesi, çalışmanın önemi bir bölümünü oluşturmaktadır.

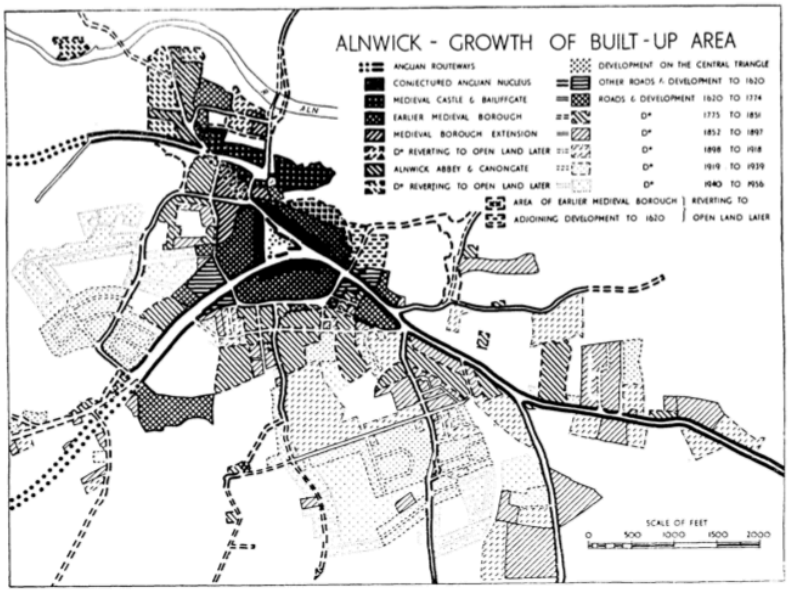

Şekil 2-18. Conzen'in "Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis" adlı çalışmasında Alnwick kentinin yapılı çevresinin gelişme bölge ve dönemleri

(M. R. G. Conzen, 1960)

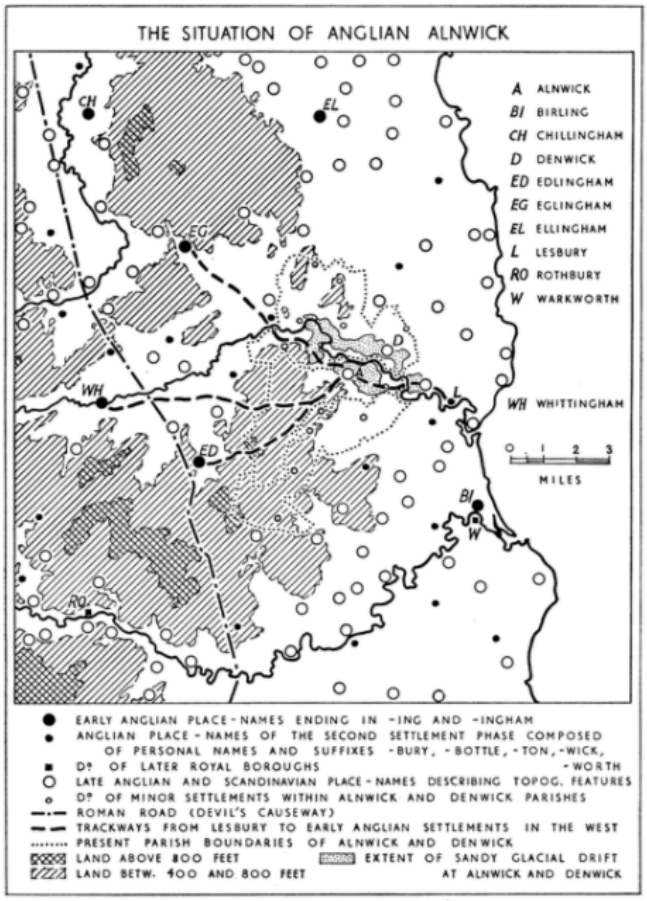

Şekil 2-19. Conzen'in Alnwick çalışmasında kentin İngiliz dönemine ilişkin "situation" (lokasyon/konumlanma) gösterir çizim (M. R. G. Conzen, 1960)

Kentsel morfoloji incelemesinin diğer bir temel kavramı olan "bölge" ya da "morfolojik bölge" de yine Conzen'in (1960) Alnwick çalışmasında kent içinde farklı biçimsel nitelikler gösteren tarihsel morfolojik bölgeleri, morfolojik açıdan farklılaşan alanları karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Bu çalışmada ise bölge hem üst ölçekli bölgesel ilişkilerin görüldüğü Antakya ve çevresini içerecek biçimde, hem de kentsel morfoloji incelemesinde ele alındığı biçimde morfolojik bölgeyi ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Türkiye'de yapılan kentsel morfoloji çalışmaları arasında önemli bir yer tutan Ünlü ve Baş'ın çalışmalarında ele alındığı biçimiyle üst ölçek, orta ölçek ve alt ölçek ilişkisi de burada incelenmesi gereken bir konudur. Müdahale ölçeğinin akış yönünü alt ölçekten üst ölçeğe doğru tarifleyen çalışmada üst ölçek kenti, orta ölçek mahalleyi, alt ölçek ise yapıyı ifade etmektedir. Üst ölçekte kentsel büyüme örüntüsü, orta ölçekte yapı adası/sokak örüntüsü ve alt ölçekte parsel/yapı örüntüsü, morfolojik incelemeye konu edilmektedir. Kentsel morfoloji yaklaşımında da büyük ölçüde karşılık bulan bu ölçeklerarası yaklaşımda ele alındığı biçimiyle üst ölçek, kent bütününü ifade etmekte

ve kent formuna ilişkin incelemeleri çalışmaya dahil etmektedir (Şekil 2-20). Bu tez kapsamında önerilen "üst ölçek" kavramı ise, yukarıda da belirtildiği gibi kent formunun incelenmesini de orta ölçekte içeren bir ölçek yaklaşımında bulunmaktadır.

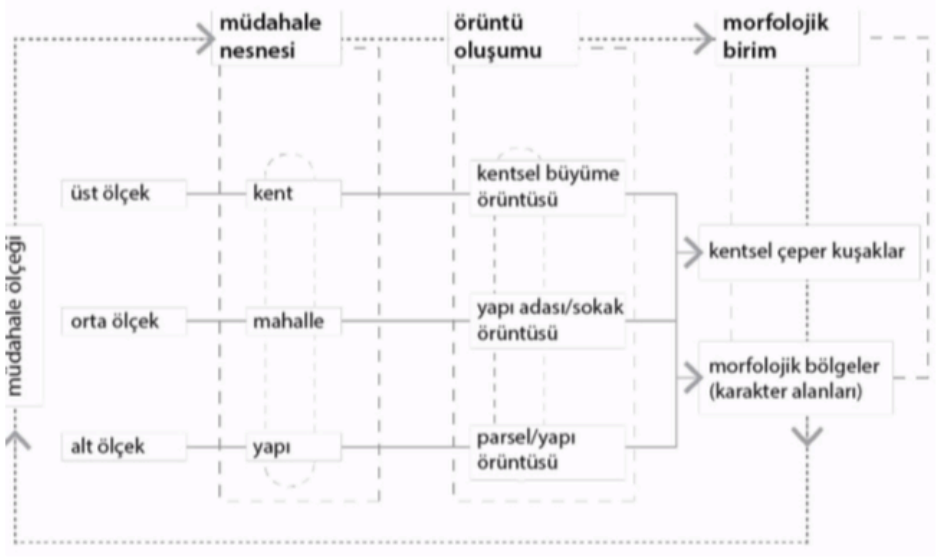

Şekil 2-20. Kentsel morfolojide ölçekler ve örüntüler arası ilişkiler (T. Ünlü & Baş, 2015, 16)

Yerleşme tarihi analizinde "yerleşmelerin lokalizasyonu"

Bir tarihsel coğrafya araştırmasının yöntemi uygulanırken temel adımlardan birini oluşturan "yerleşmelerin lokalizasyonu" (Gümüşçü, 2010) konusu, bu tez kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi içinde de üst ölçek - alt ölçek ilişkisinin kurulması ve üst ölçekli analizde yerleşmenin yerleşmeler kademelenmesi içindeki hiyerarşik pozisyonunun değerlendirilmesi açısından önemli bir tanımı oluşturmuştur.

2.4 Yerleşme Tarihi Analizi İçin Kentsel Morfoloji ve Tarihsel Coğrafya'nın Biraraya Gelişi

Yerleşme tarihi analizine ilişkin bir yöntem önerisinde bulunan bu tez kapsamında, bu alanda yapılan çalışmalara ilişkin genel bir yöntem ve örnek çalışma okumasıyla yola çıkılmıştır. Kentlerin biçimsel gelişim ve dönüşümlerinin incelenmesi için analizleri ile önemli bir açılım sunan kentsel morfoloji disiplininin tarihsel süreçte gelişimi, alana ilişkin tanımlamalar, farklı yaklaşım ve ekollerin yöntem ve bileşenleri üzerinden detaylı bir şekilde incelenmesinin ardından, yerleşmelerin üst ölçekli ilişkilerinin incelenmesi için geniş bir perspektif sunan tarihsel coğrafya disiplini benzer bir açıyla ele alınmıştır. Tarihsel coğrafyanın yöntem bileşenleri, yerleşme tarihi analizi için kentsel morfoloji ölçeğine göre "üst ölçek" kabul edilen bölgesel

ilişkiler, teritoryal ilişkiler, sosyal yapıyı oluşturan "insan" unsuru ve yerleşmelerin lokalizasyonu konularının çalışmaya dahil edilebilmesi için incelenerek yöntemin yardımcı kavramları olarak ele alınmıştır. Kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya disiplinlerinin ışığında kurgulanan bu yerleşme tarihi analizi önerisinin yöntem-bileşenler ilişkisi, aşağıdaki şemada gösterilmiştir (Şekil 2-21).

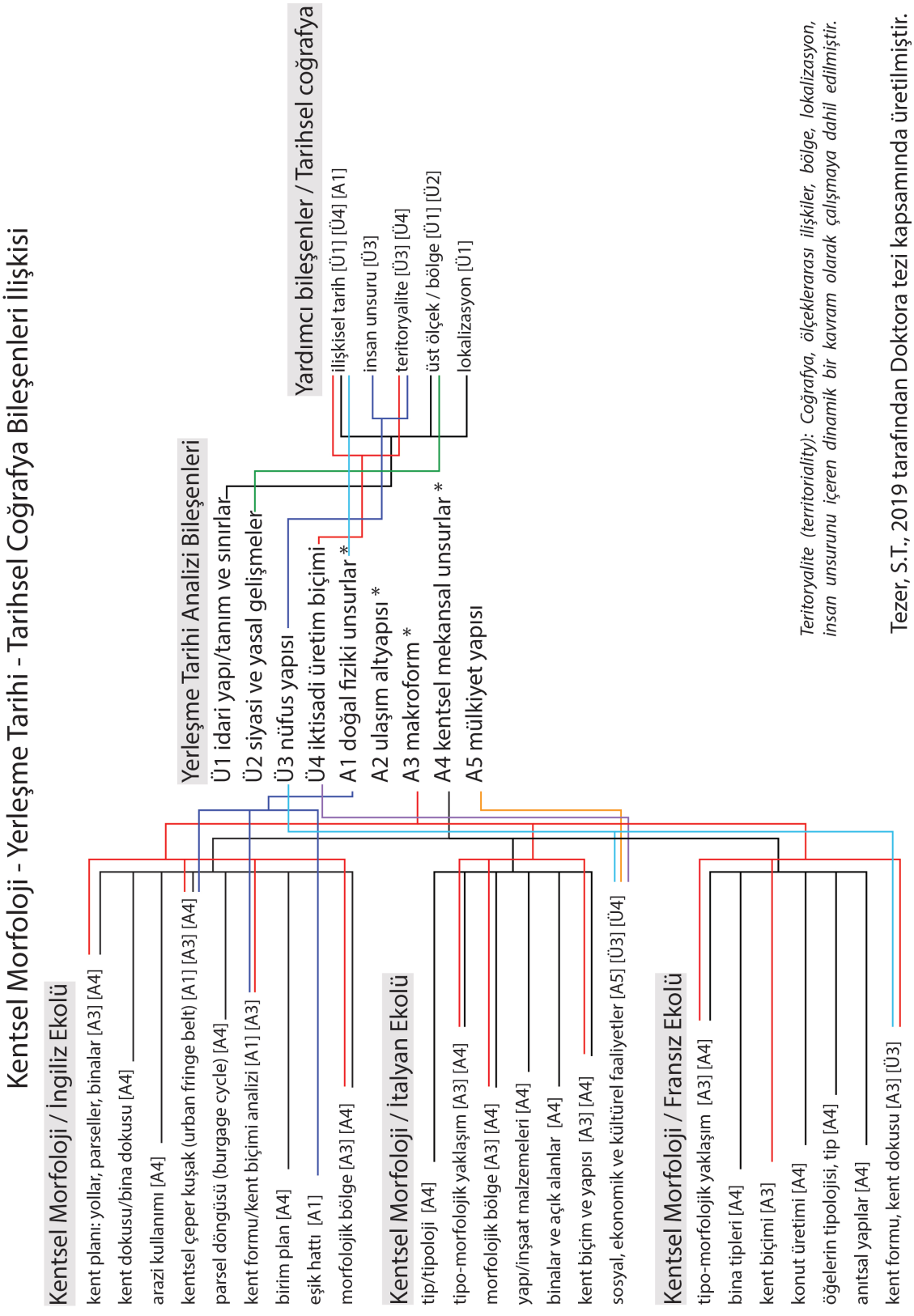

Şekil 2-21. Kentsel Morfoloji - Yerleşme Tarihi - Tarihsel Coğrafya Bileşenleri İlişkisi

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Ek 2'de A3 boyutunda sunulmuştur.

2.5 Bölüm Sonucu

Farklı ölçekte coğrafyalar için farklı bakış açılarıyla yerleşme tarihi araştırmaları yapılmakta, pek çoğu tez, makale, kitap olarak yayın hâline gelmektedir. Burada ise mevcut yerleşme tarihi çalışmaları ile bir yerleşmeye bakıldığında analiz yöntemlerine ilişkin birbirini tamamlama potansiyeli taşıdığı düşünülen yöntem bileşenlerinin biraraya getirilmesine ilişkin bir girişim söz konusudur. Bu yöntemsel arayışta; coğrafya / konumlar arası, ölçekler arası, zamanlar / tarihler arası, temalar / sektörler / hammadde kaynakları ve pazarlar arası ilişkiler olmak üzere farklı düzey ve temalar arasında ilişkisellik arayışları söz konusudur. Tüm bunlar arasındaki ilişkilerin eksikliği; yerleri, konuları, tarihsel değişim ve dönüşümleri anlaşılmaz/anlaşılması güç hâle getirmektedir. Bu problemi aşmak için bütünsel ve ilişkisel bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmakta ve bu bakışın, bir coğrafya parçasına farklı katman ve bileşenlerini esas alacak biçimde yaklaşan birden fazla yöntemin biraraya getirilmesiyle sağlanabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma kapsamında yerleşme tarihi analizi için kullanılabileceği düşünülen kent morfolojisi analizi ile tarihsel coğrafyanın yerleşme tarihi analizi için gerekli bileşenleri başta olmak üzere farklı disiplinlerden bileşenler biraraya getirilerek bir çerçeve araştırmaya çalışılmaktadır.

Bu biraraya geliş için tezin burada sonlanan kısmında yerleşme tarihi çalışmalarının gelişimi ve türleri, yerleşme tarihi perspektifinde incelenmek koşuluyla kentsel morfoloji ve kentsel morfoloji disipliniyle birlikte bu tez kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesinin temel bileşenlerini oluşturan tarihsel coğrafya ele alınmıştır.

3 YÖNTEM: YERLEŞME TARİHİ ANALİZİ ÇERÇEVESİ

Çalışmanın yöntemi kurulurken, kente dair çalışmalarda yerleşme tarihi analizine dair mevcut yöntemlerin ölçek, zaman ve disiplinlerarası bakış açısından yetersiz kaldığı iddiasından hareket edilmiştir. Yerleşme tarihine ilişkin çalışmalarda temel problemler; kavramların ve hedeflerin tanımlanmasında sorunlar, kolektif çalışmalar yerine bireysel araştırmaların yapılması, kentlerin kimliğini tanımlamadaki zorluklardan oluşmaktadır (Kılınç, 2007, 187). Mevcut yerleşme tarihi analizlerindeki yetersizliğin oluşmasında yerleşme tarihinin çok katmanlı, uğraş gerektiren, çalışılması zor bir alan olması, belirgin bir çıktıya ancak uzun süreli çalışmaların sonunda erişilebilmesi, bu konunun yerleşme açısından taşıdığı önemin istisnai durumlar haricinde anlaşılmaması etkili olabilmektedir. Yerleşmeleri incelemeyi hedefleyen bağımsız bilim alanlarından (Conzen'in öncelediği, Whitehand ve günümüzde Oliveira ile devam eden tarihsel coğrafya temelli kentsel morfoloji/ tarihsel kentsel morfoloji çalışmaları haricinde) kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya çalışmaları aynı yere, farklı ve birbiriyle kesişmeyen perspektiflerden bakmaktadır. Conzen'in İngiliz kentsel morfoloji ekolünde tarihsel-coğrafi perspektifle geliştirilen bakış açısının, tarihsel coğrafyanın sunduğu imkânlarla sosyo-ekonomik yapı, ölçek, kronolojik/mekânsal ele alış, ilişkisellik ve teritoryal ilişkiler açılarından desteklenmesi, yerleşmelerin tarihsel geçmişinin anlaşılması sürecinde önemli bir fırsat sunabilir.

Bu çalışmada kentsel morfoloji bir yerleşme tarihi analizi yapmak için tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinlerin bileşenleriyle biraraya getirilmiş ve oluşan çerçevede; Antakya ve çevresine ilişkin yazılı ve görsel veriler biraraya getirilerek incelenmiştir. Bu çerçevenin Antakya'ya uygulanmasıyla üretilmesi hedeflenen sonuç ürün, yerleşmenin tarihine ilişkin karmaşık olmayan, net ve yönlendirici sonuçları da içeren, anlaşılır bir tarihsel, coğrafi, teritoryal, sosyo-ekonomik ve morfolojik sonuçlar bütünüdür. Bu kısımda çalışma yöntemi, bileşenleri ve adımları çerçevesinde incelenmektedir.

3.1 Çerçevenin bileşenleri

Araştırma sorusu ve bu kapsamda yapılan literatür araştırmasında yerleşme tarihi analizi, kentsel morfoloji ve tezin sonucunda ulaşılmak istenen yerleşme tarihi analizi yöntemini geliştirmek üzere gerek duyulan tarihsel coğrafya yöntemi ile teritoryalite, ilişkisel tarih, ağlar, bölge kavramları üzerinden bir çalışma yürütülmüştür. Bu araştırma sürecinde kentsel morfoloji disipliniyle tarihsel coğrafya yöntemi ve farklı disiplinlerin biraraya gelerek oluşturduğu yerleşme tarihi analizinin bileşenleri; yerleşme tarihi analizi tablosu ve görsel veri/harita analizi olarak belirlenmiştir.

3.1.1 Yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu

Yerleşme tarihi analizini sistematik, pratik ve farklı yerleşmelere uyarlanabilir bir biçimde gerçekleştirmeyi hedefleyen bu araştırmanın önemli çıktılarından biri, yerleşme tarihi analizi tablosudur. Yerleşme tarihi analizinin ikinci bileşeni olan görsel veri/harita analizinin bir bölümü[20] de tablo içeriğine dahildir. Yazılı, sayısal ve görsel kaynaklar üzerinden örnek alan olarak seçilen yerleşmenin, yerleşme tarihi analizinin yapılacağı döneme ilişkin aşağıda ifade edilen tema ve alt başlıklara ilişkin geniş bir veri dökümünü (arkaplanında) içeren yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu; ilişkisel ve karşılıklı incelemeye olanak sağlayan yapısı ile bu çalışmanın literatür araştırması kısmında eleştirilen "çizgisel tarih" yaklaşımının kısıtları ve yerleşme tarihi çalışmalarının durağan yapısından ayrılmaktadır.

Bu şekliyle oldukça geniş bir çerçevede sayısal ve yazılı verilerin tasnifi ve bunun üzerinden yapılan bir seçkiyi içeren tablo, veri dökümünün sistematize edilmesi ve ilişkisellikleri içerecek biçimde değerlendirilmesi açısından bu çalışmanın önemli bir aşamasıdır. Yerleşme tarihi çalışmaları ve analizinin durağan yapısından kurtarılarak ilişkiler ve akışlar bağlamında ele alınması gerekliliğini savunan bu çalışmada, veri tasnifi tablosu üzerinden yapılan ilişkisel yazısı/sayısal çıkarımlar; başka bir deyişle akışları okumaya olanak sağlayan satır ve sütun çakışmalarına (ve aşağıda açıklanan görsel veriye ilişkin çıkarımlara) yer verilmektedir. Dolayısıyla tezin yönteminin uygulandığı son kısımda yerleşme tarihi analizi bileşenleri yalnızca burada belirtilen ilişkisel çıkarımlar ve çakışmalar üzerinden metne dahil olurken, yerleşmeye dair tarih

[20] Yerleşme tarihi analizinin ikinci bileşeni olan görsel veri/harita analizine ilişkin tablo verilerini içeren başlıklar Çizelge 3.1. ve Çizelge 3.2. üzerinde * imiyle işaretlenmiştir.

aralığı için anlamlı ilişkisellik ve çıkarımlara kaynak sağlayan tüm verileri içeren "yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu" aşağıda yer almaktadır.

			Akışlar ve İlişkiler			
			Ü1	Ü2	Ü3	Ü4
		içerik	idari yapı, tanım ve sınırlar	siyasi ve yasal gelişmeler	nüfus yapısı	iktisadi üretim biçimi
Mekânsal unsurlar	A1	doğal fiziki unsurlar*				
	A2	ulaşım altyapısı*				
	A3	makroform*				
	A4	kentsel mekansal unsurlar*				
	A5	mülkiyet yapısı				

Çizelge 3-1. Yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Önerilen yerleşme tarihi analizi tablosunun içeriğinin detayları -kentsel morfoloji ve yardımcı kavramları ile tarihsel coğrafya yöntemlerinin bileşenleri ile- üst ölçek ve alt ölçek incelemesi üzerinden aşağıda ifade edilmektedir.

Üst ölçekli bakışla akışlar, ilişkiler ve verilerin karşılaştırılmasına ilişkin katmanlar; idari yapı, tanım ve sınırlar, siyasi ve yasal gelişmeler, nüfus yapısı ve iktisadi üretim biçimini anlamaya yönelik bileşenlerden oluşmaktadır. Bu iki farklı ölçekteki bileşenlerin tablodaki dizimle biraraya getirilme biçimi; üst ölçekli ve alt ölçekli verilerin birbiriyle ilişkilerini kurmaya olanak sağlamak üzere kurgulanmıştır.

Üst ölçek/akışlar ve ilişkilerin incelenmesine dair bileşenler (Ü):

1. İdari yapı, tanım ve sınırlar: Territoriality, bölgesel aidiyetler, coğrafi tanımlar, mevki isimleri, idari birimler, yönetim biçimi, sınır öğeleri, eşikler.

2. Siyasi ve yasal gelişmeler: Devlet gelirleri, ekonomik imtiyazlar, para birimi, vergiler (şahsi/etnik ve ticari), savaşlar, istilâlar, antlaşmalar.

3. Nüfus yapısı: Nüfus büyüklüğü, nüfus çeşitliliği, etnik yapı, dil ve inanç deseni, göçler ve iskân.

4. İktisadi üretim biçimi: Hammadde varlığı, hakim sektörler, başlıca üretim konusu/biçimi, zanaatler, ticaret yolları, ticaret yapılarının mekândaki dağılışı.

Alt ölçekli bakışla mekânsal unsurların incelenmesine ilişkin katmanlar ise tüm mekânsal değişimlerin içinde gerçekleştiği çanağı oluşturan doğal fiziki unsurlar, ulaşım altyapısı, makroform, kentsel mekânsal unsurlar ve mülkiyet yapısını anlamaya ilişkin bileşenlerden oluşmaktadır.

Alt ölçek/mekânsal unsurların incelenmesine dair bileşenler (A):

1. Doğal fiziki unsurlar*: Tarım alanı, orman alanı, yeşil alan, su varlığı, iklim; doğal afetler (deprem, sel, vb).

2. Ulaşım altyapısı*: Bağlantı yolları, ulaşım deseni.

3. Makroform*: Yerleşmenin alan büyüklüğü, kent formu, büyüme yönü, kentin yer seçimi, kentin girişleri.

4. Kentsel mekânsal unsurlar*: Maddi kültür unsurları, yapı-parsel-yapı adası-alt bölge-bölge ilişkisi, kent dokusu, anıtsal yapılar, yapı malzemeleri, fonksiyon alanları, kamusal mekânlar, mezarlıklar, arkeolojik alanlar ve yapılar, konut dokusu, kentsel altyapı.

5. Mülkiyet yapısı: Mülkiyet deseni, tapu-kadastro sistemi, özel-kamu mülkiyeti ayrımı, mülkiyetin etnik dağılımı.

Alt ölçek/mekânsal unsurların incelenmesi için çalışmaya dahil edilen bileşenlerden doğal fiziki unsurlar, ulaşım yapısı, makroform ve kentsel mekânsal unsurlar, yöntemin ikinci kısmında açıklanan görsel veri/harita incelemesinde de ele alınan bileşenlerdir ve haritalar üzerinden bu bileşenler bağlamında yapılan çıkarımlar şematize edilerek, yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosuna yerleştirilmiştir.

Burada yine yerleşme tarihi analizine dahil edilmesi gereken fakat içeriği ve yapısı nedeniyle üst ölçek/alt ölçek ya da akışlar ve ilişkiler/mekânsal unsurlar kapsamında tekil ele alınışı olanaklı görünmeyen "yerleşmenin kimliği" bileşeni, çalışma içinde diğer veri katmanlarıyla bağlantıların kurulması sürecinde çalışmaya dahil edilmektedir. Yerleşmenin kimliği başlığı içinde ele alınan unsurlar; toponomi, yerleşme adı, yerleşmenin sembolü/karakteristiği, önemli kişiler, kültürel yaşama dair göstergelerden oluşmaktadır.

Yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunda, tarihsel gelişim süreci araştırılan yerleşmenin belirlenen dönemine ilişkin üst ölçekli ve alt ölçekli verilerin birbiriyle ilişkileri üzerinden incelenmesine olanak sağlayan bir gösterim yapılması

amaçlanmıştır. Fakat bu tablodaki karşılaştırmaların yapılabilmesi için öncelikle yazılı, sayısal ve (erişilen tarihsel haritalardan hareketle hazırlanan şematik gösterimler ile) görsel verilerin dökümünün yapılmasına ihtiyaç vardır. Bunun için öncelikle zamansal karşılıkları ve tarihsel sıralamaları dahil olmak üzere bir "yerleşme tarihi analizi için veri dökümü tablosu" (Çizelge 3-2) hazırlanmıştır. Bu tabloda, yerleşmeye ilişkin literatür ve saha araştırmasında erişilen veriler, gerçekleşme zamanları da dahil olmak üzere tekil olarak tasnif edilmiş ve bu tablodan hareketle, ikinci tablonun konusu olan ilişkisel durumlar, etkiler ve karşılaştırmalar yapılarak yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu oluşturulmuştur.

	bileşenler	içerik	zaman / tarihsel dönem*
Ü1	idari yapı/tanım ve sınırlar	territoriality, bölgesel aidiyetler, coğrafi tanımlar, mevkii isimleri, idari birimler, yönetim biçimi, sınır öğeleri, eşikler	
Ü2	siyasi ve yasal gelişmeler	devlet gelirleri, ekonomik imtiyazlar, para birimi, vergiler (şahsi/etnik ve ticari), savaşlar, istilalar, antlaşmalar	
Ü3	nüfus yapısı	nüfus büyüklüğü, nüfus çeşitliliği, etnik yapı, dil ve inanç deseni, göçler ve iskan	
Ü4	iktisadi üretim biçimi	hammadde varlığı, hakim sektörler, başlıca üretim konusu/biçimi, zanaatler, ticaret yolları, ticaret yapılarının mekandaki dağılışı	
A1	doğal fiziki unsurlar *	tarım alanı, orman alanı, yeşil alan, su varlığı, iklim; doğal afetler (deprem, sel, vb)	
A2	ulaşım altyapısı *	bağlantı yolları, ulaşım deseni	
A3	makroform *	yerleşmenin alan büyüklüğü, kent formu, büyüme yönü, kentin yer seçimi, kentin girişleri	
A4	kentsel mekansal unsurlar *	maddi kültür unsurları, yapı-parsel-yapı adası-alt bölge-bölge ilişkisi, kent dokusu, anıtsal yapılar, anıtsal yapılar, yapım malzemeleri, fonksiyon alanları, kamusal mekanlar, mezarlıklar, arkeolojik alanlar ve yapılar, konut dokusu	
A5	mülkiyet yapısı	mülkiyet deseni, tapu-kadastro sistemi, özel-kamu mülkiyeti ayrımı, mülkiyetin etnik dağılımı	

Çizelge 3-2. Yerleşme tarihi analizi için veri dökümü tablosu

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Yerleşme tarihi analizi için veri dökümü tablosunda yer alan zaman/tarihsel dönem sütununda, tabloda yer verilen yerleşme tarihi analizi bileşenlerine dair gelişmelerin gerçekleştiği tarihler ya da tarihsel dönemler kaynaklarda yer aldığı şekliyle işlenmiştir. Kronolojik tarih anlatısı yerine mekânsal tarihe yakın duran bir tarihsel okumanın önerildiği bu tez kapsamında kronolojik sıralamayı esas alan bir veri dökümünün yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum, yöntemin temel ürünü olan

yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunda ilişkisellik arayışı ve verilerin karşılaştırılması çabasının esas olması, zamansal referansların tablonun ana başlıkları içinde görünür olmamasından kaynaklanmaktadır. Odağı farklı ölçekler, zamanlar ve sektörler arasındaki ilişkiselliklerin kurulması ve görselleştirilmesi olan yönteme ilişkin tercih edilen bu yaklaşım bir çelişkiyi değil; verilerin tarihsel referansları ile düzenli dökümünün yapılması ihtiyacıyla oluşan bir gereksinimi içermektedir.

3.1.2 Görsel veri / Harita analizi

Yerleşme tarihi analizi tablosuna ek olarak bu tezde belirlenen yerleşme tarihi analizi yönteminin diğer bileşeni görsel veri/harita incelemesi olarak belirlenmiştir. Çalışmaya konu olan yerleşmeye ilişkin erişilen eski ve güncel harita, plan, çizim, fotoğraf, gravür benzeri görsel veriler ile bu verilere erişilemediği durumda hafızaya yönelik rehberli turlar, sözlü tarih, algı haritası çalışması gibi yöntemlerle oluşturulması hedeflenen yerleşmeye ilişkin görsel malzeme[21], burada ifade edilen görsel veriyi oluşturmaktadır. Yerleşme tarihi analizi kapsamında erişilen haritalar üzerinde yapılan harita incelemesiyle dört farklı türde harita hazırlanması gerekmektedir:

1. tür harita: Yerleşme tarihi analizi için belirlenen örnek alanın bölgesel coğrafyasını içeren bir coğrafi çerçevede, araştırma sürecinde erişilen bölgesel haritalar üzerinden yapılan ve ulaşım altyapısı, doğal fiziki unsurlar (topoğrafya ve su kaynakları), makroform/yerleşme kademelenmesinin değişim/dönüşüm süreçlerinin izlenmesine olanak sağlayan görsel malzemedir. Çalışmanın üst ölçekli görsel verisine tekabül eden bu malzemenin oluşturulmasında, tarihsel ve güncel bölgesel haritalar ile güncel hava fotoğrafı birarada kullanılmaktadır. Tarih çalışmalarının temel zorluklarından olan veri eksikliği, bazı haritaların yapıldığı tarihe erişilememesi gibi sorunların bu aşamada araştırmacının karşısına çıkması mümkündür. Bu durumda, coğrafi ve fiziksel verilerin yazılı belgeler ve önceki/sonraki dönem haritalarının karşılaştırılması üzerinden değerlendirilmesi ile net bir tarih yerine görsel veri için bir dönem aralığı tespit etmek gerekmektedir.

[21] Tez bütününde "görsel veri/malzeme" ifadesi, mekân temsil biçimlerini ifade edecek biçimde kullanılmaktadır. Görsel ifadelerin yalnızca bir görsel malzeme olarak değil, dğer yazılı ve sayısal verilerle birlikte kente ilişkin ilişkisellikleri oluşturacak bir unsur olarak ele alınması söz konusudur.

Burada ifade edilen incelemenin yerleşme tarihi analizi bileşenleriyle ilişkili olarak anlamlı bir analiz oluşturabilmesi için; yalnızca ulaşım altyapısı, doğal fiziki unsurlar ve makroform/yerleşme kademelenmesi (yerleşme lekesi/makroform, yerleşme adı/puntosu, madde iminin büyüklüğü, merkez yerleşmelerin nüfus büyüklüğü, kır-kent ilişkisi/eklemlenmesi) katmanları üzerinden hazırlanan şematik haritalar hem yalnızca kendi içinde tarihsel bir karşılaştırma yapılabilmesi için birarada kullanılmış hem de yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunun tematik ve tarihsel açıdan ilgili kısımlarına yerleştirilmiştir.

2. tür harita: Yerleşme tarihi analizi yönteminin görsel malzeme incelemesinde üst ve alt ölçekli görsel verilerin değerlendirilmesini birbirine bağlayan ara kesiti oluşturan makroform analizinde, incelenen yerleşmeye ilişkin olarak erişilen orta ölçekli harita ve hava fotoğraflarının üst ve alt ölçekli görsel verilerin yapılış tarihleriyle karşılaştırılabilir nitelik oluşturacak ölçüde örtüşen tarihlerde olanları üzerinden yapılan yerleşme lekesi çizimlerini içermektedir. Makroform/Kent formu değerlendirmesinde tarihsel süreçte yerleşmenin yayılım alanı, gelişme yönü ve değişimin büyüklüğünün tespit edilmesi önemlidir. Bu değerlendirme sırasında yerleşmenin ana ulaşım ilişkilerinin de işlenmesi, yerleşmenin gelişme yönlerine ilişkin fikir vermesi açısından önem taşımaktadır.

3. tür harita: Yerleşme tarihi analizine konu olan yerleşmeye ilişkin alt ölçekli görsel veri incelemesi, kentsel morfoloji analizlerini içermektedir. Bir kentin bütününe dair çıkarımlar yapmayı hedefleyen kentsel morfoloji incelemelerinde genellikle kentin morfolojik gelişme bölgelerinin belirlenerek, bu bölgeler içinden seçilen örnek dokular üzerinden morfolojik inceleme yapılmaktadır. Bu çalışmada önerilen morfolojik inceleme için; öncelikle kent makroformunun birbirinden farklılaşan tarihsel gelişim dönemlerini kesecek şekilde bir tarihsel ve fiziksel rota oluşturulmuştur. Sonra bu rotanın farklı tarihsel dönemlere dair kesitlerinden örnek dokular seçilerek, belirlenen dönem aralıklarındaki yapılaşma tipi ve niteliği güncel durum üzerinden belirlenmiştir. Bu çalışmada kent dokusunun; halihazır harita, güncel hava fotoğrafı, tarihsel haritalar, topoğrafya haritası, yapı adalarının üç boyutlu çizimleri, alanda çekilen fotoğraflar, tipolojik çizimler gibi malzemeler üzerinden değerlendirilmesi mümkündür. Bu analiz yaklaşımı, araştırmaya konu olaan yerleşmenin tarihsel gelişim öyküsünü fiziksel mekânla birarada ele almaya olanak sağlamaktadır.

4. tür harita: Coğrafi konumlar ile tamamen örtüşmeyebilen teritoryal ilişkileri gösteren haritalar, herhangi bir görsel malzemenin mevcut olmadığı fakat yazılı veriler üzerinden tematik olarak hazırlanması mümkün olan üst ölçekli ulaşım ağları, demiryolu sisteminin bütünselliği, tarihi ticaret yolları/ilişkileri, ticaret yapılan yerleşmeler (hammadde, ürün, üretim biçimi, pazar, …), limanlar ve su yollarının ulaştığı noktalar, yönetimsel ilişkiler/bölgeselliğin dönüşümünü içeren haritalardan oluşmaktadır. Bu haritaların da şematik olarak hazırlandıktan sonra yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunun ilgili kısımlarına yerleştirilmesi gerekmektedir.

Harita ve görsel malzemenin yerleşme tarihi analizi yöntemine dahil edilme biçimi ve süreci, aşağıdaki şema üzerinde ifade edilmiştir (Şekil 3-1). Bu kısımda anlatılan bölgesel ölçekli haritalar, makroformun dönüşümü gösterir haritalar ve kentsel ölçekte yapılan morfoloji analizine ilişkin görsel çalışmaların akışının ifade edildiği şemada, teritoryal haritalara yer verilmemiştir. Teritoryal şemalara ilişkin olarak belirlenen yöntemsel yaklaşım, örnek alan incelemesinin ilgili kısmında ele alınmaktadır. Burada açıklanan farklı tür ve ölçekte haritalara ilişkin olarak tezin örnek alanı olan Antakya kenti için yürütülen inceleme süreci, örnek alana ilişkin kısımda detaylı bir biçimde açıklanmaktadır.

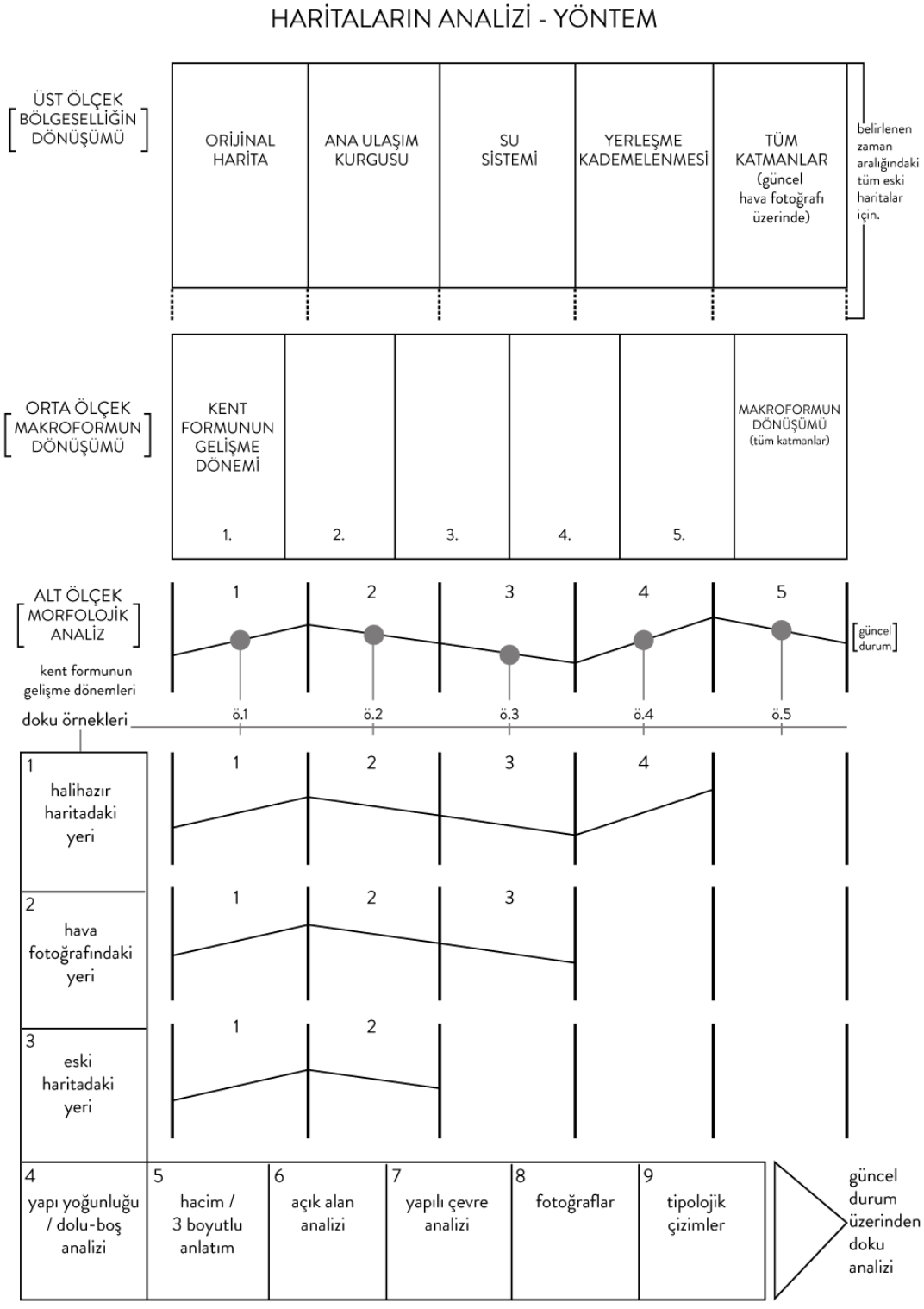

Şekil 3-1. Haritaların Analiz Yöntemi

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Ek 3'de A3 boyutunda sunulmuştur.

3.2 Yöntemin adımları

Bir önceki kısımda yönteminin bileşenleri tanımlanan ve bu tez kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi yöntemi bu aşamada; yönteme duyulan gereksinimin oluşma gerekçeleri, yöntemin geliştirilmesi ve kurgusunun oluşturulması, yöntemin uygulanacağı yerleşmenin analiz edilmesi için gerekli verilerin araştırılması, yöntemin seçilen örnek alana uygulanması aşamaları ve bu aşamda yapılan yerleşme tarihi analizi içinde özellikle önem atfedilen tarihsel ve güncel haritaların yerleşme tarihi analizinin mekânsallaştırılması sürecinde kullanılması açısından ele alınmaktadır.

3.2.1 Yerleşme tarihi analizi yönteminin adımları

Yerleşme tarihi analizine ilişkin bir yöntem geliştirmeyi amaçlayan bu çalışmada öncelikle yerleşme tarihi analizi, kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinler üzerinden yapılan literatür araştırması ile yöntemin kuramsal temellerinin kurulması ve ilişkilendirilmesine gereksinim duyulmuştur. Üç temel disiplin üzerinden yapılan literatür araştırmasının eleştirel ele alınışı sonucunda tezin öneri olarak geliştirdiği yerleşme tarihi analizinin yöntem bileşenleri belirlenerek, veri dökümü ve ilişkisel inceleme amacıyla iki farklı şekilde sınıflandırılmaktadır.

Bu sınıflandırma üzerinden tarihsel gelişimi araştırılan yerleşmeye ilişkin tarihsel verilerin değerlendirme ve karşılaştırma ilişkilerini de içerecek biçimde görsel olarak ifade edilmesi için bir çizelge düzenlemesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla çalışmaya dahil edilen yerele ilişkin verilerin; erişilen yazılı, sayısal ve görsel tüm kaynaklardan araştırma için önemli ve belirleyici olduğu düşünülenlerin seçilerek yerleştirilmesi ile "yerleşme tarihi analizi için veri dökümü tablosu" hazırlanmakta, bu tablodan hareketle üst ölçekli ve alt ölçekli veriler arasındaki ilişkileri kurmak amacıyla "yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu" kurgulanmaktadır (Şekil 3-2).

			Akışlar ve İlişkiler			
			Ü1	Ü2	Ü3	Ü4
			idari yapı, tanım ve sınırlar	siyasi ve yasal gelişmeler	nüfus yapısı	iktisadi üretim biçimi
Mekânsal unsurlar	A1	doğal fiziki unsurlar				
	A2	ulaşım altyapısı				
	A3	makroform				
	A4	kentsel mekansal unsurlar				
	A5	mülkiyet yapısı				

	bileşenler	içerik	zaman / tarihsel dönem*
Ü1	idari yapı/tanım ve sınırlar	territoriality, bölgesel aidiyetler, coğrafi tanımlar, mevkii isimleri, idari birimler, yönetim biçimi, sınır öğeleri, eşikler	
Ü2	siyasi ve yasal gelişmeler	devlet gelirleri, ekonomik imtiyazlar, para birimi, vergiler (şahsi/etnik ve ticari), savaşlar, istilalar, antlaşmalar	
Ü3	nüfus yapısı	nüfus büyüklüğü, nüfus çeşitliliği, etnik yapı, dil ve inanç deseni, göçler ve iskan	
Ü4	iktisadi üretim biçimi	hammadde varlığı, hakim sektörler, başlıca üretim konusu/biçimi, zanaatler, ticaret yolları, ticaret yapılarının mekandaki dağılışı	
A1	doğal fiziki unsurlar	tanım alanı, orman alanı, yeşil alan, su varlığı, iklim; doğal afetler (deprem, sel, vb)	
A2	ulaşım altyapısı	bağlantı yolları, ulaşım deseni	
A3	makroform	yerleşmenin alan büyüklüğü, kent formu, büyüme yönü, kentin yer seçimi, kentin girişleri	
A4	kentsel mekansal unsurlar	maddi kültür unsurları, yapı-parsel-yapı adası-alt bölge-bölge ilişkisi, kent dokusu, anıtsal yapılar, anıtsal yapılar, yapım malzemeleri, fonksiyon alanları, kamusal mekanlar, mezarlıklar, arkeolojik alanlar ve yapılar, konut dokusu	
A5	mülkiyet yapısı	mülkiyet deseni, tapu-kadastro sistemi, özel-kamu mülkiyeti ayrımı, mülkiyetin etnik dağılımı	
**	yerleşmenin kimliği	toponomi, yerleşme adı, yerleşmenin sembolü/karakterisriği, önemli kişiler, kültürel yaşama dair göstergeler	Bu kısımda erişilen veriler, Çizelge 2'ye dahil edilmeden, tez metni içinde açıklanmaktadır.

Şekil 3-2. Yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu ve Yerleşme tarihi analizi için veri dökümü tablosu (Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiş olan çizelgeler, 3.1.1. no'lu başlık altında gerçek boyutuyla yer almaktadır.)

Yerleşme tarihi analizi bileşenleri için veri dökümünün yerele ilişkin kaynaklar üzerinden yapılan seçki ile tamamlanması ve yerleşmenin tarihsel süreçte gelişmesine dair ilişkiselliklerin kurulmasıyla eşzamanlı olarak, yerleşme tarihi analizi için gerekli olan görsel malzemenin hazırlanması gerekmektedir. Burada, farklı yerleşmelerin tarihsel analizleri yapılırken içeriği ve veri çeşitliliği açısından büyük farklılıklar gösterme potansiyeli taşıyan "görsel malzeme"nin konu edilmesi gereklidir. Güncel ve tarihsel haritalar, eski ve yeni fotoğraflar, plan, gravür, çizim, hava fotoğraflarından oluşan görsel malzemelerin, her yerleşme için aynı veri çeşitliliğini sunması mümkün değildir. Bazı yerleşmelerin bölgesel ve yerel ölçekte sahip olduğu tarihsel geçmişe ilişkin kalıntılar, harita ve buna benzer coğrafi referanslı veriler sunmayabilir. Böyle bir durumda burada önerilen yerleşme tarihi analizi yönteminin uygulanabilmesi için gereksinim duyulan görsel malzemenin; araştırma sürecinde erişilen diğer veriler üzerinden üretilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte yerel kaynakların coğrafi perspektifte okunması üzerinden yapılan işaretlemeler, yerel ölçekte yapılan algı haritaları ve sözlü tarih verilerinin görselleştirilmesi, alana dair eski fotoğrafların aynı noktadan çekilen güncel fotoğraflarla karşılaştırılarak harita üzerine eski ve yeni versiyonlarıyla yerleştirilerek eski haritanın oluşturulması gibi pek çok yöntemi izlemek mümkündür. Öte yandan geçmişte seyyahların rotası üzerinde bulunmuş olan kentlerde, seyyahların bugün "şematik" olarak ifade edilebilecek haritaları ve aynı zamanda dönemlerinin gravür sanatçılarının yaptığı izlenimsel çizimler üzerinden de tarihsel geçmişe ilişkin -hata payı akılda tutulmak kaydıyla- harita çizimlerini yeniden üretmek mümkündür. Tarihsel sürece ilişkin haritaların hazır bulunduğu durumda,

karşılaştırmalı görsel veri analizi için haritaların yeniden nasıl üretileceğine ilişkin haritalama yöntemi önerisi, 3.2.2. no'lu "Tarihsel haritaların yerleşme tarihi analizi için veri oluşturacak şekilde değerlendirilmesi" başlığı altında ele alınmaktadır.

Yerleşme tarihi analizi yapılan yerleşmeye ilişkin yapılan araştırma sürecinde erişilen yazılı, sayısal ve görsel verilerin, yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosuna ilişkisellikleri üzerinden yapılan seçki ile yerleştirilmesi; yerleşme tarihi analizi çerçevesinin temel ürününü oluşturmaktadır. Yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunda yer alan üst ölçekli ve alt ölçekli yazılı ve görsel veri arasındaki ilişkilerin kurulması, (birbirlerine) etkilerinin araştırılması, veriler üzerinden karşılaştırmaların yapılmasının ardından yerleşmenin tarihsel ve mekânsal gelişmesinin yorumlanması, yerleşmenin tarihsel gelişiminin anlaşılması sürecinin olmazsa olmaz unsurlarını oluşturmaktadır.

3.2.2 Tarihsel haritaların yerleşme tarihi analizi için veri oluşturacak şekilde değerlendirilmesi

Çalışma kapsamında yapılan yerleşme tarihi analizi içinde süreç boyunca erişilen tarihsel ve güncel haritaların, analiz için karşılaştırılabilir bir veri oluşturacak şekilde değerlendirilmesi bölümü; haritalara erişim, haritaların karşılaştırmalı tarihsel inceleme yapılabilmesi için uygun görsel malzeme haline getirilmesi, üst ölçekli haritaların yeniden çizilmesi, kent makroformu haritalarının hazırlanması, kent dokusuna ilişkin haritaların değerlendirilmesi, yerleşmenin topoğrafyasının değerlendirilmesi ve teritoryal ilişkileri gösterir şemaların hazırlanması çalışmalarından oluşmaktadır.

Yerleşme tarihi çalışmalarına ilişkin temel eleştirilerden biri olan görsel malzeme eksikliğinin yol açtığı yerleşme tarihi çalışmalarının yalnızca yazılı üretilen çalışmalar olarak kalması ve yerleşmelerin bugününü değerlendirmede ve geleceğine ilişkin fikir üretmede herhangi bir işlev taşımasının olanaksız hâle gelmesi, bu alanda yapılan çalışmaların önemli bir sorunudur. Öte yandan coğrafyacıların yerleşmeler üzerinde yaptığı harita incelemesini de içeren çalışmalar, büyük ölçüde tarihsel perspektiften yoksun ürünler ortaya çıkarmakta ve bu durum da yerleşmelerin tarihsel gelişim süreci içinde anlaşılması açısından faydalı olmayan sonuçlar oluşturmaktadır.

Bu nedenle tez çalışmasının önemli bir aşaması, yerleşmeye ilişkin yapılan araştırmada elde edilen tarihsel haritaların karşılaştırılabilir ve analize dahil edilebilir

görsel malzeme olarak değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Her yerleşme için aynı dönemler için ve aynı derinlikte erişilmesi pek mümkün olmayan tarihsel haritalar, yerleşmenin güncel durumda yer aldığı ülkenin resmi kurumları, arşivleri, kütüphaneleri ve sahafları başta olmak üzere, yerleşmenin geçmişe dair içinde yer aldığı farklı bölgesel sistemlerin günümüzde dönüştüğü ülkelerde yer alan benzer kurumlar ile kişisel arşivler de dahil olmak üzere pek çok farklı arşivde yer alabilmektedir. Sistematik bir araştırma süreciyle çalışmaya konu edilen yerleşmeye ilişkin tarihsel haritaların mümkün olanlarının tümüne erişilmesi, yerleşme tarihi analizi çalışmasının önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. Bağlı olarak, hem kurumların ziyaret edilmesini, resmi yazışmaları hem de ulusal ve uluslararası kurum ve kütüphanelerin veritabanları üzerinden kapsamlı bir araştırmayı gerekli kılmaktadır.

Haritaların -değerlendirilebilmesi için gerekli olan yüksek çözünürlüklü versiyonlarının- edinilmesinin ardından, tarihsel inceleme yapılabilmesi için uygun görsel malzeme hâline getirilmesine sıra gelmektedir. Herbiri farklı tarihlerde, farklı projeksiyon ve ölçeklerle, farklı kişi ve kurumlar tarafından, farklı amaçlarla çizilmiş olan haritaların aynı perspektifle değerlendirilebilir görsel veri haline getirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma haritaların ölçeklerine göre tasnif edilmesini, yerleşmenin farklı gelişme dönemlerine göre gruplanmasını, içerikleri üzerinden bölgesel/üst ölçekli inceleme, makroform incelemesi ve kentsel morfoloji incelemesi yapılması, uygun olanlarının ayrı ayrı gruplara ayrılmasını içermektedir. Bu aşamada farklı projeksiyon ve tekniklerle çizilen haritaların karşılaştırılabilmesi için aynı koordinat sistemine getirilmesi gerekmektedir. Bunun için ilgili yerleşme ve çevresini içeren güncel hava fotoğraflarını bir referans olarak değerlendirmek mümkündür.

Haritaların tasnif edilmesi, farklı ölçeklerde farklı tekniklerle yapılacak harita analizi için gerekli malzemeyi sağlamaktadır. Ardından bütün tarihsel haritalarda aynı verinin farklı bir teknikle ve değişken bir lokasyon seçimiyle ifade edilmiş olmasının, haritaların karşılaştırılabilir bir görsel malzeme oluşturmasına engel olması nedeniyle tüm haritaların güncel hava fotoğrafı ile çakıştırılması ve haritanın sunduğu verilerin karşılaştırılabilir veriler olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yerleşmenin tarihsel gelişim sürecinde üst ölçekli/bölgesel ilişkilerinin değişiminin irdelenmesi aşamasında üst ölçekli tarihsel haritaların incelenmesinde; coğrafyanın sabit verisi olarak topoğrafya verileri, görece değişken bir özellik gösteren su varlığı,

ulaşım kurgusu ve yerleşme kademelenmesinin her tarihsel haritanın içeriği üzerinden güncel hava fotoğrafı üzerindeki lokasyonu esas alınarak yeniden çizilmesi gerekmektedir.

Üst ölçekli incelemenin ardından kent ölçeğinde öncelikle yerleşme lekesinin tarihsel süreçte gösterdiği değişimin analiz edilebilmesi için sıra makroform haritalarının hazırlanmasına gelmektedir. Yalnızca yerleşme lekesinin, bu değişimin izlenebildiği tarihsel dönemlere ilişkin haritalar üzerinden çizilmesi ile kentin bölgesel ilişkileri içinde gelişme yönlerinin ve kent büyüklüğünün zaman içinde gösterdiği değişimin tespit edilmesiyle bu çalışma tamamlanmaktadır.

Kentin tümünün makroformuna ilişkin incelemenin yapılmasının ardından yerleşme tarihi çalışılan kentin dokusunun özellikleri ve dokunun değişiminin incelenmesi gerekmektedir. Bu aşamada öncelikle kentsel morfolojinin önerdiği "morfolojik bölge" kavramının kapsamıyla örtüşür biçimde kent dokusunu oluşturan ve birbirinden yapısal/dönemsel olarak farklılaşan morfolojik bölgelerin belirlenmesi gereklidir. Çalışma kapsamında önerilen morfolojik incelemede; kentin birbirinden morfolojik açıdan ayrışan farklı mekânsal gelişme dönemlerini eşzamanlı olarak izlemeye olanak sağlayan bir çizgisel rota ve bu rotaya sokaklarla bağlanan meydan/açık alan ve yapılaşmış çevre (açık alandan cephe alan bir yapı adasının tümü ve açık alanın sınırlarını oluşturan diğer yapılı cepheler) içeren sistemler üzerinden morfolojik inceleme yapılması önerilmektedir. Bu yöntemle belirlenen yapı adaları ve açık alanların herbiri için; alana ilişkin halihazır harita, güncel hava fotoğrafı, hacim ve taban alanı kullanımını gösterir üç boyutlu anlatım, yapı yoğunluğunu ve açık alanın sınırlarını gösteren dolu-boş analizi, alanda çekilen ve yapılaşma özelliklerini temsil eden fotoğraflar ile yapılaşma niteliklerine ilişkin hesaplamalar, burada yapılan morfolojik incelemenin içeriğini oluşturmaktadır.

Doğrudan harita üzerine işlenmeyen fakat coğrafi referans ve işaretlemeler ile ifade edilen teritoryal akışları gösterir şemalar ise yazılı ve sayısal veriler arasından özellikle iktisadi ilişkiler ve nüfus hareketlerini içeren akışlar üzerinden hazırlanmaktadır. BU şemalar bölgeler ya da yerleşmelerin izafi olarak işaretlenmesi ve akış yönü, akış teması ve akış miktarının belirtilmesi ile hazırlanmaktadır. Bu şemalarda üst ölçekli ulaşım bağlantıları, demiryolu sisteminin bütünselliği, tarihi ticaret yolları/ilişkileri, ticaret yapılan yerleşmeler (hammadde, ürün, üretim biçimi, pazar, …), limanlar ve

su yollarının ulaştığı noktalar, yönetimsel ilişkiler/bölgeselliğin dönüşümünün yazılı veriler üzerinden işaretlenmesi gerekmektedir.

Yerleşmelerin gelişme sürecinde özellikle biçimin değişimi ve kent lekesinin gelişme yönleri üzerinde etkili olan sınır/eşik öğelerinden topoğrafyanın analizine ilişkin bir görsel malzemenin de üretilmesi, çalışmanın ilgili bölümlerinde öne sürülen fikirlerin desteklenmesi açısından önem taşımaktadır.[22] Yukarıda yöntem içinde gereksinim duyulmasının sebepleri ve hazırlanma süreçleriyle birarada açıklanan ve yöntemin ilgili kısımlarına yerleştirilen görsel malzeme, ilişkisel incelemenin yapıldığı yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosuyla birarada değerlendirilerek yerleşme tarihi analizi anlatısını oluşturmaktadır.

3.3. Bölüm Sonucu

Bu çalışmada kentsel morfoloji bir yerleşme tarihi analizi yapmak için tarihsel coğrafya bileşenleriyle biraraya getirilmiş ve oluşan çerçeveile Antakya ve çevresine ilişkin yazılı ve görsel veriler incelenmiştir. Bu yöntemin Antakya'ya uygulanmasıyla üretilmesi hedeflenen sonuç ürün, yerleşmenin tarihine ilişkin karmaşık olmayan, net ve yönlendirici sonuçları da içeren, anlaşılır bir tarihsel, coğrafi, teritoryal, sosyo-ekonomik ve morfolojik sonuçlar bütünüdür. Bu kısımda yöntem, bileşenleri ve adımları çerçevesinde incelenmiştir. Oldukça geniş bir çerçevede sayısal ve yazılı verilerin tasnifi ve bunun üzerinden yapılan bir seçkiyi içeren yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu, incelenen kente ilişkin veri dökümünün sistematize edilmesi ve ilişkisellikleri içerecek biçimde değerlendirilmesi açısından bu çalışmanın önemli bir aşamasıdır. Tabloda üst ölçekli bakışla akışlar, ilişkiler ve verilerin karşılaştırılmasına ilişkin katmanlar; idari yapı, tanım ve sınırlar, siyasi ve yasal gelişmeler, nüfus yapısı ve iktisadi üretim biçimini anlamaya yönelik bileşenlerden oluşmaktadır. Bu iki farklı ölçekteki bileşenlerin tablodaki dizimle biraraya getirilme biçimi; üst ölçekli ve alt ölçekli verilerin birbiriyle ilişkilerini kurmaya olanak sağlamak üzere kurgulanmıştır. Alt ölçekli bakışla mekânsal unsurların incelenmesine ilişkin katmanlar ise tüm mekânsal değişimlerin içinde gerçekleştiği çanağı oluşturan doğal fiziki unsurlar,

[22] Burada belirtilen topoğrafya haritaları, 4 no'lu başlık altında Antakya'ya ilişkin genel bilgileri içeren kısımda ele alınmıştır.

ulaşım altyapısı, makroform, kentsel mekânsal unsurlar ve mülkiyet yapısını anlamaya ilişkin bileşenlerden oluşmaktadır.

Yerleşme tarihi analizi tablosuyla beraber çerçevenin temel bileşenlerini oluşturan görsel veri/harita incelemesinde çalışmaya konu olan yerleşmeye ilişkin erişilen eski ve güncel harita, plan, çizim, fotoğraf, gravür benzeri görsel veriler ile bu verilere erişilemediği durumda hafızaya yönelik rehberli turlar, sözlü tarih, algı haritası çalışması gibi yöntemlerle oluşturulması hedeflenen yerleşmeye ilişkin görsel malzemenin değerlendirilmesine ilişkin yöntem önerisi bu kısımda adımlarıyla anlatılmış, bir sonraki kısımda da Antakya kentine uygulanmıştır.

4 19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE ANTAKYA KENTİNİN YERLEŞME TARİHİ ANALİZİ

Tezin öne sürdüğü yerleşme tarihi analizi çerçevesinin sınanması için örnek alan olarak seçilen Antakya kentine ilişkin olarak bu kısımda kente ilişkin başlıca yazılı ve görsel literatürün değerlendirilmesi, Antakya'nın tarihsel gelişiminin kuruluşundan günümüze değin genel bir çerçevede, 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönem için ise tez kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesiyle incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu ana bölümün (4. no'lu bölüm) tamamında yazılı olan cümlelerin sonunda, metne ilişkin referans bilgisinin ardından yer verilen [n] sembolü, tezin önerdiği yerleşme tarihi analizi çerçevesi bileşenleri tablosu ile ilişkilenmektedir. Kronolojik veri dökümünden hareketle kurulan ilişkiselliklerin yer aldığı bileşenler tablosunda, yatayda yer alan bileşenler akışlar ve ilişkileri (A_n), düşeyde yer alan bileşenler ise mekânsal unsurları ($Ü_n$) ifade etmektedir. Akışlar ve ilişkiler başlığının altında idari yapı, tanım ve sınırlar, siyasi ve yasal gelişmeler, nüfus yapısı ve iktisadi üretim biçimi yer alırken; mekânsal unsurlar başlığının altında doğal fiziki unsurlar, ulaşım altyapısı, makroform, kentsel mekânsal unsurlar ve mülkiyet yapısı bileşenleri yer almaktadır.

			Akışlar ve İlişkiler			
Mekânsal unsurlar	içerik		Ü1	Ü2	Ü3	Ü4
			idari yapı, tanım ve sınırlar	siyasi ve yasal gelişmeler	nüfus yapısı	iktisadi üretim biçimi
	A1	doğal fiziki unsurlar*				
	A2	ulaşım altyapısı*				
	A3	makroform*				
	A4	kentsel mekansal unsurlar*				
	A5	mülkiyet yapısı				

4. no'lu bölümde yer verilen alt başlıklarda yer alan tüm görsel ve yazılı ifadeler için [n] sembolünün kullanılma biçiminin değişimi aşağıda listelenmektedir:

[n] – Antakya'ya dair yazılı kaynaklardan tez metnine dahil edilen veriler.

[H_n] – Üst ölçekli haritalar

[M_n] – Makroform haritaları

[D_n] – Kentsel doku örnekleri

[T_n] – Teritoryal şemalar

[G_n] – Diğer görsel malzemeler, mekân temsilleri

Burada listelenen detayları ile [n] sembolü, bu kısımda yer alan tüm görsel ve yazılı ifadelerin bitişinde metne işlenmiştir.

Tezin örnek alanı olarak seçilen Antakya kenti, Akdeniz bölgesinin doğu ucunda, Türkiye'nin en güneyinde yer alan Hatay ilinin merkez ilçesidir (Harita 1). Kıyıdan yaklaşık olarak 22 km içeride yer alan kentin denizden yüksekliği yaklaşık olarak 80 metredir.

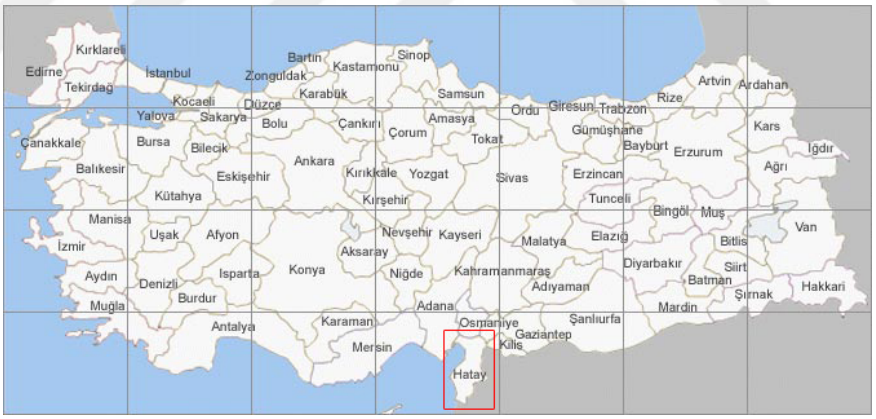

Harita 1. Hatay'ın ülke içindeki yeri

Antakya kuzeyde Nur Dağları (Amanos Dağı, Gâvur Dağı, Kızıldağ, …) ve güneyde Kel Dağı (Cebel-i Akra) arasında yer alan Aşağı Asi Vadisi'nin başladığı noktada; Kel Dağı'nın kuzeydoğusunda, Habib-i Neccar Dağı'nın eteklerinde konumlanır. Kentin kuzeydoğusunda yer alan ve yüksek verimli kalın alüvyal toprakla örtülü bir tarım alanı olan Amik Ovası, Amik Gölü ve çevresindeki bataklığın kurutulmasıyla elde edilmiştir (Demir, 1996, 13-19) (Şekil 4-1) (Şekil 4-2).

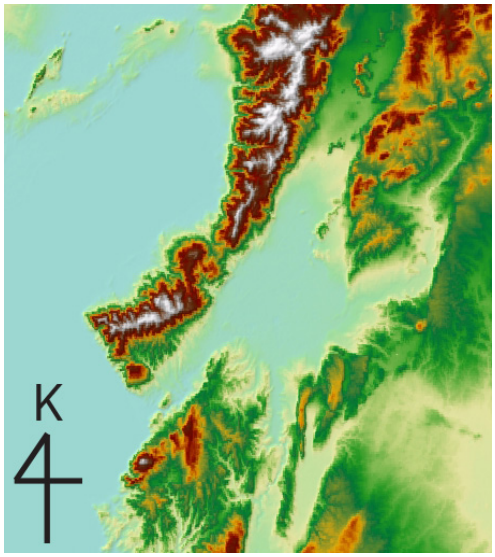

Şekil 4-1. Hatay ili ve çevresinin topoğrafik durumu (1) [G1]

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

Şekil 4-2. Hatay ili ve çevresinin topoğrafik durumu (2) [G1]

2012 yılında çıkan "On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"un çıkarılmasıyla "büyükşehir" statüsüne geçen Hatay ili sınırları içinde yer alan tüm belde ve köyler mahalle statüsüne geçmiş, Antakya ilçesinin dört mahallesi Defne ilçesine bağlanmıştır. Mevcut durumda toplam 95 mahallesi olan Antakya'nın kuzeydoğu-güneybatı sınırını, bir dizi tepenin oluşturduğu doğal bir eşik olan Habib-i Neccar Dağı oluşturmakta; yükselti buradan doğu, kuzey ve güney yönünde kademeli

olarak azalmaktadır. Kentin gelişim sürecinde önemli olan diğer bir doğal eşik, güneyden kuzeye doğru bir akış sergileyen ve Türkiye-Suriye sınırının 30 km'lik bir kısmını oluşturan Asi Nehri'dir. Suriye'den Türkiye sınırlarına Altunözü ilçesinden giren nehir, burada batıya yönelir ve kurutulmuş durumda olan Amik Gölü'nün kollarından Küçük Asi ile birleşerek güneydoğuya yönelir, Samandağ'ın güneyinde Akdeniz'e dökülür. Aşağıdaki haritada Hatay ve çevresini içeren hava fotoğrafı üzerinde Asi Nehri, Hatay'ın Akdeniz kıyısı ve Asi Nehri'nin kolları; Antakya ve eş kademede yerleşmelerin konumlarıyla birarada işaretlenmiştir (Şekil 4-3).

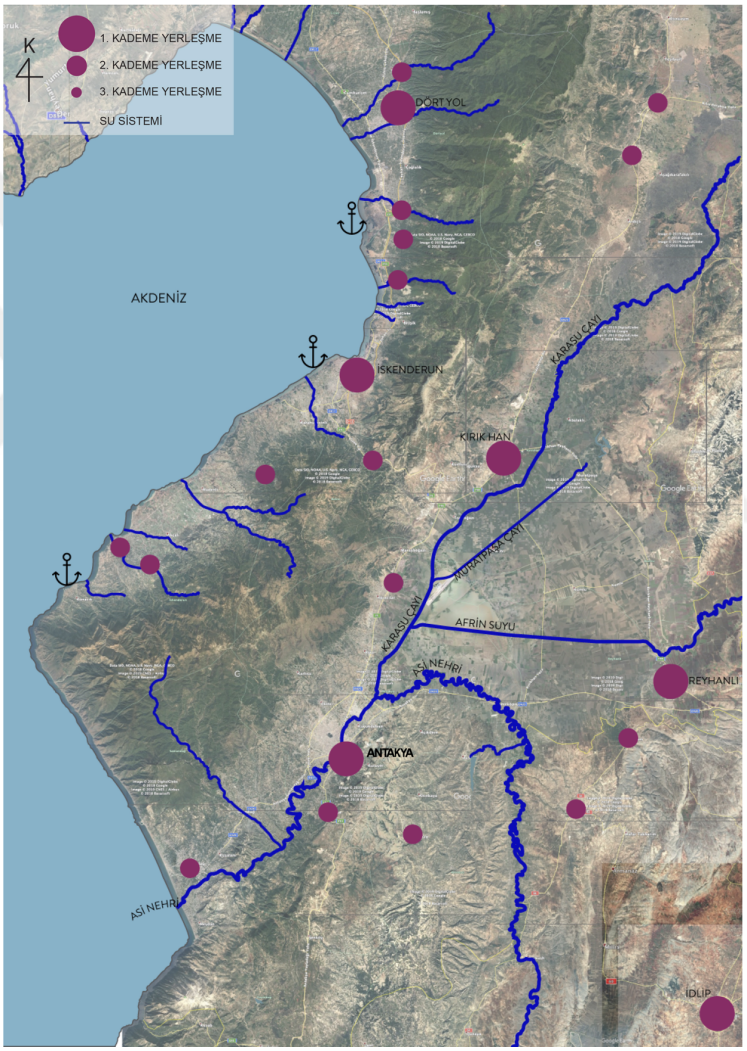

Şekil 4-3. Antakya ve çevresindeki 1. kademeli yerleşmeler ile Asi Nehri'nin konumu [G2]

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

Asi Nehri ile Habib-i Neccar Dağı arasında kalan kısım "eski Antakya", kaynağını Lübnan Dağı'ndan alan ve büyük bir bölümü bugün Suriye sınırları içinde kalan Oronthes/Asi Nehri'nin batısında kalan kısım "yeni Antakya" olarak adlandırılmakta; eski ve yeni Antakya'yı farklı enkesitlerde dokuz köprü Asi Nehri üzerinden birbirine

bağlamaktadır. Antakya'nın Habib-i Neccar Dağı ve Asi Nehri'nin belirleyiciliği içinde gelişme gösteren eski ve yeni gelişme dönemleri, aşağıdaki hava fotoğrafları üzerinde görülmektedir (Şekil 4-4) (Şekil 4-5).

Şekil 4-4. Antakya kentinin gelişimini belirleyen eşikler (1)

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

Şekil 4-5. Antakya kentinin gelişimini belirleyen eşikler (2)

(Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

Akdeniz ikliminin hakim olduğu Antakya ve çevresinde yaz mevsimi sıcak ve kurak, kış mevsimi ılık ve yağışlı geçmektedir. Dağlar ve yükseltisi görece fazla olan bölgelerde iklim koşulları kıyı şeridine göre farklılık göstermekte, kış mevsimi daha sert geçmektedir. Bölgenin tarımsal potansiyeli açısından önemli olan Amik Ovası alüvyal topraklardan oluşurken, dağlık alanlar kahverengi orman toprağıyla örtülü ve tahıl tarımı açısından önem arz eden alanlardan oluşmaktadır. Asi, Karasu ve Afrin vadi tabanlarının dolmasıyla oluşan geniş düzlüklerden oluşan Amik Ovası, 1970'li

yıllarda tümüyle kurutulan ve 1980'li yıllarda tarım faaliyetine açılan 119.350 hektarlık bir alandır (Dinç, 2015, 1-3) [Çizelge 4.1.'de 50].

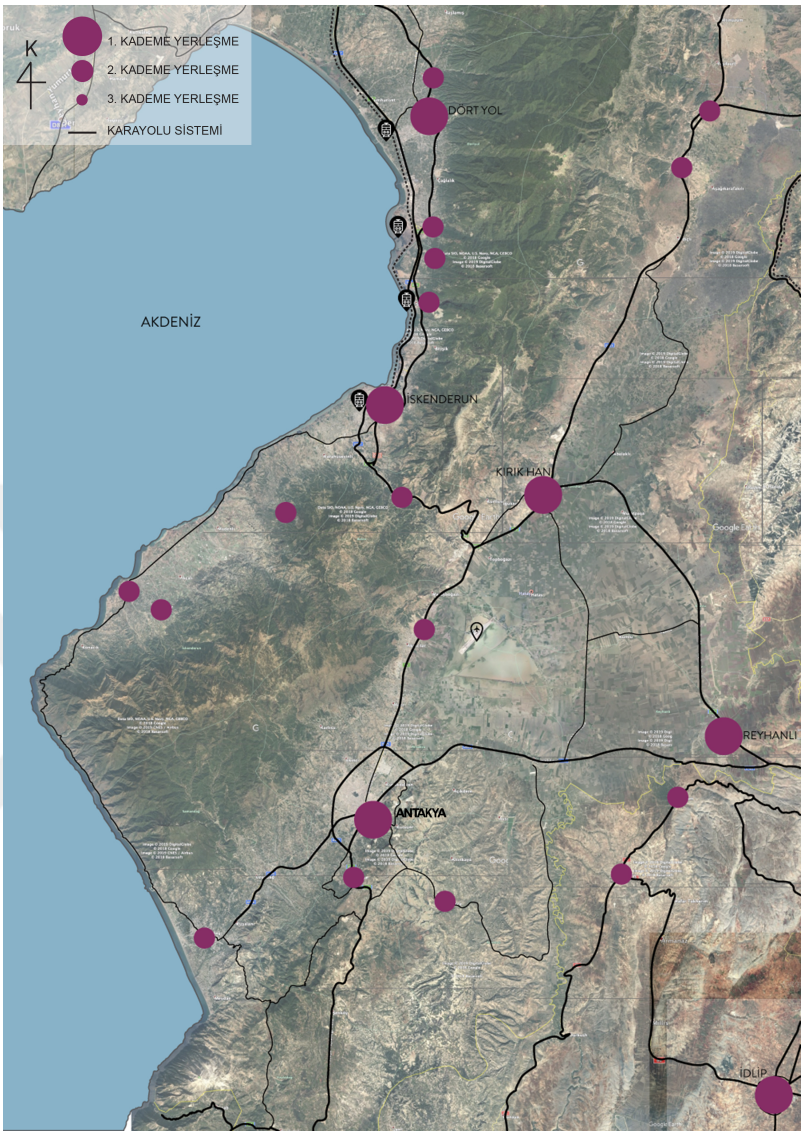

Şekil 4-6. Antakya ve çevresindeki 1. kademeli yerleşmeler ile ulaşım kademelenmesi [Çizelge 4.1.'de G3] (Tezer, S.T, 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

İç ve dış ticaret hareketlerinin tarih boyunca farklı yoğunluklarda uğrak yeri olan Antakya kentinden geçen ulaşım bağlantılarından Antakya-Reyhanlı karayolu Suriye'nin Halep kentine, Antakya-Yayladağı karayolu Suriye'nin Lazkiye kentine ulaşır. Avrupa-Anadolu-Ortadoğu ve Güney Asya'yı birbirine bağlayan E-91 karayolu ile Güneydoğu Anadolu'ya bağlanan E-391 karayolu Antakya kentinin sınırları içinden geçmektedir. Antakya'nın diğer önemli ulaşım bağlantısı, 2007 yılında hizmet vermeye başlayan ve Serinyol sınırları içinde, Amik Ovası'nın bir kısmı üzerinde konumlanan Hatay Havalimanı'dır (Dinç, 2015, 6). Hatay sınırları içinde bulunan demiryolu istasyonları; Akçay, Dörtyol, Hava ve Sarıseki'dir. Hatay sınırları içinde

ayrıca kuruluşu 1909 yılında Anadolu-Bağdat Demiryolu'na eklemlenmek üzere inşaasına başlanan ve 1953-1956 yıllarında modern bir liman halini alan Limak İskenderun Uluslararası Liman İşletmeciliği A.Ş. adı altında işletilen bir liman bulunmaktadır (http://www.tcdd.gov.tr/content/49) [Çizelge 4.1.'de 51].

Hatay ölçeğinde Antakya ve çevresindeki yerleşme kademelenmesinde Antakya ile aynı kademede bulunan yerleşmeler ile Hatay ilinde ulaşım kademelenmesi, güncel hava fotoğrafı üzerinde aşağıda görülmektedir (Şekil 4-6).

Güncel durumda toplam kentsel alanı 4754,1 hektar olan Antakya kentinin %30,8'i konut alanı, %19'u tarım alanı, %34,5'i ulaşım dokusu ve boş alanlar, %5,7'si ticaret alanlarından, %1,9'u yeşil alan, %2,6'sı ticaret alanlarından oluşmakta, Asi Nehri toplam alanın %0,7'sini kaplamaktadır (Dinç, 2015b, 5-6) [Çizelge 4.1.'de 52]. Antakya'nın 2010 yılı kent nüfusu 213.581 kişi iken, büyükşehir statüsüne geçmesiyle köy ve beldelerin mahalle statüsüne geçmesi sürecinden sonra yapılan nüfus sayımına göre 2013 yılı kent nüfusu 347.974 kişi olarak hesaplanmıştır. Kentteki nüfus, Asi Nehri ile Habib-i Neccar Dağı arasında kalan eski Antakya'da, nehrin batısında yer alan yeni Antakya'ya kıyasla daha az olup; bu durum fizik mekânda nehrin doğusunda bitişik nizamlı konut yapısı ve çok katlı yapıların azlığı, buna karşın çalışma alanlarının daha fazla olması ile ilişkilidir. (Dinç, 2015, 5-6) [Çizelge 4.1.'de 53].

Tarihsel geçmişinde büyük ölçüde bir "ticaret kenti" niteliği taşımış olan Antakya kenti, günümüzde de bu karakterini büyük ölçüde korumakta, hem Amik Ovası'nın tarımsal potansiyelinin ticarete konu olması nedeniyle gelişen sanayi ve özellikle tarım makineleri imalâtı sektörü hem de geçmişten beri farklı düzeylerde varlığını sürdüren el sanatları, dericilik, ayakkabıcılık ve mobilya sanayii, kentin ekonomik yapısında hakim sektörleri oluşturmaktadır.

4.1 Antakya'nın Görsel ve Yazılı Literatürü'nün Değerlendirilmesi

Bu kısımda Antakya kenti üzerine yapılan araştırma süreci boyunca erişilen görsel ve yazılı kaynakları içeren bir değerlendirme yapılmakta, çalışma için önem taşıyan ve çalışma yöntemi içinde kullanılan kaynaklar değerlendirilmektedir.

Aşağıda ölçeklerine göre ayrılmış ve kronolojik olarak sıralanmış görsel malzeme; tarihsel ve güncel haritalar, halihazır ve kadastral haritalar, hava fotoğrafları, seyyah çizimleri, gravür çizimleri ve eski fotoğraflardan oluşmaktadır. Tarihsel ve güncel

haritalara T.B.M.M, Milli Kütüphane, Salt Online, İFEA (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü) ve online erişim seçeneği bulunmayan yerel kurum ve kişiler (Hatay Büyükşehir Belediyesi, Hatay Cemil Meriç Halk Kütüphanesi, Antakya'da faaliyet gösteren harita mühendisliği ofisleri) üzerinden erişilmiştir. Eski fotoğraflara Hatay Büyükşehir Belediyesi arşivi ve online arşivler üzerinden, gravür ve seyyah çizimlerine Hatay Büyükşehir Belediyesi Arşivi, yerel tarihçilerin arşivleri ve Hatay/Antakya üzerine yapılmış akademik çalışmalar üzerinden ulaşılmıştır. Erişilen haritaların arşivlerden alınan ham malzeme hâli aşağıda sunulmuştur.

Doğu Akdeniz / Hatay ölçeğindeki haritalar:

Antakya'nın görsel ve yazılı literatürünün değerlendirildiği bu kısımda, öncelikle Antakya'ya ilişkin olarak yürütülen araştırma sürecinde erişilen görsel malzemenin önemli bir bölümü Doğu Akdeniz ve Hatay ölçeğindeki haritalardan oluşmaktadır. Bu haritalar günümüzde Hatay ilçesinin konumlandığı alanı çevreleyen Akdeniz ve Suriye coğrafyasını içermektedir.

Antakya'nın kuruluş dönemine ilişkin haritalar içinde 1963 yılına tarihlenen Downey haritası, bölgeselliğe ilişkin referanslarıyla dönemin diğer örneklerinden ayrılmaktadır. 1843 tarihli Suriye haritası ise Doğu Akdeniz'de günümüzde Türkiye ve Suriye sınırını içeren alana ilişkin topoğrafik özellikler, yerleşme kademelenmesi ve ana ulaşım ilişkilerini içeren bir haritadır.

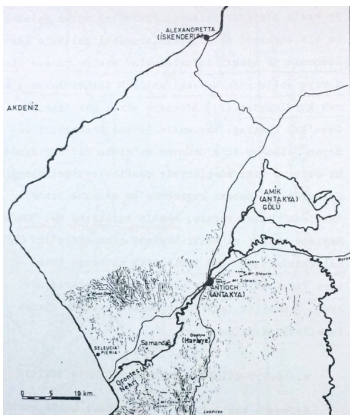

Harita 2. Antakya'nın kuruluş yıllarındaki bölgesel haritası (Downey, 1963) **[23]

Harita 3. 1843 tarihli Suriye haritası

[23] 4.1. no'lu bu bölümde yer verilen haritalarda yanında ** sembolü bulunan haritalara, Antakya'nın yerleşme tarihi analizinin konu edildiği 4.2.2.2 no'lu kısımda metinle ilişkili olarak yeniden yer verilmiştir.

Harita 4. 1844 tarihli Kiepert ve Moltke'nin Küçük Asya haritası

Harita 5. 1858 tarihli İskenderun, Beylan, Antakya, Süveydiye, Arsus ve civarı haritası (Kiepert)

19. yüzyılın ortasında Anadolu coğrafyasına ilişkin çok sayıda harita yapmış olan Kiepert ve Moltke'nin 1844 tarihli Küçük Asya haritası ve yine Kiepert tarafından yapılan 1858 tarihli İskenderun, Beylan, Antakya, Süveydiye, Arsus ve civarı haritasında özellikle topoğrafyanın özellikleri, kıyı çizgisi ve su sistemi ile yerleşme kademelenmesi detaylı bir biçimde işlenmiştir.

1911 tarihli Kiepert'in Adana haritasının Antakya ve çevresini konu alan kısmında topoğrafik veriler, Amik Gölü-Akdeniz ve Asi Nehri'nin oluşturduğu bütünleşik su sistemi, yeşil alanlar ve yerleşme kademelenmesi görülmektedir. 1913 tarihli Adana Ottomame haritasında ise Doğu Akdeniz içinde Antakya ve İskenderun bölgesi de topoğrafyası ve ulaşım sistemiyle görülmektedir.

Harita 6. 1911 tarihli Kiepert'in Adana haritası (Antakya çevresi)

Harita 7. 1913 tarihli 1/400.000 ölçekli Adana Ottomame haritası (Doğu Akdeniz)

Harita Umum Müdürlüğü'nün Antakya ve çevresi haritası, Antakya coğrafyasının topoğrafik özelliklerini, yeşil alan sistemini, su varlığını ve yerleşme kademelenmesini içermektedir. 1890 sonrasına tarihlenen Halep Vilâyeti haritasında ise vilâyet sınırları içinde yer alan sancak ve kazalardan oluşan yerleşme kademelenmesi, ulaşım bağlatıları ve temel topoğrafik özellikler görülmektedir.

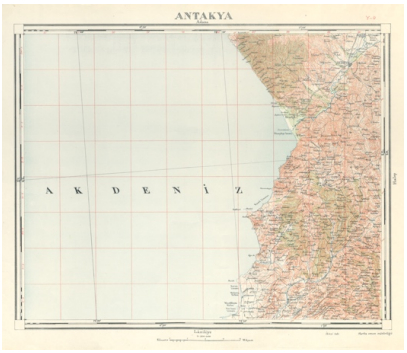

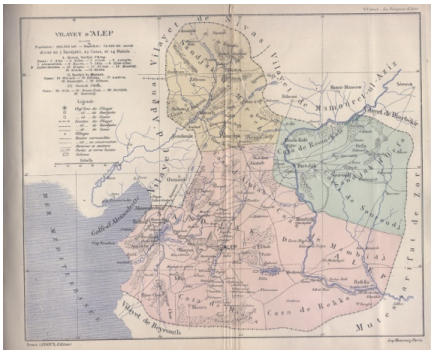

Harita 8. 1/200.000 ölçekli Antakya ve çevresi (Harita Umum Müdürlüğü) **haritası**

Harita 9. Halep Vilâyeti haritası (1890 sonrası; Halep Vilâyeti: 1867-1918)

1948 tarihli Harita Genel Müdürlüğü'nün Antakya ve çevresi haritasında, bölgenin yeşil alan varlığı ve topoğrafik nitelikleri, su sistemi, yerleşme kademelenmesi ve ulaşım bağlantıları işlenmiştir. Alman haritası ise ağırlıklı olarak topoğrafyayı ve ulaşım kademelenmesi ile yerleşme kademelenmesini içeren üst ölçekli bir haritadır.

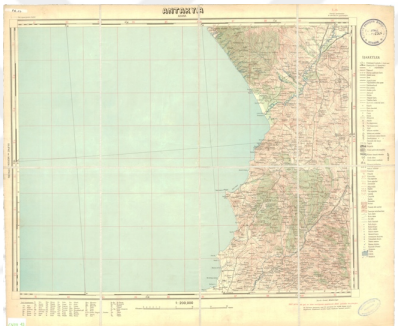

Harita 10. 1948 tarihli 1/200.000 ölçekli Antakya ve çevresi haritası (Harita Genel Müdürlüğü)

Harita 11. 1/400.000 ölçekli Alman haritası

1987 yılında çizilen ve 1991 yılında basılan Antakya ve çevresi haritasında topoğrafya verileri, ulaşım kademelenmesi, yerleşme lekeleri ve su sistemi detaylı bir şekilde işlenmiştir. 1946 tarihli Harita Genel Müdürlüğü Hatay haritasında ise topoğrafya verileri ve ulaşım sistemi belirgindir.

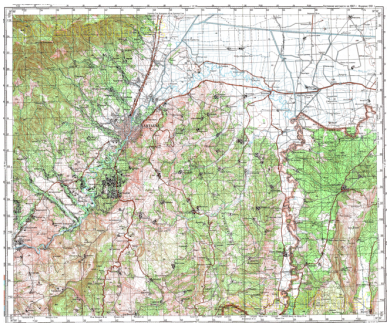
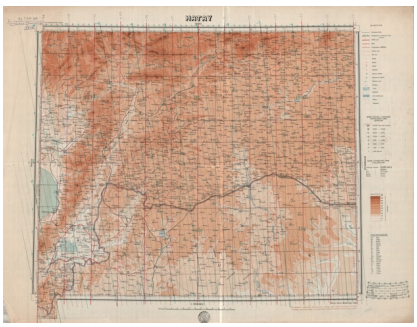

Harita 12. 1987-1991 tarihli Antakya ve çevresi haritası

Harita 13. 1946 tarihli 1/500.000 ölçekli Hatay haritası (Harita Genel Müdürlüğü)

R. Altay tarafından çizilen Hatay haritasının 1975 yılı öncesine ait tamamlanmamış bir haritanın taslak sürecinden olduğu düşünülmekle beraber topoğrafik yapı, ulaşım sistemi, su sistemi ve yerleşme kademelenmesini içermektedir. 1975 yılına tarihlenen Hatay (İskenderun, Antakya ve havalisi) haritasında da su, topoğrafya, ulaşım sistemi ve yerleşme kademelenmesi detaylı bir biçimde işlenmiştir.

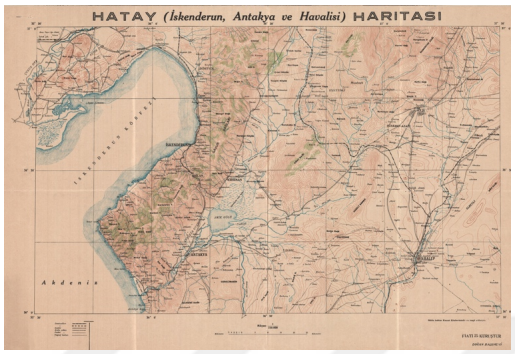

Harita 14. 1/200.000 ölçekli Hatay haritası (R. Altay)

Harita 15. 1/250.000 ölçekli Hatay (İskenderun, Antakya ve Havalisi) haritası (1975)

1955 yılına tarihlenen, Antakya ve çevresine ilişkin haritada topoğrafik yapı, su varlığı, ulaşım sistemi ve yerleşme kademelenmesi işlenmiştir. Halep Vilâyeti ve Amik Gölü su sistemine ilişkin haritanın tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Amik Gölü ve çevresindeki bataklık alanı ile Asi Nehri ve nehrin kolları ile su sistemine yapılan/yapılacak müdahaleler görülmektedir.

Harita 16. 1955 yılı Antakya ve güneyine ilişkin harita

Harita 17. 1/200.000 ölçekli Carte de la Plaine d'el Ameuk Vilayet d'Alep

1956-1960 ve 1995 yıllarına tarihlenen Antakya ve çevresi Harita Genel Müdürlüğü haritalarında yerleşme lekeleri, ulaşım bağlantıları, yeşil alan verileri, topoğrafya sistemi ve su sistemi detaylı bir şekilde işlenmiştir.

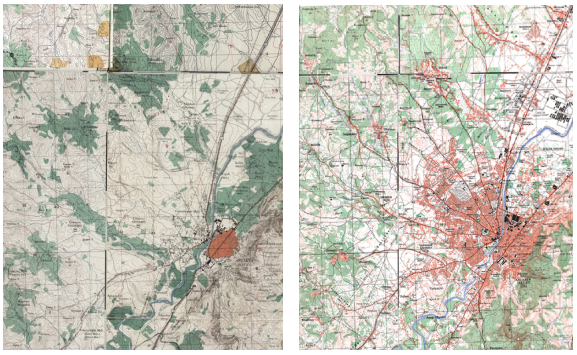

Harita 18. 1956-1960 yılı 1/25.000 ölçekli Antakya ve çevresi haritası (Harita Genel Müdürlüğü)

Harita 19. 1995 yılı 1/25.000 ölçekli Antakya ve çevresi haritası (Harita Genel Müdürlüğü)

Antakya ölçeğindeki haritalar:

1956, 1973, 1978 ve 1992 yıllarında Harita Genel Müdürlüğü tarafından çekilen uydu fotoğrafları, Antakya ve çevresinin belirtilen tarihlere ilişkin topoğrafya verileri, ulaşım bağlantıları, yerleşme lekesi ve su varlığına ilişkin bir okuma yapmaya olanak sağlamaktadır. Yalnızca dönemin teknolojisinden kaynaklanan netlik sorunu, detayların anlaşılmasına engel olmaktadır.

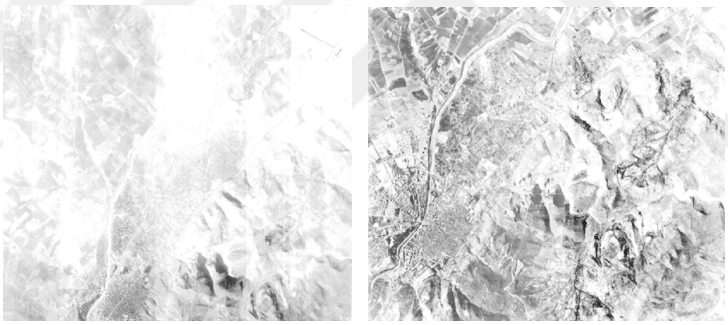

Harita 20. 1956 yılı Antakya hava fotoğrafı (HGM)

Harita 21. 1973 yılı Antakya hava fotoğrafı (HGM)

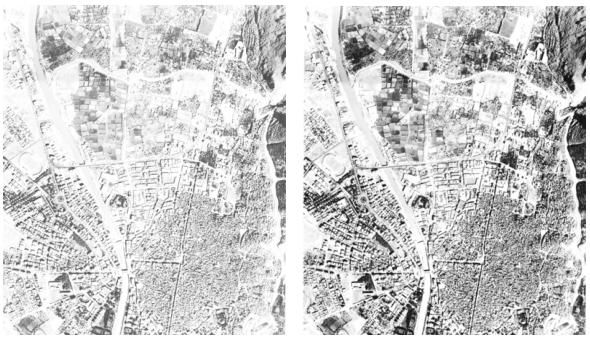

Harita 22. 1978 yılı Antakya hava fotoğrafı (HGM)

Harita 23. 1992 yılı Antakya hava fotoğrafı (HGM)

2018 tarihli güncel hava fotoğrafı Google Earth internet sitesi üzerinden alınan görüntüler ile birleştirilmiş olup, Antakya kentinin mevcut yapılaşması, ulaşım dokusu, su sistemi ve doğal yapı verilerinin görülmesine olanak sağlamaktadır. 2011

tarihli Antakya halihazır haritası ise kentin ulaşım ve yapılaşma sistemini içermektedir.

Harita 24. 2018 tarihli güncel hava fotoğrafı (Google Earth programı, 2019 erişimi)

Harita 25. 2011 tarihli Antakya hâlihazır haritası (Hatay Büyükşehir Belediyesi)

1929-1939 yıllarında Fransızlar tarafından yapılan Fransız kadastral planları/haritaları, Antakya'nın o dönemine ilişkin en detaylı alt ölçekli veriyi oluşturmakta, günümüzdeki bir kadastral haritanın içeriğine ek olarak yapılaşma durumu, açık alanlara ilişkin tespitler ve yeşil alanlara ilişkin biçimsel işaretlemeleri içermektedir. 2005 yılında yayınlanan Antakya Şehir Rehberi ise Antakya kent merkezinde yer alan önemli yapıların isimleriyle yer aldığı bir rehber niteliğindedir.

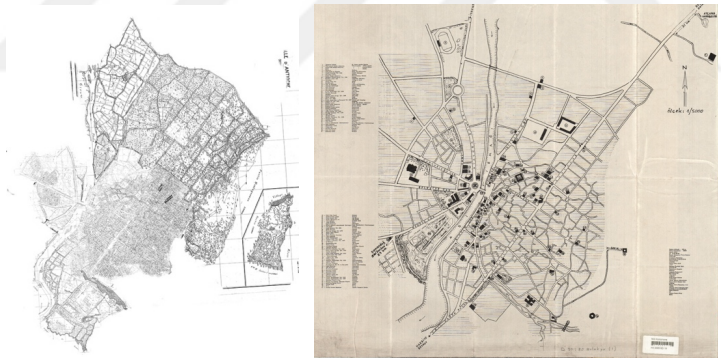

Harita 26. 1929-1930 tarihli Fransız Kadastral Planları/Haritaları (Bu harita, 1929 ve 1930 yıllarında 1/2000 ve 1/500 ölçekli çizilmiş 18 adet haritanın birleştirilmesi ile oluşturulmuştur.)

Harita 27. 2005 tarihli 1/5000 ölçekli Antakya Şehir Rehberi

1906/1912 tarihli bir seyahat rehberinde yer alan Karl Baedeker'in Antakya haritasında kentin yerleşik alanı, Asi Nehri ve Habib-i Neccar Dağı ve kent lekesinin bitiminde yer alan bahçeleri görmek mümkündür. Rey tarafından hazırlanan ve Antakya'nın, kenti çevreleyen surları ile Asi Nehri'nin sınırladığı Antik Çağ'daki yayılma alanını gösterir haritada taralı bölge o dönem için modern kenti oluşturan alanı ifade etmektedir.

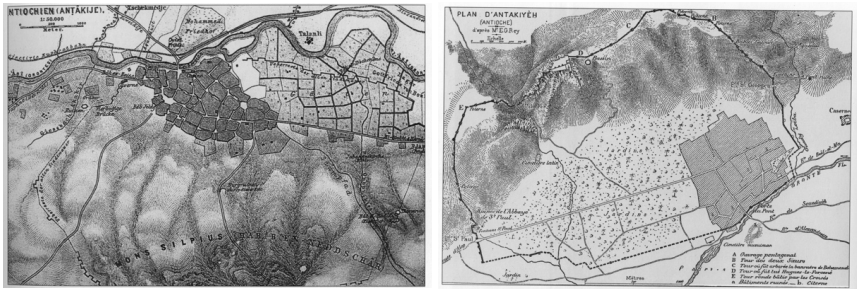

Harita 28. 1906/1912 tarihli 1/50.000 ölçekli Antakya haritası (Antiochien, Antakije; Karl Baedeker, Palestine et Syrie-Manuel du Voyageur, 372, akt. Demir, A., 1996, 101)

Harita 29. Rey Planı (E. Rey, Les Colonies Franques de Syrie aux Xllme et Xlllme, Siécles, 326-327, akt. Demir, A., 1996, 100)

Fransız Mandası yönetici Danger'in 1932 yılına tarihlenen Gelişme Planı'nda Antakya'nın o dönemdeki yerleşik alanı, bahçe alanları, Asi Nehri ve Habib-i Neccar Dağı görülmektedir. 1934 yılında Weulersse tarafından hazırlanan ve Roma döneminde Antakya'nın grid planını gösterir haritada ise etnik ve dini grupların konut alanlarının kentsel alan içindeki konumları görülmektedir.

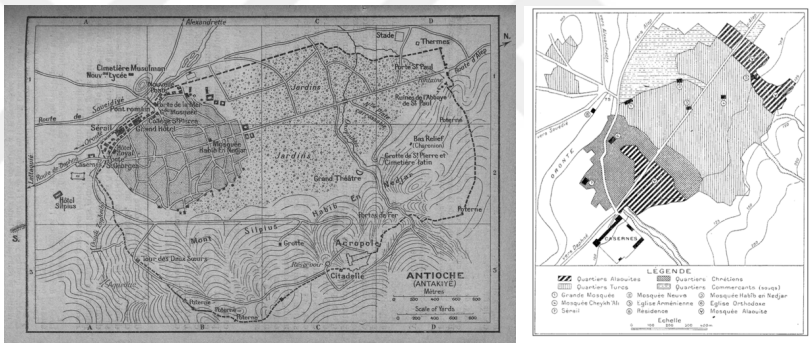

Harita 30. 1932 - 1. Gelişme Planı Danger Planı (Fransız Mandası yöneticisi Danger, 1/10.000)

Harita 31. 1934 - Grid Plan From the Roman Antioch Periode + Ethnic & Religious Quartes of Antakya (Weulersse, J., Antioche Essai de Géographie Urbaine, Bulletin d'Etudes Orientales Tome IV, Damas, s. 39, (akt. Rifaioğlu, 2012))

Muller'in Antioch haritası, Asi Nehri, Ada bölgesi, Roma döneminin grid sistemi ve Habib-i Neccar Dağı'nın kent dokusuyla birleşimini gösteren ve detay içermeyen şematik bir haritadır. Uggeri'nin Antioch haritasının içeriği de benzer bir yapıda olup,

kentin ızgara sistemiyle gelişen kısmının kuzeyinde Asi Nehri'nin güzergâhının detaylı bir biçimde işlendiği görülmektedir.

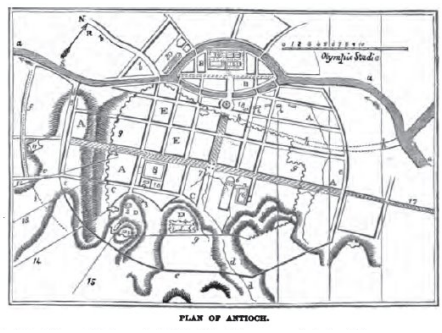

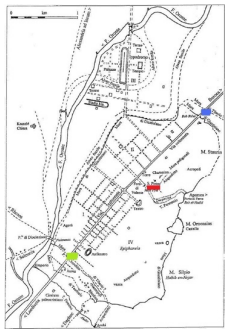

Harita 32. Muller Map Plan of Antioch **

Harita 33. Uggeri Map Antioch

Downey'in 1963 yılına tarihlenen Antik Antakya haritası, Selevkoslar döneminde kentin kuruluş sürecinde uygulanan şehircilik nizamını ve surları ya da koruma duvarlarını göstermektedir. Pinto'nun 1932 yılına tarihlenen Antakya sokak bağlantıları haritası ise çizildiği döneme ilişkin olarak yerleşmenin yayılma alanı, Asi Nehri ve ana ulaşım sistemini göstermektedir.

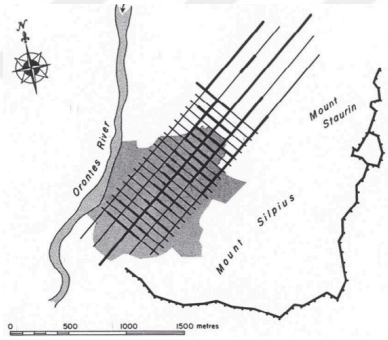

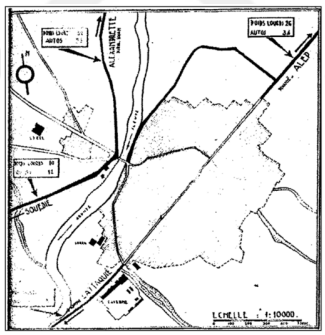

Harita 34. Downey, G., 1963, Ancient Antioch haritası (Selevkoslar dönemi) **

Harita 35. 1932 tarihli Antakya sokak bağlantıları haritası (Pinto, V., 1932)

Aşağıdaki haritalardan ilki, Antakya'nın Haçlı Prensliği hakimiyetinde olduğu dönemde Antakya ve çevresinin bölgesel ilişkilerini gösteren bir haritadır. Antakya kazı planı ise, Princeton Üniversitesi tarafından 1930'lu yıllarda yapılan Antakya arkeolojik kazılarına ilişkin kazı planını göstermektedir.

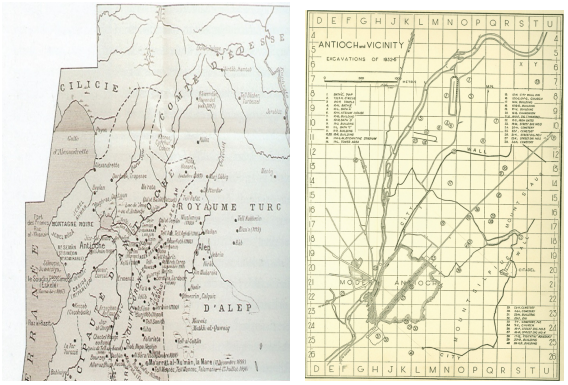

Harita 36. Antakya Haçlı Prensliği

Harita 37. Antakya kazı planı

1880 yılına tarihlenen ve Antakya Antik kentini gösteren haritada antik dönemde Antakya'da Asi Nehri'nin yapısı, temel kentsel yapıların konumları, Habib-i Neccar Dağı'nın yeri ve bağlantı yolları görülmektedir. Wilber'in 1938 yılına tarihlenen Antik Çağ'da Antakya planı ise kazı sonuçlarına ve eski metinlere göre hazırlanmıştır.

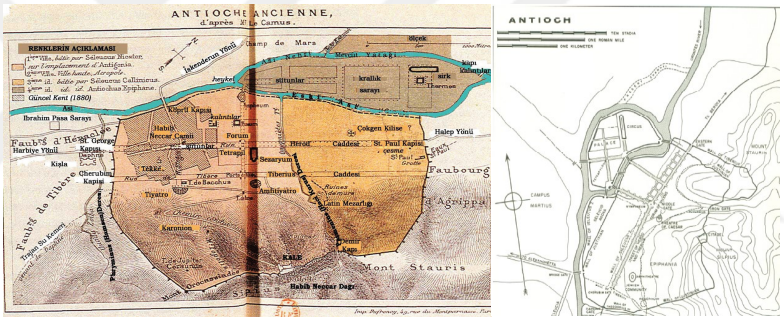

Harita 38. Antakya Antik kenti (1880) **

Harita 39. Antioch kent planı (D.N. Wilber, 1938, akt. Demir, A., 1996, 44)

Antakya çarşısına ilişkin planda 1936 yılında kentin çarşı bölümünün sınırları içinde yer aldığı mahalleler ve mekânsal yapısı ile ulaşım bağlantıları görülmektedir. 1931 yılına tarihlenen Antakya kent haritasında ise Asi Nehri ve kentin ulaşım kurgusu ile önemli yapıları görülmektedir.

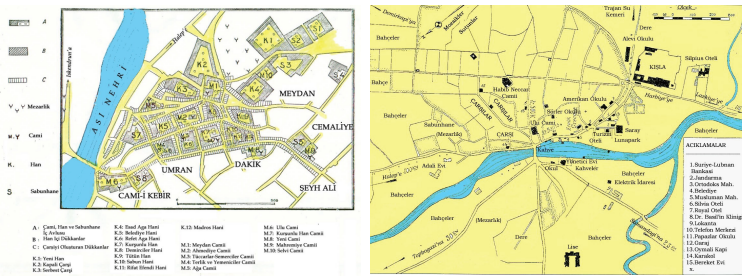

Harita 40. Antakya çarşı planı (P. Bazantay, 1936, 3, akt. Demir, A., 1996, 102)

Harita 41. Antakya kent planı (P. Jacquot, Antioch-centre de Tourisme, 1931, 345, akt. Demir, A., 1996, 102) **

Yerleşme tarihi analizi için önem taşıyan yazılı kaynaklar:

Yerleşme tarihi analizi yönteminin Antakya'ya uygulanması için yapılan literatür taraması; bibliyografyalar, tez, makale, kitap, yerel kaynaklar, resmi kurum veri ve raporları, Sâlnameler, gazeteler, seyahatnameler, kaynak eserler, arşivler üzerinden yapılmıştır. Erişilen kaynaklar; güvenlik, savaş, işgal, egemenlik, yönetim, fetih, inanç sistemi, kültür, din, göçler, sosyal ve ekonomik düzen, din ve kültürün yayılması, keşifler, ekonomik ilişkiler, ekonomik kaynaklar, ulaşım ilişkileri, monografi/kent biyografisi, mimari yapılar, arkeolojik buluntulara ilişkin çalışmalardan oluşmaktadır. Antakya'ya ilişkin yazılı kaynakların dil dağılımı; Türkçe, Osmanlıca, Eski Fransızca, Fransızca, Grekçe, Latince, Arapça, Farsça olarak belirlenmektedir.

Antakya'ya ilişkin önemli bir bibliyografya çalışması, Selahattin Tozlu tarafından hazırlanan "Antakya (Hatay) Tarihi ve Bibliyografyası"dır (Tozlu, 2009). Antakya ve Hatay yerleşmelerine ilişkin literatürün oldukça kapsamlı bir dökümünün yapıldığı çalışmada, bu literatüre ilişkin olarak dönem, uzmanlık gibi alanlarda değerlendirmelere yer verilmiştir. Tozlu'nun bu alana ilişkin çalışmalarda eksik bırakılan ya da detaylı araştırılmamış konu ve dönemlere işaret ettiği kısımlar, Antakya'ya ilişkin yapılacak çalışmaların potansiyel yönelim alanlarını belirlemek açısından, ayrıca önem taşımaktadır. 2005 yılında Adem Kara tarafından hazırlanan "Antakya ve Çevresi Hakkında Yapılan Çalışmalar" başlıklı makale de özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan orijinal belgelerin ve bu belgelerin 'deşifre' edilmesi ile üretilen tezlerin dökümünü içermesi açısından önemlidir. Çalışmada ayrıca Antakya ve çevresinde yapılan arkeolojik çalışmalara ilişkin geniş bir döküme yer verilmiştir (Kara, 2005b).

Antakya'nın tarihsel gelişim sürecine ilişkin en önemli kaynaklardan biri Ataman Demir tarafından 1996 yılında yazılan "Çağlar İçinde Antakya" kitabıdır (Demir, 1996). Antakya'nın 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönemi için güncelliğini korumakta olan eserde Antakya ve çevresine ilişkin genel bilgiler, eski çağlardan Osmanlı dönemine kadar ve Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne katılma dönemine kadar Antakya'nın tarihsel gelişimi, fiziksel, sosyal, siyasal ve ekonomik unsurlar dahil olmak üzere ele alınmaktadır. Ayrıca Antakya'yı farklı dönemlerde ziyaret etmiş seyyahların çizim ve notları ile kitabın yazıldığı dönemde Antakya'nın sokak-mahalle sistemi, Antakya evleri örnekleriyle incelenmiştir.

Tarihsel süreci içinde Antakya'yı kapsamlı bir biçimde ele alan diğer bir kaynak Hatay Büyükşehir Belediyesi'nin yayınladığı "Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya" kitabıdır (Ergün & Terzi, 2014). 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlı dönemi Antakyası'na ilişkin yaklaşık iki yüz adet belgenin yer aldığı yayında; Antakya'nın dönemsel tarih incelemelerine ilişkin çalışmaları olan Mustafa Çolak, Ahmet Acar, Ahmet Gündüz, Abdülkadir Gül, Adem Kara, Olcak Özkaya Duman, Haktan Birsel ve Ülkü Tecimen'in Antakya'nın Osmanlı döneminin farklı kesitlerine ilişkin arşiv çalışmalarına dayanan bölümlere yer verilmiştir.

Antakya'nın bu tez kapsamında incelenen 19. yüzyıl sonrası dönemine ilişkin diğer önemli kaynak, Adem Kara'nın "19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya" kitabıdır (Kara, 2005a). Hatay ve Antakya'nın 19. yüzyıldaki durumuna ilişkin en kapsamlı ve en çok referans verilen akademik çalışmalardan biri olan kitap Adem Kara'nın 2005 yılında yazdığı doktora tezinden hazırlanmıştır. Kitapta, 19. yüzyılda Antakya ekonomik, sosyal, fiziksel tabakaları ve ilişkili değişimleri içerecek şekilde anlatılmakta, Antakya'nın genel yapı bilgileri, yönetim ve yargı yapısı, ekonomik durum bölümlerine yer verilmektedir. Antakya'nın 19. ve 20. yüzyıl arası dönemine dair en detaylı çalışmalardan biri olan kitapta; odaklandığı dönemin orijinal kaynaklarından Antakya şer'iyye sicillerinin çözümlemeleri ile tasnifler, vakfiyeler, vak'anüvisler ve seyahatnameler çalışmada ana malzeme olarak kullanılmaktadır.

Antakya'nın 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne dahil olmasının ardından Antakya'nın sınırları içinde yer alan Hatay ilinin 1967, 1973 ve 2011 yıllarında olmak üzere üç ayrı İl Yıllığı hazırlanmıştır. Hatay İl Yıllığı, 1967, Cumhuriyet'in 50. Yılında Hatay İl Yıllığı, 1973 ve Hatay İl Yıllığı: 2011, Tüm Zamanların Gözdesi (T.C. Hatay Valiliği, 2011) isimleriyle yayınlanan il yıllıklarının herbiri tarihsel geçmiş, coğrafi yapı, nüfus yapısı, idari yapı, milli eğitim, kültür bölümü, gençlik ve spor bölümü, turizm bölümü, sosyal bölüm, ekonomi bölümü, ulaştırma ve haberleşme bölümü, mahalli idareler bölümü ile bibliyografya bölümlerini içerirken; 2011 yılında yayınlanan il yıllığı Hatay tarihi eserleri, zanaatler, fauna, mutfak kültürü gibi özelleşmiş bölümleri de içermekte fakat eski döneme ilişkin il yıllıklarıyla ortak başlıkları taşıyan bölümlerde önceki çalışmalara kıyasla detay düzeyinin azaldığı tespit edilmektedir.

Antakya'ya ilişkin tarihsel perspektif sunan diğer bir eser, Mert Nezih Rifaioğlu'nun 2012'ye tarihlenen Doktora Tezi'dir (Rifaioğlu, 2012). Yazar 1929 yılına tarihlenen

Antakya Fransız kadastral haritalarını malzeme olarak değerlendirerek, mülkiyet hakkı ve kentsel koruma üzerinden bir tartışma yürütmekte ve Antakya'nın tarihsel ve mekânsal gelişimine ilişkin detaylı bir araştırma ve analiz sunmaktadır.

Nevin Turgut'un 1986 yılına tarihlenen ve "Planlama Sürecinin Kent Ticaret Merkezi Planlamasına Etkinliği" başlığıyla hazırlanmış olan Yüksek Lisans tezi, Antakya'nın tarihsel gelişimini ticaret yapılarının mekândaki dağılımları üzerinden tarihsel gelişimin tüm dönemleri için anlatan ve orijinal malzemeye verilen referanslarla ilerleyen önemli bir çalışmadır (Turgut, 1986).

Bu eserlerin dışında Hatay Valiliği'nin yayınladığı 2013 tarihli "Hatay Tarihi" kitabı (Gündüz, Gökhan, Hatipoğlu & Bahadır, 2013) ve iki ciltten oluşan Hatay Kültür Envanteri (Yastı, 2011); İslam Ansiklopedisi'nin "Antakya" başlığı (Sahillioğlu, 1988); Antakya Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu'nun "Tarihsel Gelişim" bölümü de (KAİP, 2009) tarihsel gelişimi açısından Antakya'nın ele alınmasında referans yayınlar arasındadır.

Antakya tarihine ve kentin coğrafi gelişimine ilişkin incelenen çalışmalar içinde nitelikleri ve tarihsel ele alışları ile vurgulanması gereken diğer çalışmalar; C. Algöz'ün 1944 yılında kaleme aldığı "Coğrafya Gözüyle Hatay" makalesi (Algöz, 1944), Fulya Doğruel'in 2005 yılında yayınladığı "İnsaniyetleri Benzer; Hatay'da Çoketnili Ortak Yaşam Kültürü" kitabı (Doğruel, 2005) ile Yücel Dinç'in Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığı "Antakya (Hatay) Şehir Coğrafyası" (Dinç, 2015a) çalışmalarıdır. Araştırma süresince Antakya'ya dair erişilen tüm yerel kaynaklar ise tezin Ek kısmında ayrıca sunulmuştur.

4.2 Yerleşme Tarihi Analizi Çerçevesinde 19. Yüzyıldan Bugüne Antakya Kentinin İncelenmesi

4.2.1 Çalışmanın ölçeği ve dönemi; Yöntem, yer ve zaman ilişkisi

Kentsel morfolojinin yerleşme tarihi analizine ilişkin bileşenleri, bir yerleşme tarihi analizi için gerek duyulan tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinlerden bileşenlerle biraraya getirilerek ortak temalar altında listelenmiştir. Kentsel morfoloji çalışmanın özellikle yerleşme ölçeğinde fiziksel biçimlenme, kent dokusu, mülkiyet ilişkileri, kamusal mekân kullanımları, arazi kullanım dağılımı ve Conzen'in çalışmalarında değindiği kentsel coğrafya konularında geliştirilmesine olanak sağlar.

Tarihsel coğrafyanın bu çalışmaya temel katkıları; tarihsel dönemlere bakış, nüfus hareketleri, ulaşım, siyaset ve ekonomiye dair üst ölçek ilişkileri, yerleşme ve çevresinin üzerinde konumlandığı coğrafyanın topoğrafik analizine imkân sunmasıdır. Öte yandan, yöntem teritoryal ilişkilerin çözümlenmesi ve yerleşmeye dair üretilen yazılı/görsel kaynakların sistematik değerlendirmesini de içermektedir. Hem üst ölçek ve alt ölçeği hem de bugünü ve geçmişi birarada analiz etmeye imkân sağlayan bir yerleşme tarihi analizi yöntemiyle bugünün kenti geçmişin kentiyle eş zamanlı incelendiğinde, kentin bugününü analiz etmenin yanısıra günümüzde kentte sonuç olarak görülen somut olguların geçmişteki kaynaklarını anlama fırsatı bulunabilir.

Bu bakış açısıyla yapılan yerleşme tarihi analizinin temel araçları; yerleşme tarihi analizi bileşenleri incelemesi, görsel malzemenin incelenmesine ilişkin geliştirilen bakış açısı ve bu iki çalışmanın ilişkilendirilerek yorumlanmasıdır. Antakya kenti ve çalışmanın odaklanacağı tarih aralığına dair haritaların koordinatlanması ve incelenmesi, incelendikten sonra ortak kırılma noktaları üzerinden yerleşme tarihi analizi bileşenleriyle ilişkilendirilerek yorumlanması, yerleşme tarihi araştırmasının sonuç ürününü oluşturur. Bu yöntemin uygulanması için öncelikle gerekçeleriyle kavranabilir bir tarih aralığı, ölçek ve yöntemsel öncelik belirlenmesi gereklidir.

4.2.1.1. Çalışmanın ölçeği

Bu yöntemle Antakya'nın incelendiği çalışmada Antakya kentinin bölgesellik ve kentsel morfolojiye ilişkin incelemeler bağlamında ele alınabilmesi için, üç farklı ölçekte veri analizine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ölçekler aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

Antakya'nın yakın çevresel ilişkilerinin izlenmesine olanak sağlayan ve günümüzün Hatay ilinin sınırlarının çevresini de ele alacak şekilde belirlenmiş "üst ölçek": Üst ölçekte belirlenen sınırlamanın gerekçeleri; Antakya'nın içinde olduğu sosyo-ekonomik ilişki ve akışlar coğrafyasının, Batı Akdeniz'le doğrudan ilişkilenmemesi, idari bütünlük açısından Akdeniz'in doğu kesimi, topoğrafik açıdan Suriye yerleşmeleri ile ilişki içinde olması, doğuda yer alan ticaret yollarının bağlantısını sağlayan bir konuma karşılık gelmesidir. Çalışmanın üst ölçeğine ilişkin kısım eski İpek Yolu ve diğer ticaret yollarının izleri, Süveyş Kanalı, Bağdat ve Hicaz demiryolu bağlantıları, İskenderun ve Süveydiye limanları, bölgede yer alan havalimanları gibi alanların sürekliliği ve süreksizliği ile desteklenir. Bu ölçekteki analizler büyük ölçüde tarihsel coğrafya bileşenleriyle yapılmaktadır. Bu ölçek, Antakya'nın ticari ve sosyo-

kültürel akışları ve bağlantılarının uzun yıllardır farklı düzeylerde sürdüğü ve Hatay coğrafyası olarak da ifade edilebilecek Halep-Antakya-İskenderun-Süveydiye bölgesini kapsamaktadır. Topoğrafik açıdan iki derin sırt arasında kalan alanı içine alan bu bütünleşik sisteme ilişkin analizlerin çerçevesi yalnızca ulaşım bağlantıları, su sistemi, yerleşme kademelenmesi ve topoğrafyanın belirleyici verileri üzerinden kurulmuştur. Üst ölçek, bu dörtlü sistem arasındaki ilişkinin, başka bir deyişle bu yerleşmeler arasındaki liman-ticaret ilişkisinin, ne zaman kurulduğuna ve dönemsel değişimlerine, ne zaman ve hangi dinamiklere bağlı olarak artıp azaldığının analiz edildiği ölçektir. Bu değişimi tanımlayan kırılma noktalarının büyük ve bölgesel ulaşım yatırımlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir.

Antakya kent makroformunun değişiminin, kentin dönemler içinde değişen/sabit kalan değişme yön ve eğilimlerinin tespit edildiği "ara ölçek": Tarihsel haritalar ve güncel hava fotoğrafı üzerinden yapılan makroform değerlendirmesini içermekte, üst ölçekli ve alt ölçekli fizik mekân çalışmaları arasında bir ara ölçeği oluşturmaktadır.

Antakya kent dokusunun detaylı kentsel morfoloji analizinin yapıldığı, kent dokusunun; yapılar, parseller, yapı adaları, sokak ve meydanlar ölçeğinde ele alınmasına olanak sağlayan "alt ölçek": Kentsel morfoloji çalışmasına konu olan alt ölçek Antakya yerleşmesini oluşturan alan sınırları içinde, yerleşme tarihi analizi bileşenlerinin açıklanması için gereksinim duyulan alanları ve bu yaklaşımla belirlenen yapı adası-açık alan sistemlerinin incelenmesini içermektedir. Bu ölçeğe ilişkin çalışmada, harita ve hava fotoğrafları üzerinden yapılan çizimler, mekânsal değerlendirmeler ile yerleşme tarihi analizi bileşenleri birarada uygulanmaktadır.

Çalışmada tüm bu fizik mekâna endeksli ölçekler hiyerarşisinin dışında, yöntemin gerekçeleri ve bileşenleri ile anlatıldığı kısımda açıklanan "teritoryal" ilişkileri gösteren -mekânsal referanslı- şemalara yer verilmiştir. Doğrudan bir ölçeğe karşılık gelmeyen bu şematik ifadelerde, ağırlıklı olarak iktisadi ve sosyo-kültürel ilişkilere ilişkin temalar esas alınmıştır.

Braudel'in "her tarihsel çalışma geçmiş zamanı bölümlere ayırır, onun kronolojik gerçekleri arasından, az veya çok bilinçli tercih ve önceliklere göre seçim yapar" ifadesi, çalışmanın dönemini belirlemede yere, konuya ve araştırmacının bakış açısına özgü olma konularına vurgu yapmaktadır (Braudel, 1996, 54). Yerin "kendine özgü"lüğü, özellikle bu çalışmanın konusu olarak seçilmiş Antakya gibi pek çok tarihi,

sosyal, kültürel, ekonomik ve fiziksel katmanı içinde barındıran yerleşmeler konu olduğunda, nitelikli bir tercihi gerekli kılmaktadır.

Antakya yerleşmesi ve çevresinin 19. yüzyıldan günümüze kadar geçirdiği tarihsel dönem, yukarıda detayları anlatılan yerleşme tarihi analizi yöntemiyle fiziksel, sosyal, ekonomik, kültürel ve coğrafi durumu üzerinden incelenmektedir. Haritaların detaylı biçimde incelenmesiyle desteklenen bu çalışmada belirtilen coğrafi bölgenin ulaşım sistemi, doğal fiziki unsurları ve yerleşme kademelenmesine ilişkin tespitler yapılmaktadır. Bu kısımda üç farklı şemaya yer verilerek çalışmada benimsenen yöntem, yer ve zaman ilişkisi açıklamıştır.

4.2.1.2. Çalışmanın dönemi

Antakya'nın yerleşme tarihi analizinin hem yerleşmenin kuruluşundan günümüze kadar olan dönem hem de 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönem için farklı detay düzeylerinde yapılmasının hedeflendiği bu çalışma kapsamında fiziksel, sosyal, kültürel ve iktisadi içeriklerde tarihsel verilerin ilişkilendirilmesi ve sistematik bir biçimde ele alınması için kullanılan kırılma noktalarının belirlenmesi, yerleşme tarihi analizinin yapılması açısından önemli görülen bir aşamadır. Bu çalışmayla bir yerleşme tarihi analizi hedeflendiği düşünüldüğünde; Antakya'nın yerleşme tarihinin analiz edilebilmesi için gerekli olan dönem aralıklarının belirlenmesinde ölçeklerarası bir bakış açısı tercih edilmiştir.

Dönem aralıkları için alt başlıklar,

- Akdeniz ölçeği (oluşumundan günümüze)
- Yönetim yapısının değişimi / T.C. ölçeği (Osmanlı döneminden itibaren)
- Antakya ölçeği (kuruluşundan günümüze)
- Bölgesel ve yerel dinamikler (Osmanlı dönemi, 19. yüzyıldan itibaren)
- Mekânsal değişim verileri (1929'dan itibaren)

olarak belirlenmiş; bu başlıklar altında bir zaman çizelgesi oluşturacak şekilde işlenen kırılma noktaları değerlendirilerek Antakya için bir kırılma noktaları özet çizelgesi hazırlanmış ve çalışmaya bu çerçevede devam edilmiştir.

Akdeniz ölçeğindeki tarihsel dönemlerin belirlenmesinde İlhan Tekeli'nin öne sürdüğü kırılma noktaları esas alınmıştır (Tekeli, 2018). Antakya ölçeğindeki dönem aralıklarından önce bölgesel ölçekten kent ölçeğine geçiş aşamasında tezde önerilen

yöntemin sınandığı Osmanlı dönemi/19. yüzyıldan günümüze Antakya kentinin tarihsel gelişim sürecinde belirleyici ve bu sürecin anlaşılmasında faydalı olduğu düşünülen, Osmanlı döneminden günümüze kadar kentlerin fizik mekânına ilişkin değişiminde etkili olan kentleşme sürecine ilişkin yasal gelişmeler ele alınmıştır. Antakya'ya ilişkin detaylı incelemesi yapılan yayınlarda[24] Antakya'nın tarihsel dönemlendirmesine ilişkin farklı ele alışların incelenmesi sonucunda, bu çalışmalarda ağırlıklı olarak kullanılan dönem aralıkları -büyük ölçüde yönetim değişimi zamanları üzerinden- belirlenmiştir. Bölgesel ve yerel dinamiklerin Antakya'nın yerleşme tarihine etki etme düzeyinin de kentsel gelişmenin anlaşılması için önemli olduğu düşünüldüğünden, Antakya'nın bölgeselliğine dair yapılan tarihsel okumalarda erişilen ve tarihsel gelişimi etkileme potansiyeli taşıyan kırılma noktaları da -19. yüzyıldan itibaren günümüze kadar olan süreç için- tabloya işlenmiştir.

Çalışmanın önerdiği yöntemin temel iki bileşeninden biri olan yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunun ön hazırlığı niteliğindeki tarihsel veri dökümü tablosunun doldurulmasında, Antakya'ya ilişkin referans kaynakların ağırlıklı olarak öngördüğü ve metinlerini oluşturduğu başlıkların ortaklaştığı dönem aralıkları esas alınarak, tablodaki veriler referansları ile bu dönem aralıklarına göre gruplanarak işlenmiştir.

- Selevkos dönemi, M.Ö. 300-M.Ö. 64
- Roma dönemi, M.Ö. 64- M.S. 395
- Bizans dönemi, 395-638
- Arap dönemi, 638-968
- II. Bizans Dönemi, 968-1084
- Selçuklu dönemi, 1084-1098
- Haçlılar dönemi, 1098-1268
- Memlûkler dönemi, 1268-1516
- Osmanlı dönemi, 1516-1918
- Fransız Mandası dönemi, 1918-1938
- Hatay'ın T.C.'ye katılması, 1938-1939
- T.C. dönemi, 1939 - günümüz

[24] 4.1. Antakya'nın Görsel ve Yazılı Literatürü'nün Değerlendirilmesi başlığında ele alınan kaynaklar, dönemlerin belirlenmesi için detaylı biçimde incelenmiştir.

Yukarıda ifade edilen başlıklar altında bir zaman çizelgesi oluşturacak şekilde işlenen dönem aralıkları değerlendirilerek Antakya için hazırlanan dönem aralıkları özet çizelgesi, Antakya yerel kaynakçasındaki referans yayınlar üzerinden edinilen verilerle doldurularak, yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunun ön hazırlığı tamamlanmıştır (Şekil 4-7).

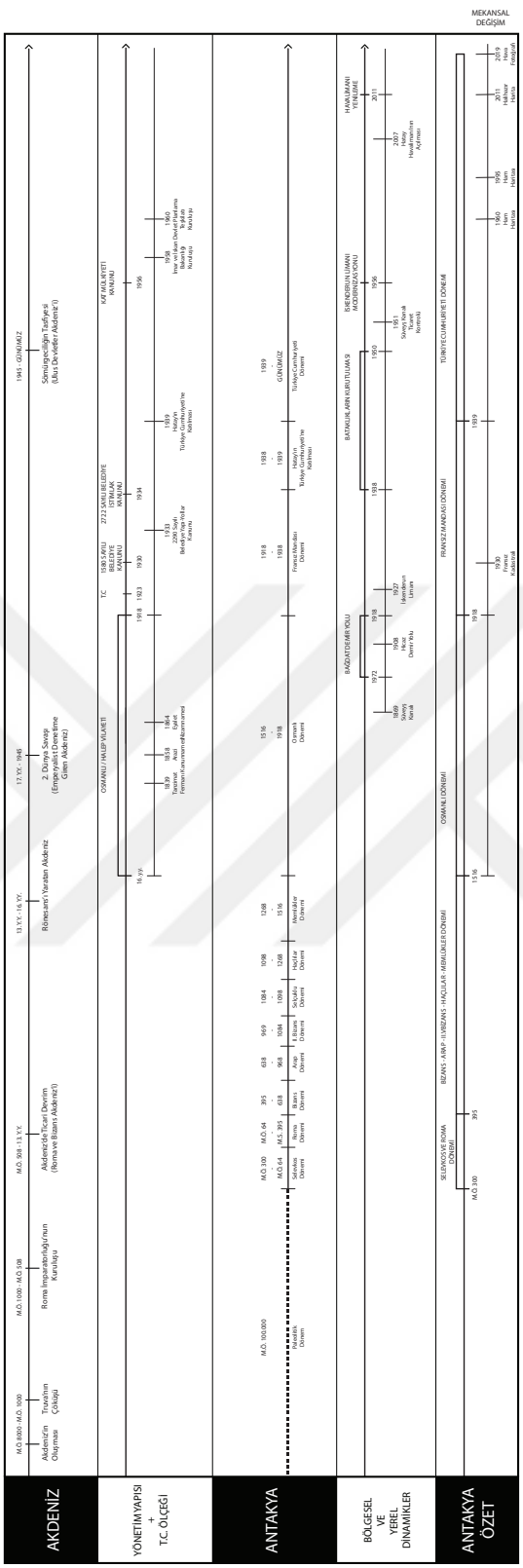

Şekil 4-7. Çalışmanın döneminin belirlenmesi

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Ek 4'de A3 boyutunda sunulmuştur.

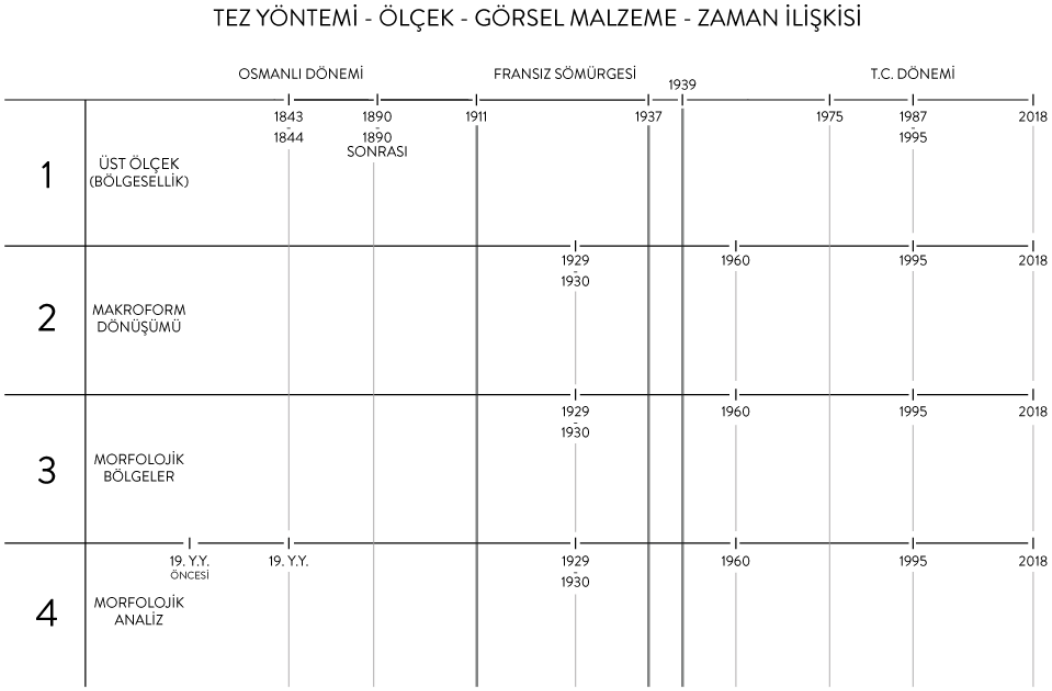

Şekil 4-8. Çalışmanın ölçek - görsel malzeme ilişkisi

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

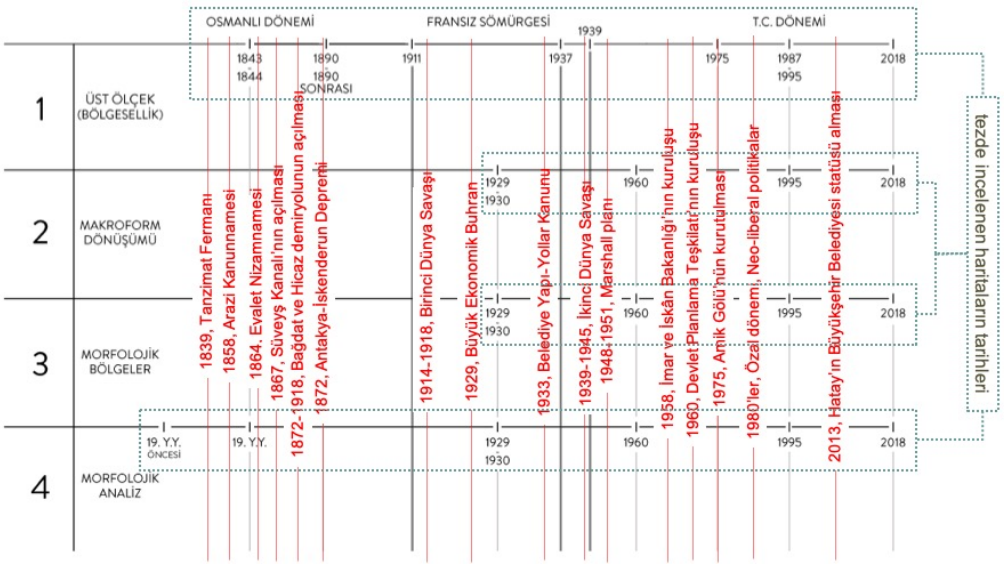

Şekil 4-9. Ölçek - görsel malzeme - siyasi arka plan ilişkisi

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Çalışma kapsamında yapılan üst ölçek (bölgesellik), makroformun dönüşümü, morfolojik bölgeleri temsil eden rota çalışması ve bu rota üzerinden yapılan morfolojik analize ilişkin görsel malzeme ve zamansal dağılım arasındaki ilişkiyi gösterir çizelge yukarıda sunulmaktadır. Bu zaman aralıklarının belirlenmesinde, erişilen görsel malzeme içinde mekânsal değişimi farklı ölçekler üzerinden eşzamanlı olarak okumak için olanak sağlayan harita ve hava fotoğraflarının yapılma tarihleri esas alınmıştır

(Şekil 4-8). Şekil 4-9'de ise önceki çizelgede yer alan görsel malzeme - ölçek ilişkisine aynı tarihsel dönemlerin siyasi arka planı ve yasal gelişmelerine ilişkin veriler ilave edilmiş ve tezde üzerinde çalışılan farklı ölçeklerdeki haritaların bu katmanla ilişkileri incelenmiştir.

4.2.2 Yöntemin uygulanması

Çalışma kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi yönteminin Antakya'ya uygulanması, yerleşme tarihi analizi bileşenleri veri dökümü tablosunun işlenmesi, yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunun işlenmesi, harita ve şemaların üretilmesini kapsamaktadır.

4.2.2.1. Antakya'nın tarihsel ve güncel haritalarının yerleşme tarihi analizi için değerlendirilmesi

Yerleşme tarihi analizi içinde farklı ölçek, tarih ve nitelikteki haritalar Antakya'nın yerleşme tarihinin incelenmesi için değerlendirilmiştir. Bu tez kapsamında erişilen haritalar üzerinde yapılan harita incelemesi dört parçadan oluşmaktadır:

1. Teritoryal ilişkileri gösteren haritalar, herhangi bir görsel malzemenin mevcut olmadığı fakat yazılı veriler üzerinden tematik olarak hazırlanan üst ölçekli ulaşım ağları, demiryolu sisteminin bütünselliği, tarihi ticaret yolları/ilişkileri, ticaret yapılan yerleşmeler (hammadde, ürün, üretim biçimi, pazar, …), limanlar ve su yollarının ulaştığı noktalar, yönetimsel ilişkiler/bölgeselliğin dönüşümünü içeren haritalardan oluşmaktadır. Bu haritalar da yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunun ilgili kısımlarına yerleştirilmiştir.

2. Akdeniz/Doğu Akdeniz/Hatay ölçeğindeki haritaların (İskenderun-Antakya-Samandağ üçgenini içerecek şekilde belirlenen kadraj üzerinden) çakıştırılması ile yapılan ve ulaşım altyapısı, doğal fiziki unsurlar (topoğrafya ve su kaynakları), makroform/yerleşme kademelenmesini içeren ve değişim/dönüşümün izlenmesini amaçlayan (coğrafi) üst ölçekli incelemede; Antakya'nın bölgesel konumu üzerinden yapılan harita ve plan araştırmasıyla erişilen haritalar ve güncel hava fotoğrafı kullanılmaktadır. Bu haritaların büyük bir bölümünde görsel verinin tarihine erişmek mümkün olmuşsa da, bazı haritalarda yalnızca haritaların yapıldığı dönem aralığı - haritada işlenmiş olan verilerin tarihsel bulgularla karşılaştırılması üzerinden- tespit edilebilmiştir. Bu üst ölçekli haritaların işlenmemiş hâli ve harita üzerinde yapılan

işaretlemelerle haritaların bir bütün oluşturduğu işlenmiş haritalar, tezin ilgili kısmında yer almaktadır.

Burada ifade edilen incelemenin yerleşme tarihi analizi bileşenleriyle ilişkili olarak anlamlı bir analiz oluşturabilmesi için; yalnızca ulaşım altyapısı, doğal fiziki unsurlar ve makroform/yerleşme kademelenmesi (yerleşme lekesi/makroform, yerleşme adı/puntosu, madde iminin büyüklüğü, merkez yerleşmelerin nüfus büyüklüğü, kır-kent ilişkisi/eklemlenmesi) katmanları üzerinden hazırlanan şematik haritalar yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunun tematik ve tarihsel açıdan ilgili kısımlarına yerleştirilmiştir.

3. Tez kapsamında tanımlanan yerleşme tarihi analizi yönteminin kentsel morfoloji analizinden kaynağını alan bileşenleri ve inceleme katmanlarıyla Antakya (merkez) yerleşmesinin tarihsel haritalar üzerinden incelendiği kent makroformu analizi. Bu analiz genel olarak 1929-1930 tarihli Fransız kadastral haritaları, 1956-1960 ve 1995 tarihli Harita Genel Müdürlüğü haritaları, 2018 tarihli Antakya uydu fotoğrafı üzerinden makroform ve ulaşım sistemi değişiminin değerlendirilmesini içermektedir.

4. Antakya kenti ölçeğinde detaylı kentsel morfoloji çalışmasının yapıldığı ölçekte kent dokusu, halihazır harita, güncel hava fotoğrafı, 1929-1930 tarihli Fransız kadastral haritaları, topoğrafya haritası, yapı adalarının üç boyutlu çizimleri, alanda çekilen fotoğraflar üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda Antakya'nın tarihsel gelişim öyküsünün fiziksel mekânla birarada ele alınması amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın yapılabilmesi için öncelikle yerleşme tarihi analizi için gerekli haritalara erişilmesi, haritaların ölçeklerinin ve kadrajlarının belirlenmesine gereksinim duyulmuştur. Üst ölçekli ve alt ölçekli yerleşme tarihi analizinin eşzamanlı olarak yapılabilmesi için; Akdeniz, Doğu Akdeniz, Hatay ve Antakya ölçeğinde güncel ve tarihsel haritalara erişilmesi gerektiği tespit edilmektedir. Yerleşme tarihi analizinin temel zorluklarından birini oluşturan haritalara erişim için öncelikle haritaların online kartografya veritabanlarında, kütüphane ve arşivlerde araştırılması gerekmektedir. İlk aşamada belirlenen farklı ölçekler için üretilmiş haritalara erişilmesi için öncelikle tarihsel haritaların yüklendiği veri tabanları olan aşağıdaki internet siteleri üzerinden bir tarama gerçekleştirilmiştir:

-www.oldmapsonline.com

-http://gallica.bnf.fr/

-http://www.ifea-istanbul.net/index.php/fr/services/atelier-de-cartographie

-https://www.dainst.org/tr/dai/

-http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php

-https://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-main.pl

-https://www.saltresearch.org/

-https://www.bibliopera.org

-https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/nonbookmaterials/catalog/list

Erişilen haritalar için ilgili kurumlara başvuru yapılarak, haritaların taratılmış yüksek çözünürlüklü- versiyonları tedarik edilmiştir. Bu aşamada T.B.M.M, Milli Kütüphane, Salt Online, İFEA (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü) ve online erişim seçeneği bulunmayan yerel kurum ve kişiler (Hatay Büyükşehir Belediyesi, Hatay Cemil Meriç Halk Kütüphanesi, Antakya'da faaliyet gösteren harita mühendisliği ofisleri), başvuru yapılarak haritaların edinildiği kurumlar olmuştur.

Tez kapsamında erişilen tarihsel ve güncel haritaların karşılaştırmalı tarihsel inceleme yapılabilmesi için uygun görsel malzeme haline getirilmesi, çalışmanın analitik düzeyde gerçekleştirilebilmesi için önem taşıyan bir aşamadır. Bu aşamada, herbiri farklı tarihlerde, farklı projeksiyon ve ölçeklerle, farklı kişi ve kurumlar tarafından, farklı amaçlarla çizilmiş olan haritaların aynı perspektifle değerlendirilebilir görsel veri haline getirilmesi hedeflenmiştir. Haritaların değerlendirilmesi hedefiyle yapılan çalışmada öncelikle haritalar; Akdeniz/DoğuAkdeniz/Hatay ve Antakya haritaları olmak üzere iki ana grupta tasnif edilmiştir. Akdeniz haritaları kendi içinde tarihsel olarak farklı dönemlere ait olma durumlarına göre gruplanmış ve tez çalışmasının üst ölçekli görsel verisini oluşturmak üzere belirlenen kadraja göre yeniden biçimlendirilmiştir. Bu işlemden sonra üst ölçekli haritalar içinde tez kapsamında detaylı analiz çalışmasının yapıldığı döneme dair haritalar içinde bir "çözünürlük" incelemesi yapılarak, verilerin net bir şekilde okunduğu haritalar, tez içinde değerlendirilecek haritalar olarak belirlenmiştir. Eşzamanlı olarak Antakya haritaları ve hava fotoğrafları kendi içinde Antakya kent makroformu ölçeğindeki haritalar ve Antakya kent dokusunu gösterir haritalar olmak üzere gruplanmıştır. Antakya kent makroformu ölçeğinde veri sağlayan haritaların oluşturulması için, her dönem haritası

Antakya kent makroformunu gösterir şekilde kendi içinde birleştirilmiş, projeksiyon farklılığının giderilmesi için GoogleEarth programı üzerinden alınan parçalı hava fotoğrafı malzemesinin birleştirilmesiyle oluşturulan üst ölçekli Hatay ve çevresini gösterir hava fotoğrafıyla uyumlu bir şekilde üstüste çakıştırılması gerçekleştirilmiştir. Antakya kent dokusuna ilişkin parçalı haritalar (2011 tarihli güncel halihazır harita, 1929-1939 tarihli Fransız Kadastral Haritaları, 2019 tarihli güncel kadastral harita) ise kendi içinde birleştirilerek her dönem için net bir görsel veri haline getirilmiştir. Devamında Antakya kentinin mevcut yerleşme lekesi ve çevresini içeren bir GoogleEarth programından alınan parçalı malzeme ile bir hava fotoğrafı hazırlanarak, erişilen haritalar ile uyumlu bir şekilde üstüste çakıştırılması gerçekleştirilmiştir.

Haritaların yerleşmenin tarihsel gelişiminin karşılaştırmalı olarak incelenmesi için uygun malzeme hâline getirilmesinin ardından, Antakya'nın içinde yer aldığı bölgeselliğin dönüşümün incelenebilmesi için üst ölçekli (Akdeniz/Doğu Akdeniz /Hatay ölçeğindeki) haritalar yeniden çizilmiştir. Bu aşamada, bütün tarihsel haritalarda aynı verinin farklı bir teknikle ve değişken bir lokasyon seçimiyle ifade edilmiş olmasının, haritaların karşılaştırılabilir bir görsel malzeme oluşturmasına engel olması temel belirleyici olmuştur. Bu nedenle çizim aşamasında tüm haritaların güncel hava fotoğrafı ile çakıştırılması, verilerin karşılaştırılabilir hâle gelmesi için bir teknik olarak tercih edilmiştir. Bu aşamada yapılan tüm harita yeniden çizim işlemlerinde; tarihsel haritanın verileri esas alınarak, güncel hava fotoğrafı üzerindeki "doğru" lokasyonları ile yeniden çizilmiştir. Bu çizimde kullanılan unsurlar, yukarıdaki "yöntem bileşenleri" (3.1. no'lu) kısmında açıklandığı üzere topoğrafya verileri, su varlığı, ulaşım dokusu ve yerleşme (merkezlerinin) kademelenmesi olarak belirlenmiştir. Harita çizimlerine dahil edilen katmanlar; süreklilik ve süreksizliklerin takip edilmesine olanak sağlamak üzere şu şekilde belirlenmiştir:

- Topoğrafya verileri: Tepeler ve sırtlar değişmeyen topoğrafya verileri olarak çalışmaya dahil edilmiştir.

- Su varlığı: Amik Gölü ve çevresindeki bataklık alanı, diğer küçük göller, Asi Nehri ve tüm kolları, sahil şeridi; tüm tarihsel haritaların verileri esas alınarak hava fotoğrafında görülen doğru lokasyonları üzerine işlenmiştir.

- Ulaşım dokusu: Karayolu ulaşımının kademelenmesi ve Asi Nehri'nin üstünde kurulan köprüler, demiryolu sistemi, limanlar (İskenderun ve Süveydiye Limanı), tarihsel haritada gösterilen kademelenme/enkesitlerine göre işlenmiştir.

- Yerleşme kademelenmesi: Antakya ve çevresindeki yerleşmelerin tarihsel süreç içinde -birbirine göre- değişen hiyerarşik durumu; yerleşme sembolleri, yerleşme adları (yazı tipi ve büyüklüğü) üzerinden, tarihsel haritada kullanılan dönemsel orijinal yerleşme adları ile, hava fotoğrafındaki doğru lokasyonlarına yerleştirilmiştir.

Burada tüm verilerin tarihsel haritadan alınması, coğrafi referansların ise güncel hava fotoğrafı üzerinden alınması şeklinde teknik bir kabul yapılmıştır. Bölgeselliğin dönüşümünün su varlığı, ulaşım sistemi ve yerleşme kademelenmesi üzerinden değerlendirildiği üst ölçekli harita incelemesinin ardından, kent ölçeğinde öncelikle Antakya kent makroformu haritaları hazırlanmıştır. Üst ölçekli haritalar ile Antakya kent dokusuna ilişkin veri sağlayan haritaların ilişkilendirilmesi sürecinde bir ara ölçek olan kent formu ölçeğinde kullanılan haritalar; 1929-1930 tarihli Fransız Kadastral haritası, 1956-1960 tarihli Harita Genel Müdürlüğü (HGM) haritası, 1995 tarihli HGM haritası ve 2018 tarihli güncel hava fotoğrafı olarak belirlenmiştir. Bu haritaların tümünde yalnızca yerleşme lekesinin yayılma sınırları çizilerek, Antakya'nın dönemsel nüfus verileriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Kent makroformuna ilişkin incelemenin tamamlanmasının ardından sıra, Antakya kent dokusuna ilişkin haritaların değerlendirilmesine gelmiştir. Antakya kent dokusu içinde kentsel morfoloji yönteminin uygulanabilmesi için gerekli kent dokusu örneklerinin yapısal özellikleri ile ölçektir. Bu çalışmanın yapılabilmesi için öncelikle yerleşmedeki doku değişiminin anlaşılabilmesi için tarihsel verilerle ilişkilendirmeye uygun olan/birbirinden farklılaşan morfolojik gelişme bölgelerini doğu-batı yönünde kent bütününde kesen bir inceleme rotası belirlenmiştir. Ardından seçilen bölgelerin her birinde için bir meydan/açık alan/toplanma alanı ve tamamen yapılaşmış (konut, ticaret ve hizmet alanı ile konut fonksiyonundan ticaret/hizmet fonksiyonuna dönüşen alanları içerecek şekilde) bir yapı adası ile toplanma alanından cephe alan yapılar belirlenmiştir. Dokunun yapısal değişiminin değerlendirilebilmesi için halihazır harita üzerinde, belirlenmiş tüm bölgelerin üç boyutlu çizimleri, doku değişiminin değerlendirilmesi için gerçekleştirilmiştir. Tüm seçili doku örnekleri için kent dokusundaki değişimin açık alanlar ve yapılaşmış alanlar üzerinden fizik mekândaki

değişimin iki boyutlu ve üç boyutlu olarak değerlendirilebilmesi için aşağıdaki malzeme aynı ölçekte hazırlanmıştır:

- Fransız kadastral haritası (1929-1930)

- halihazır harita (2011)

- hava fotoğrafı (2018)

- hacim ve taban alanı kullanım oranını gösteren üç boyutlu anlatım (2011 tarihli halihazır harita üzerinden)

- yapı yoğunluğunu gösteren dolu-boş analizi

- yapılı çevre ve açık alanların çizilmesi.

Bu çalışma kapsamında seçilen her bölge için yapılan analiz, alanda 2019 yılının Nisan ayında Antakya'da çekilen fotoğraflar ile desteklenmiştir. Bu inceleme kapsamında son olarak, seçilen açık ve kapalı sistemler ve buna bağlanan yapı adalarını içeren rota, tarihsel yazılı ve sayısal verileriyle ilişkilendirilerek bir tarihsel süreç okuması yapılmıştır.

Çalışma kapsamında Antakya'nın yerleşme tarihine ilişkin veriler üzerinden üretilen diğer bir görsel malzeme ise teritoryal ilişkileri gösterir şemaların hazırlanmasını kapsamaktadır. Yerleşme tarihi analizinde üst ölçek - alt ölçek ilişkisinin kurulmasında önemli ve belirleyici olan teritoryal ilişkilerin mekânsallaştırılması / mekânsal olarak ifade edilmesi için tematik şemalar hazırlanmıştır. Bu şemalarda üst ölçekli ulaşım bağlantıları, demiryolu sisteminin bütünselliği, tarihi ticaret yolları/ilişkileri, ticaret yapılan yerleşmeler (hammadde, ürün, üretim biçimi, pazar, …), limanlar ve su yollarının ulaştığı noktalar, yönetimsel ilişkiler/bölgeselliğin dönüşümünü; yazılı veriler üzerinden işaretlenmiştir.

Son adımda ilişkisel incelemenin yapıldığı yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu ile hazırlanan görsel malzeme birarada değerlendirilerek, çalışmanın yöntemsel sonuçları ve Antakya tarihine ilişkin çıkarımlar tartışılmıştır.

Antakya'nın yerleşme tarihinin bütüncül değerlendirilmesine ek olarak, Antakya ve çevresine ilişkin bütünsel tarih anlatısını durağan ve salt kronolojik bir yapıdan çıkarıp zamansal açıdan görece esnek ve ağırlıklı olarak olgular üzerinden ölçekler ve temalar/bileşenler arası geçişe imkân veren bir yapıda ele alınmaktadır. Bunun

sağlanmasında, yerleşme tarihi analizi bileşenleri ile alana ilişkin eski haritaların ilişkili okunması belirleyicidir.

Teritoryal şemalar

Antakya kentini ilgilendiren özellikle iktisadi akışlara ilişkin verilerin kaynağını oluşturduğu teritoryal şema örnekleri dönemleri ile aşağıda yer almaktadır (Şekil 4-10 - 4-24). Bu şemaların verilerin ilişkiseliklerine göre dizildiği şema ile beraber çalışması öngörülmektedir.

Şekil 4-10. Teritoryal şema 1: Osmanlı dönemi [Çizelge 4.1.'de T1]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Osmanlı dönemine ilişkin ilk teritoryal ilişki şeması, Antakya'nın Halep ve Akdeniz arasındaki ticaret akışı içindeki konumunu, İskenderun Limanı'nın bu sistem içindeki rolünü ve her üç kentin ticaret ilişkilerine ilişkin niteliğini açıklamaktadır.

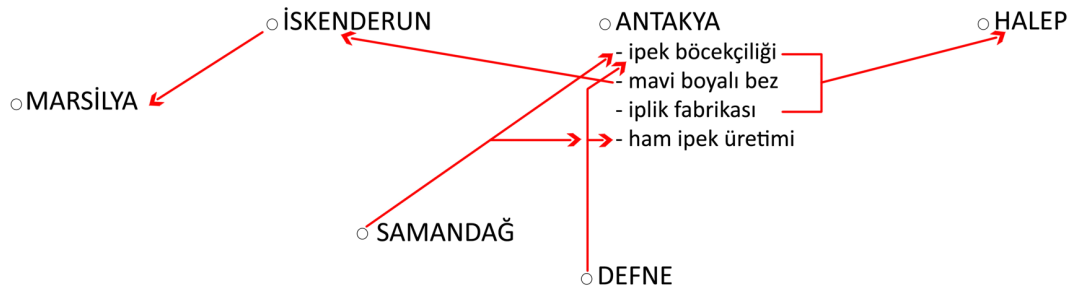

Şekil 4-11. Teritoryal şema 2: Osmanlı dönemi [Çizelge 4.1.'de T2]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Osmanlı dönemine ilişkin ikinci teritoryal ilişki şeması ise, Antakya'nın hakim ticari üretim malzemelerinin çeperinden Antakya'ya gelişini ve Halep kent ile İskenderun üzerinden Marsilya'ya gidişini ifade etmektedir.

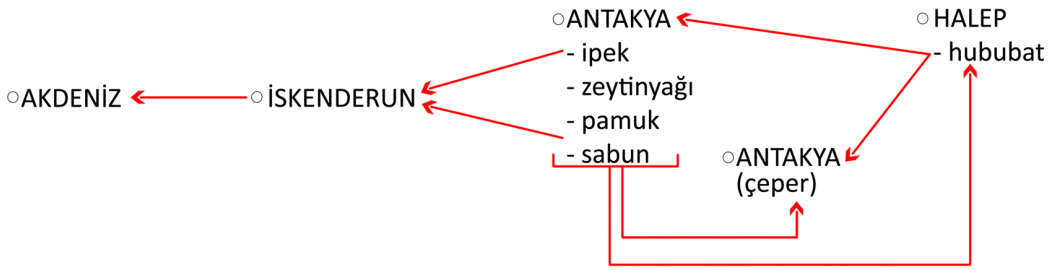

Şekil 4-12. Teritoryal şema 3: 1895-1896 yılları [Çizelge 4.1.'de T3]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Üçüncü teritoryal şemada Antakya ile Antakya'nın çeperi ve Antakya ile Halep kenti arasındaki tarımsal ve endüstriyel üretim malzemelerin akışı ile Antakya'nın temel üretim malzemeleri olan ipek ve sabunun İskenderun üzerinden Akdeniz'e ihracı ifade edilmektedir.

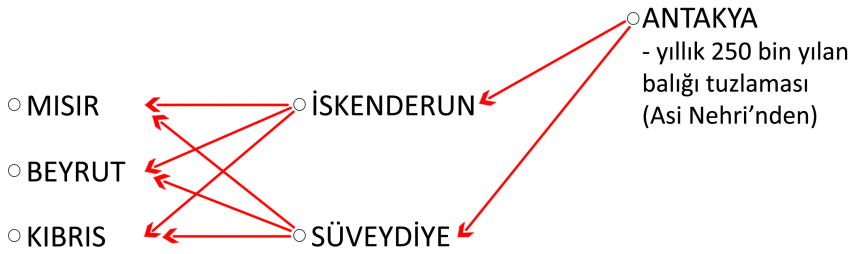

Şekil 4-13. Teritoryal şema 4: 1895-1896 [Çizelge 4.1.'de T4]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Dördüncü teritoryal şemada Antakya'da Asi Nehri'nden elde edilen yüksek miktardaki yılan balığı tuzlamasının İskenderun ve Süveydiye limanları üzerinden Mısır, Beyrut ve Kıbrıs'a gönderilmesi açıklanmaktadır.

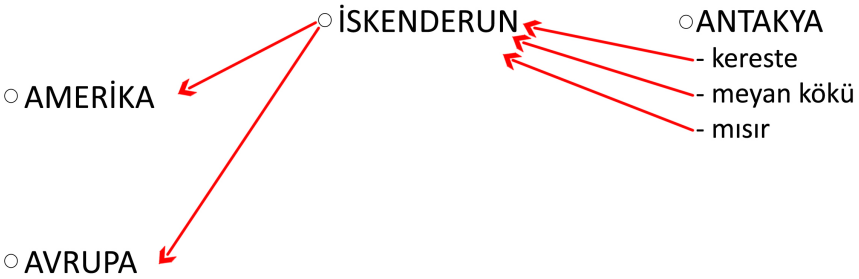

Şekil 4-14. Teritoryal şema 5: 1906-1913 [Çizelge 4.1.'de T5]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Beşinci teritoryal şema ise Antakya'dan kereste, meyan kökü ve mısırın İskenderun Limanı üzerinden Amerika ve Avrupa'ya taşınmasını ifade etmektedir.

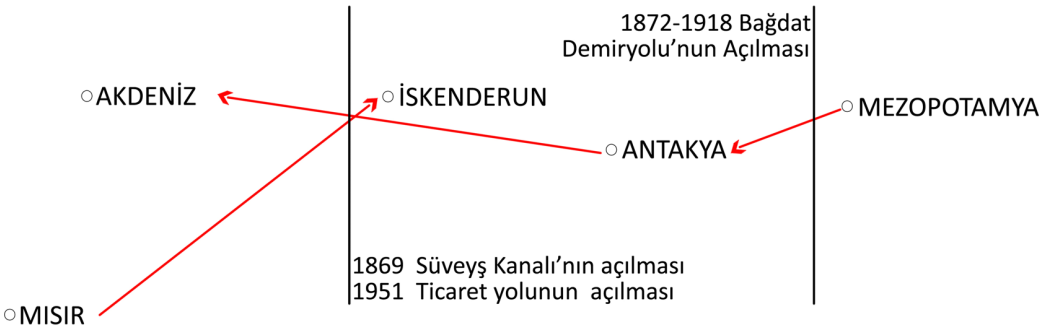

Şekil 4-15. Teritoryal şema 6: 19. yy sonu - 20. yy başı [Çizelge 4.1.'de T6]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Teritoryal şemaların diğeri ise 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında; 1872-1918 yılları arasında Bağdat Demiryolu'nun açılması ve Antakya'nın bu aksın üzerinde yer almaması ile Antakya'nın Mezopotamya ve Akdeniz arasındaki bağlantı noktası özelliğini yitirdiği; 1869 yılında açılan Süveyş Kanalı ve 1951 yılında kanalın dahil olduğu bir ticaret yolunun açılması ile de Antakya'nın İskenderun üzerinden Akdeniz ve Mısır ile bağlantısının kesildiği ifade edilmektedir.

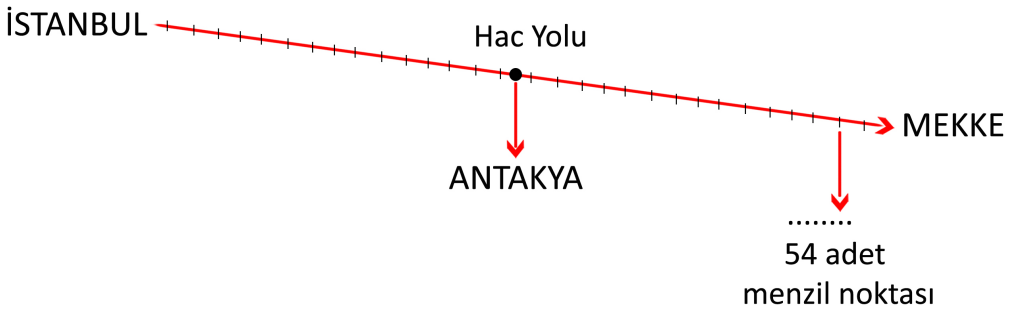

Şekil 4-16. Teritoryal şema 7: Osmanlı döneminde hac yolu [Çizelge 4.1.'de T7]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Osmanlı döneminde İstanbul ve Mekke arasındaki hac yolu üzerindeki menzil noktalarını gösterir şemaya göre Antakya, bu yol üzerindeki 54 menzil noktasından birini oluşturmaktadır.

15.-16. yüzyılda Antakya'nın toptan ticaret ilişkilerini gösteren şemaya göre Antakya, hem Halep başta olmak üzere Suriye kentleri ve İran ile karayoluyla, hem de İskenderun üzerinden Akdeniz'le toptan ticaret ilişkisi içindedir.

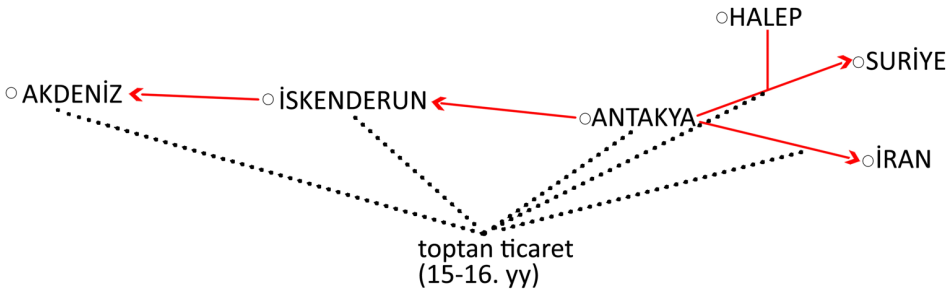

Şekil 4-17. Teritoryal şema 8: 15.-16. yüzyıl [Çizelge 4.1.'de T8]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Antakya kenti 1872 yılı verilerine göre Halep kentine ipek ipliği ihraç ederken, Halep'ten de arpa ithal etmektedir. Bu dönemde Antakya kentinin çevresindeki yerleşmelerden zeytin ve ipek kozası alınmaktadır. 1890 yılına ilişkin verilerde, Antakya'nın Amerika'ya sakız yapımı için meyan kökü ihraç ettiği belirtilmektedir.

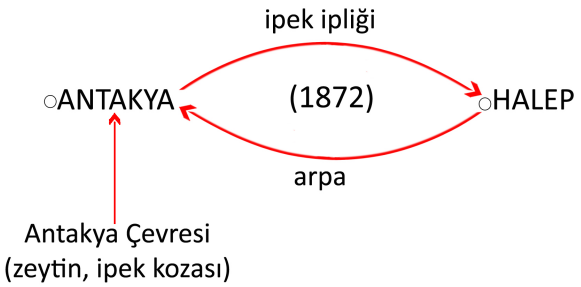

Şekil 4-18. Teritoryal şema 9: 1872 yılında Halep-Antakya ticareti [Çizelge 4.1.'de T9]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

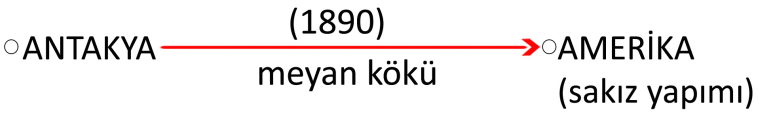

Şekil 4-19. Teritoryal şema 10: 1890 yılında Antakya-amerika ticareti [Çizelge 4.1.'de T10]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Antakya'nın 1892 yılındaki tahıl ticareti, Avrupa ülkeleri ile Biladsariye adı verilen on ülkeyle yapılmaktadır.

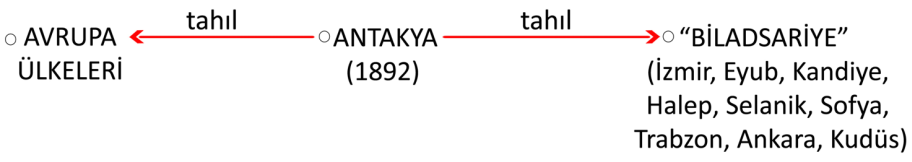

Şekil 4-20. Teritoryal şema 11: 1892 yılında Antakya'nın tahıl ticareti [Çizelge 4.1.'de T11]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

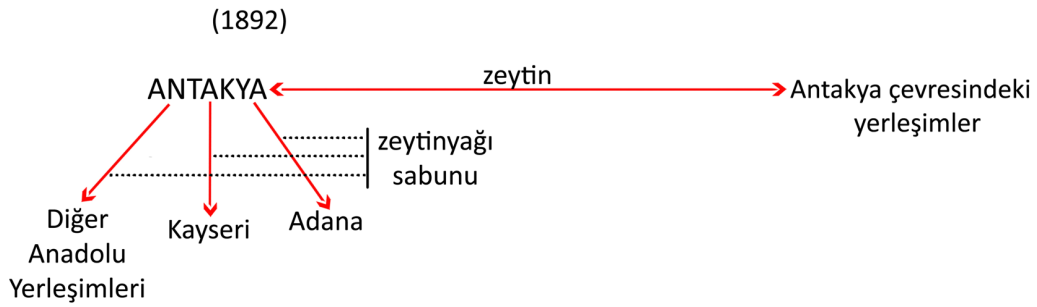

Şekil 4-21. Teritoryal şema 12: 1892 yılında Antakya'nın ticaret ilişkileri [Çizelge 4.1.'de T12] (Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

1892 yılına ilişkin verilere göre Antakya'ya çevresindeki yerleşmelerden gelen zeytin işlenerek Kayseri ve Adana başta olmak üzere Anadolu yerleşimlerine ihraç edilmektedir.

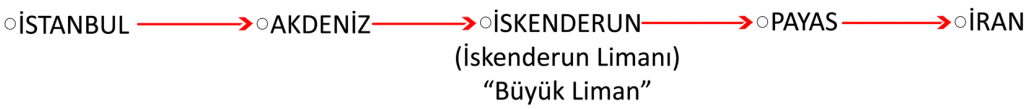

Şekil 4-22. Teritoryal şema 13: Osmanlı döneminde İskenderun limanı [Çizelge 4.1.'de T13] (Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Osmanlı döneminde hem Akdeniz üzerinden İstanbul'a, hem de Payas üzerinden İran'a bağlantısı bulunan İskenderun Limanı, bu dönemde "büyük liman" olarak adlandırılmaktadır.

Osmanlı döneminde Antakya'yla bir üretim ilişkisi içinde olan Halep'in ürettiği ipek, İskenderun Limanı vasıtasıyla Akdeniz üzerinden İngiltere ve Fransa'ya aktarılmaktadır.

Şekil 4-23. Teritoryal şema 14: Osmanlı döneminde Akdeniz-Halep ipek ticareti [Çizelge 4.1.'de T14] (Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Üst ölçekli (Akdeniz/Doğu Akdeniz/Hatay ölçeğindeki) haritaların incelenmesi

Üst ölçekli harita incelemesi kapsamında, tarihsel haritaların tamamı görsel veri ve harita analizi bölümünde açıklandığı şekilde, 2018 tarihli güncel hava fotoğrafı üzerinden yeniden çizilerek;

- Orijinal / eski harita
- Ana ulaşım kurgusu
- Su sistemi
- Yerleşme kademelenmesi
- Topoğrafya
- Tüm katmanlar başlıkları altında karşılaştırmalı değerlendirilebilir veriler hâline getirilmiştir. Bu aşamadan sonra tüm çizimlerin hem yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu üzerinden yapılan ilişkisel inceleme hem de haritalar üzerinde işaretlenen farklı katmanların tarihsel süreçteki değişimleri üzerinden değerlendirilmesine sıra gelmiştir (Şekil 4-24).

Şekil 4-24. Üst ölçekli harita incelemesi - çalışma kurgusu

Bu kurgu üzerinden yapılan üst ölçekli harita çalışmasıyla hazırlanan tekil haritaların hava fotoğrafları üzerinden çizilen tüm katmanları ve bu haritaların birbiriyle ilişkili olarak okunmasına olanak sağlayacak dizgisi, aşağıda sunulmaktadır. Her haritanın kendi dönemine ilişkin olarak aktarılan ulaşım sistemi, su sistemi ve yerleşme kademelenmesi[25] verileri öncelikle kendi dönemi içinde; sonra tüm haritaların bütün katmanlarıyla birarada olduğu dizgi üzerinden dönemler arası değişimi ele alacak biçimde değerlendirilmektedir.

[25] Üst ölçekli harita incelemesinde yerleşme kademelenmesine ilişkin veriler, tüm dönem haritaları için kendi dönemi içinde değerlendirilmiş ve buna göre işaretlenmiştir.

Bu aşamada üst ölçekli Antakya haritalarının ele alınmasında, yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunda haritanın ait olduğu döneme ilişkin yazılı ve sayısal veriler de inceleme sürecine dahil edilmektedir. Burada amaç, tarihsel yazılı ve sayısal veriler ile tarihsel ve güncel haritalar arasındaki ilişkiselliklerin ortaya çıkarılmasıdır.

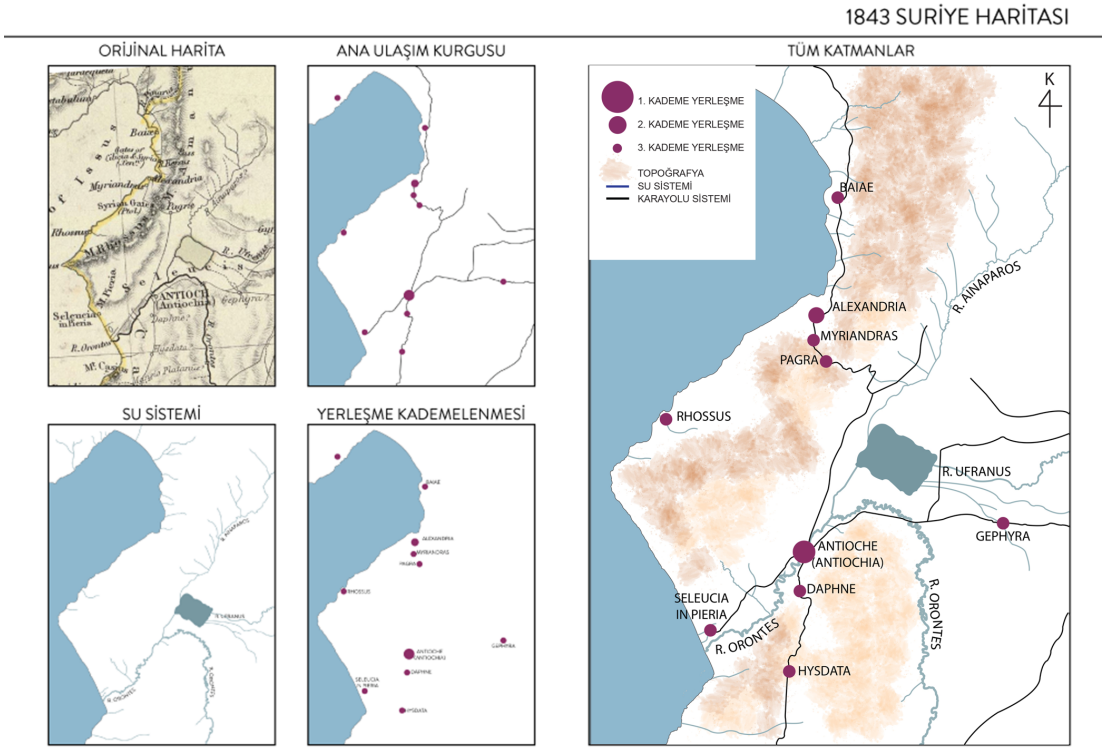

Şekil 4-25. 1843 Suriye haritasının incelenmesi [Çizelge 4.1.'de H1]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

1843 yılına ait Suriye haritası üzerinde yapılan incelemede; ana ulaşım kurgusu, su sistemi ve yerleşme kademelenmesi ele alınmaktadır (Şekil 4-25). Günümüzde Osmaniye, Dörtyol, İskenderun ile Antakya-Reyhanlı bağlantısının bu döneme ilişkin haritada ana ulaşım kurgusunu oluşturduğu görüşmektedir. Yerleşme kademelenmesi içinde birinci kademe yerleşme olduğu görülen Antakya, bölgesel sistem içinde kuzey-güney ve doğu-batı yönünde dizilen ulaşım akslarının kesişiminde yer almaktadır. Bu haritada Antakya'nın isminin Antioche ve Antiochia olarak işlendiği görülmekte, bu isimlendirme kentin kuruluş ismiyle de örtüşmektedir. İskenderun'un ikinci kademe ve Defne'nin üçüncü kademe yerleşme olduğu haritada günümüzde Hatay'ın sınırlarını oluşturan coğrafi alanın Akdeniz kıyısı, Suriye'den kuzey yönünde ilerleyerek Antakya üzerinden batıda Samandağ'a ve kuzeydoğu yönüne devam eden Asi Nehri, nehirden çıkan kılcal su yolları ile Amik Gölü görülmektedir.

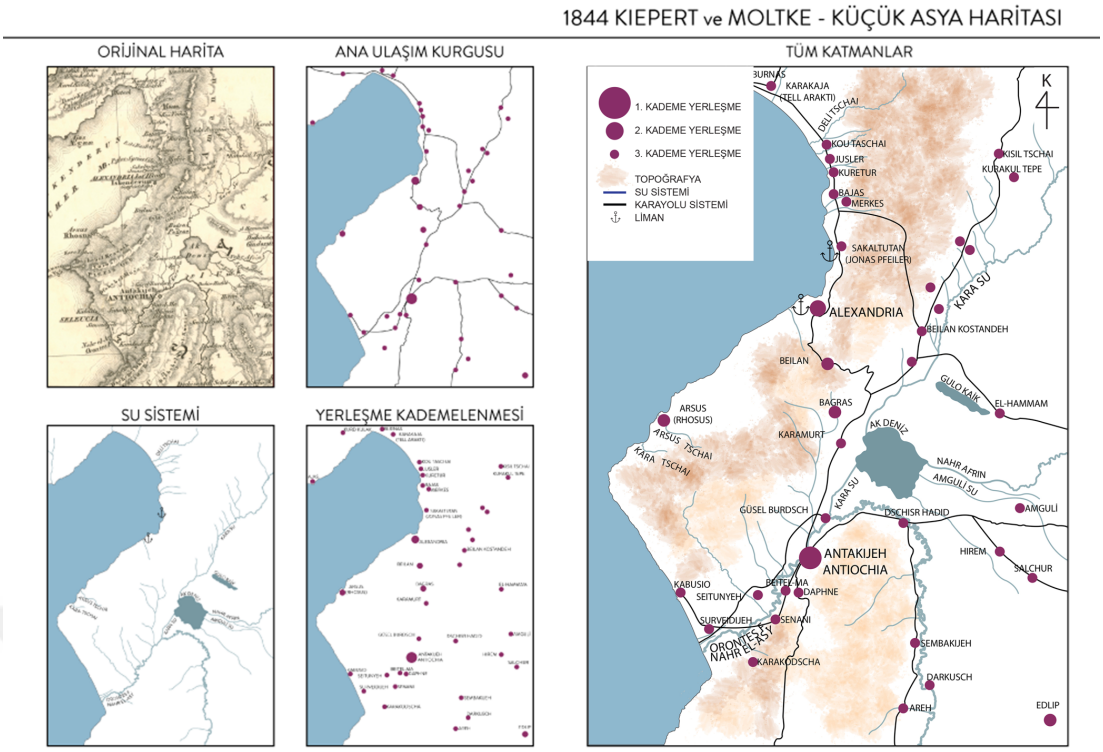

Şekil 4-26. 1844 yılı Kiepert ve Moltke'nin Küçük Asya haritasının incelenmesi

[Çizelge 4.1.'de H2] (Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

1844 yılına tarihlenen Kiepert ve Moltke'nin Küçük Asya haritası (Şekil 4-26) üzerinde yapılan incelemede, 1843 haritasına göre ulaşım bağlantılarının daha detaylı işlendiği; Osmaniye, Dörtyol, İskenderun ile Antakya'nın bağlantısının önceki harita ile aynı şekilde olduğu, buna ilaveten Antakya'nın Reyhanlı, Kırıkhan ve Hassa, Kilis ve Kahramanmaraş bağlantılarının da haritaya dahil edildiği görülmektedir. Antakya'nın birinci kademe, İskenderun'un ikinci kademe yerleşme olduğu haritada Arsuz, Bakras, Beylan, İdlip üçüncü derece yerleşmeleri oluşturmaktadır. Su sistemi de 1843 yılına ait Suriye haritası ile büyük ölçüde örtüşmekte olan haritada Amik Gölü'nün kuzeydoğusunda Gulokaik isimli bir gölün çizildiği, İskenderun'da bir liman ya da iskelenin işaretlenmiş olduğu görülmektedir. Sonraki dönemlere ilişkin haritalarda bu liman alanı 1937 yılı haritasına kadar haritalarda görünür olmamıştır.

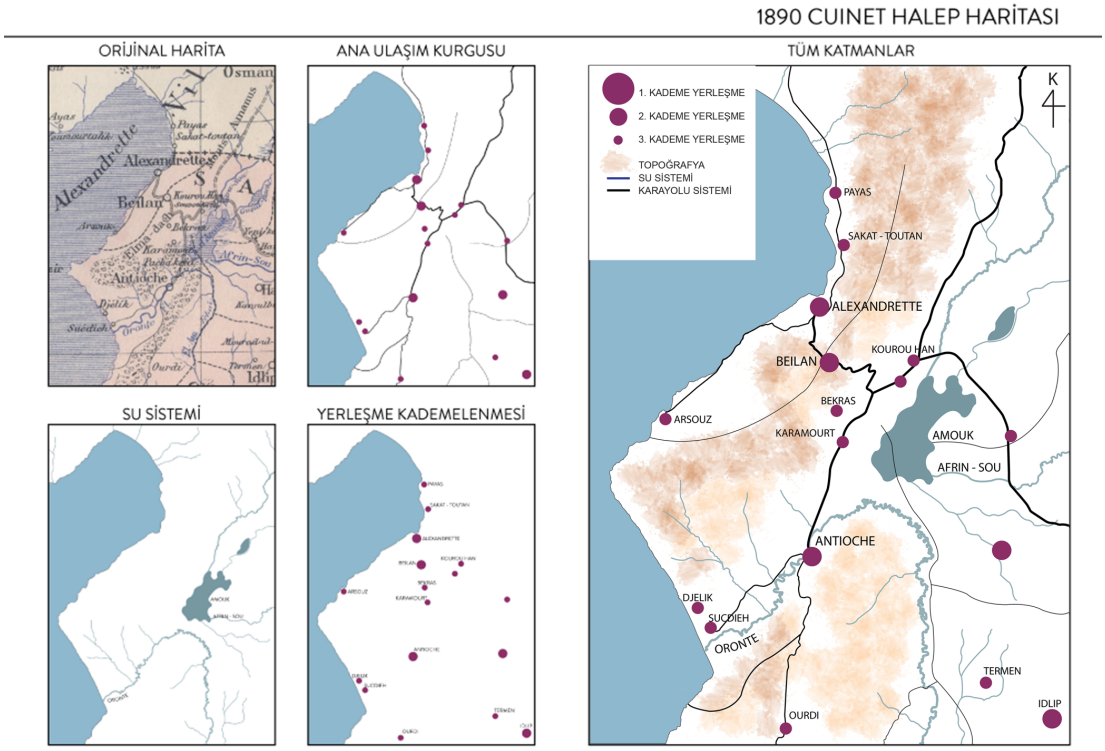

Şekil 4-27. 1890 Cuinet'nin Halep haritasının incelenmesi [Çizelge 4.1.'de H3]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

1890 yılına ait Cuinet'nin Halep haritasında (Şekil 4-27) ulaşım kademelenmesinde Osmaniye-Dörtyol-İskenderun bağlantısının Belen üzerinden Antakya'ya ulaşımını sağlayan karayolları birinci kademe ulaşım akslarını oluştururken, diğer ulaşım aksları ikinci kademededir. Antakya, İskenderun, Belen ve İdlip'in birinci kademe yerleşmeleri oluşturduğu haritada Antakya'nın çevre yerleşimlerinden Samandağ/Süveydiye, Arsuz, Bakras, Karamurt ve İskenderun'un kuzeyinde yer alan Payas, ikinci kademe yerleşmelerdir. Asi Nehri ve kuzeyde yer alan nehrin devamına bağlanan kılcal su yolları ile Amik Gölü ve kuzeyinde yer alan Küçük Göl haritanın su katmanına ilişkin olarak sunduğu diğer verilerdir.

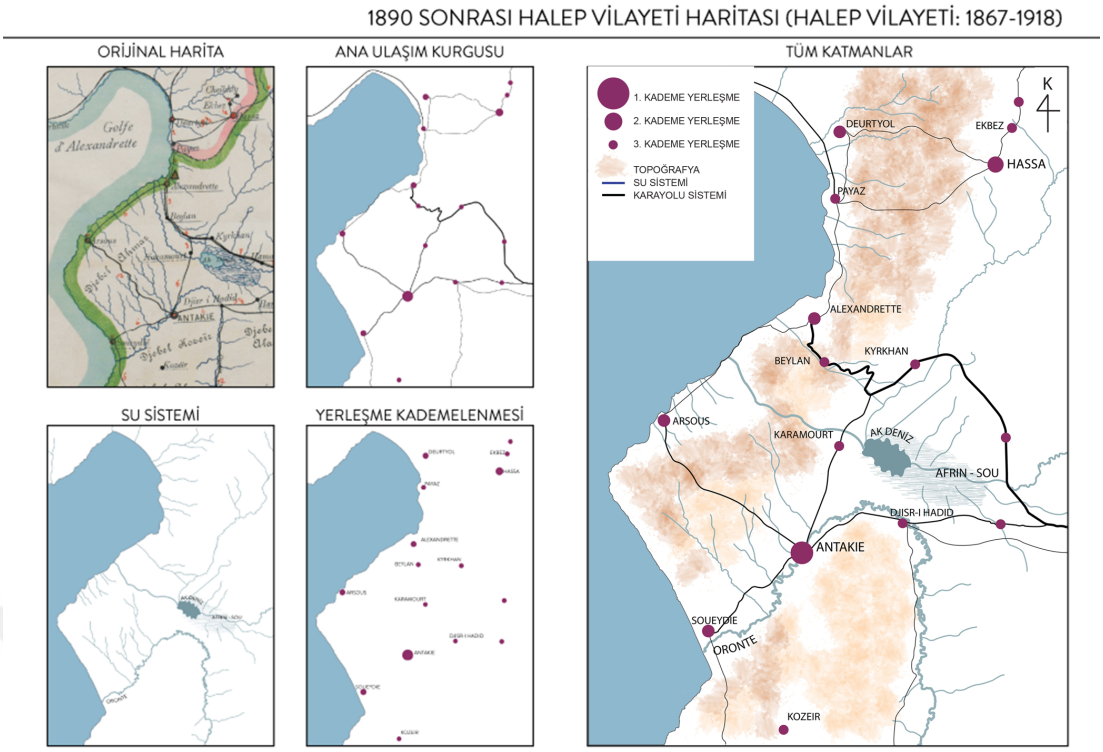

Şekil 4-28. 1890 sonrası Halep Vilayet Haritası'nın incelenmesi [Çizelge 4.1.'de H4]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

1867-1918 yılları arasında Halep Vilâyeti'nin kazaları arasında yer alan Antakya'ya ilişkin 1890 yılı sonrası döneme ait Nezaret haritasında (Şekil 4-28) ulaşım kademelenmesinde öncelikle İskenderun-Kırıkhan-Antakya üzerinden Reyhanlı ve Halep'e bağlanan karayolu bağlantısının birinci kademe ulaşım aksı olduğu görülmektedir. Cuinet'nin 1890 haritasında görülmeyen ve Akdeniz'e Arsuz ile İskenderun arasından dökülen bir geniş su yolu, Amik Gölü'ne bağlanmaktadır. Amik Gölü bu haritada "Akdeniz" olarak adlandırılmıştır. Amik Gölü'nün kuzey, doğu ve güneyinde yer alan bataklık alanının da işaretlendiği haritada Asi Nehri de (haritadaki ismiyle Oronte) Samandağ/Süveydiye, Antakya, Cizr-i Hadid yerleşme merkezlerinden geçerek güneye, bugünkü ismiyle Suriye'ye birinci kademe su yolu biçiminde uzanmaktadır. Amik Gölü'nden kuzey ve doğu yönünde çıkan su yolları ve bunlara bağlanan daha ince su yolları ise görece kılcal niteliktedir.

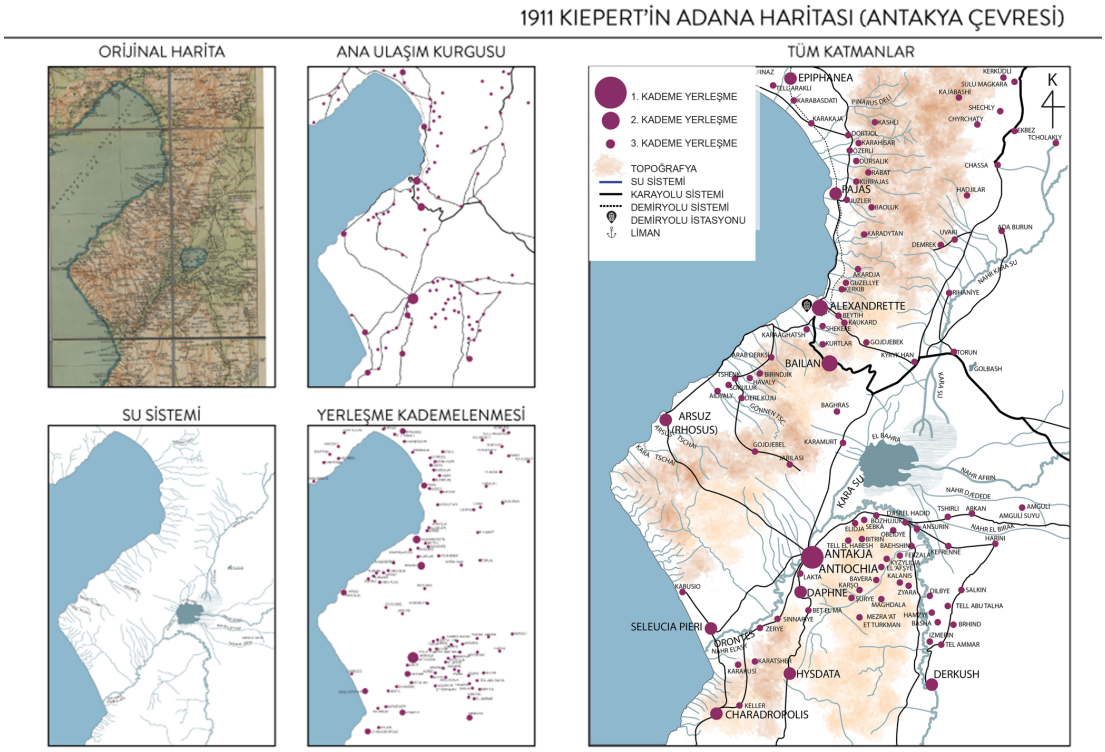

Şekil 4-29. 1911 Kiepert'in Adana Haritası'nın incelenmesi [Çizelge 4.1.'de H5]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

1911 yılına ait Kiepert'in Adana haritasında (Şekil 4-29) topoğrafyanın özellikleri detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bu haritada, bu çalışmaya dahil edilen haritalar içinde ilk defa yerleşme kademelenmesinin dört farklı kademede işlendiği görülmekte; Antakya kenti birinci kademe yerleşme iken, İskenderun ve Beylan'in ikinci kademe yerleşme, Defne, Süveydye, Arsuz, Payas yerleşmelerinin üçüncü kademe yerleşmeler olduğu görülmektedir. Dördüncü kademe yerleşmelerin Arsuz-İskenderun-Payas aksı ile Defne, Antakya ve Derkuş aksında yoğunlaştığı görülmektedir. Ulaşım kademelenmesinde İskenderun, Belen, Kırıkhan ve Torun'u birbirine bağlayarak doğu yönünde devam eden karayolu aksı birinci kademe iken, Samandağ, Antakya, Arsuz, İskederun, Antakya-Defne ve Antakya'dan çıkarak kuzeydoğu yönünde ilerleyen karayolu bağlantısı, ikinci kademe ulaşım akslarını oluşturmaktadır. Bu dönemde ilk defa, Bağdat Demiryolu'nun bir istasyonu olan İskenderun Tren İstasyonu ve kuzeye doğru Osmaniye yönünde ilerleyiş izi harita üzerinde görülmektedir. Su sisteminde ise Amik Gölü'nün bir önceki döneme (1890 sonrası) göre daha geniş bir alanı kaplayacak şekilde çizildiği, gölün doğusu ve kuzeydoğusunda bataklık alanı ve bu alana kuzeydoğuda yer alan Karasu Çayı'ndan dökülen su yolları görülmektedir. Samandağ, Antakya ve Derkush'u birbirine bağlayan ve güneyde geniş bir şekilde izi devam eden

Asi Nehri'nin Antakya'nın kuzeydoğusunda nehirden ayrılan bir kolu olan Karasu Amik Gölü'ne ulaşmaktadır. Amik Gölü'nden ayrıca Afrin Çayı ve birkaç kılcal su yolu daha doğu yönünde uzanmaktadır. Bunların dışında Amik Gölü'nün kuzeydoğusunda Gölbaşı isimli küçük bir göl ve Asi Nehri ve Akdeniz kıyısında sırtlar boyunca uzanan çok sayıda kılcal su yolu bulunmaktadır.

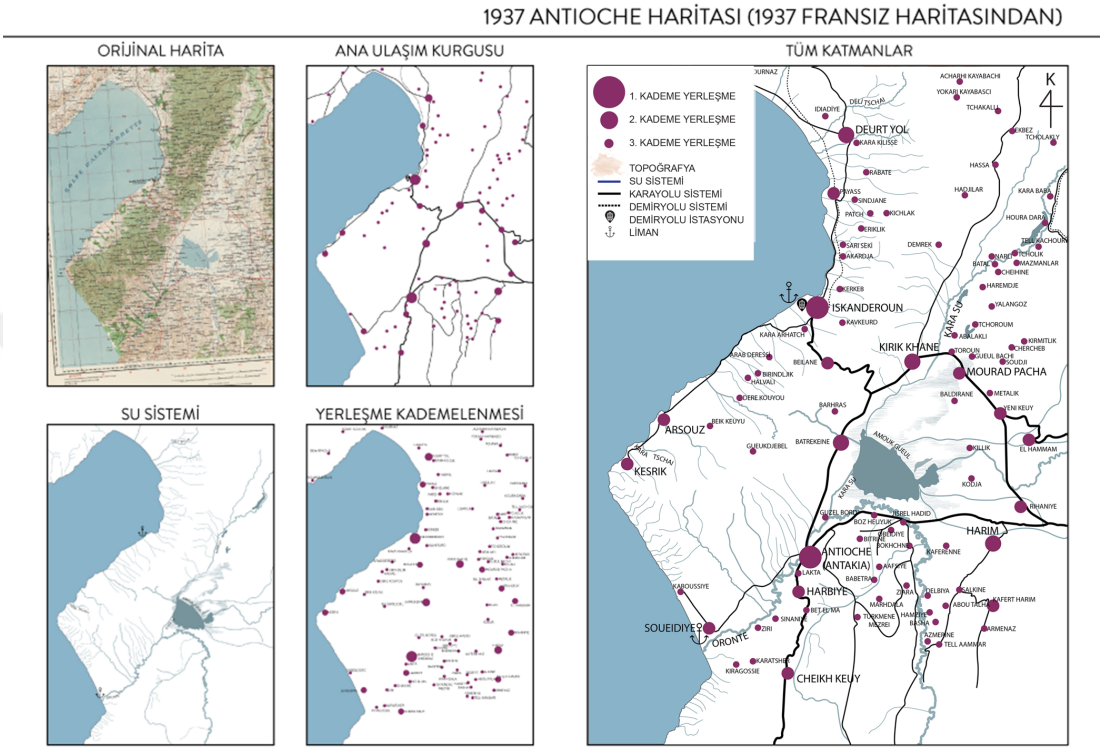

Şekil 4-30. 1937 Antioche Haritası'nın incelenmesi [Çizelge 4.1.'de H6]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

İskenderun, Beylan bağlantısının Kırıkhan üzerinden doğu yönünden Suriye'ye ulaştığı ve Bakras üzerinden Antakya'ya ulaşarak Harbiye üzerinden güney yönünden Suriye'ye ulaştığı ulaşım aksları ile Antakya'dan çıkarak Asi Nehri ve Amik Gölü'nün güneyinden doğu yönünde Suriye'ye ulaşan karayolu bağlantıları, 1937 tarihli Antioche haritasının birinci kademeli ulaşım bağlantılarını oluşturmaktadır (Şekil 4-30). İskenderun ve Kırıkhan'dan çıkarak kuzey yönünde Payas ve Hassa'ya, Antakya'dan çıkarak güneybatı yönünde Süveydiye'ye, İskenderun'dan çıkarak güneybatı yönünde Arsuz'a giden ulaşım bağlantıları ise ikinci kademeli yolları oluşturmaktadır. İskenderun'da bir liman ve Bağdat Demiryolu'na ait bir istasyon ile Süveydiye'de bir liman bulunmaktadır. Yerleşme kademelenmesi açısından Antakya ve İskenderun'un birinci kademede yerleşmeler olduğu haritada Kırıkhan, Dörtyol, Harım ve Batrekeine ikinci kademede yerleşmeler; Payas, Murat Paşa, El Hamam,

Rihaniye, Arsuz, Süveydiye ve Harbiye/Defne üçüncü kademede yerleşmelerdir. Dördüncü kademede yerleşmeler, 1937 haritası için belirtilen lokasyonlarda yoğunlaşmaktadır. Amik Gölü'nün geniş bataklığıyla beraber detaylı bir çiziminin yer aldığı haritada Karasu Çayı, gölün güneybatısında Asi Nehri'ne bağlanmakta, gölün kuzeyinde ise bataklığın içinden geçerek su yolları ve küçük göllerden oluşan su sistemiyle kuzeydoğu yönüne devam etmektedir. Asi Nehri güneyde Suriye'den gelerek Antakya'nın içinden geçmekte ve Süveydiye'ye ulaşmaktadır. Su sistemi; Asi Nehri, Karasu Çayı, Amik Gölü'nden çıkarak belirgin topoğrafyanın vadi ve sırt sistemini izleyerek Akdeniz'e dökülmekte; alanın coğrafi yapısını tamamına yakını su ile temas etmektedir.

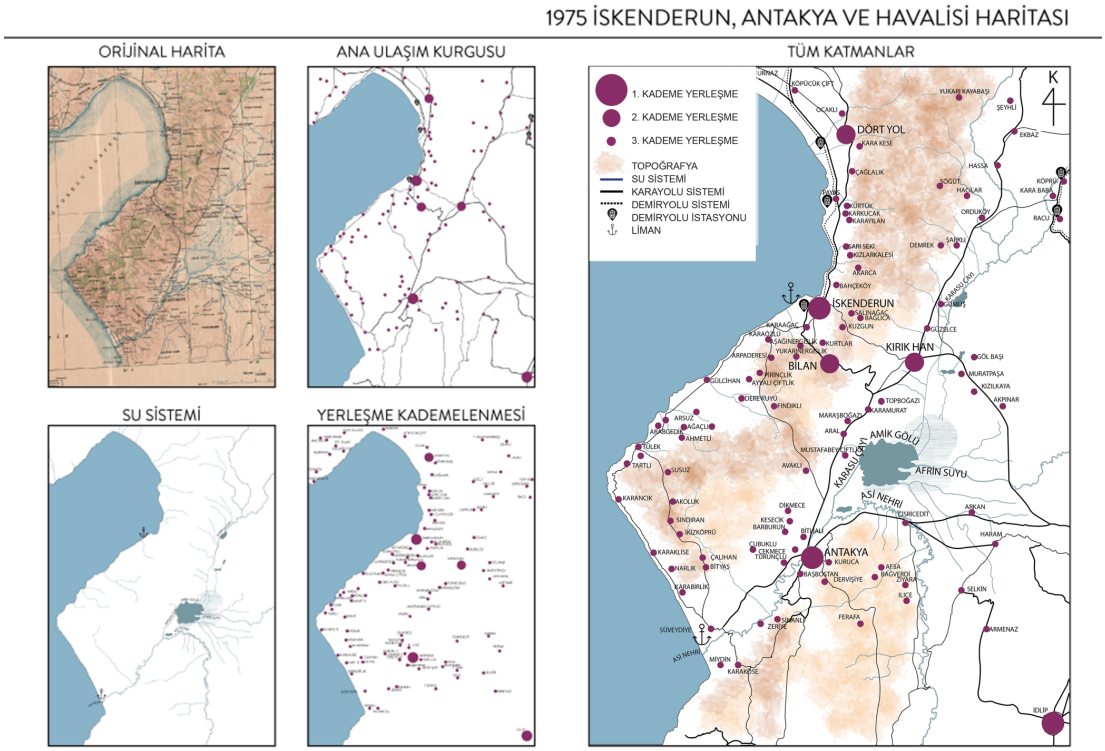

Şekil 4-31. 1975 İskenderun, Antakya ve havalisi haritasının incelenmesi [Çizelge 4.1.'de H7]
(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

1975 yılına ait İskenderun, Antakya ve havalisi haritasında (Şekil 4-31) Osmaniye, İskenderun, Bilan karayolunun güneyde Antakya ve doğuda Kırıkhan'a bağlantısını oluşturan ulaşım aksları ile Kırıkhan'ın güneydoğu yönünde Halep bağlatısı, Antakya'nın doğu yönünde Halep bağlantısı ve yine Antakya'nın güneybatı yönünde Süveydiye bağlantısı, haritadaki birinci kademede ulaşım bağlantılarını oluşturmaktadır. Yerleşme kademelenmesinde İskenderun ve Antakya birinci kademede yerleşmeler iken, Dörtyol, Kırıkhan ve Bilan ikinci kademede yerleşmeler

olarak görülmektedir. Amik Gölü ve çevresindeki bataklık, güneyde Karasu Çayı'yla Asi Nehri'ne bağlanmakta, doğuda Afrin Suyu ve kuzeyde Karasu Çayı, Amik Gölü'nden çıkan ana su bağlantılarını oluşturmaktadır. Amik Gölü'nün güneyinde ve kuzeyinde dört adet küçük gölün işaretlendiği haritada önceki dönemlerde bir gölün bulunduğu konumun yakınında Gölbaşı adlı bir üçüncü kademede yerleşmenin işlendiği görülmektedir. Asi Nehri'nin önceki dönem haritalarıyla aynı şekilde işlendiği haritada Asi Nehri ve ona bağlanan su yollarından çok sayıda kılcal su yolu özellikle kuzey yönünde ilerlemektedir. Bu dönemde yine İskenderun ve Süveydiye'de liman bulunduğu, ayrıca İskenderun, Payas ve Dörtyol civarında birer demiryolu istasyonu yer aldığı görülmektedir.

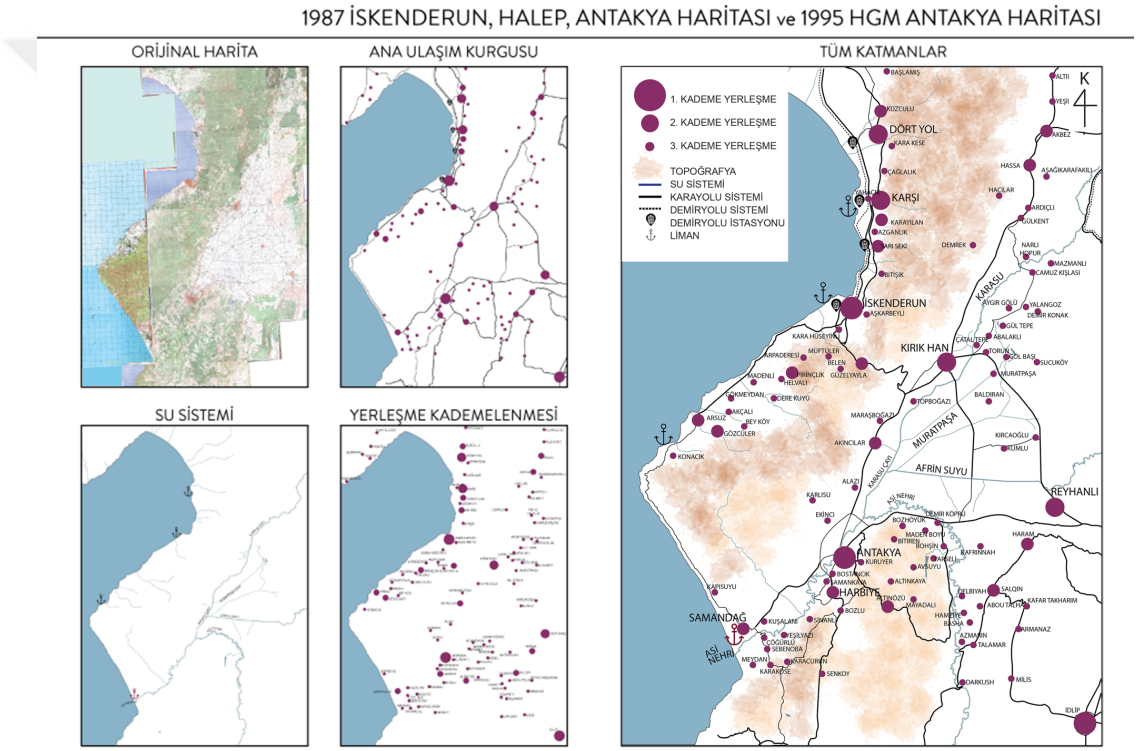

Şekil 4-32. 1987 tarihli İskenderun, Halep, Antakya haritası ve 1995 tarihli HGM Antakya haritasının incelenmesi [Çizelge 4.1.'de H8]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

1987 tarihli İskenderun, Halep ve Antakya haritası ve 1995 yılı Harita Genel Müdürlüğü'nün Antakya haritası (Şekil 4-32), verilerinin benzerliği ve erişilen haritaların biçimsel olarak birbirini tamamlayıcı nitelik taşıması nedeniyle bu dönemi yansıtan harita olarak eşzamanlı değerlendirilmiştir. İskenderun ve Antakya'nın birinci kademede yerleşmeleri oluşturduğu haritada Reyhanlı, Kırıkhan, Dörtyol ve Karşı yerleşmeleri ikinci kademede yerleşmeler; Hassa, Akbezi Kuzculu, Karayılan,

Sarıseki, Güzelyayla, Pirinçlik, Arsuz, Gözcüler, Altınözü, Harbiye, Haram, Salqin ve Samandağ yerleşmeleri ise üçüncü kademede yerleşmeler olarak görülmektedir. Dördüncü kademedeki yerleşmeler ağırlıklı olarak Dörtyol, İskenderun ve Arsuz aksında, Antakyanın güneyi ve doğusunda, Kırıkhan'ın kuzeydoğusunda yoğunlaşmaktadır. Ulaşım kademelenmesinde önceki dönemde birinci ve ikinci kademede ulaşım bağlantılarını oluşturan karayollarının tamamının birinci kademe ulaşım aksı olarak işlendiği; Dörtyol, Yakacık, Sarıseki ve İskenderun'da birer demiryolu istasyonu olduğu görülmektedir. Su sistemindeki en önemli değişiklik, 1975 yılında kurutulma işlemi tamamlananan Amik Gölü'nün haritadan silinerek Amik Ovası'na dönüşmüş olmasıdır. Asi Nehri'nin Antakya üzerinden geçen askında herhangi bir değişiklik olmazken nehir yine Suriye'den gelip Samandağ'dan Akdeniz'e dökülmekte; nehrin kuzeyinde önceki dönemlerde Amik Gölü'nden doğuya doğru uzanan Afrin Suyu'nun bir su kanalı oluşturacak şekilde Karasu Çayı'na; yine Karasu Çayı'ndan çıkan Muratpaşa Çayı'nın da bir su kanalıyla Gölbaşı'na bağlandığı görülmektedir. Önceki döneme göre sayıları azalmış olsa da kılcal su yolları Akdeniz'e dökülmektedir. Bu dönemde Yakacık, İskenderun, Konacık ve Süveydiye'de liman bulunduğu görülmektedir.

2018 yılına ait güncel hava fotğrafı üzerinden Antakya ve çevresine ilişkin olarak hazırlanan haritada (Şekil 4-33) yerleşme kademelenmesinde Dörtyol, İskenderun, Kırıkhan, Antakya ve Reyhanlı birinci kademe yerleşmeler iken; Kuzculu, Karşı, Karayılan, Sarıseki, Belen, Akbez, Hassa, Salqin, Haram, Harbiye, Altınözü, Samandağ, Arsuz, Gözcüler, Pirinçlik ikinci kademe yerleşmelerdir. Ulaşım kademelenmesinde 1995 yılında görülen ulaşım dokusunun tekrar ettiği, Antakya'yı batıdan çevreleyen ulaşım aksının da birinci kademe ulaşım aksı olduğu görülmektedir. Önceki dönemden farklı olarak Amik Gölü'nün kurutulduğu alanda (bugünkü Serinyol sınırları içinde) Hatay Havalimanı'nın yapıldığı; İskenderun, Sarıseki, Yakacık, Dörtyol'da (Karabasamak) demiryolu istasyonlarının bulunduğu görülmektedir. Liman faaliyeti duran Süveydiye Limanı'nın silindiği haritada Konacık ve Yakacık ile İskenderun Limanı, faaliyeti devam eden limanlar olarak işaretlenmiştir. Su sisteminde önceki döneme göre büyük bir değişimin izlenmediği haritada Asi Nehri Samandağ'dan denize ulaşmakta; nehir üzerindeki diğer kılcal su yolları işaretlenmiş olarak görülmemekle beraber; Amanus Dağları'ndan Akdeniz'e

önceki döneme göre daha az sayıda olsa da kılcal su yolları dökülmeye devam etmektedir.

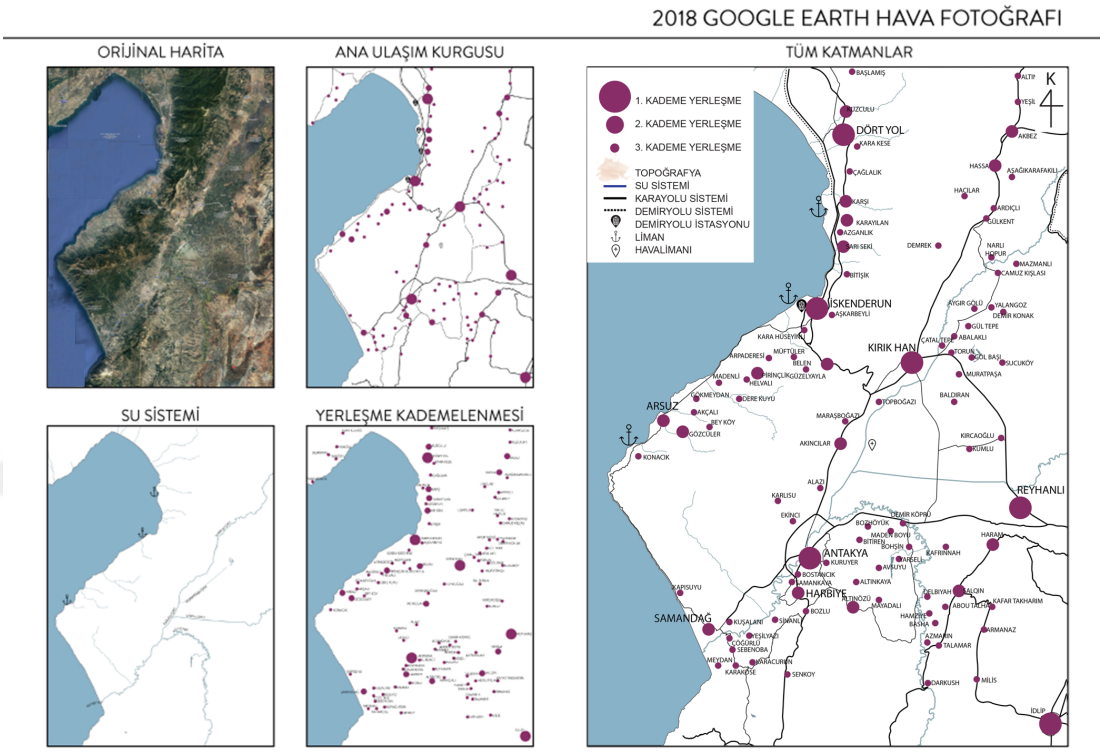

Şekil 4-33. 2018 Google Earth güncel hava fotoğrafının değerlendirilmesi [Çizelge 4.1.'de H9]

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Üst ölçekli haritaların yerleşme tarihi analizi için değerlendirildiği tüm harita katmanlarının birarada gösterildiği şekilde; orijinal tarihsel ve güncel harita ve hava fotoğrafları, ana ulaşım kurgusu, su sistemi, yerleşme kademelenmesi ve tüm katmanlar birarada görülmektedir (Şekil 4-34).

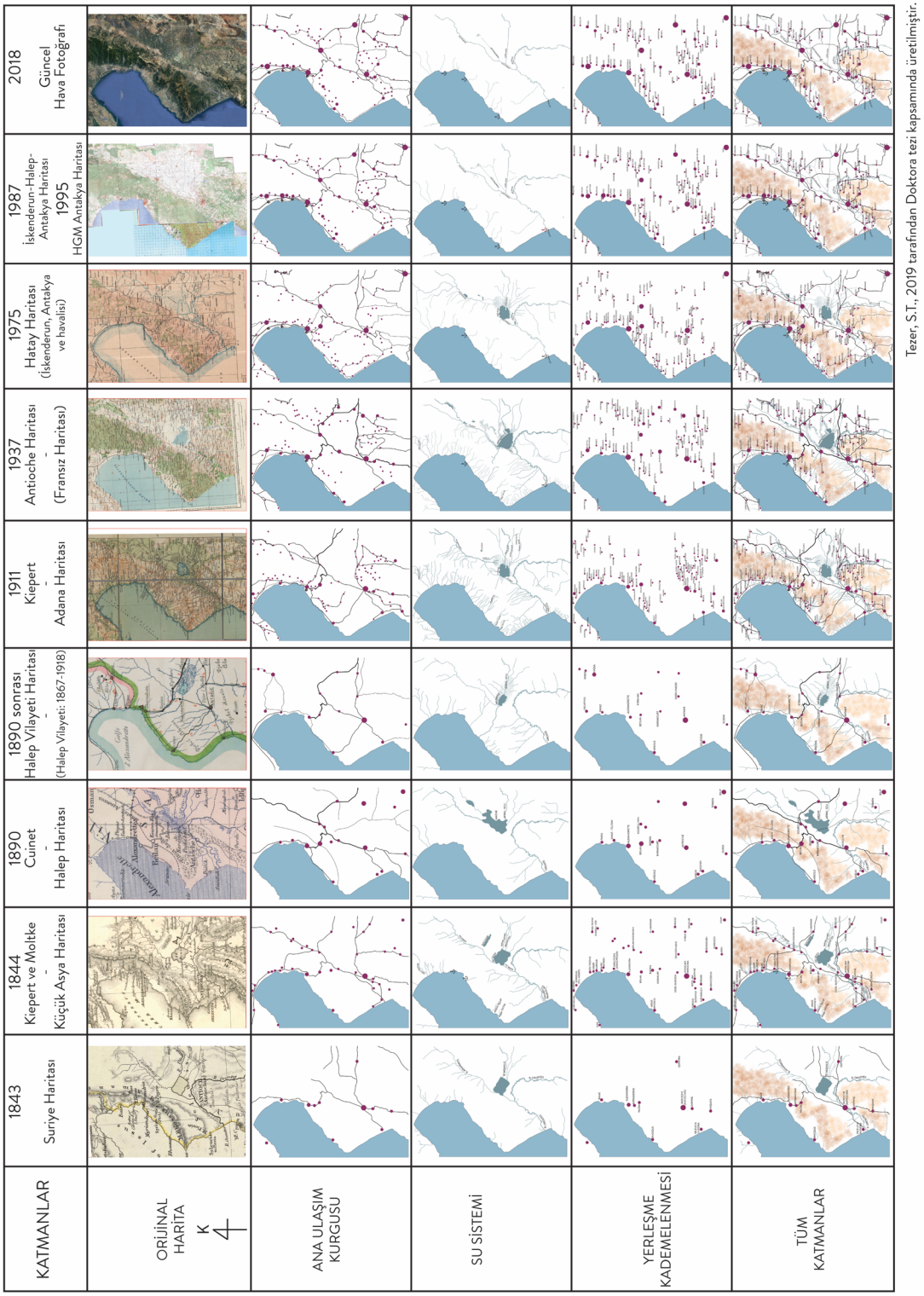

Şekil 4-34. Üst ölçekli haritaların yerleşme tarihi analizi için değerlendirilmesi

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Ek 5'de A3 boyutunda sunulmuştur.

Antakya kent makroformu haritalarının incelenmesi

Antakya kent makroformunun tarihsel süreçte gösterdiği değişimin incelendiği bu kısımda, öncelikle yerleşme lekesinin net bir şekilde tespit edilebileceği haritaların belirlenmesi gerekmektedir. Ardından makroformun gelişme dönemleri için yerleşme lekesi sınırları çizilerek, üstüste örtüştürülmekte ve makroformun dönüşümü; kentin üst ölçekli gelişme eğilimleri ve kentin gelişme yönleriyle ilişkilendirilerek yorumlanmaktadır. Aşağıda, kent makroformu haritalarının hazırlanmasına ilişkin kurguyu açıklayan şema yer almaktadır (Şekil 4-35).

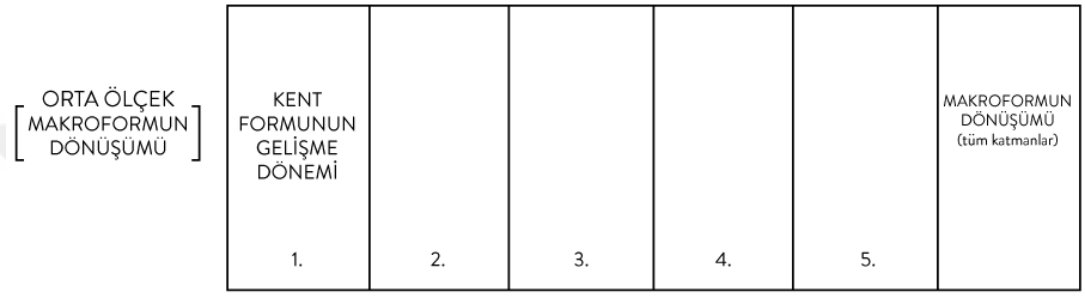

Şekil 4-35. Antakya kent makroformu - çalışma kurgusu

Çalışmaya dahil edilen haritalar,

- Antakya 2009 onanlı KAİP'de yer alan 19. yüzyıl kent formu çizimi
- 1929-1930 tarihli Fransız Kadastral Planları/Haritaları
- 1956-1960 yılı 1/25.000 ölçekli Antakya ve çevresi haritası (HGM)
- 1995 yılı 1/25.000 ölçekli Antakya ve çevresi haritası (HGM)
- 2018 tarihli güncel hava fotoğrafı

Bu haritalar üzerinden makroform sınırları çizilerek Antakya kentinin 19. yüzyıl öncesi, 19. yüzyıl-1930 yılı arası, 1930-1960 yılı arası, 1960-1995 yılı arası ve 1995-2018 yılı arası dönemine ilişkin tekil makroform haritaları tamamlanmış ve ardından tüm bu haritaların ana ulaşım bağlantıları ve Asi Nehri referans alınarak çakıştırılmasıyla kent makroformunun dönüşüm sürecine ilişkin görsel malzemenin üretimi tamamlanmıştır (Şekil 4-38).

Antakya kent makroformunun gelişme dönemleri incelendiğinde; 19. yüzyıl öncesi yerleşme lekesinin Asi Nehri'nin doğusunda kompakt bir formda olduğu, 19. yüzyıl ve 1930 yılları arası dönemde (Fransız Mandası dönemi) yerleşme lekesinin Asi Nehri'nin batı yakasına doğru geliştiği ve doğu yakasında önceki dönemin kompakt formunun güney yönünde (Kurtuluş caddesi aksı boyunca) ilerlediği görülmektedir

(Şekil 4-36). 19. yüzyılın başında kent nüfusunun 12000 kişi olduğu Antakya'da 19. yüzyılın sonunda nüfus büyüklüğü 62.750 kişi olarak tespit edilmektedir (Çizelge 4-1). Aynı çizelgede 1906-1913 yılları arasında 28.000 kişi olarak tespit edilen kent nüfusu, Fransız Mandası döneminde 1931 yılında yapılan bir sayımda 35.000 kişi olarak belirlenmiştir.

dönem	yıl	Antakya'nın nüfusu (kişi)	kaynak
Osmanlı Dönemi	1527	5161	Sahillioğlu, 1991, 231
	1537	6245	Sahillioğlu, 1991, 231
	1570	5757	Sahillioğlu, 1991, 231
	1589	5831	Sahillioğlu, 1991, 231
	1709	10000-15000	Ömeroğlu, 2006, 45
	1736	14000	Ömeroğlu, 2006, 45
	1822	12000	Demir, 1996, 90-92
	1888	16816	Sami, 1888, 429
	1891	23550	Demir, 1996, 94-100
	1895	62750	Demir, 1996, 94-100
	1906-1913	28000	Demir, 1996, 94-100
Fransız Mandası	1931	35000	Demir, 1996, 94-100

Çizelge 4-1. Antakya'nın Osmanlı dönemi ve Fransız Mandası dönemindeki nüfus büyüklükleri

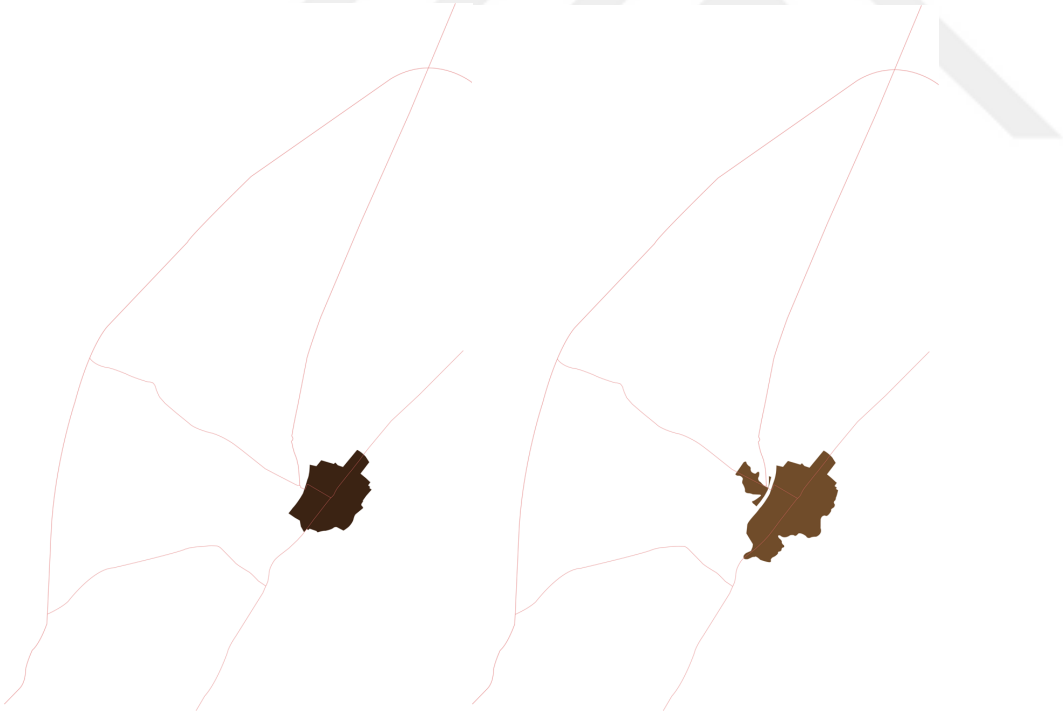

Şekil 4-36. 19. yüzyıl öncesi ve 19. yüzyıl-1930 yılları arasında Antakya'nın kentsel makroformunun gelişimi [Çizelge 4.1.'de M1 ve M2] (Tezer, S.T., 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

Antakya'nın 1939 yılında T.C.'ne dahil olmasının ardından gösterdiği mekânsal gelişmenin işlendiği 1939-1960 yılları arası dönemde ise yerleşme lekesinin Asi Nehri'nin batı yakasında kuzeybatı ve güneydoğu yönünde geliştiği, Asi Nehri'nin doğu yakasında ise kuzeydoğu ve güneybatı yönünde ana aks üzerinde lineer bir gelişme devam ederken güneydoğu yönünde Habib-i Neccar Dağı'na yönelen bir saçaklanmanın başladığı tespit edilmektedir (Şekil 4-37). 1940 yılında 26.939 kişi olan kent nüfusu 1950 yılında 30.494 kişi, 1960 yılında ise 45.674 kişi olarak tespit edilmektedir (Çizelge 4-2) [Çizelge 4.1.'de 48]. Nüfustaki yaklaşık 20.000 kişilik artışın, kent makroformunda büyük bir değişime sebep olmadığı görülmektedir.

Şekil 4-37. 1930-1960 yılları ve 1960-1995 yılları arasında Antakya kentsel makroformunun gelişimi [Çizelge 4.1.'de M3 ve M4] (Tezer, S.T., 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

1960-1995 yılları arası döneme ilişkin makroform çiziminde kentin radikal bir büyüme sürecine girdiği; Asi Nehri ve Habib-i Neccar arasında kalan alanın yüksek topoğrafik eşik nedeniyle Habib-i Neccar Dağı'nın sınırına dayandığı ve bu sınır üzerinden kent lekesinin güney yönünde ve büyük ölçüde güney yönünde yayılma gösterdiği görülmektedir (Şekil 4-37). Bu dönemde kent makroformunun gösterdiği esas büyüme Asi Nehri'nin batısında kalan gelişme alanında; kuzey, batı ve güney yönünde gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki nüfus değişimine bakıldığında; 1960 yılında 45.674 kişi olan kent nüfusunun 1970 yılında 66.520 kişi, 1980 yılında 94.942 kişi ve 1990

yılında 123.871 kişi olduğu görülmektedir. 1990 yılına ait bir nüfus verisi bulunmamakla beraber 2000 yılında kent nüfusunun yine büyük bir artış göstererek 144.910 kişiye ulaştığı görülmektedir (Çizelge 4-2). Nüfus büyüklüğünün yaklaşık üç katına ulaştığı bu dönemde yerleşme lekesinin yayılma alanı da büyük bir değişim göstererek kentin eski formundan tümüyle farklılaşmıştır.

dönem	yıl	Antakya'nın nüfusu (kişi)	kaynak
Türkiye Cumhuriyeti	1940	26939	Demir, 1996, 94-100
	1945	27448	Demir, 1996, 94-100
	1950	30494	Demir, 1996, 94-100
	1955	38138	Demir, 1996, 94-100
	1960	45674	Demir, 1996, 94-100
	1965	57855	Demir, 1996, 94-100
	1970	66520	Demir, 1996, 94-100
	1980	94942	Demir, 1996, 94-100
	1985	107821	Demir, 1996, 94-100
	1990	123871	Demir, 1996, 94-100
	2000	144910	DİE, 2000
	2010	213581	TÜİK, 2010, ADNKS
	2013	347974	TÜİK, 2013, ADNKS
	2014	354768	TÜİK, 2014, ADNKS
	2015	360652	TÜİK, 2015, ADNKS
	2016	365402	TÜİK, 2016, ADNKS
	2017	370485	TÜİK, 2017, ADNKS
	2018	377793	TÜİK, 2018, ADNKS

Çizelge 4-2. Antakya'nın Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki nüfus büyüklükleri

1995 ve 2018 yılları arası döneme ilişkin olarak Antakya kent makroformunun değişimi incelendiğinde; 1960-1995 yılları arası dönemde olduğu kadar büyük bir değişimin olmadığı, buna karşın kuzey, batı ve güney yönünde önceki dönemde başlamış ve gelişmiş olan saçaklanmaların sürdüğü görülmektedir (Şekil 4-38) (Şekil 4-39). 2000 yılında 144.910 kişi olarak tespit edilen nüfus büyüklüğünün 2012 yılında Hatay'ın "büyükşehir belediyesi" statüsüne geçmesinin ardından kent merkezinin çevresinde yer alan köylerin de mahalle olarak Antakya kentinin bir parçası olarak değerlendirilmesi nedeniyle 2013 yılında yapılan nüfus sayımında 347.974 kişi olarak belirlendiği; 2018 yılı itibariyle kentsel nüfus büyüklüğünün 377.793 kişiye ulaştığı görülmektedir (Çizelge 4-2) [Çizelge 4.1.'de 49].

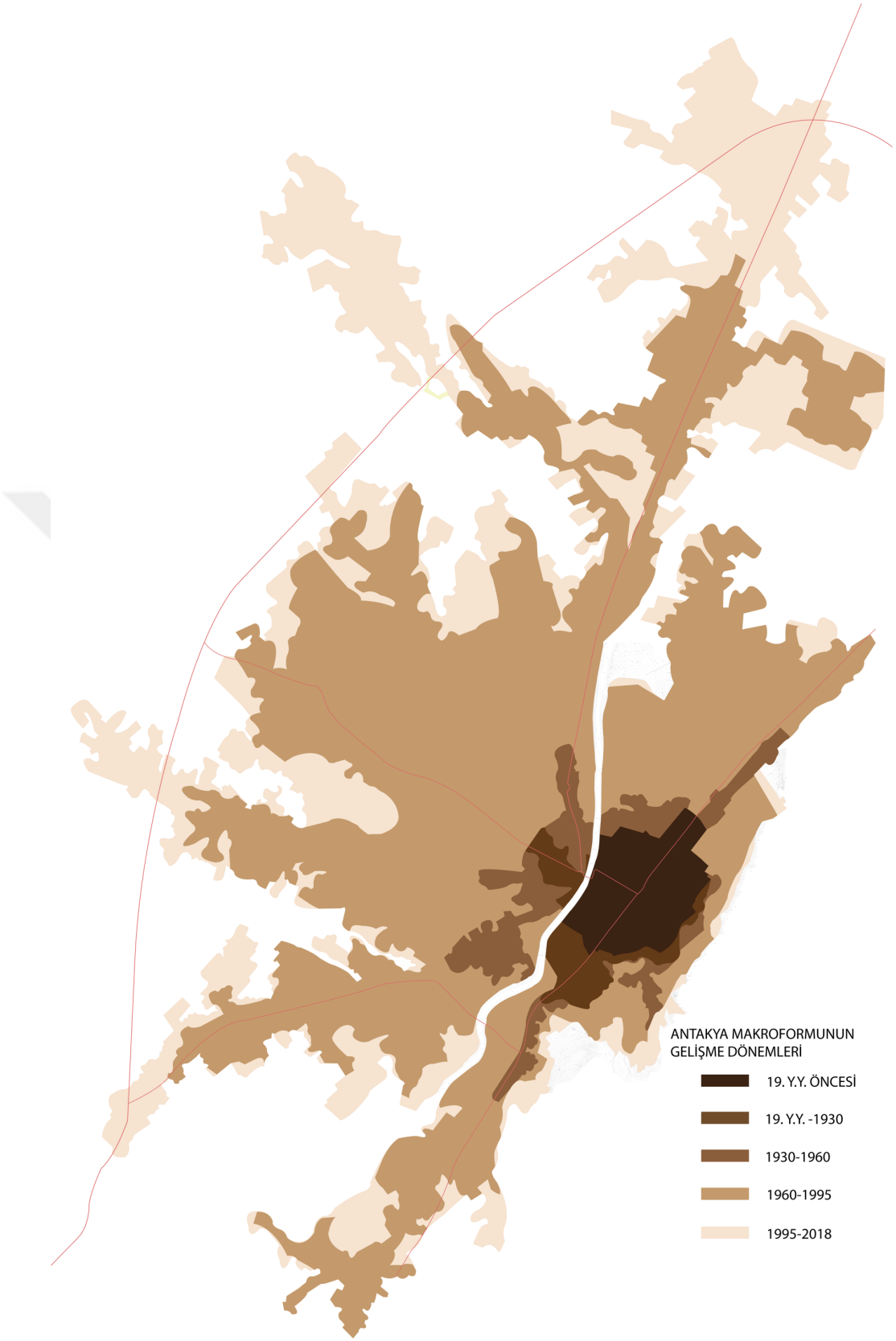

Şekil 4-38. Antakya kent makroformunun gelişme dönemleri – 1

(Tezer, S.T., 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

Şekil 4-39. Antakya kent makroformunun gelişme dönemleri – 2

(Tezer, S.T., 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

Ek 6'da A3 boyutunda sunulmuştur.

Antakya kent dokusuna ilişkin haritaların incelenmesi

Makroformun dönüşümüne ilişkin haritaların ve çıkarımların tamamlanmasının ardından, Antakya kent dokusunun kentsel morfoloji yöntemiyle analiz edilmesine sıra gelmiştir. Burada önerilen inceleme yöntemi, Antakya kentini yatayda kesen ve hem tarihsel hem de yapılaşma niteliği açısından birbirinden farklılaşan yapı adaları ve toplanma alanları/meydan alanlarının sokaklarla bağlandığı bir ana rota kurgulanmasıyla başlamaktadır. Bunun ardından rota üzerinde yer alan yapı adaları ve açık alanlara ilişkin olarak yapılan analizlerin yöntem kurgusu aşağıda şematize edilmiştir (Şekil 4-40).

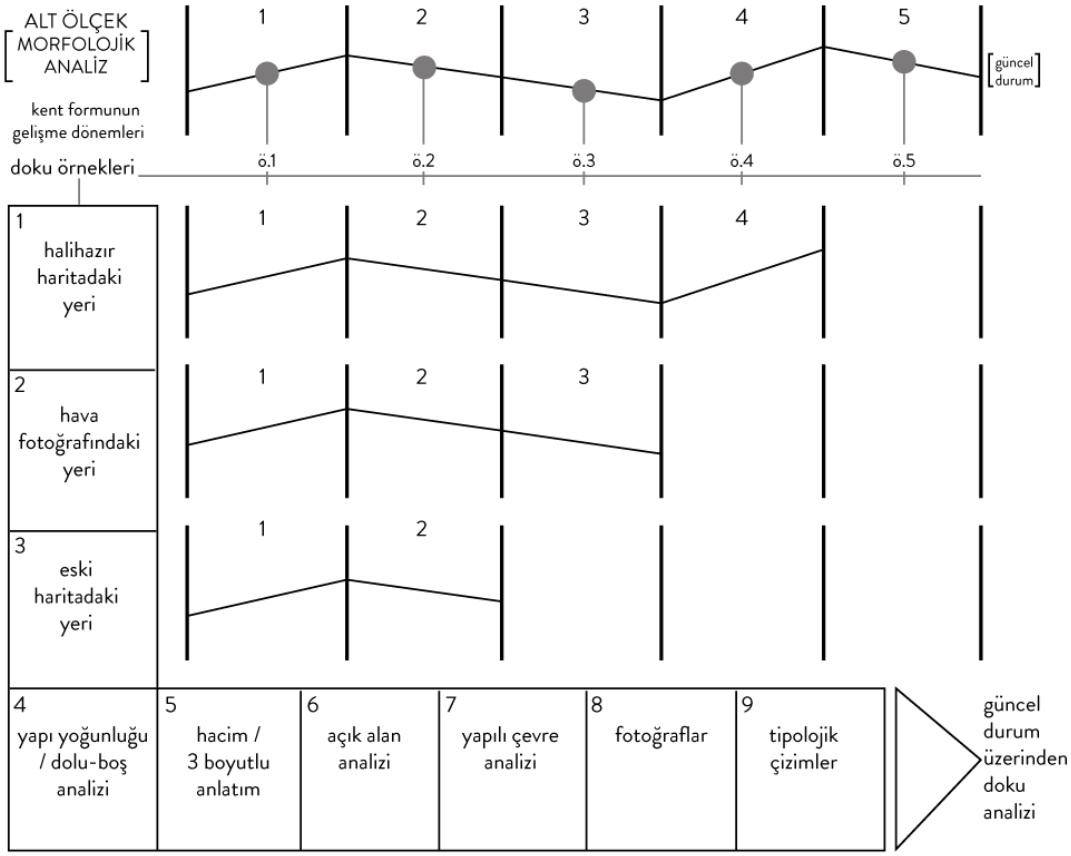

Şekil 4-40. Antakya kent dokusu / morfolojik inceleme - çalışma kurgusu

Burada seçilen rotanın, çalışma alanını oluşturan kentin farklı tarihsel dönemlerine ilişkin farklı yapısal ve mekânsal gelişmelerini izlemeye olanak sağlaması özellikle önemlidir. Bu bakış açısıyla ele alındığında Antakya kenti için aşağıda yer alan, makroformun tarihsel süreçte gelişme bölgeleriyle birarada sunulan ve kenti doğu-batı yönünde kesen rotanın seçilmesi uygun bulunmuştur (Şekil 4-41) (Şekil 4-42).

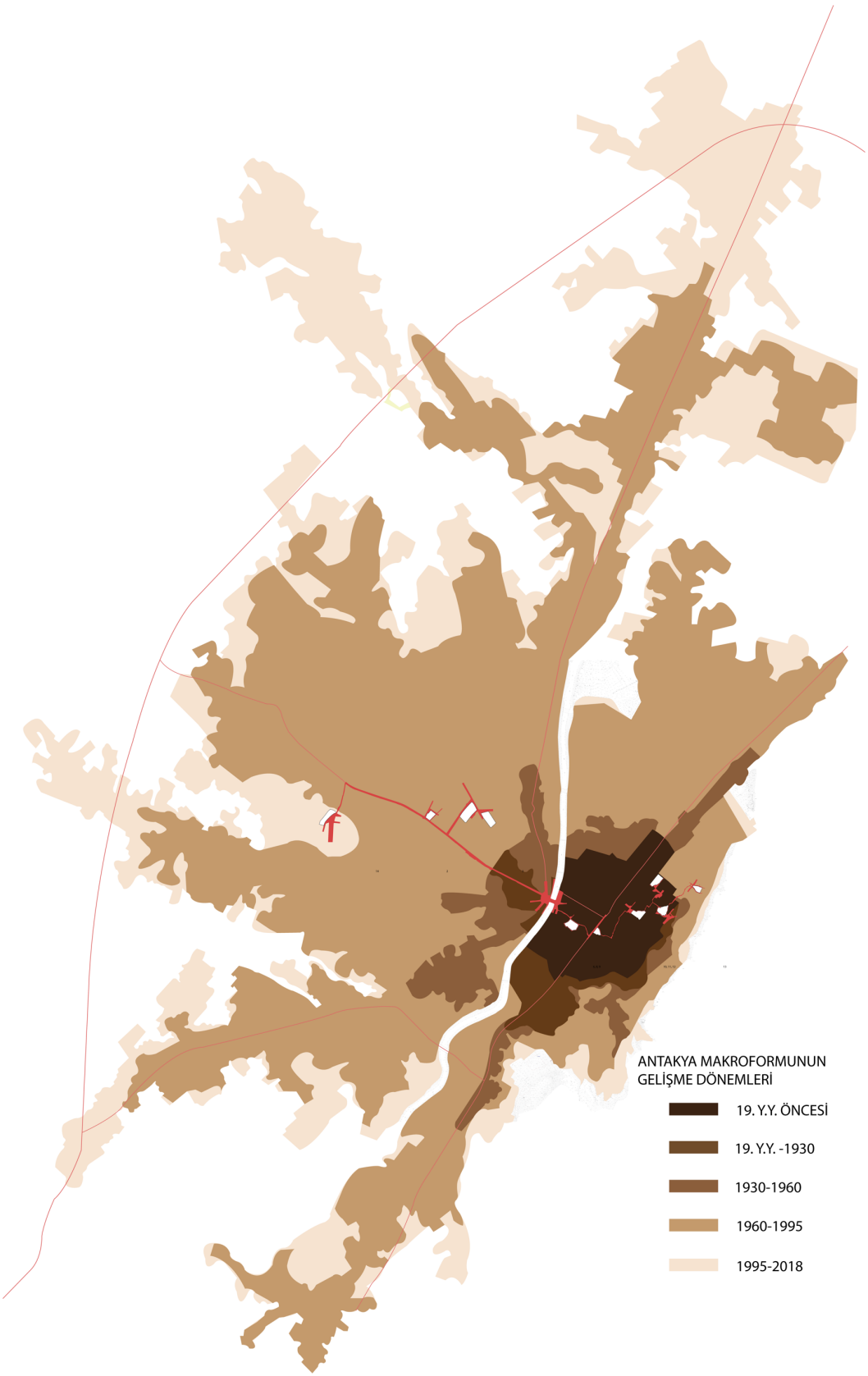

Şekil 4-41. Antakya kent makroformun gelişme dönemleri ve morfolojik inceleme rotası - 1

(Tezer, S.T., 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

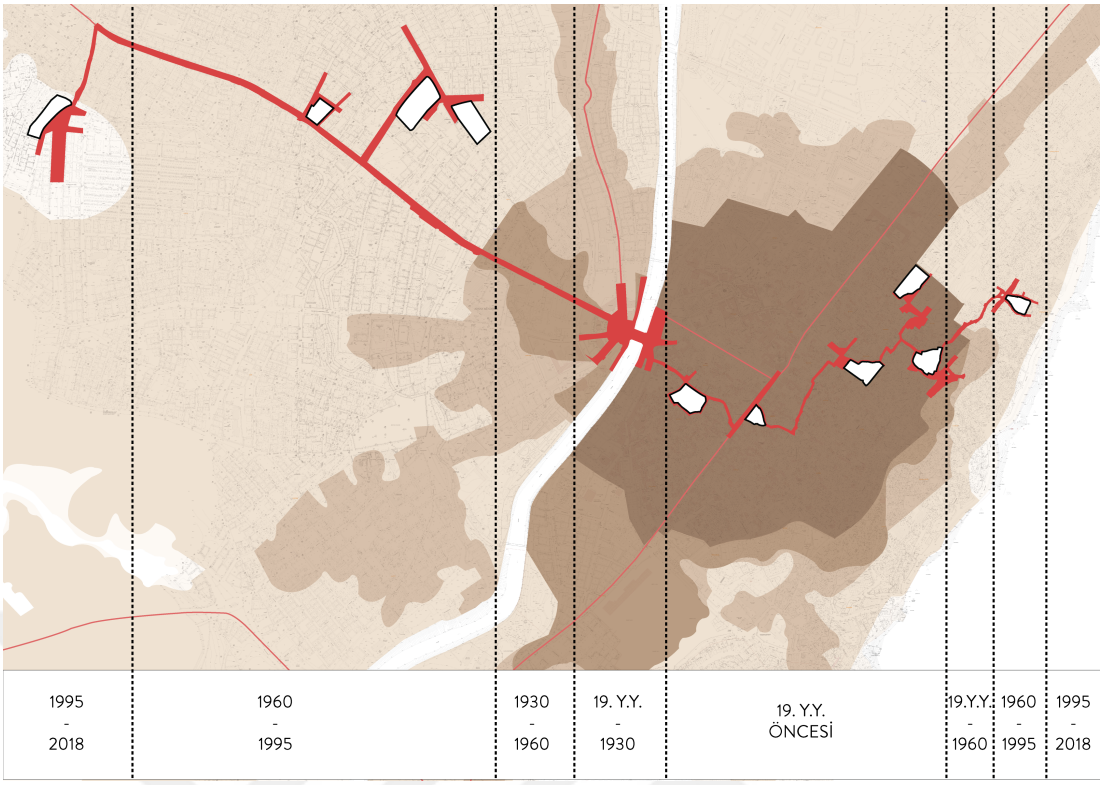

Şekil 4-42. Antakya kent makroformun gelişme dönemleri ve morfolojik inceleme rotası - 2

(Tezer, S.T., 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

Yapısal incelemenin yapılacağı yapı adaları ve açık alanların sokaklar vasıtasıyla bağlandığı bu kentsel morfoloji analizi için önerilen rotanın, makroformun gelişme bölgeleriyle ilişkili olarak işaretlendiği bu şema üzerinden; 19. yüzyıl öncesi, 1960-1995 yılları arası, 1995-2018 yılları arası dönemlere ilişkin yapı adaları ile bu zaman aralıklarına ilâve olarak 19. yüzyıl-1930 yılları arasına ilişkin birer açık alan belirlenmiştir. Tarihsel perspektifin dahil edildiği morfolojik incelemeler ağırlıklı olarak kentsel dokuda üstüste gelişen katmanlaşmalar üzerinden mekânsal gelişimin değerlendirilmesine odaklanırken Antakya'nın morfolojik açıdan incelenmesi için bir kentsel doku inceleme rotası tercih edilmiştir. Bunun temel sebebi, Antakya kentinde birbirinden farklı dönemlerde gelişen kentsel dokuların yanyana dizili olarak günümüzde izlenebilir durumda olmasıdır. Bu durum, belirlenen rota üzerinde farklı dönemlerin eşzamanlı olarak okunabilmesine olanak sağlamakta, merkezden çepere doğru gelişen adım adım bir dönem okuması yapılmaktadır. Antakya da dahil olmak üzere Adriyatik-Baltık çizgisinin doğusunda kalan Doğu Akdeniz kentlerinin pek çoğunda kentler, bir su kaynağı olan dağların yamacında yer seçmiş ve gelişmiştir. Yerleşme açısından önemli bir eşik teşkil eden dağa doğru gelişemeyen kentler, Antakya'da olduğu gibi dağ yönünde değil, onun yerine ovaya doğru gelişme ve

yayılma göstermiştir. Dolayısıyla Doğu Akdeniz'in Adriyatik-Baltık çizgisinin batısında kalan Avrupa kentlerinde görülen içinden nehir geçen (ve suyla bu şekilde ilişkilenen) kentlerden farklı olarak Antakya ve dağ yamacında yer seçmiş diğer kentlerde morfolojik gelişme dönemlerinin mekânsal karşılığı, üstüste katmanlaşma[26] değil, bitişerek katmanlaşma[27] şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Antakya kentini doğusunda yer alan Habib-i Neccar Dağı ile batısında gelişim yönünü oluşturan ova yönünde kesen bu rota, dönemsel doku değişiminin açıklanabilmesi için uygun bir yöntem olarak görülmüştür.

Morfolojik incelemenin yapıldığı rotanın tarihsel süreçteki dönüşümünü; her aşamada eklenen açık alanlar ve yapılı çevre üzerinden izleyebilmek için; rotanın tarihsel süreç içindeki dönüşümüne ilişkin net bir gösterime gereksinim duyulmuştur. Aşağıda sunulan şemada; 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemde; her dönem aralığı için o süreçte rota üzerinde yapılı çevreye ilişkin olarak eklenmiş olan yeni unsurlar (rota ve yapı adası) işaretlenmiştir (Şekil 4-43).

Makroformun gelişme dönemleri üzerinden seçilen farklı doku örnekleri üzerinde yapılan kentsel morfoloji incelemesi; yukarıda da belirtildiği gibi kent dokusuna dair iki ve üç boyutlu, güncel ve tarihi incelemeleri içerecek biçimde kurgulanmıştır. Bu çalışma kapsamında yapılan kentsel morfoloji incelemesinde kullanılan harita ve altlıklar:

- Fransız kadastral haritası (1929-1930)
- halihazır harita (2011)
- hava fotoğrafı (2018) olarak belirlenmiştir.

Rota üzerinde yer alan kent dokusu örnekleri için yukarıda belirtilen harita ve hava fotoğraflarından alınan farklı nitelikteki mekân temsillerinin tümü -mekânsal karşılaştırma yapmaya imkân sağlaması açısından- aynı ölçekte kaydedilerek, aynı morfolojik analiz formatına yerleştirilmiştir. Bu sayede farklı dönemlere tarihlenen kent dokularını; tarihsel dönemler içinde kentsel mekânın ölçeğinin değişimi üzerinden değerlendirme imkânı oluşmuştur.

[26] Üstüste katmanlaşma: "superposition" kavramı yerine kullanılmıştır.
[27] Bitişerek katmanlaşma: "juxtaposition" kavramı yerine kullanılmıştır.

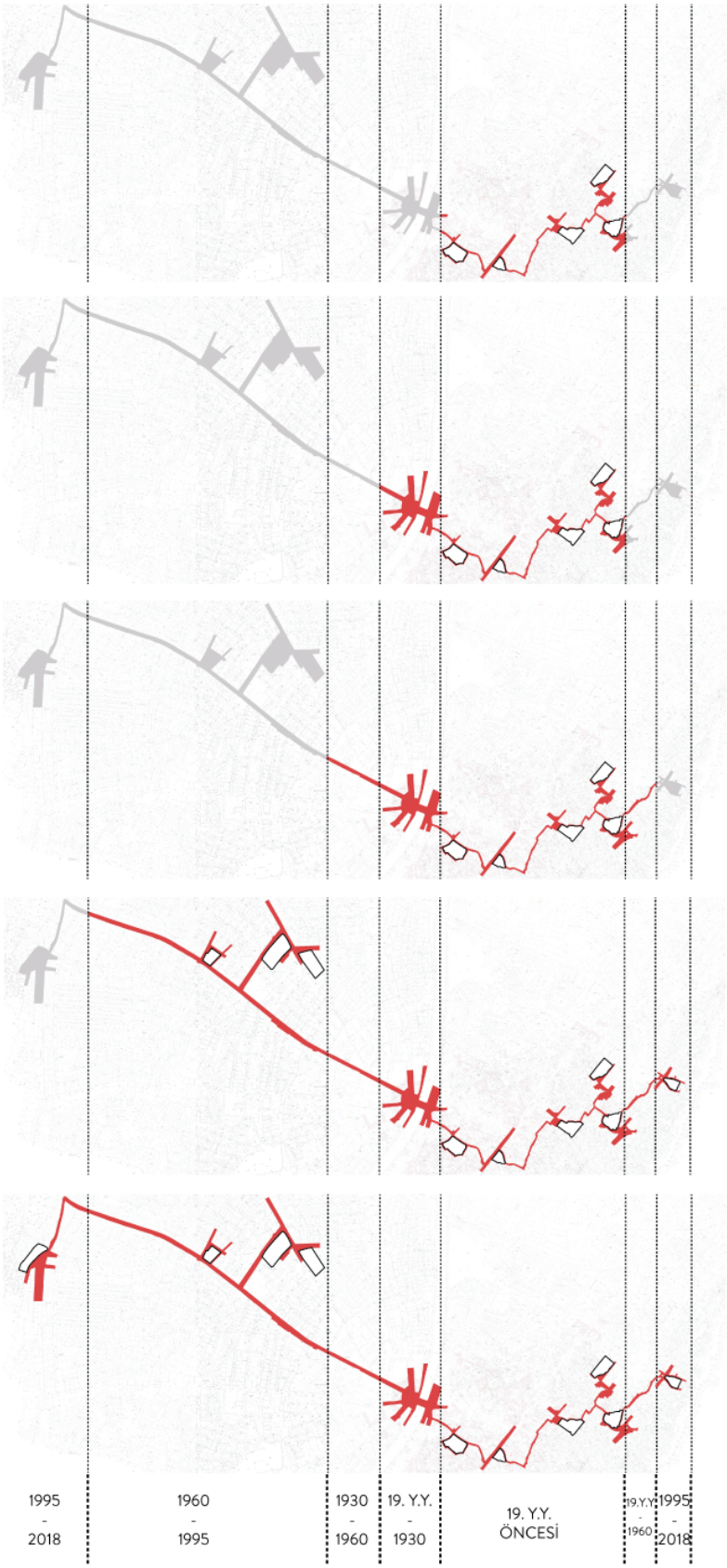

Şekil 4-43. Kentsel morfoloji incelemesi - rotanın dönüşümü

(Tezer, S.T., 2019 tarafından tez kapsamında üretilmiştir.)

Rota üzerinde seçilen her açık alan/toplanma alanı ve bu alandan cephe alan bir yapı adası için yapılan kentsel mofoloji analizi; alana ilişkin hava fotoğrafı, halihazır harita, Fransız kadastral haritası, hacim/üç boyutlu anlatım, yapı yoğunluğunu gösterir dolu-boş analizi, yapılaşmaya ilişkin sayısal veriler ve alanda çekilen güncel fotoğrafları içermektedir. Her yapı adası için bu kapsamda yapılan kentsel morfoloji analizinde; Antakya'nın farklı mekânsal gelişme dönemlerine ilişkin yapılaşma farklılıklarının, toplanma alanlarının boyut değişiminin, topoğrafya ve gelişme döneminin genel yapılaşma eğiliminin fizik mekânın oluşumunda neden olduğu somut sonuçların elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu analiz seçilen her alan için yapılmış ve herbiri için ayrı bir döküm hazırlanmıştır (Şekil 4-44 - 4-55).

Kentsel morfoloji analizinin yapıldığı birinci kent dokusu örneği Antakya'nın 19. yüzyıl öncesi dönemine tarihlenmektedir (Şekil 4-44). Kentin organik bir yapısal gelişme gösterdiği döneme ilişkin dokudan seçilen yapı adasında çıkmaz sokaklar, yapıların organik bir bütün oluşturmasını sağlayan avlulu sistem görülmektedir. Topoğrafik açıdan düz bir alan üzerinde bulunan Antakya'nın tarihi merkezinde, tarihi Uzun Çarşı'nın güneyinde yer alan seçili kent dokusu içinde konut alanları ile avlulu konutların işlevinin değiştirilmesiyle oluşan restoran ve kafe işlevli yapılar yer almaktadır. Toplanma alanı/açık alana ilişkin olarak ise organik ve yoğun doku içinde büyük bir açık alan bulunmadığını belirtmek mümkündür. Ağırlıklı olarak 1 ve 2 katlı yapıların bulunduğu yapı adasında 13 adet tescilli yapı yer almaktadır.

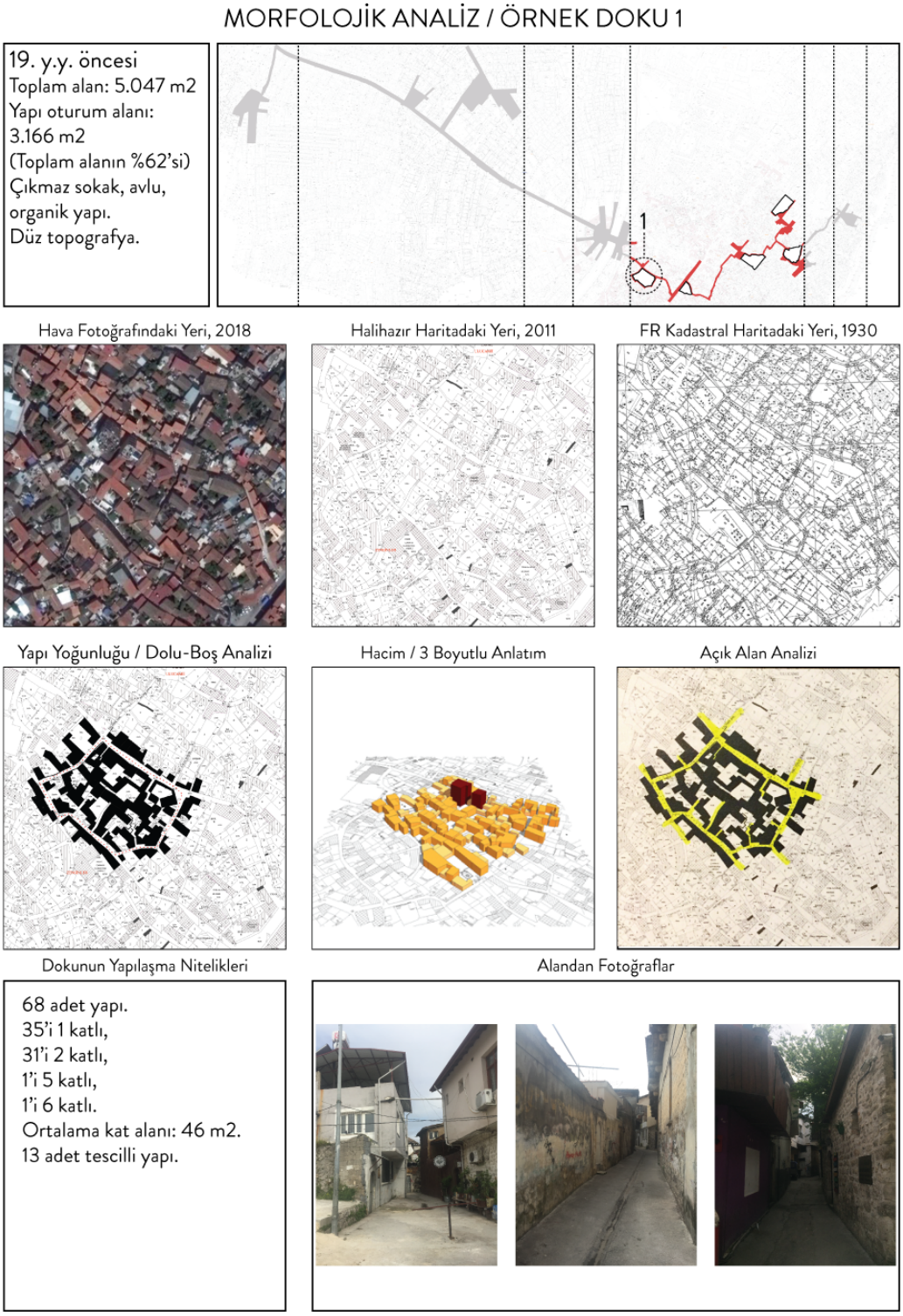

Şekil 4-44. Morfolojik analiz - Örnek doku 1 [Çizelge 4.1.'de D1]

Kurtuluş Caddesi'nin doğusunda yer alan ikinci doku örneği yine 19. yüzyıl öncesi döneme tarihlenmekte; avlulu ve bahçeli konutlardan oluşan yapı adası düz bir

topoğrafya üzerinde yer almaktadır. Alandaki yapıların tamamı 1 ve 2 katlı olup, büyük bir toplanma alanı bulunmamaktadır (Şekil 4-45).

Şekil 4-45. Morfolojik analiz - Örnek doku 2 [Çizelge 4.1.'de D2]

Üçüncü doku örneği 19. yüzyıl öncesi döneme tarihlenmekte; Şeyh Ali Camii ve güneyinde yer alan açık alan, yapı adası ve çevresi için bir toplanma alanı

oluşturmaktadır. Avlulu yapıların tamamına yakını konut işlevli olup, 1, 2, ve 3 katlı yapılardan oluşmaktadır. 21 adet tescilli yapı vardır. Dar sokaklardan oluşan alan %8 olan eğimi sebebiyle bazı kısımlarda yaya erişimi merdivenlerle sağlanmaktadır (Şekil 4-46).

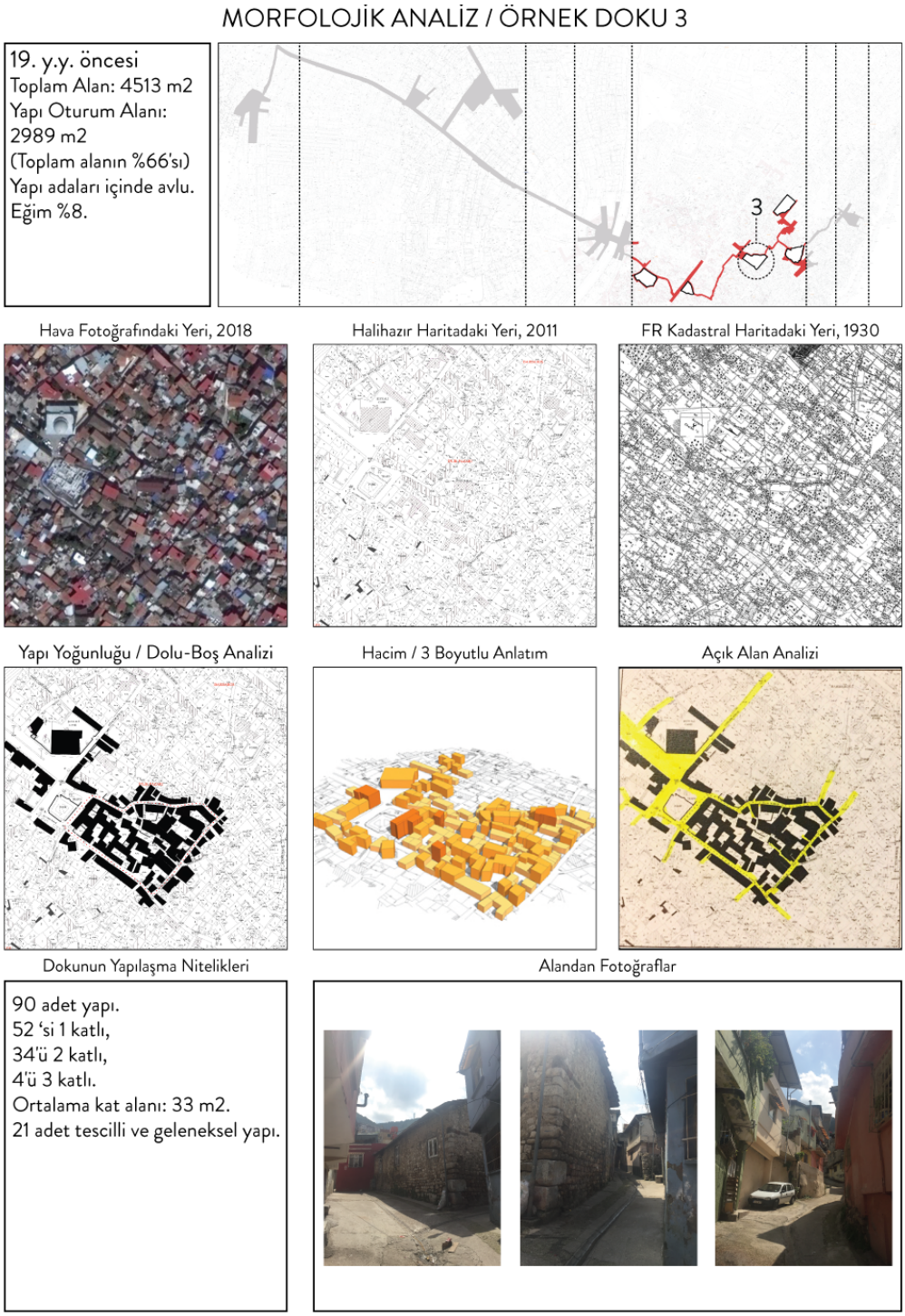

Şekil 4-46. Morfolojik analiz - Örnek doku 3 [Çizelge 4.1.'de D3]

Dördüncü doku örneği 19. yüzyıl öncesi döneme ait olup ortalama %6 eğim nedeniyle bazı kısımlarda yaya erişimi merdivenle sağlanmaktadır. Tümü konut alanı olan avlulu

yapıların 17 adedi tescillidir. Yapı adasının güneyinde, diğer yapı adalarıyla bağlantısını sağlayan bir toplanma alanı bulunmaktadır (Şekil 4-47).

Şekil 4-47. Morfolojik analiz - Örnek doku 4 [Çizelge 4.1.'de D4]

19. yüzyıl öncesi döneme ait beşinci doku örneğinde ortalma eğim %14 olup, yaya erişimi bazı kısımlarda merdivenle sağlanmaktadır. Organik yapıya sahip olan alanda yapı adası içinde avlulu konutlar bulunmakta; kat adetleri 1, 2, 3 ve 4 arasında

değişmektedir. Alanda yedi adet tescilli/geleneksel yapı yer almaktadır. Seçilen yapı adasının güneyinde yer alan açık alan, bu çevrenin toplanma alanını oluşturmaktadır (Şekil 4-48).

Şekil 4-48. Morfolojik analiz - Örnek doku 5 [Çizelge 4.1.'de D5]

Altıncı örnek doku 19. yüzyıl ve 1930 yılları arasına tarihlenmekte, yalnızca bir açık alan ve çevresindeki kamusal/özel yapılardan oluşmaktadır. Fransız Mandası döneminde Asi Nehri'nin batı yakasında yapılan ışınsal karayolları ile Ata Köprüsü

(öncesinde; tarihi Roma köprüsü) arasında kalan toplanma alanıdır. Kentin yönetim merkezini oluşturan kamu yapıları bu alanda bulunmaktadır (Şekil 4-49).

Şekil 4-49. Morfolojik analiz - Örnek doku 6 [Çizelge 4.1.'de D6]

1960-1995 yılları arasına tarihlenen yedinci örnek doku, ortalama %27 eğime sahip olan bir topoğrafya üzerinde, Habib-i Neccar Dağı'nın yamacında yapılaşmıştır. 1 ve

2 katlı konut yapılarından oluşan alanda eğim nedeniyle bazı sokaklarda erişim yalnızca merdivenle sağlanmaktadır (Şekil 4-50).

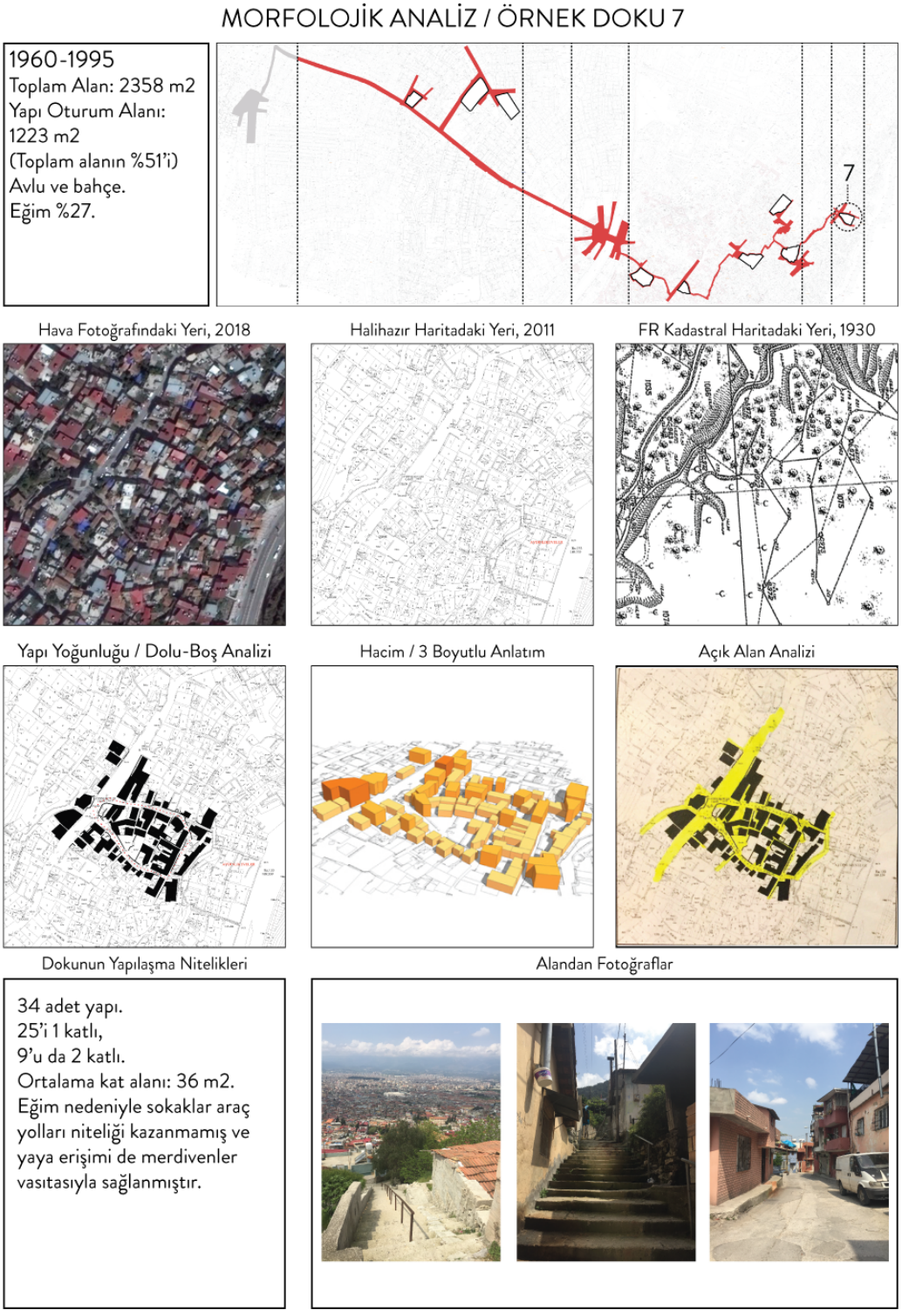

Şekil 4-50. Morfolojik analiz - Örnek doku 7 [Çizelge 4.1.'de D7]

Asi Nehri'nin batısında yer alan ve 1960-1995 yıllarına tarihlenen sekizinci örnek doku, düz bir topoğrafya üzerinde yapılaşmıştır. Planlı bir nitelik gösteren konut alanında tüm yapılar kendi parselleri içinde ön, yan ve arka bahçeleri ile yapılaşmıştır.

Yapı oturum alanları tarihi merkeze göre çok yüksek olan apartmanlardan oluşan alanda kat adedi açısından 4 ve 6 katlı yapılar yoğunluktadır (Şekil 4-51).

Şekil 4-51. Morfolojik analiz - Örnek doku 8 [Çizelge 4.1.'de D8]

Dokuzuncu örnek doku yine 1960-1995 yılı arası döneme ait olup, %2,2'lik ortalama eğimde bir alan üzerinde konumlanmıştır. 3 ve 7 katlı yapılardan oluşan bir apartman sitesinden oluşan yapı adasının büyük bir bölümü bahçeden oluşmaktadır (Şekil 4-52).

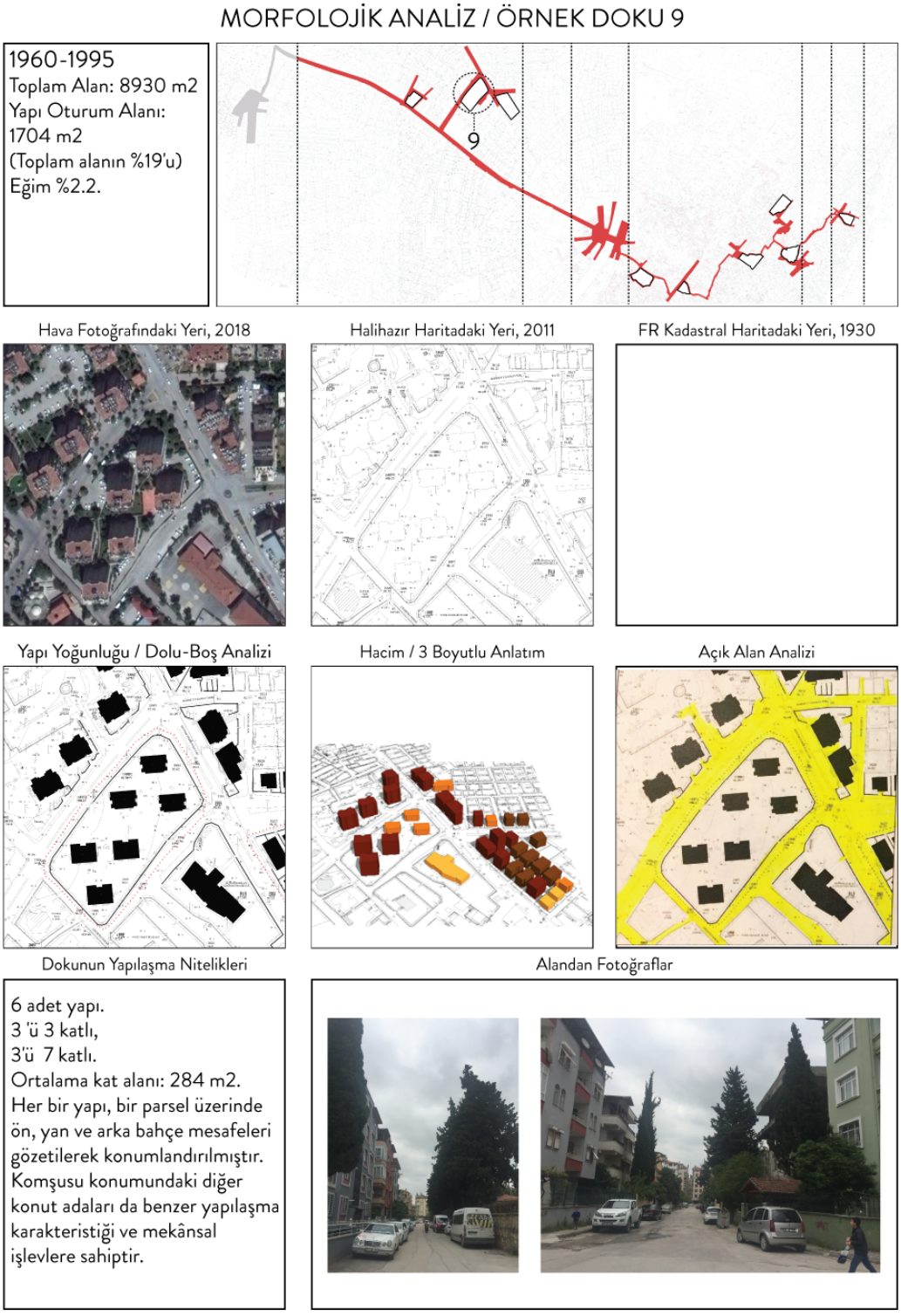

Şekil 4-52. Morfolojik analiz - Örnek doku 9 [Çizelge 4.1.'de D9]

1960 ve 1995 yılları arasına tarihlenen onuncu örnek dokuda tekil parseller içinde kendi bahçeleri bulunan konut işlevli yapılar yer almaktadır. Düz bir topoğrafyaya sahip olan alanda yapıların kat adetleri 1, 2, 4,5, 7 ve 8 kat arasında değişkenlik göstermektedir (Şekil 4-53).

Şekil 4-53. Morfolojik analiz - Örnek doku 10 [Çizelge 4.1.'de D10]

1995 ve 2018 yılları arasına tarihlenen onbirinci yapı adasının bulunduğu alanda eğim ortalama %3 olarak belirlenmiştir. Asi Nehri'nin bir kolunun güneyinde yer alan yapı adasında parseller içinde bahçeler yer almaktadır. Yapıların kat adetleri 1, 2 ve 3 kat arasında değişmektedir (Şekil 4-54).

Şekil 4-54. Morfolojik analiz - Örnek doku 11 [Çizelge 4.1.'de D11]

4.2.2.2. Antakya'nın yerleşme tarihi analizi

Antakya'nın yerleşme tarihi analizinin konusunu oluşturduğu tezin bu kısmında Antakya yerleşmesinin kuruluşundan bugüne kadar geçirdiği tarihsel süreçler; tez yönteminde eleştiri konusu olan tarih yazımının kronolojik işlenmesi biçiminin alternatifi olarak bu tez kapsamında yapılmaya çalışılan ve bir yerleşmenin tarihini kendi özgün yapısı içinde ilişkisellikleri ve mekânların sürekliliği, süreksizliği üzerinden inceleyen bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Tarihsel geçmişi içinde Selevkoslar, Roma, Bizans, Arap, II. Bizans, Selçuklu, Haçlılar, Memlûkler dönemlerinin ardından Osmanlı dönemi, Fransız Mandası dönemi, bağımsız Hatay Devleti dönemini yaşayan Antakya kenti 1939 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin Hatay ilinin merkez ilçesi statüsündedir. Burada tezin kronolojik tarih anlatısına alternatif olarak önerdiği ilişkisel inceleme ve mekânsal tarih incelemesini kapsayacak biçimde; tezin bir sonraki başlıkta odaklandığı 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemde Antakya'nın yerleşme tarihi incelemesi bölümüne göre daha az detay düzeyinde belirlenen temalar ve incelenen kaynaklar üzerinden bir yerleşme tarihi anlatısı kurulmuştur. Bu metin, aynı zamanda görsel şemalar, haritalar ve bütünsel olarak tarihsel geçmişe ilişkin verilerin yer aldığı yerleşme tarihi analizi bileşenleri veri dökümü tablosuyla da ilişkilidir.

Yukarıda belirtilen ve yönetimsel açıdan farklılaşan tüm dönemler için bu dönemlerde Antakya'nın genel profilinin anlaşılması için, tezin yöntemi (yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu) ile ayrıntılı biçimde ele alınan ve 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi kapsayan inceleme ile belli açılardan örtüşen ve ağırlıklı olarak yerleşmenin mekânsal değişim süreçlerinin anlaşılır hâle getirilmesini hedefleyen temalar belirlenerek tarihsel süreç incelemesi yapılmıştır. Bu kapsamda belirlenen temalar; mahalle sayısı, nüfus büyüklüğü, kentin yayılma alanı, kentin sınırlayıcıları/eşikler, doğal yapı ve su öğesi, yapılı çevre atılımları/kentin simgesel yapıları, kentin hâkim ekonomik sektörü/iktisadi akışlar, afetler/salgın hastalıklar, kent planı/kent dokusu/yapılaşma tipi, kentin etnik açıdan farklı unsurları ve kentin isminin değişimi olarak belirlenmiştir. Bu ikili tarihsel değişim okuması ile amaçlanan; Antakya'nın kuruluşundan günümüze kadar olan değişim sürecine ilişkin farklı temalar üzerinden bir profil oluşturmak ve devamında belirlenen dönem için detaylı bir değişim analizi yapmaktır. Belirlenen her tema için Antakya'nın tarihsel gelişme dönemlerine ilişkin veriler Antakya tarihine dair temel kaynaklar üzerinden derlenmiş

ve her temanın tarihsel süreçteki takibi yapılarak kentsel mekândaki süreklilik ve süreksizlikler, temalar ve dönemler arası ilişkisellikler tespit edilmiştir. Kuruluşundan günümüze kadar Antakya'nın tarihsel gelişim sürecinin anlaşılması için belirlenen bu ele alışta öngörülen temalar, yerleşme tarihi analizi bileşenlerini daha genel düzeyde temsil etmek üzere kurgulanmıştır. Bu kapsamda,

- mahalle sayısı, nüfus yapısı ve nüfusun etnik yapısı Ü3. Nüfus yapısı bileşeni;
- kentin yayılma alanı, kentin sınırlayıcı ve eşikleri, su ve doğal yapı nitelikleri Ü1. İdari yapı ve sınırlar, A1. Doğal fiziki unsurlar, A3. Makroform bileşenleri;
- yapılı çevre, kent planı ve kent dokusu A2. Ulaşım altyapısı, A3. Makroform, A4. Kentsel mekânsal unsurlar, A5. Mülkiyet yapısı bileşenleri;
- kentin ekonomik yapısı, işlev alanları ve bölgesel akışlar Ü4. İktisadi üretim biçimi;
- doğal afetler ve salgın hastalıklar Ü3. Nüfus yapısı, A1. Doğal fiziki unsurlar;
- kentin isminin değişimi Ü1. İdari yapı ve sınırlar ile Ü2. Siyasi ve yasal gelişmelerin içeriğiyle örtüşmektedir.

Yukarıdaki temalar çerçevesinde veri dökümünün yapılmasının ardından metne dahil edilen verilerden Osmanlı döneminden günümüze kadar olan dönem için ele alınan veriler [n] sembolüyle numaralandırılmış ve tezin yöntemiyle esas inceleme dönemi olarak belirlenen 19. yüzyıldan günümüze kadar olan döneme ilişkin yerleşme tarihi analizi veri dökümü tablosuna bu sembollerle işlenmiştir.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus, Antakya'nın (ve özellikle Hatay ilinin sınırları içinde yer alan ilçe ve kırsal alanların) sınır komşuluğunda yer aldığı Suriye'de 2011 yılından beri sürmekte olan savaşın yerleşme ve çevresine -fiziksel ve sosyal- etkilerinin büyük ölçüde bu tez çalışmasının kapsamının dışında tutulmuş olmasıdır. Süregelen bu siyasi, toplumsal ve ekonomik istikrarsızlık durumu Antakya'yı da içinde olduğu coğrafi bölgeyle beraber etkilemekle beraber, devam etmekte olan bir süreç olduğu için kentin morfolojik ve tarihsel birikimine etkisinin bugün ele alınmasının mümkün olmadığı düşünülmektedir.[28]

[28] Bu kısımda yapılan ve Antakya'nın yerleşme tarihinin temalar çerçevesinde okunmasını içeren metin oluşturulurken; belirtilen gerekçelerle günümüze ilişkin veriler ancak erişilebildiği ölçüde çalışmaya dahil edilmiş, Antakya'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne 1939 yılında dahil oluşundan itibaren geçen dönem,

Tez kapsamında çalışmanın dışında tutulan diğer bir veri türü 1900'lü yıllardan bugüne yaklaştıkça kentlerin fiziksel yapılarının değişiminin temel belirleyicilerinden olan yasalar, yönetmelikler vb yapılaşmaya ilişkin belirleyici ve kısıtlayıcılardır. Bu çalışma içinde 2018 yılına ait üst ölçekli/bölgesel ve alt ölçekli/kentsel ölçekteki hava fotoğrafları, yalnızca fiziksel değişimin doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için çalışmaya dahil edilmiştir. Bu kapsamda üst ölçekli haritalara ilişkin bölümde daha detaylı yer verildiği üzere 2018 tarihli hava fotoğrafı tarihsel haritaların birbirine göre büyük farklılıklar taşıyan teknik özelliklerinin karşılaştırmalı veriler üremek için aynı potada eritilmesi için kullanılmıştır. 2018 yılına ait hava fotoğraflarının alt ölçekli kentsel morfoloji incelemesinin yapıldığı aşamada kullanılma amacı yine saha çalışması sırasında yerleşmenin bugününe ilişkin fotoğraflar ve yorumların yerleşmenin bugününe en yakın görsel veri ile -fizik mekânda- ilişkilendirilmesi olanağını oluşturmaktır. Günümüze ilişkin verilere dair bu kısıtlama tercihinin başlıca gerekçesini, bu çalışma kapsamında yapılmak istenenin yerleşme tarihi analizine ilişkin bir yöntem önerisi geliştirmek ve bu öneriyi bir örnek alan üzerinde sınamak olarak belirlenmiş olması oluşturmaktadır. Aksi bir yaklaşım, bu çalışmayı bir yerleşme tarihi analizi olma niteliğinden uzaklaştırma riski taşıdığı için tercih edilmemiştir.

Antakya'nın 19. yüzyıldan günümüze Antakya kentinin gelişiminin derinlemesine incelenmesi için yapılan seçki, aşağıda listelenen kaynaklar üzerinden tamamlanmıştır.

- TDV İslam Ansiklopedisi, "Antakya" başlığı, Halil Sahillioğlu, 1988-2016, 228-232.

- Antakya Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu, "Tarihsel Gelişim" bölümü, 2009.

- Demir, A., Çağlar İçinde Antakya, 1996.

- Kara, A., 19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya, 2005.

- Hatay İl Yıllığı: 1967, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

- Cumhuriyet'in 50. Yılında Hatay İl Yıllığı: Hatay Valiliği, 1973.

- Hatay İl Yıllığı: 2011, Tüm Zamanların Gözdesi, T.C. Hatay Valiliği.

---

bu temalar çerçevesinde değerlendirme, karşılaştırma ve okumayı yapmaya olanak sağlayan verilere erişilebildiği ölçüde 2000'li yılların başlarında Suriye Savaşı'na ilişkin veriler dahil edilmeksizin sonlandırılmıştır.

- Planlama Sürecinin Kent Ticaret Merkezi Planlamasına Etkinliği, Nevin Turgut Gültekin, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1986.

- Ahmet Gündüz, İlyas Gökhan, Süleyman Hatipoğlu, Gürhan Bahadır, Hatay Tarihi, 2013, T.C. Hatay Valiliği.

- Hatay Kültür Envanteri, cilt: 1 ve 2 - Antakya, ed. M. Nalan Yastı., T.C. Hatay Valiliği, 2011.

- Rifaioğlu, M.N., An Enquiry Into the Definition of Property Rights in Urban Conservation: Antakya (Antioch) From 1929 Title Deeds and Cadastral Plans, Doktora tezi, 2012.

Burada listelenen kaynaklar üzerinden yapılan veri dökümü tamamlandıktan sonra, veri dökümü tablosunun yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosuna dönüştürülmesi için ilişkisel incelemeye olanak sağlayan veriler birarada değerlendirilmiştir.

yerleşme tarihi analizi yöntemi - veri dökümü			Osmanlı dönemi	Fransız Mandası dönemi	Hatay'ın T.C.'ye katılması	T.C. dönemi
bileşenler		içerik	1516-1918	1918-1938	1938-1939	1939 - günümüz
Ü1	idari yapı/tanım ve sınırlar	territoriality, bölgesel aidiyetler, coğrafi tanımlar, mevkii isimleri, idari birimler, yönetim biçimi, sınır öğeleri, eşikler	[1] [2] [39] [41] [H1] [H2] [H3] [H4] [H5] [H6] [H7] [H8] [H9]	[10]	[10]	[10]
Ü2	siyasi ve yasal gelişmeler	devlet gelirleri, ekonomik imtiyazlar, para birimi, vergiler (şahsi/etnik ve ticari), savaşlar, istilalar, antlaşmalar	[39] [41]	[10]	[10]	[10]
Ü3	nüfus yapısı	nüfus büyüklüğü, nüfus çeşitliliği, etnik yapı, dil ve inanç deseni, göçler ve iskan	[5] [6] [7] [8] [9] [22] [23] [33] [H1] [H2] [H3] [H4] [H5]	[H6]		[11] [12] [13] [48] [49] [H7] [H8] [H9] [53]
Ü4	iktisadi üretim biçimi	hammadde varlığı, hakim sektörler, başlıca üretim konusu/biçimi, zanaatler, ticaret yolları, ticaret yapılarının mekandaki dağılışı	[29] [30] [31] [32] [33] [34] [35] [36] [37] [38] [39] [40] [41] [T1] [T2] [T3] [T4] [T5] [T6] [T7] [T8] [T9] [T10] [T11] [T12] [T13] [T14]	[42]		[43]
A1	doğal fiziki unsurlar *	tarım alanı, orman alanı, yeşil alan, su varlığı, iklim; doğal afetler (deprem, sel, vb)	[35] [36] [38] [44] [45] [46] [47] [H1] [H2] [H3] [H4] [H5]	[H6]		[H7] [H8] [H9] [G1] [G2] [50]
A2	ulaşım altyapısı *	bağlantı yolları, ulaşım deseni	[34] [35] [36] [38] [39] [40] [41] [H1] [H2] [H3] [H4] [H5] [T1] [T2] [T3] [T4] [T5] [T6]	[H6]		[H7] [H8] [H9] [51] [G3]
A3	makroform *	yerleşmenin alan büyüklüğü, kent formu, büyüme yönü, kentin yer seçimi, kentin girişleri	[14] [15] [16] [22] [M1] [M2]	[M3]		[M4]
A4	kentsel mekansal unsurlar *	maddi kültür unsurları, yapı-parsel-yapı adası-alt bölge-bölge ilişkisi, kent dokusu, anıtsal yapılar, anıtsal yapılar, yapım malzemeleri, fonksiyon alanları, kamusal mekanlar, mezarlıklar, arkeolojik alanlar ve yapılar, konut dokusu	[3] [4] [14] [15] [16] [22] [37] [44] [45] [46] [47] [D1] [D2] [D3] [D4] [D5]	[24] [25] [26] [27] [28] [53] [D6]		[52] [54] [D7] [D8] [D9] [D10] [D11]
A5	mülkiyet yapısı	mülkiyet deseni, tapu-kadastro sistemi, özel-kamu mülkiyeti ayrımı, mülkiyetin etnik dağılımı	[15] [16] [17] [18] [19] [20] [21] [22] [23]	[24]		

Çizelge 4-3. Antakya'nın yerleşme tarihi analizi bileşenleri - veri dökümü tablosu

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Ek 7'de A3 boyutunda sunulmuştur.

Mekânsal unsurlar			Akışlar ve İlişkiler			
		içerik	Ü1	Ü2	Ü3	Ü4
			idari yapı, tanım ve sınırlar	siyasi ve yasal gelişmeler	nüfus yapısı	iktisadi üretim biçimi
A1	doğal fiziki unsurlar*		[24] [50] [51]		[44] [45] [46] [47]	[36]
A2	ulaşım altyapısı*		[20] [29]	[31] [41]	[H1] [H2] [H3] [H4] [H5] [H6] [H7] [H8] [G2] [G3]	[20] [34] [35] [37] [38] [39] [40] [43] [T1] [T2] [T3] [T4] [T5] [T6] [T7] [T8] [T9] [T10] [T11] [T12]
A3	makroform*		[14] [53] [54] [M1] [M2] [M3] [M4]		[5] [22] [23] [28] [M1] [M2] [M3] [M4] [49] [53]	
A4	kentsel mekansal unsurlar*		[1] [2] [10] [14] [24] [25] [30] [53] [54]	[3] [4] [6] [32]	[6] [7] [8] [9] [11] [12] [13] [15] [16] [22] [23] [27] [28] [D1] [D2] [D3] [D4] [D5] [D6] [D7] [D8] [D9] [D10] [D11]	[17] [18] [19] [21] [26] [33] [41] [42] [43]
A5	mülkiyet yapısı			[22] [23]		

Çizelge 4-4. Antakya'nın yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu

(Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında oluşturulmuştur.)

Ek 6'da A3 boyutunda sunulmuştur.

Yerleşme tarihi analizi bileşenlerinin belirlenmesinin ardından yapılan tarihsel veri dökümü ve görsel malzemenin hazırlanması tamamlanmıştır. Devamında, çalışmanın önerdiği temalar üzerinden tarihsel incelemenin yapılabilmesi için veri dökümü tablosundan zaman katmanı çıkarılarak tablo deforme edilmiş, alt ve üst ölçekli verilerin birbiriyle ilişkili olarak okunabilmesi için veriler bu defa yukarıda gösterilen şekilde yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosuna yerleştirilmiştir. Bu aşamadan sonra sıra verilerin ilişkisel okunmasına gelmiştir. Bu aşamada öncelikle Antakya kentinin kuruluşundan bu tez için önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesinde incelenen dönem olarak belirlenen 19. yüzyıla kadar olan dönemi yukarıda ifade edilen tematik başlıklar altında ele alınmıştır. Ardından Çizelge 4.1. ve Çizelge 4.2.'de yer verilen bileşenler kapsamında tasnif edilen veriler ışığında Antakya'nın 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi, tezin önerdiği tarihsel inceleme çerçevesinde incelenmiştir.

Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Antakya ve çevresindeki tarihsel yaşam bulguları, M.Ö. 100.000'lere kadar uzanmakta; bulgular orta paleolitik, neolitik, kalkolitik ve tunç çağı dönemlerinde yaygın bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Günümüzde Amik Ovası olarak adlandırılan bölgede yer alan Çatalhöyük, Tel Tayyinat, Tel Cüdeyde ve Tel Atçana'da ilk tunç çağı yerleşmeleri tespit edilmiştir. Amik Ovası'nda yer alan bu beylik yerleşmeleri; Akad, Yamhad Krallığı, Hititler ve Mısırlılar'ın egemenliğine girmiş, ardından I. Şuppiluliuma döneminde tekrar Hitit egemenliğine girerek, M.Ö. 13. yüzyıla kadar bu idarede kalmıştır. M.Ö. 1200 yılında Hitit İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra Sami-Aramiler tarafından Hattena Krallığı M.Ö. 9. yüzyılda Asurlular'ın, ardından Urartular'ın egemenliğinde kalmıştır. Türkmen/Oğuzlar'ın ataları olan Sakalar, M.Ö. 7. yüzyılın ortalarında "Batık Şehir" adını verdikleri Antakya'yı zaptetmiş ve burada 18 yıl kaldıktan sonra M.Ö. 626'da Antakya'dan ayrılmıştır. M.Ö. 6. yüzyılın ortalarından itibaren Pers İmparatorluğu'na bağlı Kilikya Satraplığı'nın içinde yer alan Hatay yöresi, M.Ö. 333 yılında Büyük İskender tarafından Aleksadria olarak adlandırılmış ve bölge kısa süre Makedon hâkimiyetine girmiştir. Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılında ölümünün ardından komutanı Seleucus I. Nicator Selevkoslar

dönemini başlatmış ve M.Ö. 300 yılında Seleucia Pieria, ardından Antiocheia (Antakya) kenti kurulmuştur (Demir, 1996, 24) (Antakya KAİP, 2009, 9).

Mahalle sayısı, nüfus ve nüfusun etnik yapısı

Mahalle sayısı ve mahallelerin yerleşme içinde konumlanışı, Antakya gibi farklı etnik unsurların birarada yaşadığı yerleşmelerde yönetimsel/idari bir ayrım, yerleşmenin sosyo-kültürel yapısına dair bir tercih ve aynı zamanda nüfus büyüklüğüne dair bir işaret anlamına gelebilmektedir. Yerleşmelerde nüfusun büyüklüğü, yerleşmenin bölgeselliği ve yerleşmeler arası kademelenme içindeki yerini, bunun yanısıra yerleşmenin fiziksel yayılma alanını belirlemesi/etkilemesi açısından önemlidir. Selevkoslar döneminde (M.Ö. 300 - M.Ö. 64) Antakya kentinin nüfus büyüklüğü Downey'in araştırmalarına göre, kentin ilk kurulduğu dönemde yerli halk ve esirler dışında 17000 ile 25000 kişi arasında olmalıdır (Pamir, 2009, 16-19). Arkeoloji çalışmalarının temel veri kaynağını oluşturduğu bu dönemlere ilişkin nüfus verileri, izleyen dönemlerde nüfus sayımları üzerinden aktarılan sayısal veriler kadar kesin bilgiler içermemekte, yalnızca yerleşmelerin ilgili dönemlerindeki nüfus büyüklüğüne ilişkin izlenimsel değerlendirmeler yapma olanağı sunmaktadır.

Yerleşmenin kuruluş döneminde Asi Nehri ve (Roma döneminde "Sütunlu Yol"a dönüşen) bugünkü Kurtuluş Caddesi arasında iki mahalle varken, daha sonra (o dönemki ismiyle) Ada mevkiinde ve Silpius (bugünkü Habib-i Neccar) Dağı'nın yamacında kurulan iki mahalle ile Selevkoslar döneminde mahalle sayısı dörde çıkmıştır (Pamir, 2009, 16-19). Kentte nehir yatağı içindeki adanın M.Ö. 236'da iskân edilerek üçüncü bir mahalle oluşturulmuş, III. Antiochos döneminde (M.Ö. 227-187 yılları arasında) ada surlarla çevrilmiştir. Kentin dördüncü mahallesinin Epiphanes döneminde kurulmasıyla Antakya, "tetrapolis"[29] özelliğini kazanmıştır (Sahillioğlu, 1988, 228-232).

Yerleşmelerin tarihsel gelişim süreçlerinin anlaşılmasında tarih boyunca etnik açıdan farklı unsurların kente gelişi, yerleşmesi ve kentten gidişi birkaç açıdan önem taşımaktadır. Öncelikle kente gelişiyle kentin sosyo-kültürel yapısına eklemlenen farklı etnik unsurlar kentin nüfus kompozisyonunu değiştirmekte, kente yerleşmesi/yerleştirilmesi süreci kentin mekânsal kurgusunu dönüştürmektedir.

[29] Tetrapolis: dört mahalleli kent.

Yerleşme alışkanlıklarının farklı kültürler için değişken nitelik taşıması, barınma yapılarının, ibadet yapılarının, sokak ve açık alanların organizasyonunda da kendisini göstermekte, bu unsurların kente eklemlenmesi kentin fiziksel mekân organizasyonunu değiştirmektedir. Öte yandan farklı kültürlerin yaşamlarını devam ettirmek için gerçekleştirdiği ekonomik faaliyetler kentin gerek iktisadi yapısında gerek tarım, ticaret ve sanayi işlevlerinin gerçekleştiği mekânlarda değişikliklere neden olmaktadır. Selevkoslar döneminde bugünün ifadesiyle oldukça kozmopolit[30] bir sosyal yapısı olan Antiokheia'da Atinalılar, Makedonlar, Seleukos'un emekli askerleri, Giritliler, Kıbrıslılar ile daha önceden bu bölgeye yerleşen Argoslular, Heraklid soyundan gelenler ile Seleukos'un ordusunun emekli paralı askeri olan Yahudiler ve "yerel halk" yaşamaktadır. Downey ayrıca farklı kökenlerden esirler ve kölelerin de bu dönemde kentte olması gerektiğini belirtmektedir. Kentte Yunanca ve Aramca konuşulurken, İbraniler de kendi dini ritüellerini sürdürmektedir (Pamir, 2009 16-19).

64 ve 395 yılları arasına tarihlenen Roma dönemi, Antakya'nın "altın çağı" olarak ifade edilmekte, kentin bu dönemde Roma İmparatorluğu'nun en önemli beş kentinden biri ve aynı zamanda Akdeniz havzasının da en önemli kentlerinden olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde Roma'nın Suriye eyaletinin merkezi hâline gelen kentin Kudüs'e yakın büyük ve zengin bir yerleşim olması, Anadolu ve Yunanistan'a uzanan yolların kavşağında olması sebebiyle, Kudüs'ün tahrip edilmesinden sonra Hristiyanlığın merkezi olmuş ve 4. yüzyılda "metropolitlik" statüsü kazanmıştır (Sahillioğlu, 1988, 228-232). Antakya'nın Roma dönemi nüfusunun; M.S. 50'de 300.000 kişi, M.S. 100'de 600.000 kişi ve M.S. 165, 300.000-400.000 kişi olduğu yazılmaktadır (Downey, 1961, 582-583).

Kentin 395-638 yılları arasını kapsayan Bizans dönemi içinde 5. yüzyılda İstanbul ve İskenderiye seviyesinde bir "patriklik merkezi" olmuştur. 628'de İran kuvvetlerince boşaltılarak antik hüviyetini kaybetmeye başlayan, bir ara tekrar Bizans hakimiyetine giren kent, 636'da İslam egemenliğine girmiş, 638'de Arap istilâsına teslim olmuştur

[30] "Kozmopolit" kelimesi "değişik uluslardan, ırklardan olan kimseleri biraraya getiren, barındıran, kapsayan" anlamında kullanılmıştır (TDK, 2019)

(Sahillioğlu, 1988, 228-232). Bizans döneminde Antakya'da yerleşik nüfusun 185.ooo kişi olduğu belirtilmektedir (Turgut, 1986, 84).

Arap egemenliği döneminde Antakya'da yerel halkın bir kısmının kenti terkettiği, buraya farklı cemaatlerin yerleştirildiği belirtilmektedir (Sahillioğlu, 1988, 230). Abbasiler zamanında (750-944) Kilikya'nın merkezi olan Antakya'ya 813-842 yılları arasında Türk idareciler gönderilmiş, Abbasi halifeliği hakimiyetinde iken Antakya'ya 840 yılında Bizanslılar'ın saldırısı gerçekleşmiş, 865 depreminde kentte yaklaşık 1500 bina tahrip olmuş ve surlar üzerinde yer alan 90 kule yıkılmıştır. Bu dönemde kentin fiziki yapısına ilişkin veriler oldukça azdır. Arap döneminde Antakya, İslâm dininin egemen olduğu coğrafya içinde, Yunan ve Roma dönemlerinde olduğundan farklı olarak kalabalık nüfuslu büyük bir kent yerine orta ölçekli bir kenttir (Temiz, 2009, 22).

1098-1268 yılları arasına tarihlenen Haçlılar döneminde kent Hristiyanlığın 4 önemli kentinden biri konumuna gelmiş ve "Antakya Prensliği" ünvanını almıştır. Arap ve Batı kaynaklarında "su şehri" olarak anılmakta olan Antakya, Batı ile olan ticarette önemli bir mevkiye sahip olmuştur (Sahillioğlu, 1988, 228-232). Moğol istilası sırasında kente sığınan Hristiyan ve Müslümanlarla nüfus artışının yaşandığı kentte 1157 ve 1169 yıllarında meydana gelen depremlerde çok sayıda ev yıkılmıştır. Haçlılar zamanında kent Antikçağ'da olduğu gibi kuzey yönünde gelişmiştir (Demir, 1996, 63-79).

1268-1516 yılları arasındaki Memlûkler döneminde Antakya kenti, Memlûk idari taksimatında Suriye içinde Halep naibliğine bağlı bir kenttir. Batı dünyasının doğudaki önemli bir siyasi ve idari merkezi, aynı zamanda Hristiyanlığın yayıldığı yer olması nedeniyle kentin büyük kısmı Memlûkler tarafından yakılıp yıkılmış, kent bir daha eski önemine ulaşamamıştır. İslâm dünyasında Halep'e verilen önem nedeniyle Batılılar bölgenin iktisadi gelişmesini önlemek amacıyla, ticaret ilişkilerinde yollarını Antakya'dan uzaklaştırarak Ayas'tan Anadolu'ya çevirmişlerdir (Sahillioğlu, 1988, 228-232). Dulkadiroğlu Beyliği tarafından çok sayıda cami ve medresenin inşa edildiği dönemde Habib-i Neccar Camii ve Cindi Hamamı'nın inşaasına başlanmıştır. Eski Antakya'dan geriye yalnızca St. Pierre Mağara Kilisesi ile yanındaki Charnion kabartma heykeli ve sur kalıntıları kalmıştır. Bunun dışında köprü çarşısı, Asi

Nehri'nin kıyısındaki cadde üzerinde konaklama yapıları bulunmaktadır (Demir, 1996, 79-84).

Kentin yayılma alanı, sınırlayıcılar/eşikler ve su/doğal yapı özellikleri

Kentlerin tarihsel gelişimleri açısından incelenmesinde yerleşme lekesinin farklı tarihsel dönemlerde eriştiği yayılma alanı ve bu yayılmanın yönü ve sınırını belirleyen sınırlayıcı elemanlar, doğal ve yapay eşiklerin tespiti önemlidir. Kentlerin yayılma alanını belirleyen diğer bir unsur da, yerleşmenin nüfus büyüklüğüdür. Kentlerin -iki boyutlu düzlemde- yayılma alanı, çalışmaya konu dönemin diğer dinamikleriyle beraber nüfus büyüklüğü ve kenti sınırlayıcı unsurların öngördüğü eşikler arasında bir büyüme dengesine sahiptir. M.Ö. 300 - M.Ö. 64 yılları arasındaki Selevkoslar döneminde Antakya'nın yayılma alanının yaklaşık 302 hektar olduğu; kentin Oronthes (Asi) Nehri'nin doğu yakasında, Silpius (Nacar/Habib-i Neccar) dağının batı eteklerinde, Asi Nehri ve dağ arasında kalan düzlükte inşa edildiği belirtilmektedir. Bu dönemde aşağı kent, batıda Asi Nehri ile sınırlanmış, doğuda bugünkü Kurtuluş Caddesi'ne kadar yayılmış, kuzeyde Hacı Kürüş (Parmenius) Deresi ile güneyde Hamşen (Phyrminus) Deresi ile sınırlanmıştır. Kent surları bu dönemde, yüksekte kurulan ve dik yamaçlarla aşağı şehirden ayrılan Akropolis ile düzlükte kurulmuş olan kenti çevrelemektedir (Pamir, 2009, 16-19). Demir'in anlatımıyla Antiokheia kenti Kızıldeniz'den başlayan Şeria Nehri yatağı ve Asi Nehri yatağı ile Güney Anadolu'ya uzanan çöküntüde Asi Nehri kıyısında, denizden 440 metre yükseklikteki Habib-i Neccar Dağı'nın eteklerinde, Amik Gölü'nün güneyinde kurulmuştur (Demir, 1996, 24). Kentin bu dönemdeki formu, Asi Nehri'nin doğu yakasında, dağ ile nehir arasında uzanan bir dikdörtgen şeklinde tarif edilmektedir. Asi Nehri'ne paralel uzanan ve

kentin ortasından geçen (günümüzdeki ismiyle) Süveyka Caddesi, surların dışında kalmaktadır. (Sahillioğlu, 1988, 228-232).

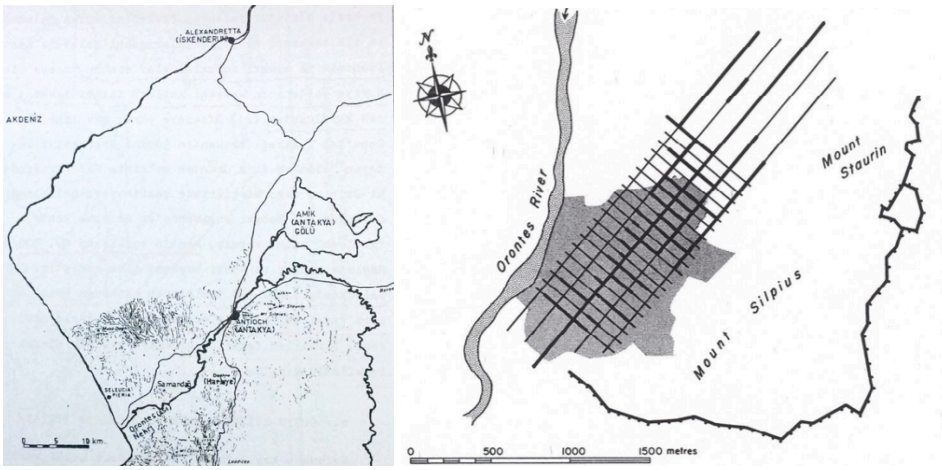

Harita 42. Antakya'nın kuruluş yıllarındaki bölgesel haritası (Downey, 1963)

Harita 43. Ancient Antioch haritası (Selevkoslar dönemi) (Downey, 1963)

Fotoğraf 4-1. Antakya surları, Bartlett'in çizimleri (1836-1837) (Şehr-i Hatay, 2016, 8-9)

M.Ö. 64 yılında Roma İmparatorluğu'nun yönetimine girmesinin ardından Antiokheia kentinde "aşağı kent" ve Akropolis birliği korunmuştur. Önceleri baskın konumda olan Akropolis'in etkinliği, kentte değişen siyasi koşullar nedeniyle giderek azalmıştır. Strabon, Antiokheiaeia'nın özgün planının Hellenistik dönemden sonra iki kez değişikliğe uğradığını belirtmektedir. Augustus zamanında döşemesi yapılan Sütunlu Yol'un kent surlarının dışında kaldığı ve bu caddenin, düzlük alanın seviyesinden itibaren Silpius Dağı'nın ilk kez yükselmeye başladığı hat boyunca uzandığı belirtilmektedir. Kentin sınırlarındaki ilk değişiklik Tiberius (M.S. 14-37) zamanında gerçekleşmiş, Selevkos döneminde yapılan güney duvarı, batı yönünde ve aynı doğrultuda uzatılmıştır. Dağı çevreleyen bu duvar Phyrminus Çayı'na (Hemşen Deresi) kadar uzanmaktadır. Tiberius döneminde yapılan bu kent surlarına ait

kalıntılar 1966'ya kadar mevcut olup, bu duvarların kentin bu dönemdeki güney ve kuzey sınırlarını belirlediği düşünülmektedir (Pamir, 2009, 19-20). Kentin yüzölçümü 1,5 km eninde, 3,5 km boyunda; bugünkü sur içi şehrin (Eski Antakya) beş katı büyüklüğündedir (Sahillioğlu, 1988, 228-232).

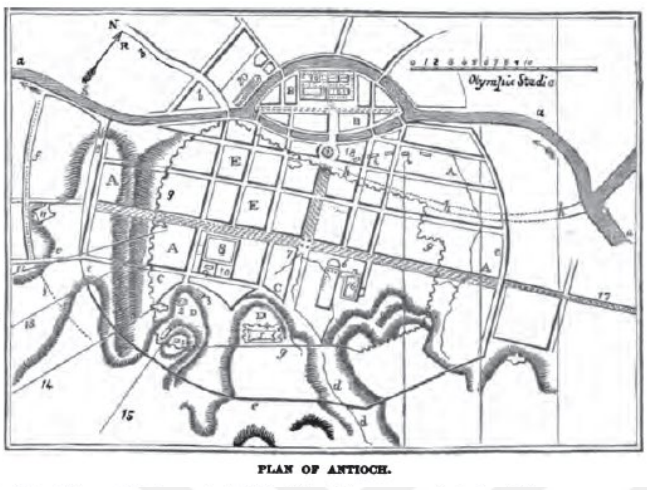

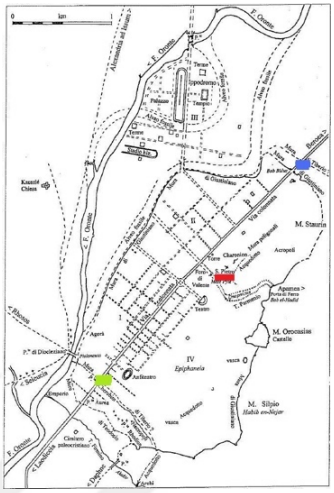

Harita 44. Muller Map Plan of Antioch (Roma dönemi)

Harita 45. Uggeri Map Antioch

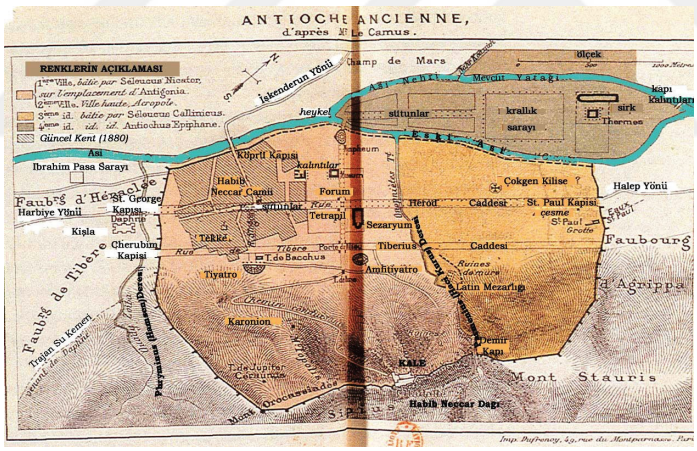

Harita 46. Antakya Antik kenti – Roma Dönemi (Le Camus, 1880)

Antiokheia'nın 395'te Bizans egemenliğine girmesinin ardından başlayan nüfus artışı nedeniyle kentte surların dışında yerleşilmeye başlanmış, güneyde yer alan Cherubim Kapısı'nın dışında yeni bir mahalle oluşmuştur. 408-450 yılları arasında Theodosius II tarafından Phyrminus (Hamşen) Deresi'ne kadar uzanan bu alanı kuşatan yeni bir kent duvarı yapılmıştır. Bu duvar üzerinde "Defne Kapısı/Altın Kapı" (Dapne Gate/Golden Gate) adı verilen bir kapı inşa edilmiştir. Müller'in haritasında, nehri takip eden batı duvarı üzerinde işaretlenen "Philonauta" adlı kapıya diğer kaynaklarda rastlanmamakla beraber, bu kapının Seleucia Pieria'dan gelen nehir trafiğinin kentte karaya ulaştığı ilk yer olabileceği ileri sürülmektedir. Justinianus 540'da gerçekleşen

Sasani istilasından sonra kentin tahkimatını yeniden düzenleyerek kent surlarının doğu ve batı duvarlarında değişiklik yapmıştır. Nüfusun azaldığı ve güvenlik nedeniyle daha küçük bir alana ihtiyaç duyulan yerlerde kentin alanı daraltılarak; doğuda, kuzeydoğuda ve batıda kent duvarları içeriye çekilmiştir. Downey'in haritasına göre batı duvarının köprü ve ada arasında kalan kısmı doğuya doğru çekilmiş ve bu mesafe düz bir hatla bağlanmıştır. Kent surlarının 458 ve 528 depremlerinde zarar gören kısımlarının yerlerinde onarıldığı düşünülmektedir (Pamir, 2009, 20-21). Aşağıdaki haritada Sasani Devleti ve Roma-Bizans İmparatorluğu'nun sınırları görülmektedir.

Harita 47. Sasani devletinin sınırları (Hatay Tarihi, 2013, 45)

Aşağıdaki haritada, Antakya kentinin Bizans dönemindeki sınırları, Sütunlu Yol, bu cadde ile Asi Nehri arasında kalan ızgara doku, Ada bölgesi ve dönemin önemli yapıları görülmektedir.

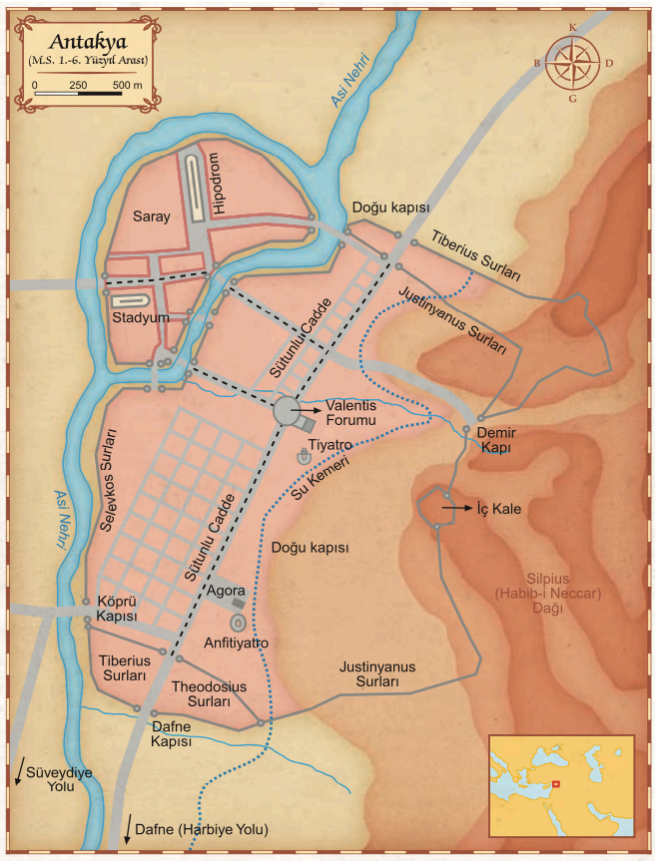

Harita 48. Antakya'nın Bizans dönemi haritası (Hatay Tarihi, 2013, 54)

İslâm fetihleriyle başlayan Arap dönemine kadar tarihinde çok sayıda savaş ve deprem yaşayan Antakya kenti her seferinde yeniden imar edilmeye, tahrip olan yapılar onarılmaya çalışılmış, 5. ve 6. yüzyıllarda gerçekleşen Bizans-İran savaşları sırasında Antik kimliğini kaybetmeye başlamıştır (Temiz, 2009, 22). Kentin Arap hakimiyetinde geçen dönemi 638-968 yılları arasını kapsamakta, bu dönemde kentin gelişiminin durduğu ve görece gerilediği bilinmektedir. İsmi Antakiye olarak değiştirilen kent hakimiyetinde bir "serhat şehri" (sagr) özelliği kazanmış, bir askeri üs ve savunma noktası halini almıştır. Abbasiler döneminde ise Antakya Kilikya'nın merkezi olmuştur (Sahillioğlu, 1988, 228-232).

Aşağıdaki haritada Antakya kentini de kapsayan İslamiyet'in yayılış alanı ve dönemleri görülmektedir.

Harita 49. İslamiyetin yayılışını gösterir harita (Hatay Tarihi, 2013, 60)

Aşağıdaki haritada, Antakya'nın dahil olduğu dönemi de kapsayan Büyük Selçuklu Devleti sınırları görülmektedir.

Harita 50. Selçuklu Devleti'nin sınırları (Hatay Tarihi, 2013, 76)

Harita 51'de 1098-1268 yılları arasında Haçlılar yönetiminde kalan Antakya'nın, 1098 yılında Haçlılar tarafından kuşatıldığı dönemdeki sınırları, ana ulaşım aksı ve kent duvarları görülmektedir.

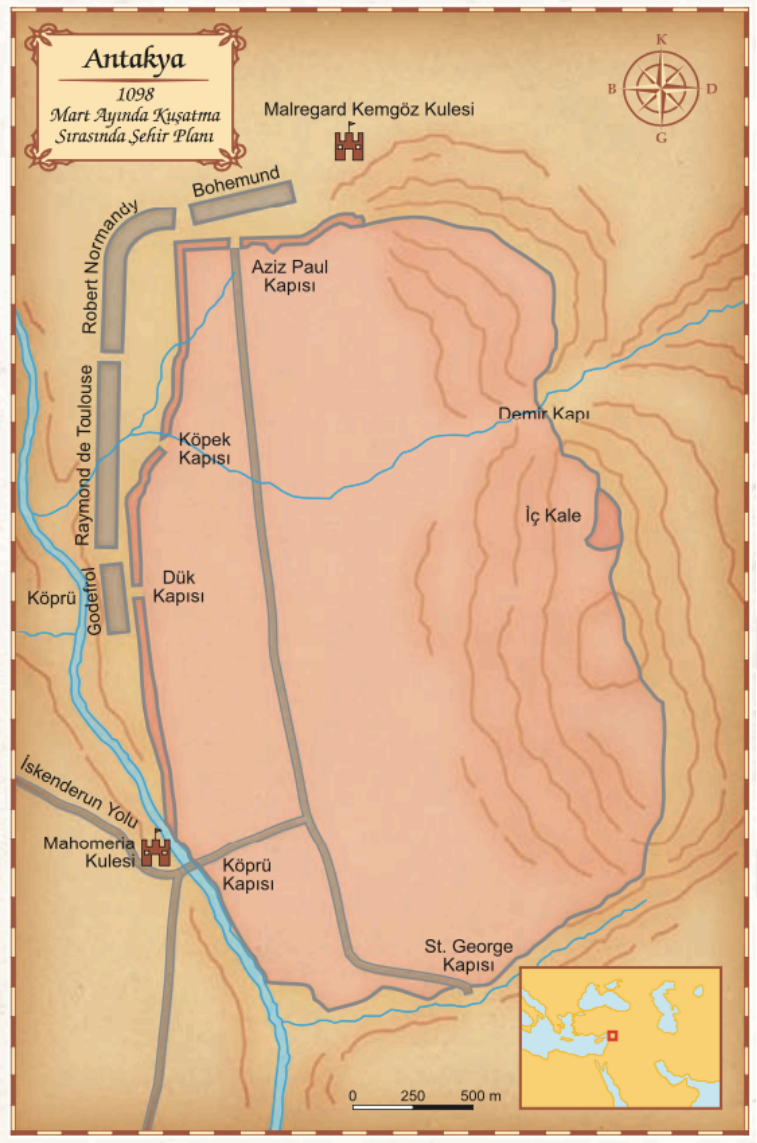

Harita 51. Antakya'nın 1098 yılı kent planı (Hatay Tarihi, 2013, 88)

Bu dönemden sonra sırasıyla Fransız yönetiminde, Bağımsız Hatay Devleti yönetiminde ve Türkiye Cumhuriyeti yönetiminde varlık gösteren Antakya kentinin yayılma alanında doğal nüfus artışı, göçler (ve iskân edilen aşiretlerin yerleştirilmesi), ticaret ve sanayideki gelişmeler ve yer seçim kararlarının getirdiği değişimler ve kent planına ilişkin kentsel genişleme kararlarının etkisi haricinde büyük bir değişim yaşanmamıştır. 1975 yılında Amik Gölü'nün kurutularak tarım alanına dönüştürülmesi ve devamında Amik Gölü'nden kaynak alan Asi Nehri'nin Suriye yönündeki kollarının su kanalları olarak düzenlenmesi, devamında üzerinde yapılan Hatay Havalimanı'nın faaliyeti, günümüzde doğal yapı-insan unsuru çelişkisinin net bir şekilde okunabileceği alanlardandır.

Yapılı çevre, kent planı ve kentsel doku

Yerleşmelerin tarihsel dönemlerinin incelenmesinde araştırmaya konu olan kentin fiziksel yapısında meydana gelen büyük değişiklik ve dönüşümleri ifade eden yapılı çevre atılımları ile çoğunlukla yönetimsel, sosyal ya da ekonomik açıdan temsil niteliği taşıyan simgesel yapıların inşaası, ilgili dönemin dinamiklerini anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu simgesel yapıların inşa edilmesi, sonraki dönemlerde yokolması ya da varlığını sürdürmesi; yerleşmenin kendi ölçeği yanında üst ölçekli/bölgesel ilişkileri içindeki durumuna dair de önemli göstergeleri oluşturabilmektedir. Antakya'nın Selevkoslar dönemine (M.Ö. 300 - M.Ö. 64) ilişkin çalışmalara göre bu dönemde kentte agora olduğu, başlıca kamu yapılarının da agoranın çevresinde toplandığı bilinmektedir. Ticaret merkezi Asi Nehri'nin kenarında, bugünkü çarşı ile aynı şekilde Ata Köprüsü'nden başlayıp nehrin doğusunda kuzey ve kuzeydoğu yönünde konumlanmıştır. Zeus adına yapılmış bir tapınağın da yer aldığı kentte saray işlevli bir anıtsal yapının da bulunduğu düşünülmektedir. Bugünkü Küçükdalyan beldesi ve Maşuklu beldesinin bir kısmının üzerinde kurulduğu, Selevkos döneminin Ada mevkiinde kentin kuruluş döneminin ardından yerleşme başlamış ve nehir boyunca yapılan duvarlarla sınırları belirlenen (ve Orta Çağ'da asıl kent ile arasında kalan nehir kolunun doldurulmasıyla kent toprağıyla birleşen) Ada bölgesi, beş adet köprüyle kente bağlanmıştır. Kuruluş dönemi sonrasında yerleşmenin başladığı diğer mahalle de kentin güneydoğusunda dağın eteklerinde kurulan Epiphania mahallesidir. Bu mahallenin oluşmasıyla aynı dönemde kentte yeni bir agora ve Yunan üslubunda hamam, saray, tapınak, gymnasium yapıları inşa edilmiştir. Aşağıda yer alan ve 1930-1938 yılı arası döneme tarihlenen Antakya hava fotoğrafı, Weulersse tarafından "Antik planın kanıtı" olarak gösterilmekte ve bu döneme ilişkin eski caddeler ile yapıların dış hatlarına ilişkin izler

bu hava fotoğrafı üzerinden okunabilmektedir (Pamir, 2009, 16-19). Kentin bu döneme ilişkin planı, Mimar Xenarius tarafından yapılan Hippodamos planıdır.

Fotoğraf 4-2. 1930-1938 yılı arası dönem, Fransız askeri kaynaklarının hazırladığı Antakya hava fotoğrafı (Hatay Büyükşehir Belediyesi arşivi, 2017)

Antakya'nın Selevkoslar döneminde gerçekleşen kuruluş planı Seleukos'un görevlendirdiği mimar Xenarius tarafından Hellenistik kent planlaması geleneğine uygun olarak "Hippodamos planı/ızgara plan" tipinde yapılmıştır. Antik yerleşmenin yapılaştığı ova düzlüğü ve yamaçlar üzerinde eğimli topoğrafyaya uygun şekilde yapılan ızgara planın uygulandığı Orontes Nehri'ne paralel yerleştirilen "aşağı şehir", tepede dik yamaçlarla kentin yerleştiği düz ovadan ayrılan kısımda "akropol/is" konumlanmıştır. 302 hektar olarak ölçülen ve akropolis ile kentsel yerleşmeyi kapsayan yayılım alanı kent surlarıyla çevrelenmiştir. Xenarius'un planında caddeler güneş ve hakim rüzgâr yönüne göre yönlendirilmiş, ana caddeler denizden Asi

Vadisi'ne doğru esen rüzgârı alabilmesi için, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda yerleştirilmiştir. Kent surları, doğrusal bir plan oluşturacak ve nehrin doğu kıyısını takip edecek şekilde bugünkü Kurtuluş Caddesi'ne paralel biçimde yerleştirilmiştir (Pamir, 2009, 16-19). M.Ö. 69 yılında Defne-Antiochia arasında yazlıklar ve villalar yaptırılmış ve bir sirk kurulmuştur (Sahillioğlu, 1988, 228-232).

Roma döneminin kentin yapılı çevresine ilişkin ilk izi, M.Ö. 67'de inşa edilen saray ve "circus" yapısı olup; M.Ö. 47'de Sezar adına yapılan bazilika (Kaisarion), yeniden inşa edilen Panteon, dağın eteklerinde yapılan tiyatro, amfitiyatro, su kemeri, hamam ve çok sayıda kamu yapısı, dönemin diğer önemli yapılarını oluşturmaktadır. Roma döneminde Antakya'nın fiziksel yapısındaki esas değişimler ise Augustus (M.Ö. 1-M.S. 14), Herod, Agrippa ve Tiberius (M.S. 14-37) dönemlerinde yapılmıştır. Artan nüfus için yeni mahallelerin eklenmesi, su kemeri, hamam ve tapınak inşası bu dönemde yapılı çevrede yapılan önemli bayındırlık faaliyetleridir. Dönemin en önemli müdahalelerinden biri, Hellenistik dönemde de varlığı bilinen cadde üzerinde, kenti uçtan uca geçen ve 2 Roma mili[31] uzunluğunda olan Sütunlu Yol'un kentin alt bölgelerini bağlayıcı/birleştirici bir unsur olarak inşa edilmesidir. Tarihsel süreçte kentin ticaret merkezi hâlini alan Sütunlu Yol, Antakya'nın tarihi boyunca gerçekleşen çok sayıda deprem, yangın, vb afetlerle defalarca tahrip olmuş; fakat Roma ve Bizans yöneticileri tarafından her defasında onarılmış, yeni mabedler ve yapılarla bezenmiştir. Caddenin kuzeydoğu yönündeki bitiş noktasında Halep yönüne açılan "Doğu Kapısı" (Beroea Gate) inşa edilmiş; Trajan'ın 115 yılında gerçekleşen depremden sonra inşa ettirdiği Orta Kapı ise Parmenius (Hacı Kürüş) Deresi ve Ares Tapınağı yakınında bulunan bir anıtsal kemer olarak işlevlendirilmiştir. 364-378 yılları arasında Valens Forumu inşa edilirken, aynı döneme ilişkin Downey haritasında kentin batısında Seleucia'ya çıkışı sağlayan ana köprü üzerinde "Köprü Kapısı" (Bridge Gate) adlı bir kapı olduğu belirtilmekte, bu kapının ismi Müller'in haritasında Porta Tauriana olarak ifade edilmektedir. 4. yüzyıldan itibaren, Antakya'nın kuruluşundan itibaren benimsediği Greko-Romen geleneklerinin yangınlar, depremler ve Hristiyanlıkla beraber değişmeye başladığı bilinmektedir (Pamir, 2009, 19-20).

Antakya'da Hippodamos ızgara planı Bizans dönemi sonrasında gelen Arap hakimiyetine kadar korunmuş olarak değerlendirilmekle beraber, bazı kaynaklarda

[31] 1 km: 0,6214 mil.

Bizans döneminde de belli ölçüde bir bozulma sürecinin başladığı belirtilmektedir (Sauvaget, 1935, 99-100) (Temiz, 2009, 22).

1071 yılında Malazgirt savaşından sonra kurulan Anadolu Selçuklu devleti, 1084-1085 yıllarında Antakya kentini sınırlarına katmıştır. Süleyman Şah, Mar Cassanius Kilisesi'ni camiye çevirmiş, buna karşılık Hıristiyan halka iki yeni kilise yapılması için arazi tahsis etmiş, Meryem Ana ve Aziz Georgius kiliselerinin inşasına izin verilmiştir. 1091'de gerçekleşen depremde kentte büyük tahribat meydana gelmiş, surların büyük bir kısmı ile çok sayıda ev yıkılmıştır. Haçlı seferleri sırasında 1908 yılında Antakya, Haçlılar'ın eline geçmiştir (Temiz, 2009, 23) (Demir, 1996, 60-63).

1098-1268 yılları arasına tarihlenen dönemde Antakya Haçlılar'ın (Antakya Haçlı Prensliği) egemenliğinde kalmış; bu dönemde Antakya'nın Haçlılar'ın eline geçmesine yardım eden Cenevizliler'e kent içinde otuz ev ve dükkân, Aziz Johannes Kilisesi, bir pazar yeri ve bir çeşme tahsis edilmiştir (Sahillioğlu, 1988, 230) (Temiz, 2009, 23).

1268 yılında Memlûkler tarafından kuşatılan Antakya, yağmalanmış ve yakılarak tahrip edilmiştir. Bu dönemden sonra Antakya'nın eski görkemine kavuşamadığını belirtmek mümkündür. Antakya bu dönemde Memlûkler'in yönetimindeki Suriye Niâbeti'nin vilâyeti olan Halep Naipliği'ne bağlanmıştır. İşgal edildiğinde tahrip edilen Antakya ardından kısmen imar edilmiş, bugün de ayakta olan Cündi Hamamı bu dönemde yapılmıştır. Asi Nehri üzerinde yer alan değirmenlerin bir kısmı ile ilk Osmanlı tahrir defterlerinde yer alan camilerin Memlûk dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde Antakya, Kudüs ve İskenderiye kentleriyle beraber Memlûklerin sınırları içinde yer alan üç Ortodoks Patriklik merkezinden biridir (Sahillioğlu, 1988, 230) (Temiz, 2009, 23).

Kentin ekonomik yapısı, ticari işlev alanları ve bölgesel akışlar

Antakya'nın kuruluşundan günümüze kadar olan dönem için yerleşme tarihinin incelendiği bu kısımda, her tarihsel dönemi için kentin hâkim ekonomik sektörü ve bölgeselliği ve teritoryal ilişkiler ağı içinde parçası olduğu iktisadi akışlar yerleşmenin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. M.Ö. 300 - M.Ö. 64 tarihleri arasındaki dönemi ifade eden Selevkoslar döneminde önemli bir iktisadi akış rotası; Hint ve Uzakdoğu'dan getirilen malların Basra Körfezi'ne ve Fırat Vadisi ile Suriye'ye; buradan da Asi Vadisi yoluyla Antiokheia'ya ulaştırılmasıdır. Antiokheia'nın bu

dönemde önemli bir ekonomik faaliyeti de Doğu ve Uzak Doğu'dan getirilen hammaddelerin işlendiği bir sanayi merkezi işlevi taşımasıdır (Pamir, 2009, 16-19). Bu dönemde Asi Nehri'nin yanında kurulmuş olan Selevkos (Süveydiye/Samandağ) Limanı, Antakya'nın limanı işlevi taşımakta, Hint ve Uzakdoğu'dan getirilen mallar, Asi (Orontes) Nehri yoluyla Antakya'ya ulaştırılmaktadır. Buradaki liman alanı Asi Nehri'nin denize sürüklediği alüvyonlarla zamanla deniz kıyısından içerde kalmış, Arap yönetimi döneminde ise liman tamamen kullanılamaz duruma gelmiştir (Turgut, 1986, 44). Bu dönemde (Anadolu'yu güneye bağlayan ordu, posta ve ticaret yolu olan) Kral Yolu ve (Akdeniz'den gelip Asi Nehri boyunca devam ederek Basra Körfezi ve Semerkant'a ulaşan) Akdeniz-Semerkant transit ticaret yollarının Antakya'dan geçmesi, kentin Orta ve Uzak Doğu'nun ticaret merkezi hâline gelmesine neden olmuştur. Antik çağ koşullarında düşünüldüğünde, Seleukos I'in kentin etrafını surlarla ve kentin dört mahallesinin etrafını yüksek duvarlarla çevirmiş olması, ulaşım sisteminde güvenliği sağlamış ve bu yaklaşım da Antakya'da ticaretin gelişmesine zemin oluşturmuştur (Turgut, 1986, 47). Üzerinde bulunduğu ticaret yolları, Antakya'yı doğunun tüm ticaretinde hakim bir merkez konumuna getirmiş, kent bu dönemde Roma ve İskenderiye ile karşılaştırılabilecek büyüklüğe erişmiştir (Turgut, 1986, 51). M.Ö. 5. ve 4. yüzyılda yoğun olarak gerçekleşen savaşlar nedeniyle hububat üretemez duruma gelen Atina, Trakya ve Rusya ile aynı dönemde hububat depolayamaz duruma gelen İtalya ve Sicilya hububat ve gıda ihtiyacını Mısır ve Anadolu'dan karşılamaya başlamıştır. Bu nedenle Doğu Akdeniz'e kayan ticaret yoğunluğu, Antakya'nın ticaret merkezi (ve aynı zamanda buralardan gelen hammaddelerin işlendiği bir sanayi merkezi) olmasını kolaylaştıran etmenler arasındadır. Aynı dönemde Uzak Doğu sanayi ürünleri olan hafif ipekli kumaşlar ve maddi açıdan değerli halılar Moğollar tarafından Antakya'ya getirilmiş ve buradaki pazarlarda satılmıştır. Bu dönemde Hint ticaretine önem veren Selevkoslar bu coğrafyadan kıymetli taş, inci, pamuk, baharat ve Çin ipeği getirmişler ve Batı ülkelerine satmışlardır. Yerli tüccarlar kentin limanı olarak kullanılan Selevkos Limanı üzerinden ihracat yaparken, Antakya'nın çevresindeki kırsal yerleşmelerde yaşayan insanlar tarım ürünlerini kent merkezine satmak üzere getirmektedir (Turgut, 1986, 51-52).

M.Ö. 64 - M.S. 395 yılları arasına tarihlenen Roma dönemi içinde Antakya kenti, IV. yüzyıl başlarında ticaret, sanayi ve askeri merkez olma özelliğini korumuş ve bu

dönemde kentte darphane, silah ve subaylar için bronz zırh fabrikaları kurulmuştur. İmparator Justiniaus döneminde kentte zeytinyağı imalâthaneleri açılmıştır (Pamir, 2009, 20-21). Bu dönemde kentte Romalı tüccarların ticaret kolonoileri kurmaya başladığı, doğuyu merkeze (Roma'ya) bağlayan bir geçiş noktası olan Antakya'nın ulaşım sisteminin ana ticaret yolu ve çevresindeki alanları ana yollara bağlayan ikinci derecedeki yollardan oluştuğu belirtilmektedir. Bu dönemde Antakya'da dükkân sahipleri ve zanaatkârlar kendi imalâthanelerinde üretim ve satış yapmaktadır. Antakya'nın imalâthaneleri bu dönemde Antik dönem atölyesi niteliğindeki askeri araç ve gereç üreten bir yapıdadır. Bu dönemde imalâthane, dükkân ve konut aynı yapı içinde bulunmakta, üreticiler ürünlerini halka doğrudan satmaktadır. Bu dönemde aynı zamanda biri Asi Nehri üzerindeki Ada'nın karşısında olmak üzere bir Agora alanı ile Valens Forumu adı verilen yeni bir pazar yerinden bahsedilmektedir. (Turgut, 1986, 73-74).

Bizans döneminde Antakya'da doğu sınırındaki güvenlik sağlanamamış, önceki dönemlerde kente ticaret yoluyla avantaj sağlayan karayolu, Pers ve Arap ordularının Anadolu'ya sızmasına neden olduğu için bir dezavantaja dönüşmüştür. Bu dönemde zanaatkârlar ağırlıklı olarak askeri elbise, zırh, para imalâtı yapmakta ve aileleriyle beraber kentte yaşamaktadırlar. Kentte hazırlanan askeri giysiler Roma'ya gönderilmektedir. Bu dönemde Roma döneminde olduğu şekilde devam eden üretim ve ticari satış faaliyetine ek olarak, dükkân sahipleri ve zanaatkarların biraraya gelerek kurduğu askeri malzemeler ürreten atölyeler görülmektedir (Turgut, 1986, 91). Bu dönemde diğer bir üretim faaliyeti, kentin doğusundaki tepelerde oluşan yeni yerleşmelerde yapılan zeytincilik, zeytin yağı ve şarap üretimidir. Tekil üretimlerin çoğalmasının ardından kentte zeytinyağı imalâthaneleri kurulmuş, ürünlerini satmak için çevreden gelen üreticiler kentte kendi ürünlerini satarak, diğer gereksinimlerini buradaki pazar alanlarından karşılamıştır. Bu dönemde şarap hep komşu ülkelere, zeytinyağı ise denizaşırı ülkelere ihraç edilen ürünleri oluşturmuştur (Turgut, 1986, 92).

Bizans yönetiminde geçen bu dönemde su yolu ulaşımının ticaret için kullanılması; hem (kentteki toprak sahiplerive varlıklı tüccarların gereksinim duyduğu balık, kereste gibi) bazı malların Antakya'ya kentin limanı Selevkos'dan nehir gemileriyle getirilmesi hem de çiftliklerde üretilen malların nehir yoluyla limana, oradan da denizaşırı ülkelere taşınması şeklinde olmuştur. Kereste ve mısır limanlarda yapılan

ticaretin başlıca konusudur. Bu taşımacılığa ek olarak gemilerle Selevkos'dan İstanbul ve Roma'ya yolcu olarak seyahat edilmesi de mümkündür. Kuzey Suriye ve Kızıldeniz üzerinden Antakya'ya gelen ticaret yolları, Uzak Doğu maddelerini Roma'ya ulaştırmaktadır (Turgut, 1986, 92). Uzak Doğu'dan Mezopotamya'ya getirilen mallar, Antakya'dan sonra deniz yoluyla devam etmekte; Antakya'nın ticarete ilişkin öneminin oluşmasında Suriye tekstil ürünleri, yün ve ipekli kumaşlar ile giysilerin ihracatı belirleyici olmaktadır. "Doğal renkli Antiocheres" adı verilen ipekli ve yünlü kumaşlar bu dönemde ihracat değeri olan ürünler arasındadır. Bu dönemde deniz yolu ticareti gemilerle yapılırken, uzun yol kara ticareti develerle yapılmaktadır. Bizanslılar döneminde Akdeniz'de ticari hakimiyeti yüksek olan Bizans yönetimi, Mısır, Suriye ve Karadeniz'e hakim olmuş, Asya'nın ticaret yollarının sona erdiği limanları kontrol etmişlerdir. Suriye coğrafyasında Arap hakimiyetinin yükselişi, zeytinyağı pazarını da etkilemiş, Roma ordularının kentten ayrılmasıyla kentin ekonomisi ve ticareti büyük ölçüde sarsılmıştır (Turgut, 1986, 94-95, 105).

Sauvaget'in çalışmalarına göre Arap döneminde Sütunlu Yol'un sütunları arasında tekrar dükkânlar yapılmaya başlanmış, Antakya'nın ilk pazar yeri ile agoranın çevresinde Arap çarşısı üslûbuyla yeni ticaret yerleri yapılmaya başlanmıştır (Sauvaget, 1935, 99-100) (Temiz, 2009, 22). Bu dönemde kentin ticari faaliyetlerinin organizasyonu loncalar şekline dönüştürülmüştür. Kentin farklı yerlerinde kolonatlı yollar yapılmış, ticaret alanlarının değişimiyle Hippodamos kent planının değişimi, aynı dönemde gerçekleşmiştir (Turgut, 1986, 106).

Doğal afetler ve salgın hastalıklar

Yerleşmelerin tarihsel gelişim süreçlerinde meydana gelen doğal afetler kentin fiziksel ve sosyal yapısında büyük değişimlere neden olabilirken, kentte yaşanan salgın hastalıklar da demografik yapıda değişimlerin kaynağını oluşturabilmektedir. Antakya'da Selevkoslar dönemindeki en büyük deprem M.Ö. 148 yılında gerçekleşmiş ve bu depremin sonucu olan yıkım nedeniyle Antakya'nın Selevkoslar dönemine ilişkin eserlerden yalnızca Epiphanea (Günahkârlar) Hamamı ve Heronion-Charonion'un (Cehennem Kayıkçısı) başı günümüze ulaşabilmiştir (Pamir, 2009, 16-19) (Sahillioğlu, 1988, 228-232).

Türkiye'nin sismik (deprem) haritasında 1. derece deprem bölgesi içinde yer alan Antakya ve çevresi, Arap ve Anadolu plakalarının sınırını oluşturan 1000 kilometre

uzunluğundaki fayın batı ucunda; Doğu Anadolu ve Ölü Deniz fayları ile Kıbrıs yayının buluştuğu yerde konumlanmıştır. Karmaşık bir tektonik özellik taşıyan coğrafyadan geçen fay hatları özellikle 1894 yılına kadar olan yaklaşık 1500 yıllık süreçte etkili olmuş, bu tarihten sonra ise büyük bir faaliyeti olmamıştır. Antakya'da M.Ö. 148 ve M.S. 1896 yılları arasında şiddetleri 6 - 10 arasında değişen 89 deprem, 1900 ve 2000 yılları arasında şiddetleri 4 - 6 arasında değişen yaklaşık 100 deprem meydana gelmiş, en fazla deprem ise 1971-1986 yılları arasında gerçekleşmiştir (Tekin, 2002, 206-207).

23 yılında Antakya'da büyük bir yangın meydana gelmiş, 37 ve 41 yıllarında çıkan yangınlarda kent tümüyle yanmıştır (Turgut, 1986, 63).

Roma döneminde 37 yılında Antakya'da meydana gelen depremde Tiberius'un yaptırdığı çatı örtülü kolonadların büyük bir kısmı ile Defne büyük hasar görmüş, depremden bir süre sonra Antakya yeniden inşa edilmiştir (Tekin, 2002, 207).

94 yılında meydana gelen depremde kale duvarları, 115 yılında meydana gelen depremde kentin büyük bir kısmı yıkılmıştır (Sahillioğlu, 1988, 228-232). Bu deprem gerçekleştiğinde sefer hazırlıklarını tamamlamak için kente dönmüş olan Tiberius'u görmek için çevre yerleşmelerden gelen çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Depremden kurtulanlar, depremde büyük hasar görmüş olan Defne'de Zeus Soter adına bir tapınak yaptırmıştır (Tekin, 2002, 207).

Bizans dönemi içinde 458 yılında gerçekleşen deprem, Antakya'nın tarihinde yaşanan en önemli depremlerden biri ve 115 yılındaki depremden sonra en büyük deprem olup, özellikle yeni kenti oluşturan Ada bölgesinde büyük hasara neden olmuş, bu bölgedeki saray ve hamam yapıları tümüyle yıkılmış ya da hasar görmüştür. Depremden sonra kentte çıkan yangın da yapılı çevreye büyük zarar verirken, artçı depremler bir yıl süresince devam etmiştir. Konuya ilişki kaynaklarda, bu depremden sonra Antakya kentinin önemini kaybetmeye başladığı belirtilmektedir (Tekin, 2002, 207).

542 ve 560 yıllarında bir veba salgınının meydana geldiği kentte büyük nüfus kaybı yaşanmıştır (KAİP, 2009, 21). 525 yılında meydana gelen yangın, kentte büyük zararlara yolaçmış ve ilk yangını takip eden bir dizi yangın, 6 ay süresince devam etmiştir (Tekin, 2002, 207). 526, 528 ve 557 yıllarında meydana gelen depremlerde kent büyük ölçüde tahrip olmuş, 588 yılındaki depremde kale duvarlarının tamamı yıkılmıştır. Bu dönemde bazı Roma tapınaklarının kiliseye çevrilmesi sırasında açığa

çıkan yapı elemanları kale duvarının inşaasında kullanılmıştır (Demir, 1996, 48-52). Antakya'da antik kentin ilk çekirdeğinin M.S. 526 ve 528 depremlerinden sonra Ada olarak adlandırılan alandan güney yönüne, günümüzde tarihi Antakya'nın bulunduğu alana kaydırıldığı bilinmekte, bundan sonraki döneme ait yapıların büyük bir kısmının bugünkü Antakya modern yerleşiminin altında kaldığı düşünülmektedir (KAİP, 2009, 21). 526 yılında gerçekleşen deprem "Meryem Ana Yortusu" arifesinde, bu nedenle kente dışardan çok sayıda insan geldiği bir dönemde ve insanların ağırlıklı olarak kapalı mekânlarda olduğu akşam saatlerinde meydana geldiğinden büyük can kaybına neden olmuş; 250.000-300.000 kişi bu depremde hayatını kaybetmiştir. Bu depremde Antakya'daki ticari etkinliğin azalması nedeniyle Suriye ticareti zarar görmüştür. Antakya'dan İmparatorluğun batı bölgelerine göçler gerçekleşmiştir (Tekin, 2002, 208-209). 588 yılında gerçekleşen depremde yapıların pek çoğu harap olurken, üç mahalle ile nehir kenarındaki surlar tümüyle, büyük kilise de kubbesi dışında tamamen yıkılmıştır. Bu depremde can kaybının 60.000 kişi olduğu belirtilmektedir (Tekin, 2002, 210-211).

Arap döneminde 750 yılında Antakya, Şam, Cezire ve Musul'u etkileyen bir deprem meydana gelmiş, bu depremde Antakya'da 20.000 kişi hayatını kaybetmiştir (Tekin, 2002, 211).

859/865 yılında meydana gelen depremde çok sayıda insan (bazı kaynaklara göre nüfusun büyük bölümü) hayatını kaybetmiş, 1500 yapı ve surların üzerindeki 90 adet kule yıkılmıştır. Bu depremde ayrıca Antakya civarında yer alan Keldağ da yıkılmış, kayaları parçalanarak denize yuvarlanmıştır. Depremden sonra Bizans saldırılarına karşı kent duvarları sağlamlaştırılmıştır (Demir, 1996, 54-55) (Tekin, 2002, 211).

Bu dönemde Hristiyan nüfusta artış yaşanmış, 1053 yılında meydana gelen depremde St. Peter Kilisesi büyük hasar görürken 10.000 kişi hayatını kaybetmiştir. 1072 yılında meydana gelen depremde ise St. Peter Kilisesi yıkılmıştır. Toplam 400 kulenin yer aldığı ve hasar görmüş olan surlar tamir edilip yenilenirken, St. Paul, St. George ve St. Simeon kapıları onarılmıştır (Demir, 1996, 57-60).

Selçuklu dönemi Antakya'da 1084-1098 tarihleri arasındaki dönemi kapsamakta; bu dönemde 1091/1090 ve 1097 yıllarında meydana gelen depremlerde surların büyük bir

kısmı yıkılırken kulelerin devrildiği, yıkılan evlerde çok sayıda insanın hayatını kaybettiği bilinmektedir (Sahillioğlu, 1988, 228-232) (Tekin, 2002, 212).

Haçlılar dönemi içinde 1169 yılında meydana gelen 9 şiddetindeki depremde 80.000 kişiden fazla insanın hayatını kaybettiği belirtilmektedir (Tekin, 2002, 213).

Memlûkler dönemi içinde 1303 yılında meydana gelen ve Doğu Akdeniz'in kıyı ve dağlık bölgesini büyük ölçüde etkileyen depremde, Antakya'da çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. 1406 yılında meydana gelen ve özellikle evlerde büyük yıkıma neden olan depremde çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir (Tekin, 2002, 213).

Kentin isminin değişimi

Antakya kentinin isminde kentin kuruluşundan günümüze değin gerçekleşen değişimlere bakıldığında; Selevkoslar döneminde Antioch, Antiokheia ya da Antiokheria adıyla anılan kentin Antik dönem boyunca bu isimlerle anılmaya devam ettiği; ardından Arap döneminde kentin isminin Antakiye olarak değiştirildiği; Selçuklu döneminden itibaren kullanılmaya başlanan Antakya isminin, günümüzde de Hatay ilinin merkez ilçe yerleşmesini ifade edecek biçimde geçerli olduğu görülmektedir.

19. yüzyıldan günümüze Antakya kentinin yerleşme tarihi analizi bileşenleri çerçevesinde incelenmesi

Bu kısımdan itibaren Çizelge 4.1. ve Çizelge 4.2.'de yer verilen bileşenler kapsamında tasnif edilen veriler ışığında Antakya'nın 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi, tezin önerdiği tarihsel inceleme çerçevesinde incelenmektedir.

1918 ve 1938 yılları arasındaki döneme tarihlenen Fransız yönetimi sırasında Antakya kenti İskenderun Sancağı'na bağlı olarak yönetilmiştir. Fransızlar tarafından bu dönemde Antakya'nın ilk kadastral haritaları ve kent planları hazırlanmış, yol ve sağlık alanında imar faaliyetleri yürütülmüştür. 1931-1933 yılları arasında bir Fransız şehircilik mühendisi tarafından hazırlanan ve yeni yolların açılması, dört adet parkın yapılması, Cebrail Tepesi'nin orman haline getirilmesi gibi önerileri içeren plan tam olarak uygulanamamıştır. Bu dönemde Asi Nehri'nin batı yakasında, ana köprünün çıkış noktasında bir meydan oluşturularak buradan Samandağ ve İskenderun yönlerine giden ışınsal yollar açılmış, önceki dönemde bulunan Belediye Bahçesi genişletilerek simetrik düzenli büyük bir park haline getirilmiştir. Cebrail Tepesi'nin orman alanı haline getirilmesi projesi 1939 yılında yeniden ele alınıp burada yer alan mezarlık

alanının park hâline getirilmesi düşünülmüş, bu plan ancak Hatay'ın 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'ne dahil olmasının ardından uygulanmıştır. Aynı dönemde yeni belediye binasının yapılması için günümüzün Cumhuriyet ve Adnan Menderes Caddeleri'nin arasında kalan mezarlık alanı kaldırılarak, 1934'te Dikenliyazı'da yer alan ve Umumi Müslüman Mezarlığı olarak düzenlenecek alan istimlâk edilmiştir (Tekin, 1993) (Temiz, 2009, 33-34) [Çizelge 4.1.'de 24].

Fotoğraf 4-3. 1920 yılında Antakya Mezarlık alanı (Hatay Büyükşehir Belediyesi arşivi, 2017)

Akdeniz ikliminin hakim olduğu Antakya ve çevresinde yaz mevsimi sıcak ve kurak, kış mevsimi ılık ve yağışlı geçmektedir. Dağlar ve yükseltisi görece fazla olan bölgelerde iklim koşulları kıyı şeridine göre farklılık göstermekte, kış mevsimi daha sert geçmektedir. Bölgenin tarımsal potansiyeli açısından önemli olan Amik Ovası alüvyal topraklardan oluşurken, dağlık alanlar kahverengi orman toprağıyla örtülü ve tahıl tarımı açısından önem arz eden alanlardan oluşmaktadır. Asi, Karasu ve Afrin vadi tabanlarının dolmasıyla oluşan geniş düzlüklerden oluşan Amik Ovası, 1970'li yıllarda tümüyle kurutulan ve 1980'li yıllarda tarım faaliyetine açılan 119.350 hektarlık bir alandır (Dinç, 2015, 1-3) [Çizelge 4.1.'de 50].

İç ve dış ticaret hareketlerinin tarih boyunca farklı yoğunluklarda uğrak yeri olan Antakya kentinden geçen ulaşım bağlantılarından Antakya-Reyhanlı karayolu Suriye'nin Halep kentine, Antakya-Yayladağı karayolu Suriye'nin Lazkiye kentine ulaşır. Avrupa-Anadolu-Ortadoğu ve Güney Asya'yı birbirine bağlayan E-91 karayolu ile Güneydoğu Anadolu'ya bağlanan E-391 karayolu Antakya kentinin sınırları içinden geçmektedir. Antakya'nın diğer önemli ulaşım bağlantısı, 2007 yılında hizmet vermeye başlayan ve Serinyol sınırları içinde, Amik Ovası'nın bir kısmı üzerinde konumlanan Hatay Havalimanı'dır (Dinç, 2015, 6). Hatay sınırları içinde bulunan

demiryolu istasyonları; Akçay, Dörtyol, Hava ve Sarıseki'dir. Hatay sınırları içinde ayrıca kuruluşu 1909 yılında Anadolu-Bağdat Demiryolu'na eklemlenmek üzere inşaasına başlanan ve 1953-1956 yıllarında modern bir liman halini alan Limak İskenderun Uluslararası Liman İşletmeciliği A.Ş. adı altında işletilen bir liman bulunmaktadır (http://www.tcdd.gov.tr/content/49) [Çizelge 4.1.'de 51].

içerik	idari yapı, tanım ve sınırlar
doğal fiziki unsurlar*	[24] [50] [51]

İdari yapı ve sınırların belirlenmesi, doğal yapıya ilişkin verilerin belirlediği sınırlar ve ulaşım altyapısı, kentlerin gelişme süreçlerinde belirleyici unsurlardandır. Antakya kentinde de her dönem için bir önceki dönemin tâli/belirsiz işlev alanı yer seçimleri, farklı dinamiklerle ulaşım için kullanılan yollar, her yeni dönemin ya sürdürdüğü ya da alternatifini ortaya koyarak duraklattığı yer seçim ve yapılaşma kararlarını oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde tâli olarak kullanılan Samandağ ve İskenderun yönüne giden belli belirsiz yollar Fransız yönetiminde geçen yirmi yıllık süre içinde hızlanan altyapı faaliyetleriyle günümüzdeki Ata Köprüsü'nden başlayıp batı yönünde devam eden ulaşım akslarının gelişmesine zemin oluşturmuş, ilerleyen dönemde idari yapıların çevrelediği bir meydanın da köprünün batısına yerleştirilmesiyle Yeni Antakya'nın ana kuegusunu oluşturan alan yapısal açıdan günümüzdeki şeklini almıştır. Amik Gölü'nün 1975 yılında kurutulmasıyla tarımsal açıdan önemli bir potansiyel taşıyan bir alanın oluşturulması, sürecin devamında bu alanın bir kısmı üzerinde 2007 yılında yapılan Hatay Havalimanı ile havalimanına bağlantıyı sağlayan aksların genişletilmesi de bu doğal yapı-ulaşım alanları ilişkisinin bir örneğidir [Çizelge 4.1.'de 24, 50, 51].

Antakya'da, 1615, 1736, 1822 ve 1872'de şiddetli depremler olmuş, kentte birçok yapı zarar görmüştür (Temiz, 2009, 24-25) [Çizelge 4.1.'de 44]. 1822 yılında meydana gelen ve Antakya, Halep, Islahiye ve Gaziantep arasında kalan bölgeyi etkileyen 7-8 şiddetindeki depremde, 30.000-60.000 kişi hayatını kaybetmiş, Amik Gölü ve İskenderun sahilinde sıvılaşma meydana gelmiştir (Tekin, 2002, 214) [Çizelge 4.1.'de 45].

"Antakya'nın son büyük felaketi" olarak anılan 1872 depremi ise 7 şiddetiyle Süveydiye'de meydana gelmiş, depremde Antakya'daki konutların üçte ikisi tamamen yıkılmış, yıkılmayan evlerin önemli bir kısmı hasar görmüş, geriye hasar görmeyen yalnızca 149 konut kalmıştır. Bu depremde ayrıca Yunan (Rum) Katedrali, Amerikan

Protestan Kilisesi, kale duvarları, Roma dönemine ait 4 kemerli köprü ve konsolosluk binaları yıkılmış, çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. 1822 ve 1872 depremlerine ilişkin olarak Antakya'nın sosyo-ekonomik hayatı için önem taşıyan diğer bir ifade ise, bu depremde varlıklı esnafın büyük ölçüde yoksullaşmış olması nedeniyle kentte ticaret geleneğinin sarsılmış olması ve nüfusun sosyal dengesinde değişiklikler görülmeye başlanmış olmasıdır (Tekin, 2002, 216-217) [Çizelge 4.1.'de 46].

Fransız yönetiminde geçen 1918-1938 yılları arasında Antakya'da 1921, 1939, 1934, 1936, 1937 ve 1938 yıllarında hasar vermeyen depremler gerçekleşmiştir. Ardından bağımsız Hatay Devleti döneminde 1939 yılında, yine hasarsız bir deprem meydana gelmştir. 1939 yılında başlayan Türkiye Cumhuriyeti döneminde kentte hasara yol açmayan fakat 40 gün süren depremin yüksek şiddeti nedeniyle kent nüfusunun büyük bir kısmının evlerini terkedip Cebrail Tepesi'ne taşınmasına yolaçan 1944 depremi, dönemin ilk önemli depremidir. Devamında 1951, 1952, 1959, 1962, 1965, 1974 ve 1981 yıllarında meydana gelen depremler kentin yapılı çevresine büyük bir hasar vermeyen, fakat halkta endişe yaratan depremler olarak izlenmektedir (Tekin, 2002, 218-219) [Çizelge 4.1.'de 47].

içerik	nüfus yapısı
doğal fiziki unsurlar*	[44] [45] [46] [47]

Antakya tarihinde meydana gelen ve pek çoğunun kente kayda değer zararlar verdiği belirtilen depremler de doğal yapının Antakya'daki önemli tezahürlerinden birini oluşturmakta iken; özellikle 1872 yılında meydana gelen depremin konut alanlarında yarattığı tahribat önemli bir nüfus kaybına ve kentteki varlıklı esnafın üretim ve ticaret alanlarına verdiği zararla yoksullaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Antakya'nın bu dönemdeki sosyo-ekonomik kompozisyonunda değişim meydana gelmiştir. Devamında 1900'lü yıllardan itibaren gerçekleşen depremlerin ise Antakya kentinde büyük bir nüfus kaybına neden olmadığı belirtilmektedir [Çizelge 4.1.'de 44, 45, 46, 47].

1890 yılına tarihlenen Salnâme'de Antakya'da dut, portakal ve zeytin ağaçlarının bulunduğu arazide ağaçların kesilerek tarıma açıldığı, bu değişimin tahıl üretiminin artmasına, ancak ipek kozasının ve dolayısıyla ipekçiliğin azalmasına neden olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde ayrıca sakız yapımında kullanılmak üzere Amerika'ya

meyankökü ihraç edilmeye başlanmış, buğday, sebze ve meyve üretiminde artış olmuştur (Turgut, 1986, 117-118) [Çizelge 4.1.'de 36].

içerik	iktisadi üretim biçimi
doğal fiziki unsurlar*	[36]

Fotoğraf 4-4. Antakya'da ipek böcekçiliği (Hatay Büyükşehir Belediyesi arşivi, 2017)

Fotoğraf 4-5. 1912 yılında Uzun Çarşı - Buğday Pazarı (Hatay Büyükşehir Belediyesi arşivi, 2017)

Kentlerin içinde ve üzerinde yapılaştığı doğal fiziki unsurlar ile iktisadi üretim biçimlerine ilişkin bir ilişkisellik ise doğal yapının üretim konularını belirlemesine ilişkindir. Buna dair önemli bir örnek Antakya ekonomisinde önemli yer tutan tahıl ürünleri ile zeytin, portakal üretiminin büyük ölçüde verimli alanlardan oluşan Antakya çevresindeki kırsal yerleşmelerden ticaret ya da üretim amacıyla Antakya'ya gelişidir. Antakya'nın ekonomisinde halen yeri olan ipek böcekçiliği de büyük ölçüde Antakya çevresindeki yerleşmelerde yer alan dut ağaçlarının varlığına temellenmektedir. Bazı dönemlerde dahıl üretimini artırmak için dut ağaçlarının

kesilerek ağaçlık alanların tarlalara dönüştürülmesi de ekonomi içindeki hakim sektörü değiştiren etmenlerden olmuştur [Çizelge 4.1.'de 36].

Antakya'da 19. yüzyıla kadar olan dönemde diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi, yollar arasında işlevlere göre bir kademelenme izlenmemekte, yol dokusunun mevcut kentsel doku, ihtiyaç ve topoğrafyaya bağlı olarak geliştiği görülmektedir. Çıkmaz sokaklar ve dar sokakların çokça yer aldığı sokak dokusu, yapı ve avlu duvarlarıyla sınırlanmaktadır. Bol yağış alan kentin sokaklarının ortasında, yağmur sularının boşaltılması için sokak katından daha düşük olarak yapılmış olan, genişliği sokağın genişliğine ve eğimine bağlı olarak değişen ve yerel söylenişle "arık" olarak adlandırılan su kanalları bulunmaktadır. Su kanallarının bulunduğu sokak yapısı uzun bir süre varlığını sürdürmüş olup, yakın zamanda sokakların büyük bir kısmının betonla kaplanması ile niteliğini yitirmiştir (Temiz, 2009, 26) [Çizelge 4.1.'de 20].

Osmanlı egemenliği sırasında 1516-1914 yılları arasında Halep Vilâyeti'ne bağlı olarak yönetilmiş olan Antakya kenti bu dönemde; askeri, ticari, haberleşme, sosyal ve ulaşım işlevlerine sahip bir güzergâh olan "Anadolu Sağ Yolu" üzerinde bulunmaktadır (Temiz, 2009, 22) [Çizelge 4.1.'de 29].

içerik	idari yapı, tanım ve sınırlar
ulaşım altyapısı*	[20] [29]

Ulaşım bağlantılarının öneminin ve hiyerarşisinin belirlenişi doğal yapıyla ilişkili olabildiği gibi idari sınırlar ve bölgeselliğe dair tanımlar da bazı ulaşım bağlantılarının görece önemli ya da tâli hale gelmesine neden olabilmektedir. Antakya kentinin Osmanlı yönetiminde bulunduğu dönemde İmparatorluğun merkezi olan İstanbul'a uzak konumu kentin yönetimsel açıdan önceki dönemlere göre daha geri planda kalmasına neden olsa da Halep Vilâyeti'nin özellikle ticaret akışları üzerindeki rolü nedeniyle Doğu Akdeniz ile Anadolu arasındaki bağlantı noktası olma niteliğini sürdürmüştür. Antakya'nın kentiçi ulaşım yollarına ilişkin olarak Roma dönemine temellenen dar ve su kanallarının bulunduğu sokak dokusunda İslâm kenti olmasının ardından bozulmaya başlayarak organik bir yapı geliştiren grid/ızgara dokunun Osmanlı döneminde korunduğu ve kent içi ulaşımda -kentin tarihi boyunca ana aksı oluşturan Kurtuluş Caddesi haricinde- kademelenmenin Fransız yönetiminde belirgin hâle geldiği ve Cumhuriyet dönemi sonrasında da devam ettiği görülmektedir [Çizelge 4.1.'de 20, 29].

Öte yandan Osmanlı döneminde herhangi bir savaşın merkezi olmayan Antakya kenti, diğer bölgelerde gerçekleşen savaşlar için bir toplanma ve sevkiyat merkezi olarak hizmet vermiş; savaşın taraflarına para, malzeme, erzak ya da asker sağlamıştır (Tekin, 2000, 75) (Temiz, 2009, 34-35) [Çizelge 4.1.'de 31].

19. yüzyılda Antakya'da ticaret yapan diğer uyruklar İspanyollar ve İranlılar olup, ticaret konularını özellikle tahıl ve pirinç ziraati oluşturmaktadır. Bu dönemde Antakya ekonomisi tarım, ticaret ve el sanatlarına dayanmaktadır. Aynı dönemde Levant Company'nin Halep'te 25 yıl temsilciliğini ve ardından İngiltere'nin İskenderiye başkonsoloslğu görevini yapmış olan Baker, Süveydiye yakınlarında edindiği bahçede İtalya'dan en iyi cins ipek böceği yumurtalarını getirerek hem ileri tarım tekniklerini uygulamış hem de bol ürün veren bu türü yöre halkına dağıtmıştır. Antakya'nın bu döneminde sabun ve iplik üretiminin özellikle önemli olduğu görülmektedir. Antakya'nın bu dönemdeki en önemli konum niteliklerinden birini, Halep ve İskenderun, ayrıca Halep ve Süveydiye limanları arasındaki pozisyonu oluşturmaktadır. Antakya'nın diğer önemli ticaret ürünleri zeytinyağı, sabun ve tahıldır (Kara, 2005a, 175-180) [Çizelge 4.1.'de 41].

içerik	siyasi ve yasal gelişmeler
ulaşım altyapısı*	[31] [41]

Ulaşım bağlantılarının gelişmesi, bu aksların kullanılma amaçlarının farklılaşması ve yoğunlaşmasına göre değişimler gösterirken, kentleri etkileyen siyasi ve yasal gelişmeler de ulaşım temasına doğrudan etki edebilmektedir. Osmanlı döneminde oldukça fazla savaşın yaşandığı Doğu Akdeniz ve Suriye coğrafyası içinde konumu nedeniyle Antakya kenti bir toplanma ve sevkiyat merkezi niteliği taşımış, savaşlar taraflarla kurulan ekonomik ilişkileri sekteye uğratarak kentin ekonomisini de dönemsel olarak etkilemiştir. Antakya'nın Osmanlı dönemindeki önemli bir niteliğini de dönemin önemli bölgelerinden Halep Vilâyeti'nin merkezi olan ve ticari potansiyeli yüksek olan Halep kenti ile İskenderun ve Süveydiye limanları arasındaki konumu oluşturmuştur [Çizelge 4.1.'de 31, 41].

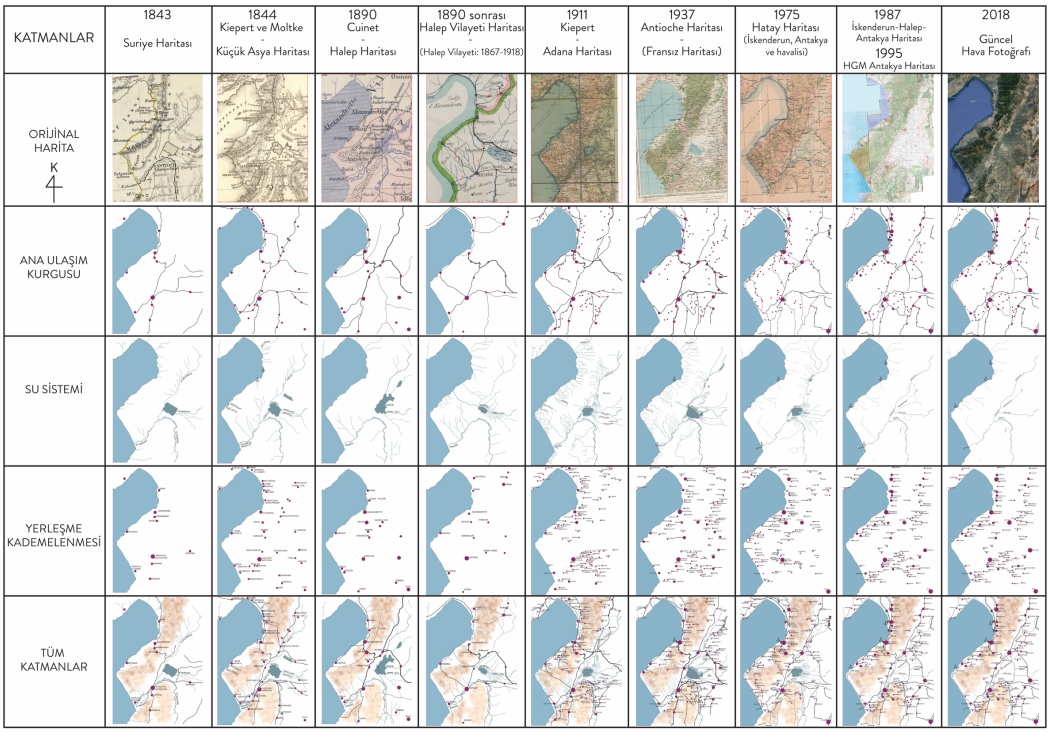

Tezer, S.T., 2019 tarafından Doktora tezi kapsamında üretilmiştir.

içerik	nüfus yapısı
ulaşım altyapısı*	[H1] [H2] [H3] [H4] [H5] [H6] [H7] [H8] [G2] [G3]

Nüfusun büyüklüğü ve dolayısıyla yerleşme kademelenmesi ile ulaşım bağlantılarının kademelenmesi arasında görünür bir ilişki söz konusudur. 19. yüzyıldan günümüze kadar olan gelişme süreci değerlendirildiğinde Antakya kentinin içinde yer aldığı bölgesellik içinde Antakya'nın kuzeybatıda İskenderun-Dörtyol ve doğuda Halep kentleriyle bağlantısını sağlayan yollar ile kuzeyde Reyhanlı-Kilis ve güneyde Harbiye bağlantısını sağlayan yolların ulaşım kademelenmesi içinde her dönemde günümüzün Hatay ili ve yakın çevresi için başlıca ulaşım akslarını oluşturduğu, bu yerleşmelerden İskenderun ve Halep'in aynı zamanda yerleşme kademelenmesi içinde her dönemde önemini koruduğu görülmektedir. Öte yandan dağlarla çevrili sert bir topoğrafya üzerinde gelişen Antakya ve çevresini birbirine bağlayan ulaşım akslarının topoğrafyanın sunduğu eşiklere göre belirlendiği görülmektedir [H1, …, H8, G1, G2].

Endüstri devrimiyle beraber el sanatlarının ve zanaatlerin öneminin görece azalması, 18. yüzyılda Bağdat, Musul, Antakya gibi Ortadoğu kentlerini de etkilemiş, özellikle Antakya kentinde el tezgahında yapılan ipek dokumacılığı azalmıştır. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla doğu ticareti ve deniz yolu yön değiştirmiş; önceki dönemlerde bu coğrafyadaki deniz ticaretinin önemli durakları olan İskenderiye, Basra, Antakya,

Beyrut, Tripoli limanları önemini kaybetmiştir. Aynı dönemde Antakya kent merkezindeki ticaret bölgesi, konut bölgesinden ayrı bir alanda gelişmeye başlamıştır. Konuttan ayrılan ticaret yapıları üstü kapalı, içe dönük pazar ve ticaret yerlerini oluşturmuş; bu ticaret yapısı toplulukları mutlaka camiler ve çeşmelerle birlikte kurgulanmıştır. Ulu Cami ile camiye bağlı uzun sokak boyunca devam eden Uzun Çarşı ve Köşker Çarşısı'nın biraraya geliş biçimi, İslâm kentlerinde ticaret bölgelerinin tipik bir örneğini oluşturmaktadır (Turgut, 1986, 149-150) [Çizelge 4.1.'de 34].

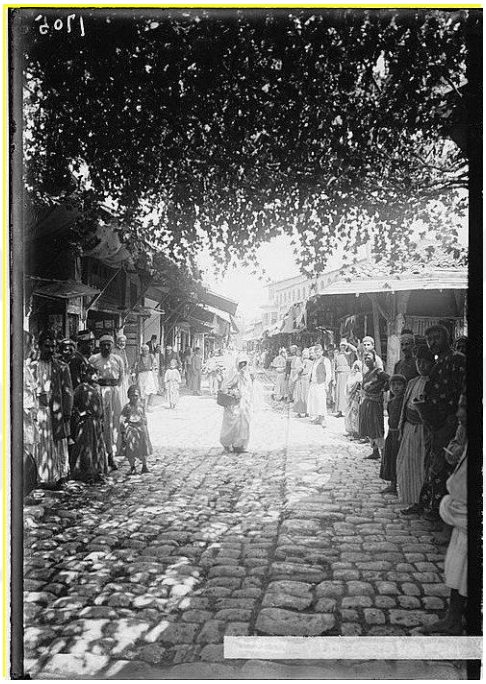

Fotoğraf 4-6. Antakya'da çarşılar bölgesinden fotoğraf (Hatay Büyükşehir Belediyesi arşivi, 2017)

1872 yılına tarihlenen Salnâme'de Antakya'nın tahıl ve sebze üretimi incelenmiş olup, en çok yetiştirilen tahıl ürünleri arpa, darı ve buğdaydır. Tahıl üretiminin yerel tüketim ihtiyacını karşılamadığının belirtildiği Salnâme'de; Halep'ten arpa alınıp, karşılığında Halep işliklerinde işlenmek üzere ipek ipliği satıldığı ifade edilmektedir. Antakya ve çevresinde yer alan zeytinliklerin, buradaki çok sayıda sabunhanenin, kentin zeytin ihtiyacını karşıladığı; kent ve çevresinde yer alan dutluklara bağlı olarak düzenli ipek kozası elde edildiği belirtilmektedir (Turgut, 1986, 116) [Çizelge 4.1.'de 35].

1892 yılına tarihlenen Salnâme'ye göre Antakya halkı zeytincilik, ipekçilik ve tarım işleriyle uğraşmakta, daha az bir kısmı ticaret yapmaktadır. Küçük sanayi dokumacılığının yaygın olduğu kentte tekstil ürünlerinin özellikle ipek hammaddesinden yapılanları başlıca ihraç maddelerini oluşturmaktadır. Selevkos/Süveydiye limanı önceki dönemlerinin faaliyet durumunun aksine bu

dönemde hububat, odun ve kömür gibi malların nakledildiği, yelkenli ve vapurların işlediği küçük bir limandır (Turgut, 1986, 119) [Çizelge 4.1.'de 37].

1896 yılına tarihlenen Salnâme'de Antakya'nın Avrupa ülkelerine ve İzmir, Eyub, Kandiye, Halep, Selanik, Sofya, Trabzon, Ankara, Kudüs kentlerine tahıl ihraç edildiği belirtilmektedir. Çok sayıda zeytin tüccarı ve sabunhane sahibinin bulunduğu kentte; Antakya'nın çevresindeki yerleşmelerde üretilen zeytinyağı ve sabun Kayseri, Adana ve diğer Anadolu kentlerine satılmaktadır (Turgut, 1986, 120-121) [Çizelge 4.1.'de 38].

Antik dönemdeki önemini İslâm döneminde büyük ölçüde yitirdikten sonra Osmanlı döneminde, konumu nedeniyle doğu-batı ticaretinde tekrar önemli rol oynayan kent, Suriye Vilâyetleri'nin artı ürününün toplandığı Halep'in merkeze açılan kapısı olmuştur (Turgut, 1986, 147) [Çizelge 4.1.'de 39].

1995 ve 2018 yılları arası döneme ilişkin olarak Antakya kent makroformunun değişimi incelendiğinde; 1960-1995 yılları arası dönemde olduğu kadar büyük bir değişimin olmadığı, buna karşın kuzey, batı ve güney yönünde önceki dönemde başlamış ve gelişmiş olan saçaklanmaların sürdüğü görülmektedir (Şekil 4-38) (Şekil 4-39). 2000 yılında 144.910 kişi olarak tespit edilen nüfus büyüklüğünün 2012 yılında Hatay'ın "büyükşehir belediyesi" statüsüne geçmesinin ardından kent merkezinin çevresinde yer alan köylerin de mahalle olarak Antakya kentinin bir parçası olarak değerlendirilmesi nedeniyle 2013 yılında yapılan nüfus sayımında 347.974 kişi olarak belirlendiği; 2018 yılı itibariyle kentsel nüfus büyüklüğünün 377.793 kişiye ulaştığı görülmektedir (Çizelge 4-2) [Çizelge 4.1.'de 49].

Osmanlı döneminde İstanbul'dan başlayan ve doğuya giden askeri ve ticaret yolu Akdeniz kıyısında Payas'a inerek İran'a gitmekte, İskenderun ve Süveydiye limanları burada önemli işlevler yüklenmektedir. Osmanlı hükümetinin İskenderun limanına "büyük liman" statüsü vermesiyle İskenderun, Halep kentinin dış satım limanı olarak belirlenmiş, bu tercihin en önemli sebebini Halep - İskenderun yolunun kısa ve güvenli olması oluşturmuştur. İskenderun Limanı 17. yüzyılda hem Avrupa'dan Halep'e giden malların giriş limanı hem de Halep'ten Avrupa'ya ihraç edilen malların çıkış limanı olmuştur. Suriye'de pamuğun yerini ipeğin aldığı dönemde en çok ticaret ilişkisinin kurulduğu Avrupa ülkeleri İngiltere ve Fransa olmuş, önceki dönemlerden beri doğudan gelen kervanların ana konaklama yerlerinden olan Halep'e ek olarak

İskenderun kenti, bu dönemde aynı zamanda doğu ticaretinin antreposunu oluşturmuştur. Bu dönemde ağırlıklı olarak İskenderun limanı kullanılmış olup, Süveydiye de yükleme-boşaltma yapılabilen küçük bir iskeledir (Kara, 2005a, 172-174) [Çizelge 4.1.'de 40].

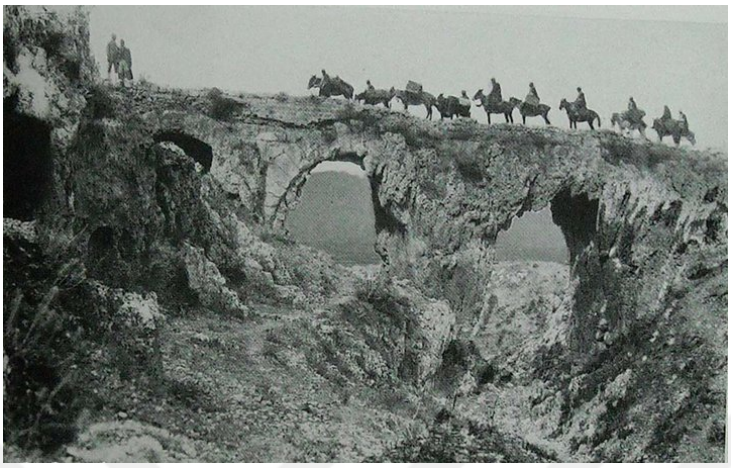

Fotoğraf 4-7. Antakya'nın Osmanlı döneminde taşımacılığa ilişkin fotoğraf (Hatay Büyükşehir Belediyesi arşivi, 2017)

içerik	iktisadi üretim biçimi
ulaşım altyapısı*	[20] [34] [35] [37] [38] [39] [40] [43] [T1] [T2] [T3] [T4] [T5] [T6] [T7] [T8] [T9] [T10] [T11] [T12] [T13] [T14]

İktisadi üretim biçimi, kent içindeki üretim ve ticaret alanlarının fiziksel durumu kadar kentin bölgesel ulaşım bağlantılarıyla da doğrudan ilişki içindedir. Üretim ilişkileri aynı zamanda daha geniş ölçekte üretim teknolojilerinde meydana gelen değişim ve gelişmelerden etkilenmektedir. Örneğin Antakya'nın tarihsel sürecinin önemli bir bölümünde zanaat kollarından olan ipek dokumacılığı Endüstri devriminden etkilenerek 18. yüzyıldan itibaren önemini kaybetmeye başlamış, aynı dönemde Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Doğu Akdeniz'deki limanların öneminin azalması İskenderun Limanı ve Halep arasındaki bağlantı noktasını oluşturan Antakya'nın ekonomisinin önemini yitirmeye başlamasına sebep olmuştur. Bu dönemde Antakya'nın ticareti daha çok kendi çevresindeki yerleşmelerden aldığı hammaddenin işlenerek ya da hammadde halinde Halep kentine satışı ve Halep'ten yapılan tahıl ticaretine temellenmiştir. Önceki dönemlere göre daha zayıf olsa da Süveydiye Limanı üzerinden İngiltere ve Fransa'ya hububat, Biladsariye'ye tahıl ticareti ile Anadolu kentlerine karayolu ile yapılan zeytinyağı ve sabun ihracatı 1890'larda da sürmektedir. Kent aynı zamanda Osmanlı dönemi boyunca Suriye yerleşmelerinin artı ürününün

toplandığı Halep'in merkeze, batıya açılan kapısı olma niteliğini devam ettirmiştir. Antakya ve çevre yerleşmelerinin uluslararası ticarete ilişkin taşımacılık faaliyetinde tarihsel süreçte zaman zaman siyasi ve bölgesel kararlarla zayıflasa dahi devamlılığı olduğu görülen önemli rolü, günümüzde de hem ithalat ve ihracat potansiyeli hem de sınır bölgesindeki konumu ve ulaşım bağlantılarının bu işlev için uygun hâle getirilmiş olması nedeniyle devam etmektedir [Çizelge 4.1.'de 20, 34, 35, 37, 38, 39, 49, 40, T1, …, T14].

1516-1918 yılları arasına tarihlenen Osmanlı döneminde kent surlarının onarımı sürmüş, surların Bizans dönemi sınırlarında bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde kent surları üzerinde kuzeydoğuda Halep Kapısı (Aziz Paulos), batıda Köprü Kapısı (Bab el Cisr, Bab el Medine), doğuda tepeler ardındaki Demir Kapı, güneyde Daphne Kapısı (Cherubim - Aziz Georgius) varlığını sürdürmektedir. Kenti doğuya bağlayan Halep Kapısı'ndan başlayarak kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, güneyde Daphne Kapısı'na kadar ilerleyen ve Roma döneminde Sütunlu Yol olarak bilinen ana aks, bu dönemde de varlığını sürdürmektedir. Halep Kapısı'ndan kente girildiğinde Sütunlu Yol üzerinden kent merkezine ulaşılmaktadır. Roma, Bizans ve Haçlı dönemine ait yapıların çoğu, Osmanlı döneminde harabe halindedir. Asi Nehri üzerinde yer alan ve Roma döneminden kalan, kentin batısındaki ana giriş kapısına bağlı olan köprü bu dönemde kullanılır durumdadır. Bu dönemde varlığını sürdüren kent kapıları arasında yalnızca Demir Kapı günümüzde kalıntıları bulunan tek geçit olup, Habib-i Neccar Dağı ve yamaçlarında yer alan kalıntılar dışında kent içinde surlara ilişkin herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Osmanlı döneminde aşağı kentin alanının küçülmesiyle kent merkezi güneye doğru çekilmiş, geriye kalan alan kuzeydeki surlara kadar sebze ve meyve bahçeleriyle kaplanmıştır. Kent güneyde Hemşen Deresi'ne[32], batıda Asi Nehri'nin kıyısındaki surlara ve doğuda Habib-i Neccar Dağı yamaçlarına uzanmaktadır. Kentin güneyinde ipekböcekçiliği yapılan köyler yer almaktadır (Temiz, 2009, 24-25) [Çizelge 4.1.'de 14].

Kentin bu dönemine ilişkin planları; Fransız Mandası yöneticisi Réne Danger tarafından 1932 yılında yapılan 1/10.000 ölçekli Antakya 1. Gelişme Planı Danger Planı, 1934 yılına ilişkin nüfusun etnik kökenlerine göre mekândaki dağılımının

[32] Hamşen Deresi: Kışlanın kuzeydoğusunda yer alır, ıslah edilmiş olan derenin güneybatısında, ona paralel olan ve 2001 yılına kadar kullanılan eski hastaneye giden cadde yer almaktadır (Temiz, 2009, 24).

işlendiği Grid Plan From the Roman Antioch Periode + Ethnic & Religious Quartes of Antakya (Weulersse, J.), 1929-1930 yıllarında Fransız yönetiminin yaptığı ve kentin kadastral haritasını, mülkiyet dokusunu ve işlev alanlarını içeren 1/500, 1/1000, 1/2000 ölçekli Fransız Kadastral Planları/Haritaları'dır. Bu dönemde ayrıca 1929 yılında Antakya Belediyesi ve Antakya Elektrik Müdürlüğü'nün elektrik dağıtımına dair anlaşması gerçekleşmiş, 1930'larda eski mezarlığın yerine çevre yerleşmelerden göçle gelen nüfus yerleştirilmiş, 1931 yılında Defne su kaynağından Antakya kentine su dağıtımının yapılması için su sistemi kurulmuş, 1925-1935 yılları arasında altyapı çalışması yapılarak 1935 yılında Kurtuluş Caddesi araç trafiğine açılmıştır. [Çizelge 4.1.'de 53]

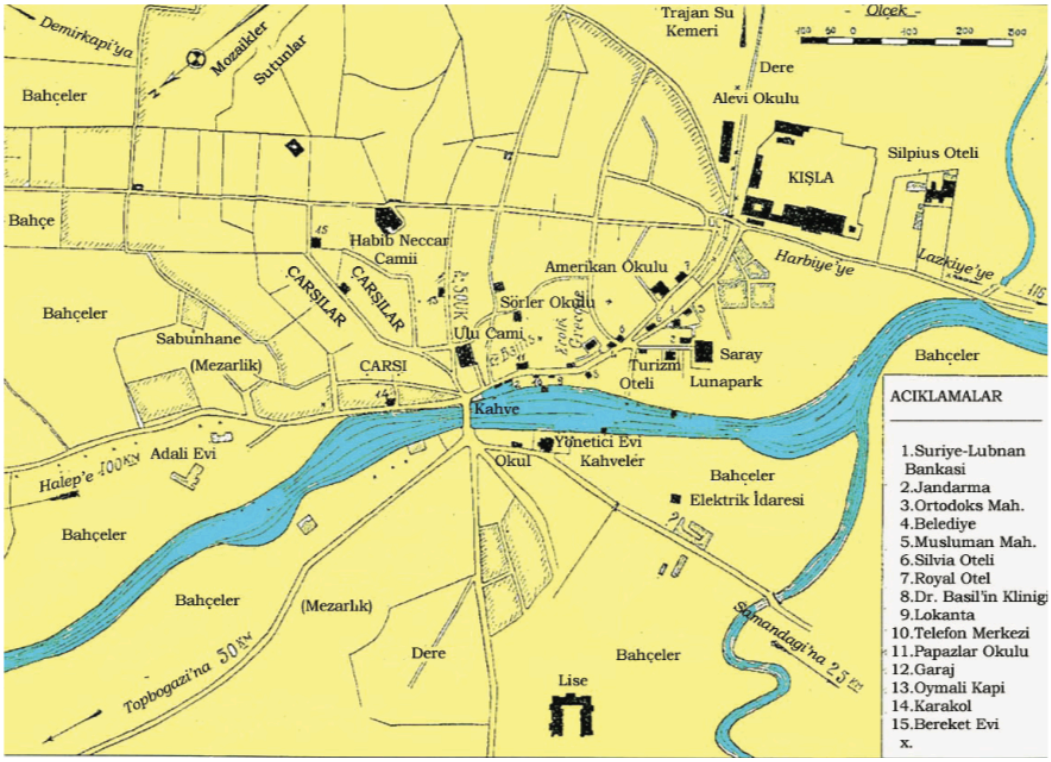

Harita 52. 1935 yılında Antakya'da yer alan başlıca yapılar

(P. Jacquot, Antioch-centre de Tourisme, 1931, 345, akt. Demir, A., 1996, 102)

Bu dönemde önce Asım Kömürcüoğlu tarafından 1948 yılında İller Bankası'nın yönlendirmesiyle Antakya Kentsel Gelişme Planı hazırlanmış fakat plan uygulanmamıştır. Ardından 1 Ocak 1957 yılında Gündüz Özdeş tarafından 1/5000, 1/1000, 1/500 ölçeğinde Antakya Kent Planı hazırlanarak Antakya Belediyesi tarafından onanmış, tarihi merkezde yıkımlar yapılmasını öngören plan 1978 yılına kadar geçerli olmuştur. 1960-1970'li yıllarda Cumhuriyet Caddesi'nin açıldığı Antakya'da apartmanlar yapılmaya başlanmış ve kent nüfusunun çoğunluğu eski

Antakya evlerinden çıkarak apartmanlara, kooperatiflere yerleşmiş, Eski Antakya evleri bu zamandan sonra 40-50 yıl süresince büyük ölçüde boş kalmıştır. 1975 yılında Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kararına göre 1/5000 ve 1/1000 ölçekli tespit çalışması yapılmış, ardından 1978 yılında Yavuz Taşçı tarafından Antakya Tarihi Sit Mevzii İmar Planı yapılarak Antakya Belediyesi tarafından onanmıştır. Koruma ve tescil listesinin 1982 yılında yenilendiği Antakya'da 1987 yılında Nurcan Uydaş tarafından Kentsel Koruma ve Gelişme Planı yapılarak Antakya Belediyesi tarafından onanmıştır. Kentin tarihi merkezine ilişkin olarak 2009 yılında yapılan Antakya (Hatay) Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı Revizyonu, bu alan için yapılan son plandır (Rifaioğlu, 2012). 2019 yılının Mart ayında Hatay Büyükşehir Belediyesi tarafından Hatay ili sınırlarında kalan 15 ilçeye ait 1/5000 Ölçekli Revizyon ve İlave Nazım İmar Planları tamamlanarak askıya çıkarılmıştır[33] [Çizelge 4.1.'de 54].

içerik	idari yapı, tanım ve sınırlar
makroform*	[14] [53] [54] [M1] [M2] [M3] [M4]

Fotoğraf 4-8. 1904 yılında Antakya Köprü Başı (Şehr-i Hatay, 2016)

İdari yapının değişimi ve makroform arasındaki bir ilişki Antakya kentinde Fransız döneminde yapılan altyapı çalışmalarıyla yeni Antakya olarak anılan bölgenin eski Antakya'nın bitiş noktası olan Ata Köprüsü'nü merkez alan ışınsal yollarla batı ve kuzeybatı yönünde gelişim deseninin belirginleşmesi ile bu yönde gelişme göstermesidir. Bu dönemde 1929-1930 yılında hazırlanan kadastral planın ardından kentin gelişme deseninde, 1960 yılına ilişkin makroform çiziminde görülebileceği şekilde kentin bu yöndeki gelişimi görünür hâle gelmiştir. T.C. yönetimine geçtiği

[33] http://www.hatay.bel.tr/guncel/haberler/15000-olcekli-nazim-imar-plani-hbb-tarafindan-tamamlanarak-askida-ilan-edildi/

dönemden itibaren ise 1960-1995 arası dönem ve 1995-2018 yılları arası dönemde kentin hem batı yönünde belirgin şekilde büyüdüğü hem de doğuda Habib-i Neccar sınırına dayanmış olan yerleşmenin bir kısmının dağın yamaçlarına taştığı, yerleşme lekesinin kuzey ve güney yönünde de gelişmeye devam ettiği görülmektedir [Çizelge 4.1.'de 14, 53, 54, M1, …, M4].

Antakya kentinin nüfusu 16. yüzyılda 5000-6000 kişi, 18. yüzyılda 15.000 kişi, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde 15.000-20.000 kişidir (Temiz, 2009, 24) [Çizelge 4.1.'de 5].

Bu dönemde Antakya'da Türk nüfusu zeamet ve tımar sahipleri ile Antakya'ya yerleş(tiril)en Türkmen aşiretlerinden oluşmaktadır (Turgut, 1986, 145-146) [Çizelge 4.1.'de 22].

16. yüzyıl sonlarından itibaren kırsal yerleşmelerden kentlere göç eden köylülerin geride bıraktığı topraklar, hareketli bir toprak alım-satım sürecini oluşturmuş, bozulan tımar sistemi ile değişen sosyal yapı içinde elinde büyük topraklar ve servet biriken bağımsız sosyal tabakalar ortaya çıkmıştır (Turgut, 1986, 147) [Çizelge 4.1.'de 23].
1939 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti'ne Hatay ili olarak dahil edilen Antakya ve çevresini kapsayan alanda, ilin merkez ilçesini oluşturan Antakya kenti, eski kent dokusunu belli ölçüde koruyabilmiş bir yerleşim alanıdır. Habib-i Neccar Dağı ile Asi Nehri arasındaki eski kent dokusu ile nehrin batısında ve nehir yolu boyunca güney ve kuzey yönünde büyüyen kent dokusu Antakya yerleşmesini oluşturmaktadır. Nehrin batısı görece modern ve batı tarzına uygun mimari nitelik taşırken, Habib-i Neccar Dağı, Kurtuluş Caddesi ve Asi Nehri arasında kalan alanda eski kent dokusuna ait çok sayıda özgün örnekler bulunmaktadır. Kent dokusunda modern dönemle beraber büyük değişimler gözlenmeye başlanmakla beraber eski kent dokusu her zaman avlulu konutları, dar ve taş döşeli, ortasında yağmur sularını Asi Nehri'ne ulaştıran kanallarıyla Antakya sokakları ile eski dokuyu okuma olanağını sunmaya devam etmiştir (Gündüz et al., 2013 398-399) [Çizelge 4.1.'de 28].

içerik	nüfus yapısı
makroform*	[5] [22] [23] [28] [M1] [M2] [M3] [M4] [49] [53]

Makroform ve nüfus büyüklüğü arasındaki ilişki, Antakya kentinde özellikle 1940'lı yıllardan itibaren belirgin şekilde görülmektedir. Nüfusun 26.939 kişi olduğu 1940'larda Habib-i Neccar dağı ile Asi Nehri arasındaki eski kent dokusu ile Asi Nehri'nin batısında ve nehir yolu boyunca güney ve kuzey yönünde büyüyen kent

dokusu Antakya yerleşmesini oluşturmaktadır. 1960 yılında kent nüfusu 45.674 kişiye ulaşırken, kent nüfusundaki artışın yeni Antakya'nın bir yerleşim olarak belirginleşmeye başlaması dışında makroforma ilişkin büyük bir değişime neden olmadığı görülmektedir. 1960-1995 yılları arasındaki dönem, Antakya kent makroformundaki en büyük değişimin yaşandığı dönemdir. Bu dönemde Antakya eski kent merkezinde yaşayanların konutlarını terkederek yeni Antakya'da yapılan apartmanlara yerleşmeye başlaması, nüfusun kırdan kente gerçekleşen göçlerle beraber 1990 yılında 123.871 kişiye (1960 yılı nüfusunun yaklaşık üç katı) ulaşması makroformdaki büyük değişimin nedenlerini oluşturmaktadır. 2013 yılında 347.974 kişi olduğu belirtilen nüfus büyüklüğü, Hatay'ın 2012 yılında Büyükşehir Belediyesi statüsü almasının ardından tespit edildiği için çevresindeki köylerin nüfusu da mahalle nüfusu olarak kaydedilmiş olduğundan bu değerlendirme için yanıltıcı nitelikte olup, Antakya kent merkezine ilişkin 2000 yılına ait 144.910 kişilik nüfus büyüklüğü 1995-2018 yılları arasındaki -önceki döneme kıyasla daha az olan- makroform değişimindeki nüfus büyüklüğü etkisine ilişkin fikir vericidir [Çizelge 4.1.'de 5, 22, 23, 28, 49, 53, M1, M2, M3, M4].

Antakya'da Osmanlı dönemi, Osmanlılar'ın 1516'da Halep'i işgalinden sonra kenti kendi sınırlarına katması ile başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. 1918'e kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan Antakya, bu dönemin büyük bir bölümünde Halep Vilâyeti'nin Halep merkez sancağına bağlı bir kaza merkezi olmuştur (Demir, 1996, 84-103) [Çizelge 4.1.'de 1].

16. yüzyılda gayrimüslim nüfusun bulunmadığı belirtilen Antakya kenti önemli bir geçit mevkii konumunda iken, Mısır'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden itibaren Mısır'a giden her kafile için ve Hac yolu üzerinde hacı adayları için bir konaklama yeri olmuştur (KAİP, 2009) [Çizelge 4.1.'de 2].

1918 yılında Suriye'nin tamamıyla beraber İngilizlerin istilasına uğrayan Antakya kenti, daha sonra Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile Antakya'nın da içinde yer aldığı İskenderun Sancağı'na idari muhtariyet verilmiş, 1937 yılında Fransa ve Türkiye Cumhuriyeti'nin garantisi altında bağımsız "Hatay" devleti kurulmuştur. 1938 yılında açılarak Tayfur Sökmen'i devlet başkanı olarak seçen Hatay Cumhuriyeti Millet Meclisi, 1939 yılında imzalanan anlaşmayla varlığını

sonlandırmış ve neticede Hatay, Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı bir il, Antakya ise Hatay ilinin merkez ilçesi hâlini almıştır (Temiz, 2009, 33) [Çizelge 4.1.'de 10].

Fotoğraf 4-9. 1938, Hatay Devleti Meclis binası (Hatay Büyükşehir Belediyesi arşivi, 2017)

1931 yılında önemli altyapı yatırımları olarak kente Harbiye'den içme suyu getirilmiş ve kente ilk defa elektrik verilmiş, aynı yıl yapılan kanalizasyon şebekesi planı 1933'te uygulanmaya başlanmıştır (Tekin, 1993) (Temiz, 2009, 31-32) [Çizelge 4.1.'de 25].

Antakya'nın Osmanlı döneminde konu olduğu diğer akış türü olan hac faaliyeti için İstanbul'dan Mekke'ye ulaşana kadar 54 menzilde konaklayan hac kafilesi ve Surre Alayı[34], gidiş ve dönüş sırasında ikişer gün Antakya'da kalmaktadır (Tekin, 2000, 44) [Çizelge 4.1.'de 30].

içerik	idari yapı, tanım ve sınırlar
kentsel mekansal unsurlar*	[1] [2] [10] [14] [24] [25] [30] [53] [54]

Antakya'nın tarihsel gelişimine ilişkin diğer bir karşılaştırmalı değerlendirme, kentin idari yapı, sınır ve bölgeselliğinin değişimi ile kentsel mekânsal unsurlara ilişkindir. Kentlerin dahil olduğu bölgesellikler, ulaşım akslarının da yardımıyla farklı temalar için kurulan erişim bağlantılarının uğrak yeri haline gelebilmekte, bu ilişkiler kent mekânında farklı işlev alanlarının yapılmasını gerekli hale getirmektedir. Antakya kentinde buna ilişkin bir örnek Osmanlı yönetiminde olduğu dönemde bir geçit mevkii niteliği taşıyan kentin hem Mısır'a giden her kafile için hem de hac faaliyeti için İstanbul'dan Mekke'ye giden kafileler için gidiş ve dönüş yolunda bir konaklama yeri

[34] "Surre": Arapça'da "para kesesi". Hac için Mekke ve Medine'ye yollanan hediyeleri ifade eder. (M., Atalar, Osmanlı Devletinde Surre-i Humayun ve Surre Alayları, 1991, 243-245.)

olması, bu etkiyle ekonomisinde kısa süreli bir ek faaliyet oluşan kentte kafilelerin konaklaması için han ve diğer ticaret yapılarının yapılması şeklinde olmuştur. Fransız yönetiminde olduğu yirmi yıllık süre içinde Antakya kentinde daha çok batıda görülen altyapı çalışmaları yapılmış, ilk kadastral planları hazırlanan kentte bugün de kentin ana ulaşım kurgusunu oluşturan ulaşım aksları ile yeşil alanlar geliştirilmiştir. Yine Fransız döneminde planlanan eski mezarlık alanının park haline dönüştürülmesi planı Türkiye Cumhuriyeti döneminde belli ölçüde gerçekleştirilmiş, bu alana hem yeni belediye binası yapılmış hem de çevre yerleşmelerden gelen göçmenler yerleştirilmiştir [Çizelge 4.1.'de 1, 2, 10, 14, 24, 25, 30, 53, 54].

Antakya kentinde 16. yüzyılda 22, 19. yüzyılda 29 mahalle bulunmaktadır. Osmanlı döneminde ağırlıklı olarak vakıf kurumu aracılığıyla inşa edilen kentsel donatılar mahalleler içinde dengeli bir dağılım göstermektedir (Sahillioğlu, 1988, 232) (Temiz, 2009, 25) [Çizelge 4.1.'de 3]. 19. yüzyılın sonlarında Asi Nehri'nin batı yakasında da mahallelerin oluştuğu bilinmekte, bu dönemde kentteki mahalle sayısının 41'e yükseldiği yazılmaktadır. Kentin kuzeyinde ve güneyinde yeralan bahçe köylerinin bir kısmı kente yeni mahalleler olarak eklenmiştir (Temiz, 2009, 31-32) [Çizelge 4.1.'de 4].

19. yüzyıla ait salnâmelerde bazı mahalle adlarının yanında yer alan İslâm, Arap ve Hıristiyan ibarelerinden mahallelerin dini ve etnik yapılara göre ayrıldığı görülmektedir. 16. yüzyılda kentte yaşayanlar Türkler, Ermeniler ve Museviler'den oluşmakta, 17. yüzyıldan itibaren Hıristiyanların yeniden kente yerleşmeye başladığı bilinmektedir. 19. yüzyıla ait Salnâmeler'de mahalle isimlerinin yanında yer alan etnik köken ve dini yapı ibarelerinden, mahallelerin nüfus kompozisyonunun niteliğine göre ayrıldığı anlaşılmaktadır (Tekin, 2000, 123) (Temiz, 2009, 31-32) [Çizelge 4.1.'de 6].

16. yüzyılda Osmanlı yönetiminde esnaf-ahi toplulukları katı kurallar ile loncalar halinde örgütlenmiş, fakat üretici olmayan grupların elindeki maddi kaynaklar ticari ve küçük sanatlar gibi üretici eylemler yerine üretime etkili biçimde katılmayan ve işletme giderleri fazla olan vakıf sistemlerine aktarılmıştır (Turgut, 1986, 147) [Çizelge 4.1.'de 32].

içerik	siyasi ve yasal gelişmeler
kentsel mekansal unsurlar*	[3] [4] [6] [32]

Siyasi ve yasal gelişmelerin kentsel mekânsal unsurlarla ilişkisine dair Antakya'nın Osmanlı yönetiminde geçen döneminde kentin mahallelerinde yer alan kentsel donatıların diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi vakıf kurumu tarafından yapıldığı, donatıların mahalleler içinde dengeli bir dağılım gösterdiği görülmektedir. 19. yüzyılda Asi Nehri'nin batısında yerleşimin başladığı, buradaki mahallelerde de vakıf-donatı alanı sisteminin sürdüğü bilinmektedir. 19. yüzyılın Antakya kentine ilişkin bilgiler içeren Salnâmelerde mahalle isimlerinin yanında yer alan etnik köken ve dini yapıya ilişkin ibareler kentteki mahallelerin farklı nüfus grupları için ayrı ayrı kurgulandığına işaret etmektedir [Çizelge 4.1.'de 3, 4, 6, 32].

1892 yılına tarihlenen Salnâme'ye göre Antakya'nın bu dönemde nüfusu 60.394 kişi olarak tespit edilmekte, nüfusun çoğunluğunu 54.423 kişi ile Müslümanlar oluşturmaktadır (Turgut, 1986, 119) [Çizelge 4.1.'de 7]. 1896 yılına tarihlenen Salnâme'ye göre Antakya'da 64.102 kişi yaşamaktadır (Turgut, 1986, 120). Antakya'nın nüfusu 1931 yılında 35.000 kişi olarak tespit edilmektedir (Turgut, 1986, 121-122) [Çizelge 4.1.'de 8][35]. 20. yüzyılın başlarında Antakya kentinde Müslüman, Ortodoks, Ermeni Katolik, Ermeni Protestan ve Yahudiler'den oluşan bir nüfusun yaşadığı belirtilmektedir (Temiz, 2009, 24) [Çizelge 4.1.'de 9].

Fotoğraf 4-10. 1898 yılında Antakya (Hatay Büyükşehir Belediyesi arşivi, 2017)

[35] Antakya kentinin tarihsel gelişiminde nüfus büyüklüğüne ilişkin radikal artış ve azalışlar, depremlerle meydana gelen nüfus kayıpları ve kentin çevresinde yaşayan aşiretlerin bir mahalle oluşturacak şekilde kente dahil edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Antakya'nın kent nüfusu 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne dahil oluşundan itibaren sürekli bir artış göstermiş, 1940 yılında 26.939 kişi olarak tespit edilen nüfusun 1960'da 45.674 kişi, 1980'de 94.942 kişi, 2000 yılında 144.910 kişi iken, 2010 yılında 247.896 kişiye ulaştığı görülmüştür (Dinç, 2015b, 6) [Çizelge 4.1.'de 11]. Antakya kent nüfusunun 1960'lı yıllarda kırsal çevresinden aldığı göçle büyük bir artış gösterdiği görülmektedir (Dinç, 2015b, 117-118) [Çizelge 4.1.'de 12]. Öte yandan 1995 yılında Antakya Yeni Sanayi Sitesi'nin kurulması yine kente yönelen bir göçe sebep olmuş; bu durum da kentsel nüfusu belirgin şekilde artırmıştır (Dinç, 2015b, 121) [Çizelge 4.1.'de 13].

Antakya'da 1516-1918 yılları arasına tarihlenen Osmanlı döneminde kaybolan ızgara dokunun yerini, dar sokaklar ve çıkmaz sokakların bulunduğu organik bir doku almıştır. Kentin yerleşik alanının dörtte biri ikâmet alanlarından oluşurken bu alanlarda; mahalleler, mahalle ölçeğinde küçük cami ve mescitler, sokakların kesişme noktasında kendiliğinden oluşan küçük meydanlar ve çeşmeler bulunmaktadır. Dar sokakların sınırları yüksek sağır duvarlarla oluşmakta, duvarların arkasında geleneksel avlulu evler ve avlu içinde meyve ağaçları yer almaktadır (Sahillioğlu, 1988, 232) (Temiz, 2009, 25) [Çizelge 4.1.'de 15].

Şeyh Ali Camisi 16. yüzyılda inşa edilmiş olup, 17. yüzyılın sonunda Antakya'da vakıfları olan 28 cami ve mescid bulunmaktadır. 1648'de Antakya'ya gelen Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Antakya'da bu dönemde sekiz adet büyük saray, yaklaşık kırk adet sıbyan mektebi bulunduğu yazılıdır. Habib-i Neccar Dağı'nda ve kent merkezinde Habib-i Neccar'a ait iki tekke ile küçük hamamlar bulunmaktadır. Ayrıca Asi Nehri'nin kenarındaki bahçelerin sulanmasında kullanılan su dolapları (naura) nehir kenarında yer almakta, fakat 20. yüzyıla kadar ayakta kalan bu yapılardan günümüze herhangi birinin erişemediği bilinmektedir. 16. yüzyılda kentte bulunan diğer önemli yapılar Habib-i Neccar Camisi ile Sarı Mahmud, Şönbik, Debağa, Kastal, Meydan, Mukbil, Şuğurluoğlu, Numan, Ağca, Hamamcıoğlu, Şeyh Necm, Şeyh Haliloğlu, Basaliye, İmaran gibi bir kısmı mahalle ismi de taşıyan mescidlerdir. Kapıağası Caferağa Muallimhanesi, Farisiye Medresesi, Magribiye Zaviyesi yapıları da dönemin önemli yapılı çevre öğeleridir. 18. yüzyılda kente gelen yabancı seyyahların eserlerinde dağda yer alan Aziz Petrus (St. Pierre) mağara kilisesi ile kent içinde ibadet edilen bir kiliseden, ayrıca küçük bir nüfusa sahip Yahudi ailelerinin cemaat liderinin evindeki bir odanın dönüştürüldüğü sinagogda ibadet ettiğinden

bahsedilmektedir (Pococke, 1745, 188-194) (Temiz, 2009, 25-26) [Çizelge 4.1.'de 16].

Antakya'nın Fransız yönetiminde geçen döneminin en büyük imar faaliyeti 1929-1935 yılları arasında kenti boydan boya geçen ve günümüzün Kurtuluş Caddesi'ne tekabül eden Kışla-Dörtayak yolunun açılmasıdır. Mevcut kent dokusunun ikiye bölünmesiyle açılan yol aksı, Roma döneminin Sütunlu Yol'u ile örtüşmektedir. Yolun Fransız dönemindeki ismi "Rue Jadid" (Büyük Cadde) ya da "Herod Caddesi" olarak bilinmektedir. Caddenin açılmasının ardından bu cadde ve caddeye dik açılan Balcılar (günümüzün Kemalpaşa) Caddesi boyunca bitişik düzende, iki ya da üç katlı, yeni bir mimari (neoklasik üslübun bölgesel mimari öğelerle birleştiği eklektik) özellik taşıyan yapılar inşa edilmiştir. Aynı dönemde, 1928 yılında belediye kentteki hava kirliliğinin çözülmesi amacıyla faal durumdaki kiremit ocaklarını yıktırarak kentin 300 metre dışına nakletmiştir (Aslanoğlu, 2002, 94) (Temiz, 2009, 34-35) [Çizelge 4.1.'de 27].

Fotoğraf 4-11. 1900'lerin başında Antakya kenti (Şehr-i Hatay, 2016)

içerik	nüfus yapısı
kentsel mekansal unsurlar*	[6] [7] [8] [9] [11] [12] [13] [15] [16] [22] [23] [27] [28] [D1] [D2] [D3] [D4] [D5] [D6] [D7] [D8] [D9] [D10] [D11]

Belli bir dönem aralığı için yerleşme tarihinin anlaşılmasında nüfus büyüklüğü, nüfus çeşitliliği ve yapısı ile birarada incelenmesi gereken diğer bir unsur kentsel mekânsal unsurlardır. Yukarıda ifade edilen Antakya'da farklı etnik grupların farklı mahallelere yerleştirilmesi konusu, hem konut alanlarının kent içinde yer seçimini hem de mahalleler içinde yapılan donatı alanlarının yapılaşma niteliğini belirlemekte, kente göçle gelen her yeni nüfus, konut alanlarına ek olarak sosyal donatı alanı, altyapı, vb

ihtiyacı da beraberinde getirmektedir. Öte yandan Antakya'ya yapılan sanayi sitesi, vb büyük iş alanlarının kentte yer seçmesi kentin çevresindeki yerleşmelerden göçle gelen nüfusun yerleşeceği yeni alanlar açılmıştır. Antik dönemde ızgara plana göre gelişen bir sokak dokusu olan Antakya'da İslâm yönetiminde yapılmaya başlanan dar ve çıkmaz sokaklardan oluşan organik doku, Osmanlı döneminde de varlığını sürdürmüş, mahallelerde sokakların kesişme noktasında kendiliğinden oluşan küçük meydanlar ile bu meydanlarda konumlanan dini yapı ve çeşmeler, dar sokakların sınırını oluşturan avlulu Antakya evleri kent mekânını oluşturan temel unsurlardır. Antakya'nın Müslüman nüfusunun önceki dönemlere göre büyük artış gösterdiği Osmanlı döneminde vakıfları olan cami ve mescidler, sıbyan mektepleri, tekke ve hamamlar bulunmakta, gayrimüslim nüfusun ibadet alanları da özellikle eski Antakya içinde ve Habib-i Neccar dağı üzerindeki St. Pierre Kilisesi'nde faaliyetlerini sürdürmektedir. Antakya kentinin Fransız dönemindeki kozmopolit nüfus yapısı, kentteki farklı hizmet ve işlev alanlarının inşasıyla kendini göstermektedir. Antakya'nın Asi Nehri'nin doğusunda kalan kısmında Osmanlı dönemi kent dokusunun görüldüğü eski Antakya ile nehrin batısında modern mimari dokunun görüldüğü yeni Antakya'da kentin doğu-batı aksında bir kesiti alındığında; tüm tarihsel gelişim dönemlerine ilişkin verileri eşzamanlı okuma olanağı bulunmaktadır. Konut alanlarının içinde yapılaştığı parsel ölçeği, yapı adaları ile açık alan ve toplanma alanlarının kapladığı alanın ölçeği, Osmanlı döneminden günümüze yaklaşıldıkça büyümektedir. Osmanlı döneminde organik bir yapı içinde konumlandırılmış cami vb dini yapılar ile ilişkili olarak gelişen toplanma alanları, günümüzde yapılaşma ve kentiçi ulaşım bağlantılarıyla beraber planlanarak kurgulanmıştır. 6 no'lu doku örneğinde görülen meydan alanı, Antakya'nın hem eski-yeni yerleşim alanını hem Asi Nehri'nin iki yakasını birbirine bağlamakta hem de Fransız döneminde yapılmaya başlanan ve başlangıç noktasını oluşturduğu ışınsal yol deseninin günümüzde ulaştığı hâl ile Antakya'nın günümüzdeki gelişme yönünün çekirdeğini oluşturmaktadır. Antakya kent dokusu ulaşım aksları açısından incelendiğinde; 19. yüzyıl öncesi dönem ve Osmanlı döneminde organik bir yapıda gelişen dar sokaklar, bu sokaklar arasındaki su kanalları, çıkmaz sokaklar ve avlulu yapıların duvarları görülürken, 1960-1995 yılları arasındaki dönemde bu durumun değiştiği; apartmanlarla yapılaşan gelişme alanlarında parsel büyüklüklerinin arttığı ve yolların genişlediği görüşmektedir. Antakya'da Habib-i Neccar Dağı'na yaklaşıldıkça ve yamaçlara çıkıldıkça artan eğim, bazı yerleşim alanlarında aracın girebileceği sokaklar yapılmasına izin vermemekte, bu alanlarda

ulaşım yalnızca yaya ulaşımına imkân veren merdivenlerle çözülmektedir. 1995 yılından 2000'li yılların başları arası dönemde, önceki dönemde terkedilen eski Antakya bölgesi buradaki avlulu konutların yeniden yerleşim ve büyük ölçüde yeme-içme faaliyetine konu olmasıyla tekrar yaşamaya başlamış, aynı dönemde Antakya'nın makroformu apartmanlarla büyümeye devam etmiştir. Henüz büyük bölgeler oluşturmasa da Habib-i Neccar Dağı'nın bazı kısımlarında villa tipi yapılaşmalar söz konusudur. Antakya kentinin idari merkezi Ata Köprüsü'nün (1970 yılında yıkılan eski Roma Köprüsü'nin yerine yapılmış olan köprü) yeni Antakya'ya bağlandığı noktadan başlayarak buradan Vali Göbeği'ne bağlanan aks boyunca konumlanırken, kentin yoğun ticaret faaliyetinin görüldüğü Uzun Çarşı ve hanlar bölgesi, Ata Köprüsü'nün eski Antakya'ya bağlandığı nehrin doğu yakasından başlamaktadır. Kurtuluş Caddesi ve Saray Caddesi tarihsel süreçte her zaman önemini korumuş iki ana ulaşım aksı olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Nehir boyunca kuzey yönünde devam edildiğinde eski Antakya ve Antakya'nın geleneksel mimarisiyle tümüyle zıt büyük alışveriş merkezlerinin görülmeye başlandığı Antakya kentinin en büyük aktif yeşil alan varlığını Fransız yönetimi döneminde yapımına başlanan Büyük Atatürk Parkı ve Sümerler bölgesinde yer alan büyük park alanları oluşturmaktadır [Çizelge 4.1.'de 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 22, 23, 27, 28, D1, …, D11].

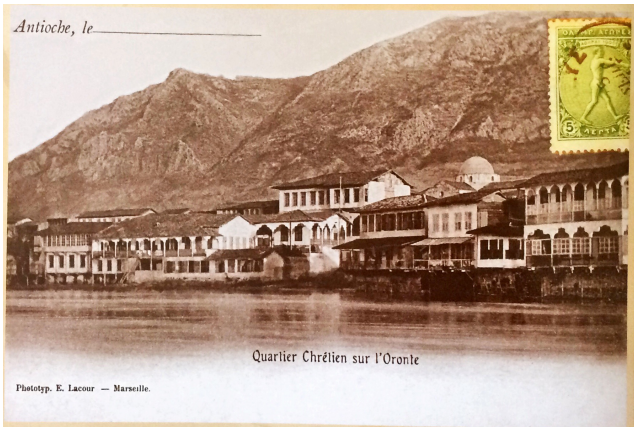

Fotoğraf 4-12. 1922 yılında Asi Nehri ve Antakya villaları (Şehr-i Hatay, 2016)

Fotoğraf 4-13. 1912 yılında Uzun Çarşı (Şehr-i Hatay, 2016)

16. yüzyılda Antakya'nın ticaret merkezinde yer alan yapılar; 1527 yılına ilişkin verilerde vakıf eseri olarak kaydedilen Meydan Hamamı, Cündi Hamamı; Köprü Kapısı'ndan giren mallardan alınan vergi dökümlerine göre At Pazarı, Esir Pazarı, Mezbaha, Boyahane, Debbağhane, Başhane, İplik Pazarı'dır. 1569 yılında yapılan Han-ı Sebil, barut imalâtı yapılan bir güherçile atölyesi dönemin diğer yapılarıdır. 1573 yılında kurulan Sokullu Mehmet Paşa vakfının vakfiyesine göre Antakya'da Saka Hamamı, hamamın yanında 22 adet alt kat mahzeni, 28 adet üst kat mahzeni ve ahırı olan bir han, Ulu Cami yakınında 100 dükkânı olan bir bedesten yapılmıştır. Bedesten yapısı, bugün Bedesten Sokağı olarak bilinen sokak ile Uzunçarşı Caddesi arasındaki yapıadasının tamamını kaplamakta, bir kapı ile Uzunçarşı Caddesi'ne açılmaktadır. 1660 yılında Köprülü Mehmet Paşa tarafından hacılar için Kurşunlu Han yapılmıştır (Tekin, 2000, 14, 31-32) (Sahillioğlu, 1988, 231) (Temiz, 2009, 27-28) [Çizelge 4.1.'de 17].

1832 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasının ardından Antakya 1840 yılına kadar oğlu İbrahim Paşa'nın yönetiminde kalmıştır. İbrahim Paşa'nın bu dönemde güney surlarının dışında yaptırdığı kışla ve saray Antakya'nın tanzimat öncesi yönetim merkezinin ilk nüvesi oluşmuştur. Tanzimat döneminde saray yapısı hükümet konağı olarak kullanılmaya başlanmış, kent güney yönünde genişlemiş ve burada yeni mahalleler kurulmuştur. Hükümet Konağı'na giden yolun genişletilmesiyle oluşan cadde günümüzün Saray Caddesi'ni oluşturmuş, bu alanda yeni yapılar, oteller, lokanta ve sinemalar; zemin katı dükkân ve üst katı konut olarak kullanılan yapılar inşa edilmiştir. Üretim ve ticaret yapıları bu dönemde ayrılarak, hem üretim hem satış yapılan dükkânların yerini sadece satış yapılan dükkânlar almaya başlamıştır (Temiz, 2009, 31) [Çizelge 4.1.'de 18].

Fotoğraf 4-14. 1922 yılında Askeri Kışla yapısı (Şehr-i Hatay, 2016)

1867 yılına tarihlenen Halep Vilâyeti Salnâmesi'nde Antakya merkezinde 22 çarşı, 8 han, 4 mağaza, 1144 dükkân, 5 hamam, 24 cami, 28 mescit, 5 medrese, 3 kilise, 24 mektep ve 1 büyük çeşme yer almaktadır. II. Abdülhamit'in Nusayriler'in oturduğu mahallelerde camiler yaptırdığı bilinmektedir. 1906 ve 1908 yılına ait Salnâmelere göre Antakya'da bu dönemde 1 Hükümet Konağı, 1 Kışla-ı Humayun, 4 karakol, 1 Askeri Hastane, 130 cami ve mescit, 5 kütüphane, 30 medrese, 15 kilise ve havra, 1 Rüşdiye Mektebi, 17 İslâm iptidaiyye mektebi, 3 Rum mektebi, 1 Ermeni mektebi, 2 Protestan mektebi, 1 Yahudi mektebi, 10281 hane, 5 hamam, 2553 dükkân, 330 mağaza, 24 han, 2 otel, 123 değirmen, 32 fırın, 30 kahvehane, 3 gazino, 10 meyhane, 1 Silahhane, 1 Debbağhane, 12 kiremithane, 30 çeşme, 15 sabunhane, 30 ipek fabrikası, 50 zeytinyağı mengenesi, 1602 ambar ve samanlık bulunmaktadır. 1876 yılında kentte bir İngiliz Okulu açılmış, 1905'te Soeurs De St. Joseph (St. Joseph Sörleri) tarafından kentte okul, yetimhane ve dispanser açılmıştır. 1911'de "Colleges Des Freres" (Frerler Okulu) ve 1913 yılında bir İdadi Mektebi açılmıştır. 1872 yılında gerçekleşen depremde Antakya'da yer alan çok sayıda yapı tahrip olmuş, Ortodoks Kilisesi'nin de içinde olduğu ahşap yapıların pek çoğu kâgir olarak yeniden yapılmıştır. Bedestenin bir kısmı 19. yüzyılın sonlarında sabunhaneye çevrilmiş, daha sonra büyük ölçüde yıkılan yapı konut olarak kullanılmıştır. 1892-1893 yıllarında Köprü Kapısı kaldırılmıştır. Asi Nehri'nin iki kıyısında yer alan yaklaşık on adet su dolabı, bahçelerin sulanması, hamam ve camilere su verilmesi için kullanılmaktadır. 1913 yılında Dursunlu Köyü yakınlarında bulunan Zugaybe Vadisi kaynağından Antakya'ya su getirilmiş, 1914 yılında kentin farklı yerlerinde Zugaybe Çeşmeleri adıyla bilinen otuz adet çeşme ve havuz yapılmıştır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Antakya'nın konut alanlarında daha dışa dönük bir mimari ortaya çıkmaya

başlamış, bitişik ve ayrık düzende cepheleri cadde, sokak ya da sokak köşelerini sınırlayan yapılar inşa edilmiştir. Eski avlulu evlerden farklı olarak cepheleri dışarı bakan, caddeden giriş alan, tek veya iki katlı, zemin katları ticari işlevli olan yapılar yapılmıştır. Bazı yapıların taşıyıcılarında ve yapıların büyük bir kısmının döşemelerinde ahşap ve taşın yanında beton malzeme kullanılmaya başlanmış, yapıların cephesinde balkonlara yer verilmiştir (Weulersse, 1935, 55) (Tekin, 2000 123, 169, 24) (Temiz, 2009, 31-32) [Çizelge 4.1.'de 19].

Osmanlı döneminde Ulu Cami'den başlayarak Uzun Çarşı'nın sonuna kadar uzanan alan, kentin ticaret merkezini oluşturmakta ve kentin dörtte birini kaplamaktadır. Bedesten, farklı meslek kollarına ayrılmış sokaklar boyunca yapılan dükkânlar, küçük imalâthaneler, hanlar, sabunhaneler ve açık pazarlardan oluşan ticaret merkezinde cami, mescit ve hamam gibi yapılar da yer almaktadır. Farklı iş kollarına ayrılmış dükkânların kapladığı sokaklar günümüzde başlangıçtaki ticari alt işlevlerini büyük ölçüde yitirmiş olup, günümüzde Antakya'nın Hasırcılar Çarşısı Sokağı, Çıkrıkçılar Sokağı, Ayakkabıcılar Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı gibi sokaklarının isimlerini oluşturmuştur. Günümüzde kentte görülen eski konutların yapım yılları ağırlıklı olarak 19. yüzyıla tarihlenmekte olup, geleneksel Antakya tipik ev karakterini yansıtmaktadır (Temiz, 2009, 29-30) [Çizelge 4.1.'de 21].

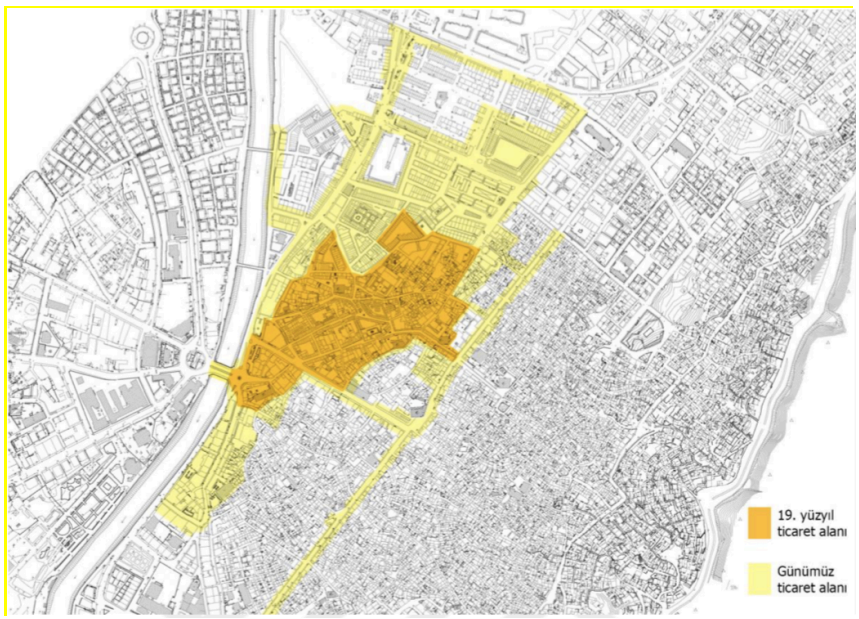

Harita 53. Antakya'nın çarşılar bölgesi - 1 (Çekmecelioğlu, 2016)

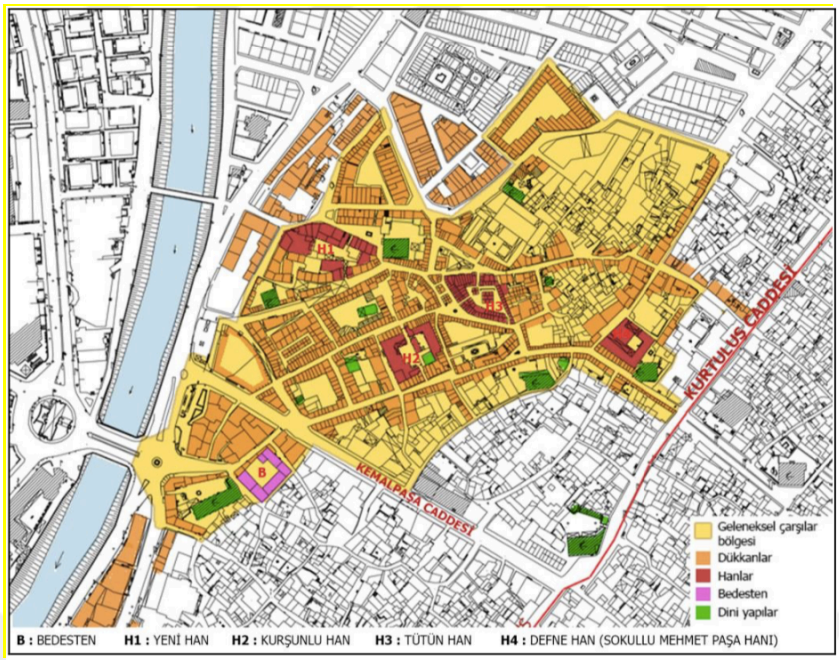

Harita 54. Antakya'nın çarşılar bölgesi - 2 (Çekmecelioğlu, 2016)

1930'ların başlarında Antakya kentinde St. Joseph Sörler Şifa Yurdu, 6 otel, 3 lokanta, 1 lunapark, 4 garaj, 6 hamam, elektrik üretim santrali, 2 banka, 1 kitapevi, 170 dükkân, 5 eczane, 4 petrol firması bayisi, 12 sabun ve yağ fabrikası, 1 kışlık 1 yazlık sinema bulunmaktadır (Tekin, 2000, 59) [Çizelge 4.1.'de 26].

15. ve 16. yüzyılda Antakya kentinin Suriye ve Irak'a giden yollar üzerinde olması ve Halep kentiyle olan sıkı ticaret ilişkileri, özellikle toptan ticaretin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Toptan ticaret, önceki dönemlerde yapılmış olan Kurşunlu Han vb han yapıları içinde sürmektedir. Bu dönemde eşraf sınıfı, ticaretten elde ettikleri gelirle han, sabunhane ve ticaret işlevli diğer dükkân vb yapıların mülk sahibi haline gelmiştir. Eşrafın büyük bir kesimini oluşturan Türk nüfus aynı zamanda büyük toprak sahiplerinden oluşmaktadır. Kentte eşrafın dışında zanaat ve küçük ölçekli ticaret yapanlara da esnaf adı verilmiş, ticaret merkezindeki küçük dükkânlarda çalışan esnaf; demir, bakır, hasır, kumaş dokuma, bulgur dövme, kasaplık, berberlik, şerbet gibi işlerle meşgul olmuştur. Kuyumcuların büyük bir kısmı Hristiyanlardan oluşurken, bankacılık ve kredi işleri büyük ölçüde Yahudi nüfus tarafından yapılmaktadır. Antakya çevresindeki toprakların sahibi olan eşraf kiracılarına faizle borç para verirken, Avrupalı ve Halepli tüccarlardan borç para almaktadır (Turgut, 1986, 151-152) [Çizelge 4.1.'de 33].

968-1084 yılları arasına tarihlenen II. Bizans Dönemi'nde kentin tekrar geliştirilmesi için önemli yatırımlar yapılmış, başta Venedikliler olmak üzere Hristiyan tacirlere

ticari imtiyazlar tanınmış, ticari hayat öncesine göre canlanmıştır (Sahillioğlu, 1988, 228-232). Ticari önemi artan kentte Bizans'ın ham ipeği, ipekli kumaşları, diba, keten bezleri, ehil hayvanları Halep'e gönderilmekte, Uzakdoğu malları da Basra ve Fırat üzerinden kente gelmektedir (Demir, 1996). 1918-1938 yılları arasına tarihlenen ve Antakya'nın Fransız yönetimi altında olduğu dönem içinde 1929 yılında kentte Fransız-Lübnan ortak girişimiyle kurulan bir çimento fabrikası bulunduğu belirtilmektedir (Temiz, 2009, 34-35) [Çizelge 4.1.'de 42].

Antakya'nın günümüzdeki ekonomik yapısı ticaret, tarım ve sanayi yapısı üzerinden incelenmektedir. Antakya kentinin temel ihracat ürünlerini yaş sebze, meyve, hububat ve bakliyat, zeytin, zeytinyağı ve bitkisel yağlar, mobilya, ahşaptan mamul ambalaj sandığı, motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları, römork, sebze ve meyve konservesi, tarım alet ve makineleri, sulama boruları ve pamuğun oluşturduğu; ihracat yapılan ülkelerin başta Suudi Arabistan olmak üzere, Rusya, Romanya, Irak, Suriye, K.K.T.C, İspanya, Sudan, Ürdün, Ukrayna, Belçika, Cezayir, Almanya, Lübnan, A.B.D., Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Etiyopya, Polonya, İtalya, Yemen, İran, Fransa, Kuveyt, Hindistan, Cezayir, Portekiz, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ, Hollanda, Katar, Çin, Arnavutluk ve Mersin Serbest Bölgesi olduğu görülmektedir. Antakya'nın ithalât konularını ise zeytin küspesi, deri, odun ve odun kömürü ve tamir edilmek üzere gelen ve onarılarak geldiği ülkeye geri gönderilen kullanılmış yolcu otobüsleri oluşturmaktadır (T.C. Hatay Valiliği, 2011, 229-232). Hatay'da sanayi yapısına bakıldığında; hakim sektörlerin gıda, dokuma, giyim eşyası, deri, kimya-petrol, kömür, kauçuk, plastik ürünleri, metal eşya, makine ve teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aleti, metal ana sanayii üretimlerinden oluştuğu görülmektedir. Antakya kent merkezinde bulunan sanayi alanları Antakya Organize Sanayi Bölgesi ve Antakya Küçük Sanayi Sitesi'dir (T.C. Hatay Valiliği, 2011, 243-244). Uluslararası nakliye sektöründe ülke içinde önemli bir yeri olan Hatay ili Cilvegözü ve Yayladağı sınır kapılarıyla Anadolu'yu Ortadoğu'ya bağlayan bir kavşak noktasını oluşturmaktadır. Konuum ve ithalât ve ihracat potansiyeli uluslararası nakliye sektörünün gelişmesine zemin oluşturmakta, Türkiye'de uluslararası nakliye yapan firmaların %11'i Hatay'da yer almaktadır (T.C. Hatay Valiliği, 2011, 246). Hatay ilinin tarım potansiyeli incelendiğinde toplam tarım arazisinin büyük bir bölümünün tarla arazisinden, geriye kalan arazinin ise zeytinlik, sebze tarımı, meyvelik ve bağ arazisinden oluştuğu görülmektedir. Tarla arazisinde yapılan üretimde buğday ve mısır

üretimi, ardından endüstri bitkisi olan pamuk, tütün ve baklagillerin üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Hatay'da yapılan sebze üretimi, ülke ihityacının önemli bir kısmını karşılamakta, kent ayrıca meyve üretiminde özellikle narenciye üretiminde önem taşımaktadır. Hatay ekonomisinde ek bir faaliyet alanı olarak değerlendirilen hayvancılık kapsamında büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığıa ek olarak arıcılık ve ipek böcekçiliği yapıldığı görülmekte, 1991 yılına kadar Antakya, Samandağ, İskenderun, Dörtyol, Yayladağı, Hassa ve Kırıkhan'da yoğun bir şekilde yapılan ipek böcekçiliğinde 1991 yılında gerileme olduğu, ipek böceği yetiştiriciliğinin az miktarda ve yalnızca Antakya, İskenderun ve Samandağ ilçelerinde yapıldığı görülmektedir (T.C. Hatay Valiliği, 2011, 254-255) [Çizelge 4.1.'de 43].

içerik	iktisadi üretim biçimi
kentsel mekansal unsurlar*	[17] [18] [19] [21] [26] [33] [41] [42] [43]

Fotoğraf 4-15. Antakya'da buğday satışına ait fotoğraf (Şehr-i Hatay, 2016)

Fotoğraf 4-16. 1910 yılında Saray Caddesi (Şehr-i Hatay, 2016)

Antakya'nın tarihsel gelişim sürecinin yerleşme tarihi analizi bileşenleriyle değerlendirilmesine ilişkin son karşılaştırma, iktisadi üretim biçimi ve kentsel

mekânsal unsurlar arasında yapılmaktadır. Antakya'da 1830'lu yıllarda Mısır yönetiminin olduğu kısa süre içinde yapılan kışla ve saray yapısı Antakya'nın yönetim alanını oluşturur iken Tanzimat'la beraber saray yapısı Hükümet Konağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hükümey Konağı'na ulaşan cadde genişletilerek Saray Caddesi'ni oluşturmuş ve burada çok sayıda yapı, otel, lokanta, sinema, dükkân inşa edilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde de kentin en önemli ticaret işlev alanlarından birini Saray Caddesi oluşturmaktadır. 1860'lı yıllarda farklı etnik ve dini gruplar için açılan çok sayıda okul ve dini yapının yer aldığı Antakya'da ayrıca kent mekânında çok sayıda dükkân, mağaza, han, fırın, kahvehane, çeşme ile üretim işlevi taşıyan değirmen, ipek fabrikası, sabunhane, gibi yapılar yer almaktadır. Kentin Osmanlı dönemindeki ticaret dokusu da tıpkı konut alanlarının oluşturduğu mahalleleri gibi bir cami, çeşme ya da hamamla birlikte kurgulanan organik düzende, çoğunlukla farklı iş kollarının mekânsal olarak da farklı yerlerde konumlandığı, küçük imalâthaneler, hanlar, sabunhaneler ve açık pazarlardan oluşmaktadır. Bu dönemin çarşı isimleri eski Antakya'da yer alan çarşı bölgesinde büyük ölçüde sokak isimlerini oluşturmaktadır. Antakya'nın Osmanlı dönemindeki başlıca ihracat ürünleri olan tahıl, bakliyat, ipek, zeytinyağı gibi ürünlerden günümüzde üretimi ve ihracatı süren ürünler tahıl, bakliyat ve zeytinyağı olup, ipek üretimi yapılmaya devam etse de gerilemiştir. Günümüzde tarım ürünlerinden narenciye üretiminin Antakya ticaretinde önemli bir yer tuttuğu, ayrıca Antakya'nın merkez ilçesini oluşturduğu Hatay ili sınırlarında yer alan İskenderun Limanı'nın tarihsel süreci boyunca sahip olduğu taşımacılık işlevini devam ettirdiği, Antakya kentinin de bu sektörde karayolu bağlantılarıyla önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek mümkündür [Çizelge 4.1.'de 17, 18, 19, 21, 26, 33, 41, 42, 43].

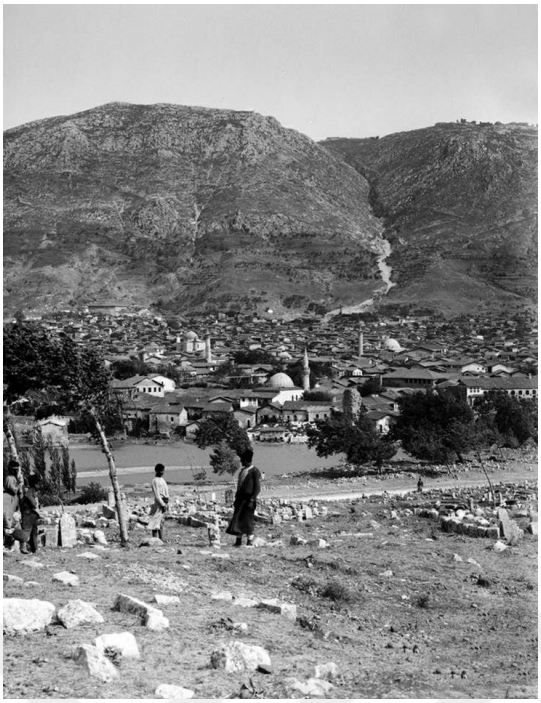

Fotoğraf 4-17. 1910 yılında Habib-i Neccar Dağı'nın eteklerinde gelişen Antakya kenti

(Hatay Büyükşehir Belediyesi arşivi, 2017)

Antakya'nın tarihsel gelişim sürecinin 19. yüzyıldan günümüze kadar olan döneminin incelendiği bu kısımda kentin idari yapı ve sınırları, siyasi ve yasal gelişmeler, nüfus yapısı ve iktisadi üretim biçimi; doğal fiziki unsurlar, ulaşım altyapısı makroform ve kentsel mekânsal unsurlara ilişkin veriler kapsamında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çok sayıda farklı yerleşme katmanından oluşan Antakya kenti için teritoryal ilişkilerinin, üst ölçekli/bölgesel coğrafyasının, kent makroformunun gelişiminin ve kentsel dokunun değişimi bu bileşenler kapsamında ilişkili olarak okunmaya çalışılmıştır. Bu bakış açısı kentin yer seçiminin, çevresindeki diğer yerleşmeler ve ulaşım bağlantılarıyla ve aynı zamanda ekonomik faaliyetlerle ilişkisini kurmaya; aynı zamanda doğal fiziki unsurların ve nüfusun gelişme dinamiklerinin kentin gelişimindeki belirleyici rolünü görmeye imkân sağlamıştır. M.Ö. 300 yılında Selevkoslar döneminde kurulan Antioch kentinin günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin Hatay ilişnin merkez ilçesi hâlini alması sürecinde hem tematik (ulaşım, nüfus yapısı, ekonomik yapı, doğal afetler, …) hem de fiziksel (ulaşım bağlantıları, toplanma alanları, idari yapılar, kentsel doku) süreklilikler ve süreksizlikler açığa çıkarılmıştır.

4.3. Yöntemin kısıtları ve imkânları

Yerleşme tarihi analizine ilişkin kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya disiplinlerinin ışığında geliştirilen yerleşme tarihi analizi çerçevesinin bu tez kapsamında örnek alan olarak belirlenen Antakya kenti dışındaki yerleşmelere de uygulanabilir bir yöntem olması tezin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu açıdan, önerilen analiz yönteminin kısıtlılıkları ve taşıdığı imkânların ele alınması önemlidir.

Çerçevenin temel özelliklerinden biri; coğrafi konumlar arasında, ölçekler arasında ve temalar arasında karşılaştırmalı bir yerleşme tarihi okuması yapmaya olanak sağlamasıdır. Bu okumanın yapılabilmesi için yazılı, sayısal ve görsel malzemeleri araştırma sürecine dahil etmek gerekmektedir. Bu çerçevenin farklı yerleşmelere uygulanabilmesine ilişkin en önemli kısıtlılıklardan ilki, büyük ölçüde tarihsel haritalardan oluşan görsel malzemenin temini ya da varolmasına ilişkindir. Tarihsel süreçte bölgesel ilişkiler açısından farklı dönemlerde farklı roller üstlenmiş, Antakya gibi görece ön planda olan yerleşmeler için farklı dönemlerde farklı nitelikte çok sayıda ve farklı ölçeklerde haritalar üretilmiş ve büyük bir bölümü de erişilebilir durumdadır.

Böyle bir nitelik taşımayan yerleşmeler için ise görsel verinin özellikle tarihsel geçmiş açısından temini, farklı görselleştirme ve mekânsallaştırma teknikleri kullanılarak çözülmesi gereken bir problemi oluşturmaktadır. Bu çerçeveyle bir yerleşme tarihi analizi yapılırken böyle bir durumla karşılaşılması durumunda; yerele ilişkin yazılı tarih kaynaklarındaki mekânsal referans içeren ifadelere, bölge, konum ve mevki referanslarına bakılması; yerelin hafızasını oluşturan "yaşlı" nüfusun aktör olarak yer aldığı hafıza ve algı rotaları yapılmasına; çalışmaya konu yerleşmenin yakın komşuluğunda bulunan ve görece merkezi nitelik taşıması sebebiyle farklı ölçeklerdeki tarihsel haritalara konu olmuş yerleşmelere ilişkin görsel malzemenin araştırılmasına ihtiyaç vardır. Bu yolla herhangi bir yerleşme için tarihsel dönemlere ilişkin ulaşım bağlantıları, topoğrafik sistem, su sistemi ve yerleşme kademelenmesi katmanlarını -genel bir düzeyde olsa da- içeren tarihsel haritaların üretilmesinin ardından, burada önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesi şablonunu kullanmak mümkündür.

Yerleşme ve bölge haritalarına dair diğer bir kısıtlılık ise, haritaların karşılaştırılabilir malzeme hâline getirilmesi aşamasında ortaya çıkmaktadır. Her dönemde farklı

aktörlerce, farklılaşan amaçlarla ve değişken katmanlarla hazırlanan haritaların yerleşme tarihi analizi kapsamında değerlendirilebilmesi için mutlaka aynı bakış açısı ve ortak bir teknikle yeniden çizilmesi gereklidir. Bu yeniden çizimin yapılabilmesi için ortak bir coğrafya altlığının (bu çalışma kapsamında güncel hava fotoğrafının) kullanılması konuya ilişkin belirsizlikleri büyük ölçüde ortadan kaldıran bir mekânsal referansı oluşturmak açısından önemli olup, tarihsel haritalar bu aşamada güncel hava fotoğrafının üzerine işlenen verilerin dönemsel kaynağını oluşturmaktadır.

Çerçeveye ilişkin çözülmesi gereken diğer bir kısıtlılık durumu, mutlaka bir tedbir alınmasını gerekli kılan nüfus verilerine ilişkindir. Yerleşmelerin tarihsel gelişme süreçleri içinde dahil olduğu farklı idari tasnifler içinde üretilen nüfus verileri, nüfus sayımının yapıldığı dönemin siyasi yapısı ve bölgesel güç dengeleri parametreleriyle hangi aktör tarafından ve ne amaçla yapılmış olduğuna göre büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Bu durumda doğru/ya yakın bir nüfus değişimi okuması yapılabilmesi için mutlaka erişilebilen tüm tarihsel nüfus verisi içeren kaynaklar incelenmeli; yüksek düzeyde aykırılıklar içeren veriler ise dönemin yönetimsel ve ekonomik verileriyle karşılaştırılarak çalışmaya dahil edilmelidir.

Çerçevenin diğer bir kısıtlılığı ise, temeline yerleşme tarihi analizi yapmak yerleştirildiği için, yapısal ölçekte detaylı bir kentsel morfoloji okuması yapmıyor olmasıdır. Bilinçli olarak tercih edilen bu yaklaşımla üretilen yerleşme tarihi analizinin sonuç ürünleri, farklı dönemler için yapılmak istenen detaylı morfolojik analiz için kapsamlı bir malzemeyi çalışılan yerleşmeye ilişkin kentsel morfoloji incelemesini içerecek diğer çalışmalar için hazırlamaktadır.

Buradaki yerleşme tarihi analizi çerçevesinin taşıdığı önemli bir imkân, çalışmaya konu edilen yerleşmenin "tematik yerleşme tarihi analizi"ni yapmaya olanak sağlaması, dolayısıyla verilerine ulaşabilen tekil konular üzerinden yerleşmenin tarihsel geçmişini anlamaya imkân veren esnek bir yöntem oluşturulmasıdır. Verilerin temalardan oluşan katmanlar hâlinde yeniden ele alınışını içeren çerçevenin uygulama adımları sayesinde, yerleşmeleri oluşturan farklı katmanların tarihsel süreç içindeki değişimlerinin kendi içinde dönemlere göre incelenmesi mümkündür. Bir yerleşmenin su sisteminin, ulaşım sisteminin ya da yerleşme kademelenmesinin farklı ölçeklerde ve farklı dönemler içi gelişim ve değişim takibinin yapılabilmesi, ardından bu çalışmanın farklı yerleşmeler için de tekrar edilmesi; tematik değişim karşılaştırmaları yapmaya olanak sağlayacaktır.

Çerçevenin sağladığı diğer bir imkânı, bir yerleşme için hem bölgeselliğinin değişimini hem makroformunun değişimini hem de kent dokusunun dönüşüm süreçlerini eşzamanlı okumaya olanak sağlamasıdır. Bu konu için yerleşmeye ilişkin tarihsel harita araştırması yapılırken mutlaka karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilecek ortak zaman aralıkları için farklı ölçekte haritalara erişilmesi ya da bu haritaların üretilmesi gereklidir.

4.4. Bölüm Sonucu

Bu kısımda tez kapsamında önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesi Antakya kentinin tarihsel gelişiminin incelenmesi için uygulanmış; bu kapsamda yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunun satır ve sütunları Antakya'ya ilişkin yazılı literatürden erişilen verilerle tamamlanmış, bu veriler arasındaki ilişkisellikler kurulmuş ve Antakya'nın tarihsel haritaları üzerinden üretilen farklı katman ve içeriklerdeki haritalarla tabloda yer alan veriler birlikte ele alınmıştır. Yönteme ilişkin ve Antakya'nın incelenmesine ilişkin karşılaşılan sorunlar, yöntemin kısıtlılıkları olarak yöntemin anlatıldığı kısmın sonunda açıklanmıştır. Bu sorunlar aynı zamanda büyük ölçüde bu yöntemin farklı bir yerleşmeye uygulanması aşamasında karşılaşılması muhtemel sorunlarla örtüşmektedir.

Antakya kentinin tarihsel gelişim sürecine ilişkin yapılan inceleme ve analiz sonucunda kentin süreklilik ve süreksizlikleri tespit edilmiş; kenti oluşturan fiziksel, sosyal, ekonomik, kültürel ve doğal yapıya ilişkin tarihsel izlerin geçmişten bugüne takibi gerçekleştirilmiştir. Yönteme ve yöntemin Antakya'ya uygulanışına ilişkin temel çıkarımlar, izleyen kısımda yer almaktadır.

5 SONUÇ VE TARTIŞMA

Yerleşme tarihi analizine ilişkin mevcut yöntemlerin ölçek, zaman, disiplinlerarası bakış açısından yetersiz kaldığı, yeni ve kapsamlı yöntemlere ihtiyaç olduğu düşüncesiyle başlayan tez çalışması, kente farklı perspektiflerden bakmaya olanak sağlayacak yerleşme tarihi araştırması bakışına ihtiyaç olduğu tespitiyle ilerlemiştir. Bu aşamada kuramsal çerçeve ve analiz araçları açısından önemli yaklaşımlar sunmakta olan kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya başta olmak üzere farklı disiplinlerin sunduğu olanaklarla yeni bir yerleşme tarihi analizi çerçevesi kurulmasının mümkün olup olmadığının araştırılması, bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Araştırma sorularının yanıtlanması

"Kentsel morfoloji ve tarihsel coğrafya ışığında sistematik bir yerleşme tarihi analizi çerçevesi geliştirmek mümkün müdür?" şeklinde kurulan araştırma sorusunun öncelikle yöntemsel açıdan cevaplanması gereklidir. Yerleşme tarihi analizi çalışmalarına ilişkin olarak yapılan araştırmada, bu alanda yapılan çalışmalarda yazılı ve görsel verilerin birarada kullanılmasına ilişkin imkânların artması gerektiği düşüncesi oluşmuştur. Bu ilişkinin kuvvetlendirilmesi, kentlere dair yerleşme tarihi çalışmalarının kenti oluşturan tüm katmanlara dair tarihsel perspektifte bir çerçeve sunumunu getirmesi açısından önemlidir. Çalışmanın alt araştırma sorularından "Antakya'nın yerleşme tarihini burada önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesiyle incelemek mümkün müdür?" sorusuna olumlu cevap vermek mümkündür. Tarih boyunca çok sayıda yazılı ve görsel kaynağın konusu olduğu bilinen Antakya kentine ilişkin bir yerleşme tarihi çalışmasının bu yöntemle yapılması mümkün olmakla beraber, veri çeşitliliği nedeniyle bu çalışmanın bitiş noktasının katı bir şekilde konulması olanaklı görülmemektedir. Onun yerine araştırma faaliyetinin gerekleriyle de uyumlu olarak yerleşme tarihi analizi çalışmasının; alana ilişkin olarak yapılacak yeni çalışmalara bir altlık sağlayacak düzeyde tamamlanması hedeflenmiştir. Burada üretilen çalışma üzerinden morfolojik inceleme, üst ölçekli yapının tarihsel süreçte

uzun erimli değişiminin incelenmesi; su sistemi, ulaşım bağlantıları, yerleşme kademelenmesi vb tematik konular üzerinden yapılacak tekil tarihsel süreç okumaları, bölgeselliğin dönüşümü süreci içinde yer adlarının değişimi … gibi pek çok farklı çalışmayı burada oluşturulan taban üzerinden kurgulamak mümkündür.

"Burada önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesi farklı yerleşmelere uyarlanabilir mi? Bu süreçte karşılaşılabilecek kısıtlılıklar nelerdir?" şeklinde ifade edilen ikinci alt araştırma sorusunun ilk kısmının cevabı olumludur, fakat bu süreç aşağıda açıklandığı üzere özellikle araştırma sürecine dahil edilecek malzemeye ilişkin farklı yaklaşımlar geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Sorunun ikinci kısmında ele alınan kısıtlılıklar konusu aşağıda açıklanmıştır.

"Yerleşme tarihi analizi içinde görsel verilerin/haritaların anlamlandırılmasının yöntemi nedir?" şeklinde ele alınan üçüncü alt araştırma sorusu ise tezin üst ölçek, ara ölçek ve alt ölçekteki haritalarının oluşturulmasına dair kısımlarında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Yerleşme ve bölge haritalarına dair bir kısıtlılık ise, haritaların karşılaştırılabilir malzeme hâline getirilmesi aşamasında ortaya çıkmaktadır. Her dönemde farklı aktörlerce, farklılaşan amaçlarla ve değişken katmanlarla hazırlanan haritaların yerleşme tarihi analizi kapsamında değerlendirilebilmesi için mutlaka aynı bakış açısı ve ortak bir teknikle yeniden çizilmesi gereklidir. Bu yeniden çizimin yapılabilmesi için ortak bir coğrafya altlığının (bu çalışma kapsamında güncel hava fotoğrafının) kullanılması konuya ilişkin belirsizlikleri büyük ölçüde ortadan kaldıran bir mekânsal referansı oluşturmak açısından önemli olup, tarihsel haritalar bu aşamada güncel hava fotoğrafının üzerine işlenen verilerin dönemsel kaynağını oluşturmaktadır.

Yönteme ilişkin sonuçlar

Bu çalışmanın önerdiği çerçeve yerleşmelerin tarihsel süreçte fiziksel, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla birarada sistematik biçimde değerlendirilmesine ilişkin bir imkân sunmaktadır. Analiz yöntemine dahil edilen kentsel morfoloji bileşenleri fiziksel mekânın mevcut durumu ve değişiminin çözümlenmesine olanak sağlarken, tarihsel coğrafyanın getirdiği sosyal ve üst ölçekli bakışla yerleşmenin hem tarihsel süreçte hem de coğrafi bölgeselliği içinde nasıl bir tarihsel gelişim ve değişim süreci izlediği incelenmektedir. Çalışmanın yöntem içeriğine dahil ettiği bağımsız disiplinlerin bileşenlerini ele alışı, yalnızca yerleşme tarihinin analiz edilebilmesi

çerçevesinde olup, çalışmada önerilen çerçeve herhangi bir yerleşmeye dair detaylı bir kentsel morfoloji çalışması ya da derinlemesi bir tarihsel coğrafya okuması yapılmasına dair bir iddia içermemektedir. Burada önerilen yöntemin herhangi bir yerleşmenin tarihsel bir dönem aralığı için uygulanmasıyla elde edilecek görsel ve yazılı sonuç ürünler, o yerleşmeye ilişkin olarak yapılacak ikinci aşamadaki detaylı kentsel morfoloji analizi ve tarihsel coğrafya temelli derinlemesine çalışmalar için kaynak oluşturmaktadır.

Bu çalışmada 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönem için detaylı bir görsel ve yazılı kaynak değerlendirmesi yapılmaya çalışılmış, çalışma yerleşmeye ilişkin olarak farklı ölçeklerde farklı detay düzeylerinde sürdürülmüştür. Günümüze yaklaşan dönemler için yapılan kentsel morfoloji araştırmalarında, kent dokusunun yapısal değişim süreçlerinin anlaşılabilmesi için kentin planlama ve imar koşullarının, 1900'lerden itibaren kentsel mekânın oluşmasında büyük ölçüde belirleyici olan yönetmeliklerin incelenmesinin gerekliliği saklı tutulmakla beraber; bu çalışmada yapılan alt ölçekli kentsel morfoloji incelemesi yalnızca Antakya kent dokusunun fiziksel mekân olarak ele alınması ve değişiminin bu perspektifte kentsel dokunun yapısal değişimi üzerinden incelenmesini kapsamaktadır. Kentsel mekânın nüfus, ekonomik faaliyetler, farklı fonksiyon alanlarının kent içindeki yer seçimleri, kamu yapılarının kentteki dağılımı, ulaşım ilişkileri, yeni konut alanlarının oluşması süreçleriyle nasıl değiştiği konusunun incelenmesi de, burada yapılan çalışmanın beslenmesi için diğer bir potansiyel alanı oluşturmaktadır. Bu analizin bağlamı ise bölgeselliğe ilişkin görsel anlatım ve kent makroformunun değişim süreçlerinin açıklanmasının ardından; makroformun farklı gelişme dönemlerini temsil ettiği belirlenen yapı adalarının, Antakya kent dokusunun farklı gelişme dönemlerini yapısal açıdan incelemek üzere, değerlendirilmesi üzerine kurulmaktadır. Burada kentin tarihsel gelişim sürecini biçimsel olarak da kavrayabilmek için kenti zaman perspektifi üzerinden yatayda kesen bir morfolojik değişim rotası oluşturulmuş ve yapısal doku analizleri bu rota üzerinden yapılmıştır. Bu rota, yerleşmenin morfolojik değişim süreci ile zamansal ve mekânsal açıdan bir örtüşme arayışı taşımaktadır. Sosyal ve fiziksel ilişkilerin kentsel mekândaki somut, katılaşmış sonuçlarıyla ilgilenen kentsel morfolojinin bu çalışma içindeki yeri; farklı kentsel morfoloji ekollerinin bileşenlerinin öngördüğü biçimde kentsel makroformun değişimini anlamak, bu makroform değişimini daha alt ölçekte önerilen bir rota üzerinden seçilen kent

dokuları üzerinde yapı adası ve açık alan ilişkisi ile organizasyonunu incelemek olarak belirlenmiştir. Kentsel morfoloji incelemesinin daha ön planda tutulduğu bir analizde ise kentin işleyişine ve kentiçi işlevlerin oluşturduğu sisteme dair incelemenin makroform ve doku incelemesi arasında bir ara ölçek olarak çalışmaya dahil edilmesinin olumlu olacağı düşünülmektedir.

Burada benimsenen ve tarihsel süreçle fiziksel mekânı eşzamanlı kesen bir rota önerisiyle somutlaşan morfolojik inceleme; morfolojik bölgeleri ayrı ayrı ele almak yerine karakteristik tarihsel farklılıkları ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır. Böylece bütün dönemleri, mekânları ve topoğrafyayı kesen bir rota oluşturulmakta; kenti morfolojik bölgelere ayırmak yerine belirlenen bu rota üzerinden kent okuması yapılmaktadır. Yaygın olarak görülen yaklaşımla morfoloji çalışmaları seçilen bir parseli kendi gelişme dönemleri içinde nasıl bir değişim gösterdiği üzerinden incelemektedir. Fakat bu tezde, farklı parsellerin farklı tarihsel gelişme dönemlerini temsil eden yapılaşma biçimleri üzerinden ele alınması söz konusudur. Amaç bir parselin değil, tüm kentsel sistemin nasıl değiştiğinin anlaşılmasıdır. Bu kısımda yapılan morfolojik analizin, çalışmanın tümünde arkaplanda da olsa fizik mekânla ilişkili olarak sürmekte olan sosyal yapıya ilişkin veri ve değerlendirmelerle beslenmesi gerekmektedir. Bu ilişkinin kurulabilmesi için yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosunda yer alan mahalle-nüfus verileri ile kentsel morfoloji çalışması kapsamında incelenen kentsel dokuların sınırları içinde yer aldığı mahalleler üzerinden bir değerlendirme yapılması mümkündür. Bunun için Hatay İl Yıllıkları temel kaynağı oluşturabilir.

Antakya kenti, tarihsel alt ölçekli incelemenin bir rota üzerinden yapılmasına olanak sağlayan içten dışa halkalar biçiminde büyüyen bir yerleşmedir. Buna benzer bir sürecin rahatça okunamadığı kentlerde bu çerçevenin uygulanabilmesi için; burada önerilen rotanın bir eşik hattı, çeper kuşak, vb bir temayla ilişkilendirilerek tespit edilmesi ve yerleşme tarihi analizi çerçevenin bu rota üzerinden uygulanması mümkündür. Rotanın belirlenmesi için önemli olan diğer konu, rotanın kent makroformunun tarihsel süreçteki farklı gelişme dönemlerini mutlaka kesmesinin gerekmesidir. Belirlenen rotanın hem ilişkili olduğu kentsel dokular üzerinden kentin geçmişini incelemeye, dolayısıyla zamanlararası bir bakışa hem de ölçeklerarası ilişkinin kurulmasına imkân vermesi gerekmektedir. Burada benimsenen rota yaklaşımı, kentsel morfolojinin genel anlayışından farklı olarak bir örüntüyü

incelemek yerine yerleşme tarihine/morfolojik değişim dönemlerine denk düşen ve onu kesen bir inceleme düzlemi sunması nedeniyle seçilmiştir. Rota, mekânda eşzamanlı olarak bir tarih okuması yapmaya olanak sağlamaktadır. Burada kentsel morfolojinin en alt ölçekte yapı adalarının incelenmesi üzerinden çalışmaya dahil olması; amacını yerleşme tarihi analizi yapmak olarak belirleyen çalışma içinde kentsel morfolojinin bu ölçekteki yerine ilişkin fikir sunmaktadır. Kentsel morfoloji odağında bir çalışma yapılması öngörülmeyen bu tezde tarihsel analiz için gerekli olduğu düşünülen tüm ölçekler için kentsel morfolojinin fiziksel mekân için önerdiği inceleme metodları yerleşme tarihi analizini besleyecek biçimde çalışmaya dahil edilmiştir. Bundan sonrası için ise detaylı bir kentsel morfoloji çalışması yapılması ve alt ölçekteki mekânsal değişimlerin yasal mevzuat, planlama durumu, vb dinamiklerle ilişkilendirilmesi mümkündür. Bu çalışmanın odağına yerleşltirilen ilişkisellik arayışı, kentte katılaşmış bir form olarak karşımıza çıkan fiziksel mekânın nasıl oluştuğuna dair süreci, bu katı hâlin nasıl oluştuğunu açığa çıkarmayı amaçlamakta, formun şuanki detaylı analizi bu çalışmada görece tâli bir alanda konumlanmaktadır. Oldukça geniş bir perspektife sahip olan yerleşme tarihi analizi sürecinde dokunun incelenmesi, bileşenlerden yalnızca birini oluşturmaktadır. Çalışmanın esas meselesi, farklı ölçeklerdeki tarihsel değişim süreçlerinin arkaplanını anlamak üzerine kuruludur. Makrformun değişimi ve bu değişimin dönem aralıkları üzerinden seçilen doku örnekleri, Antakya'nın kentsel mekânına ilişkin olarak yalnızca bir fikir sunmaktadır.

Bu çerçeve coğrafi konumlar arasında, ölçekler arasında ve temalar arasında karşılaştırmalı bir yerleşme tarihi okuması yapmaya olanak sağlamaktadır. Bu okumanın yapılabilmesi için çalışmaya dahil edilen yazılı, sayısal ve görsel malzemeler içinde özellikle tarihsel haritalardan oluşan görsel malzemenin temini ya da varlığı önemli bir sınırı oluşturmaktadır. Bölgesel tarihi içinde önemli olan yerleşmeler için haritaya erişim görece kolay bir süreç olsa da, tarihsel süreçte daha arkaplanda olan yerleşmeler için görsel verinin varlığı ve temin edilmesi sorunu, bu çalışma yönteminin uygulanabilmesi için farklı görselleştirme ve tarihsel algı, hafıza rotası gibi harita yapma teknikleriyle çözülmesi gereken bir sorundur. Haritacılığın henüz gelişmediği dönemler için işlemesi görece zor olan bu yöntemsel yaklaşımın uygulanabilmesi için çalışılan döneme ilişkin yazılı kaynaklardan alınacak mekânsal referanslar üzerinden yapılacak harita ve şemalar, görselleştirme ürünleri, bu çerçevenin görsel malzemesini oluşturabilir.

Çalışmada yapılan üst ölçekli harita değerlendirmesinin sağladığı bir olanak çalışmaya konu edilen yerleşmenin "tematik yerleşme tarihi analizi"ni yapmaya olanak sağlaması, dolayısıyla verilerine ulaşabilen tekil konular üzerinden yerleşmenin tarihsel geçmişini anlamaya olanak sağlayan esnek bir çerçeve oluşturulmasıdır. Verilerin temalardan oluşan katmanlar hâlinde yeniden ele alınışını içeren çerçevenin uygulama adımları sayesinde, yerleşmeleri oluşturan farklı katmanların tarihsel süreç içindeki değişimlerinin kendi içinde dönemlere göre incelenmesi mümkündür. Bir yerleşmenin su sisteminin, ulaşım sisteminin ya da yerleşme kademelenmesinin farklı ölçeklerde ve farklı dönemler içindeki gelişim ve değişim takibinin yapılabilmesi, ardından bu çalışmanın farklı yerleşmeler için tekrar edilmesi; tematik değişim karşılaştırmaları yapmaya olanak sağlayacaktır. Haritaların incelenmesi sürecinde uygulanan yöntemde topoğrafya sistemi sabit bir veri olarak kabul edilmiş; su sistemi, karayolu ve demiryolu sistemi ile yerleşme kademelenmesi tarihsel süreçte değişen veriler olarak ele alınmıştır. Bu kısımda haritaların kendi içinde değerlendirilmesi dışında hem su, ulaşım, yerleşme kademelenmesi olarak belirlenecek bir tekil tema üzerinden tüm haritaların temsil ettiği dönemler için bir değerlendirme yapılması hem de bu tekil temaların gruplar hâlinde; örneğin ulaşım sistemi ve yerleşme kademelenmesinin değişiminin birarada çalışılması mümkündür.

Çalışma kapsamında hazırlanan yerleşme tarihi analizi bileşenleri veri dökümü çizelgesinde, yerleşme tarihi analizi çalışmalarında eleştirilen bir konuyla çelişkili bir durum oluşturduğu düşünülebilecek şekilde kronolojik bir veri dökümü yapılması ve dönemsel ayrımlarda Antakya yerleşmesinin yönetimsel değişim dönemlerinin esas alınması tercih edilmiştir. Bu yaklaşım yalnızca tabloyu besleyen verilere erişim ve veri dökümünün zaman faktörüyle beraber işlediğinde daha pratik ilerlemesinden kaynaklanmakta, fakat çalışmanın önerdiği bileşenler tablosunda kronolojik değil, mekânlar ve temalar üzerinden bir tarihsel veri tasnifi uygulanmaktadır.

Antakya kentine ilişkin sonuçlar

Antakya'nın yerleşme tarihinin 19. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi için görsel ve yazılı kaynaklar ışığında incelendiği bu çalışmada bölgesel ölçekte 19. yüzyıla ait bir harita ile çalışmaya başlanmış olup; bölgeselliğin bu haritadan önceki dönemine ait herhangi bir görsel veri sunulmamıştır. Antakya kent ölçeğinde ise kuruluş dönemi dahil olmak üzere çok sayıda tarihsel haritaya ulaşılmış ve Antakya'ya ilişkin kısımda teze dahil edilmiştir. Dünya haritalarında ve Akdeniz haritalarında Antakya'nın -kent

ölçeğinde erişilmiş olan- görsel kaynaklarının tarihsel dönemleriyle örtüşecek biçimde bir tasnif yapılarak bölgeselliği içinde kentin tüm tarihsel dönemlerinde rolü ve yerinin nasıl değiştiğinin izlenmesi, Antakya'nın tarihsel ve bölgesel gelişimine ilişkin yeni bir bakış açısı sunma potansiyeli taşımaktadır.

Çerçevenin diğer bir potansiyeli de, bir yerleşme için hem bölgeselliğinin değişimini hem makroformunun değişimini hem de kent dokusunun dönüşüm süreçlerini eşzamanlı okumaya olanak sağlamasıdır. Bu konu için yerleşmeye ilişkin tarihsel harita araştırması yapılırken mutlaka karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilecek ortak zaman aralıkları için farklı ölçekte haritalara erişilmesi ya da bu haritaların üretilmesi gereklidir. Yerleşme tarihi çalışmalarının bir alt çalışma alanı doğrudan yerleşmelerin, mahallelerin, yapıların isimlerinin değişimi ve bu değişimin arkaplanı üzerine çalışmalarını sürdürmekte olup, bu çalışma kapsamında bu konu Antakya için verilen tarihsel verilerin ele alış biçimi haricinde ihmal edilmiştir. Bu konu, daha ayrıntılı bir çalışma yapılmasını gerekli kılan ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Antakya'nın tarihsel sürecinin kuruluşundan günümüze genel bir düzeyde ve 19. yüzyıldan günümüze kalan süreci için yerleşme tarihi analizi bileşenleri çizelgesi ve onun bir parçası olan görsel malzemeler ışığında incelendiği bu çalışmanın alt araştırma sorularından biri "Antakya'nın yerleşme tarihinin burada önerilen yerleşme tarihi analizi çerçevesiyle incelenmesi mümkün müdür?" olarak belirlenmiştir. Yürütülen çalışma, bu soruya olumlu yanıt verilmesine olanak sağlamaktadır. M.Ö. 300 yılında kurulan Antioch kentinin günümüzde Antakya ilçesini oluşturması süreci, hem tematik (ulaşım, nüfus yapısı, ekonomik yapı, doğal afetler, …) hem de fiziksel (ulaşım bağlantıları, toplanma alanları, idari yapılar, kentsel doku) süreklilikler ve süreksizlikler açığa çıkarılmıştır.

Bu çalışmada ortaya konulan yerleşme tarihi okumasının taşıdığı kısıtlılıkların ilkini, ilgili bölümde açıklanan gerekçelerde de ifade edildiği gibi bu yerleşme tarihi çalışmasında tarihsel bir dönemden bugüne ulaştırılmasının getirdiği sınırlar oluşturmuştur. 2011'den beri Suriye savaşının gerçekleştiği coğrafyanın yakın komşuluğunda olan Antakya kenti ve çevresinin tarihsel gelişiminde bugüne ilişkin verilerin değerlendirilmesinde savaşın mevcut durumda etkilediği bazı raporlarla kayıt altına alınmış olan nüfus büyüklüğü ve kompozisyonu değişimi, ekonomik yapının değişimi verileri çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışmanın üst ölçekli Doğu Akdeniz, orta ölçekli Antakya kent makroformu ve alt ölçekli Antakya kent dokusu

okumalarında kent ve çevresinin 2018 yılına ilişkin güncel hava fotoğrafı, hem doğru bir koordinat sisteminde çalışılarak tarihsel haritaların karşılaştırılabilmesi hem de fiziksel süreklilik ve süreksizliklerin bugünün Antakya kenti ve çevresi için değerlendirilmesi için altlık olarak kullanılmıştır. Çalışmanın ilgili kısmında da ifade edildiği gibi, Antakya'nın günümüzdeki durumuna ilişkin veriler mümkün olduğunca bugüne yaklaşan veriler üzerinden incelenmiş; fakat Antakya üzerine yapılacak farklı çalışmalarda daha detaylı çalışılabilecek olan yasal ve yönetsel değişiklikler, planlama durumu gibi verilerin Antakya kentsel mekânına etkisi, bu çalışmada detaylandırılmamıştır.

Burada yapılan yerleşme tarihi analizinde Antakya kenti ve çevresinin tarihsel gelişiminin bölgesel ölçek, kent ölçeği ve kent dokusu ölçeğinde yazılı ve görsel kaynaklar ışığında birbiriyle ilişkili değerlendirilmesi yapılmıştır. Şehircilik çalışmalarında kent ölçeğinde genellikle sunulması tercih edilen arazi kullanım, kentin bütünü için ulaşım kademelenmesi, farklı işlev alanlarının büyüklük ve niteliklerine dair veriler yerine; Antakya kent makroformunun değerlendirilmesinin ardından kentin tarihsel gelişiminin farklı dönemlere ilişkin yapısal çevreler üzerinden incelenmesine olanak sağlayan bir morfolojik inceleme rotası belirlenerek, bu rota üzerinden dokuya ilişkin mekânsal okumalar yapılmıştır.

Morfolojik inceleme rotasının Antakya kentinin incelenmesi için sunduğu imkân, kent dokusunun tarihsel süreçteki değişiminin mekânda yapılan incelemelerle belirlenen bir rota üzerinden eşzamanlı okumaya olanak sağlamasıdır. Antakya dışındaki yerleşmeler için de uygulanabilecek olan bu inceleme yönteminde, her yerleşmenin kent dokusunun değişiminin izlenebileceği -Antakya'daki gibi makroformu doğu-batı yönünde çizgisel bir biçimi olmasa da- rotaların oluşturulması ve morfolojik incelemenin bu altlık üzerinden tamamlanması mümkündür.

Çalışmada ayrıca üst ölçek, orta ölçek ve alt ölçek olarak belirlenen aşamalarda görsel ve yazılı kaynakların yerleşme tarihinin analiz edilmesi için değerlendirilmesi söz konusu olduğundan; kentsel morfoloji yönteminin -bazı kentler için verimli okumalara olanak sağlayan "kentsel çeper kuşak" gibi- birtakım bileşenleri çalışmaya dahil edilmemiştir. Öte yandan kentsel morfoloji yönteminin önerdiği "kentsel eşik", Antakya kentinin gelişiminde önceki dönemlerde Asi Nehri ve Habib-i Neccar Dağı ile, ilerleyen dönemlerde Asi Nehri'nin aşılarak yerleşmenin batı yönünde

büyümesinin ardından Habib-i Neccar Dağı'nın sınırlayıcı etkisiyle kentin temel belirleyicileri arasında yer almaktadır.

Uzun erimli bir araştırma, veri toplama, görsel verilerin hazırlanması ve tez yazımı süreçlerinden oluşan Doktora tezi sonucunda Antakya kentinin tarihsel gelişimine ilişkin olarak yapılan temel çıkarımlar şöyledir: Kurulduğu tarihten itibaren her zaman bölgesel ilişkileri güçlü bir kent olan Antakya kenti, Roma döneminden itibaren hem demografik hem de ekonomik açıdan büyük bir gelişmenin izlendiği bir kenttir. Kurulduğu coğrafyanın sert topoğrafik koşullarının Habib-i Neccar Dağı ve Asi Nehri haricinde oldukça yerleşilebilir nitelik taşıyan bir durum sunması ve kentin içinde bulunduğu ilişkiler ağı, Antakya'da yerleşmenin büyüme potansiyelini artıran unsurlardandır. Antik dönemdeki ticari ve yönetimsel önemini bir ölçüde Bizans döneminde ve ardından İslâm yönetiminin gelmesiyle kaybeden Antakya'da bu dönemde hem nüfus hem de ticari ilişkiler açısından gerileme olduğu bilinmektedir. Osmanlı döneminde nüfusun hızlı bir gelişme sürecine girdiği Antakya kentinin ekonomik ilişkileri açısından da bu dönemde belirgin bir iyileşme olmuş, kent Halep başta olmak üzere Suriye kentleri ile Süveydiye ve özellikle İskenderun limanları üzerinden Akdeniz ülkeleriyle yapılan uluslararası ticaretin akış yolu üzerindeki kentler arasında yer almıştır. Aynı zamanda hac yolu üzerinde de yer alan Antakya, -günümüz de dahil olmak üzere- tarihi boyunca nüfusundaki etnik ve dini çeşitliliği her zaman korumuştur. Bu durum kaçınılmaz biçimde kentin fiziksel mekânına yanışmış, hem dini yapılar, eğitim yapıları, idari yapılar ve toplanma alanları hem de konut alanlarında farklı etnik unsurların izleri devamlı olarak izlenebilmiştir. Yine nüfus çeşitliliği ve bölgesel ilişkileri Antakya kentinde nitelikli bir ticaret ve üretim yapısının oluşmasına imkân sağlamış, farklı uzmanlaşmalar kent mekânında farklı üretim ve ticaret yapılarını oluşturmuş, zaman içinde işlevini yitiren bazı üretim ve ticaret yapıları, bulundukları sokakların isimlerini oluşturmuştur. Antakya'nın çevresindeki kırsal yerleşmelerden gelen ipek kozaları ve zeytinin kent merkezinde oluşturulan ipek atölyeleri, zeytinyağı üretim tesisleri ve sabunhanelerde işlenmesiyle elde edilen ürünler özellikle Osmanlı döneminde kent ekonomisinin önemli unsurlarını oluşturmuş; fakat günümüzde zeytinyapı ve sabun üretimi -farklı teknolojik altyapılarla- devam ettirilse de, ipek böcekçiliği oldukça geride kalmış bir ekonomik alt sektörü oluşturmaktadır. Bu dönemlerin sabunhanelerinin biri hariç tümü işlevini

yitirmiş ve kapladığı büyük alanın bir potansiyel olarak kullanıldığı otel, restoran gibi yapıları oluşturmuştur.

Eski Antakya olarak adlandırılan nehrin doğusundaki kentsel çekirdekten seçilen doku örnekleri 19. yüzyıl öncesindeki dönemin yapılı çevresinin organik ve dar sokaklar, yüksek duvarlı avlulu evlerini gösterirken, Fransız yönetimi ve Türkiye Cumhuriyeti yönetimi dönemlerinden seçilen örnek dokular kentteki geniş sokak ve caddeler, geniş parseller içinde planlı gelişmenin, apartman tipinde yapılaşmaların örneklerini oluşturmuştur.

Antakya kentinin tarihsel sürecinde diğer bir sürekli unsur jeolojik açıdan oldukça hareketli bir yapısı bulunan coğrafyanın getirdiği sayısız depremin nüfus ve yapılaşmış çevreye etkisidir. Tarihi boyunca defalarca nüfusunun büyük bir kısmını ve kentteki yapıların büyük bir bölümünü kaybeden Antakya kentinde deprem durumu, tarihsel süreçte kentsel mekânın (değişiminin) anlamladırılmasını güçleştirmiştir.

Üst ölçekli haritaların incelenmesinde Antakya kenti ve çevresinde yerleşme kademelenmesinin değişimi ile ulaşım bağlantılarının hiyerarşisi arasında doğrudan bir ilişki görülmektedir. Yerleşme kademelenmesi ve ulaşım bağlantılarının değişimi, bu coğrafyadaki kentlerin ekonomik faaliyetlerine -ve bunun üzerinden kurulan iktisadi akışlara- ilişkin verilerin değişimiyle de örtüşmektedir. Öte yandan tarihsel süreçte Süveyş Kanalı'nın açılması, Antakya'nın Bağdat ve Hicaz demiryollarının dışında kalması gibi gelişmeler, taşımacılığa ilişkin teknolojinin değiştiği dönemde kentin ticaret ağları üzerindeki ağırlığını etkileyen unsurlar olmuştur. Günümüzde -tarihsel perspektifte açıkça görülen- taşımacılık kültürünü günümüzün koşullarına uyarladığı görülen Antakya kenti -ve Antakya'nın merkez ilçesini oluşturduğu Hatay ililnin İskenderun kenti- yine uluslararası ticaret akışları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu ölçekteki diğer bir çıkarım, bu bölgesel alandaki su varlığının değişimi ve insan eliyle kontrol altına alınmasına ilişkindir. Asi Nehri ve kolları, Akdeniz kıyısı ile Amik Gölü'nden oluşan su potansiyeli, 1970'li yıllarda Amik Gölü ve çevresindeki bataklıkların kurutulmasıyla büyük bir değişim geçirmiştir. Amik Gölü'nün kurutularak Amik Ovası'nı, dolayısıyla yüksek verimli bir tarım alanını oluşturması kentin tarımsal üretimini büyük ölçüde etkilerken, günümüzde Hatay Havalimanı ve çevresindeki ticaret yapıları da gölün kurutulmasıyla oluşturulan -yeralrı su seviyesi yüksek- bu alan üzerinde yer almaktadır. Fakat sulak bir nitelik taşıyan alan, özellikle

son yıllarda yoğun yağış aldığı dönemlerde su altında kalmakta, kimi alanlarda ticaret yapıları ve tarım alanlarının üstünü örten göller görülmektedir.

Antakya'nın mülkiyet dokusunun değişimine ilişkin değerlendirmenin yapılabilmesi için temel kaynakları Antakya'nın 1929-1930 yıllarında Fransız yönetimi tarafından hazırlanan kadastral haritası ile 2015 yılında Tapu ve Kadastro Müdürlüğü tarafından bu haritanın dijitalleştirilerek güncellenmesiyle hazırlanan kadastral harita olup, bu çalışmada mülkiyet konusuna ilişkin detaylı bir inceleme yapılmamıştır.

Bu çalışmada Antakya kentinin tarihsel geçmişinin hem ölçeklerarası hem de temalar arası incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Çalışma, hem bundan sonra yapılacak yerleşme tarihi analizi çalışmaları için bir çerçeve hem de Antakya ve çevresi üzerine yapılacak çalışmalar için bir veri oluşturmayı hedeflemiştir. Antakya için daha önceden yapılmış çalışmalar üzerine yapılmış araştırma sonuçları üzerinden yapılan bir derlemeyi içeren Antakya'nın Yerel Kaynakçası, Ek 10'da sunulmuştur. Antakya'ya ilişkin olarak farklı kurum arşivi ve kütüphanelerde bulunan tarihsel haritalar da ilgili bölümlerde sunulmuştur.

KAYNAKLAR

Alexander, C., S., I., & Silverstein, M. (1977). *A pattern language*. New York: Oxford University Press.

Algöz, C. (1944). Coğrafya Gözüyle Hatay. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *2*(2).

Argan, G. C. (1962). *On the typology of architecture*. Architectural Press.

Arı, Y. (2005). *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi*. (S. Kurt, Ed.). Çizgi Kitabevi Yayınları.

Aslanoğlu, İ. (2002). Fransız İşgal ve Manda Dönemi'nde İskenderun Sancağı. *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, 94.

Baş, Y. (2010). *Production of Urban Form As the Reproduction of Property Relations Morphogenesis of Yenişehir – Ankara*. Ortad Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

Baykara, T. (1995). *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Bernard Gauthiez. (2004). The history of urban morphology. *Urban Morphology*, *8*(2), 71–89.

Bilsel, C. (2015). Kent Tarihi Araştırmalarında Mekanbilimsel Bir Yaklaşım Olarak Kentsel Morfoloji. In Y. Baş (Ed.), *Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu: Temel Yaklaşımlar ve Teknikleri - Bildiriler Kitabı* (pp. 59–77). Mersin Üniversitesi Yayınları.

Braudel, F. (1996). *Uygarlıkların Grameri*. İmge Kitabevi.

Braudel, Fernand. (1989). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası - 1. cilt*. Eren Yayıncılık. https://doi.org/10.15713/ins.mmj.3

Buswell, R. (1990). *Changing approaches to urban conservation: a case study of*

Newcastle upon Tyne. *Polytechnic School of Geography and Environmental Studies*.

Butlin, R. A. (1993). *Historical geography. Through the gates of space and time*. London: Edward Arnold.

Caniggia, G., & Maffei, G. (2001). *Interpreing Basic building Architectural composition and building typology*. Alinea editrice, Firenze, Italy.

Cataldi, G. (2003). From Muratori to Caniggia: the origins and development of the Italian school of design typology. *Urban Morphology*, *7*(1), 19–34.

Cataldi, G., Maffei, G. L., & Vaccaro, P. (1997). The typomorphological approach of G. Canniggia and his school thought. *Urban Morphology*, *1*, 52–26.

Çekmecelioğlu, E. (2016). *Antakya Kentindeki Gelenesel Ticaret Mekânlarının Değişimi*. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Cömert, N. Z. (2013). *Testing an Integrated Methodology for Urban Typo-morphological Analysis on Famagusta and Ludlow*. Doğu Akdeniz Üniversitesi.

Conzen, M. P. (2009). How cities internalize their former urban fringes: a cross-cultural comparison. *Urban Morphology*, *13*(1), 29.

Conzen, M. P. (2016). Bir Kent Araştırması Dalı Olarak "Kentsel Morfoloji": Conzen ile Söyleşi. *Şehir & Toplum*, *Nisan*, 6–17.

Conzen, M. R. G. (1960). *Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis*. Orge Philip & Son.

Cultural Human Geography. (2019). Retrieved from http://www.aag.org/cs/publications

Cumhuriyet'in 50. Yılında Hatay İl Yıllığı. (1973). Hatay Valiliği.

Darin, M. (1998). The study of urban form in France. *Urban Morphology*, *2*, 63–76.

DeLanda, M. (2006). *Çizgisel Olmayan Tarih: Bin Yılın Öyküsü*.

Demir, A. (1996). *Çağlar İçinde Antakya*. Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.

Dinç, Y. (2015a). Antakya (Hatay) şehir coğrafyasi.

Dinç, Y. (2015b). *Antakya (Hatay) Şehir Coğrafyası*. T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi.

Doğruel, F. (2005). *İnsaniyetleri Benzer; Hatay'da Çoketnili Ortak Yaşam Kültürü*. İstanbul: İletişim Yayınları Memleket Kitapları.

Downey, G. (1961). *A History of Antioch in Syria (From Seleucus to the Arab Conquest)*. Princeton: New Jersey Priceton University Press.

Ergün, A., & Terzi, M. A. (Eds.). (2014). *Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya*. Hatay Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Eskikurt, A. (2005). Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme. *Marmara Coğrafya Dergisi*, *11*, 39–62.

Forty, A. (2000). *Words and buildings: a vocabulary of modern architecture*. Thames & Hudson London.

Göncüoğlu, S. F. (2011). Şehir ve Semt Tarihi Metodolojisi. In *Tarih Nasıl Yazılır?* (pp. 339–344).

Gu, K. (2010). Exploring the fringe belt concept in Auckland: An urban morphological idea and planning practice. *New Zealand Geographer*, *66*(1), 44–60.

Gümüşçü, O. (2010). *Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Gümüşçü, O. (2016). *Tarihi Coğrafya*. Yeditepe Yayınevi.

Gündüz, A., Gökhan, İ., Hatipoğlu, S., & Bahadır, G. (2013). *Hatay Tarihi*. Hatay Valiliği.

Gurdes, G. (1990). Development logic of the spatial systems of towns and the influence of innovations on the spatial structure of European towns. *30th RSA European Congress, İstanbul.*

Güvenç, M. (2019). Kentsel Morfoloji Alanı Kurulurken. In *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (pp. 73–79).

Hamshere, J. D. (1987). Data Sources in Historical Geography. In *Historical geography: progress and prospect*. Londra: Croom Helm.

Hatay İl Yıllığı. (1967). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Hillier, B., & Hanson, J. (1998). Space Syntax as a research Programme,. *Urban Morphology*, *2*(2), 108–110.

Hofmeister, B. (2004). The study of urban form in Germany. *Urban Morphology*, *8*(1), 3–12.

Jager, H. (1969). *Historische Geographie*. Braunschweig: Georg Westermann Publishing.

Jonston, R. J. (1997). The Dictionary of Human Geography.

KAİP, A. (2009). *Antakya (Hatay) Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı Revizyonu Araştırma Raporu - Değerlendirme*. Antakya İlçe Belediyesi.

Kara, A. (2005a). *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Kara, A. (2005b). Antakya ve Çevresi Hakkında Yapılan Çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *3*(6), 733–752.

Kılınç, G. (2007). Şehircilik Açısından Kent Tarihi Araştırmalarının Gerekliliği ve Kullanılan Yöntemler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *2*(23), 177–19.

Kostof, S. (1991). *The city shaped: Urban patterns and meanings through history*. Thames and Hudson.

Kropf, K. (2009). Aspects of urban form, *13*, 59–63.

Kubat, A. S., & Dökmeci, V. (1994). *Anadolu kale şehirlerinin morfolojik analizleri: Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, İznik, Niğde, Trabzon, Urfa kale şehirlerinden örnekleme*. *İstanbul Teknik Üniversitesi*.

Kubat, S., & Topçu, M. (2009). Antakya ve Konya tarihi kent dokularının morfolojik açıdan Karşılaştırılması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *6*(2).

Larkham, P. J. (2000). Institutions and urban form: The example of universities. *Urban Morphology*.

Levy, A. (1997). The typomorphological approach of G. Canniggia and his school thought. *Urban Morphology*, *1*, 52–56.

Marzot, N. (2002). The Study of Urban Form in Italy. *Urban Morphology*, *6*(2), 59–73.

Mitchell, J. B. (1975). *Historical Geography*. London: Published by English Universities Press.

Moudon, A. V. (1997a). Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field. *Urban Morphology*, (1), 3–10.

Moudon, A. V. (1997b). Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field. *Urban Morphology*, *1*(1), 3–10.

Oktay, D. (1991). Kentsel biçimlenmeye kuramsal ve analitik yaklaşımlar. *Mimarlık Dergisi*.

Pacione, M. (1987). *Historical Geography*. Londra: Croom Helm.

Pamir, H. (2009). Arkeolojik Kent Antakya. In *Antakya (Hatay) Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı Revizyonu Araştırma Raporu* (pp. 16–21). Antakya İlçe Belediyesi.

Panerai, P., & Castex, J. (1970). Notes sur la structure de l' espace urbain. In *Selçuk Batur için mimarlık yazıları* (pp. 30–33). Mimarlar Odası Ankara Şubesi.

Panerai, P., Castex, J., Depaule, J. C., & Samuels, I. (2004). *Urban Forms : The Death and Life of the Urban Block*. Oxford: Architectural Press.

Petruccioli, A. (1998). Exoteric, Polytheistic Fundamentalist Typology. In *Typological process and design theory* (pp. 9–16). Aga Khan Program for Islamic Architecture at Harvard University and MIT), Cambridge U.S.

Pevsner, N. (1976). *A history of buildings types*. Washington DC 1976.

Pococke, R. (1745). *A Description of The East and Some Other Countries*. Londra.

Quataert, D. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet 1822-1920*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Rifaioğlu, M. N. (2012). *An Enquiry Into the Definition of Property Rights in Urban Conservation: Antakya (Antioch) From 1929 Title Deeds and Cadastral Plans*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Rossi, A. (1982). *The Architecture of the City*. *Opposition Books*. The MIT Press. https://doi.org/10.1037/022444

Rossi, A. (1984). *The architecture of the city*. MIT Press.

Sahillioğlu, H. (1988). "Antakya" başlığı. In *TDV İslam Ansiklopedisi* (pp. 228–232). Türkiye Diyanet Vakfı.

Sauer, C. O. (1941). Foreword to Historical Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, *31*, 15, 17.

Sauvaget. (1935). Le Plan de Laodicee-Sur-Mer. *Bulletın D'etudes Orıentales, IV*, 99–100.

Scheer, B. C. (2016). The epistemology of urban morphology. *Urban Morphology*, *20*(1), 5–17. https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1014712

Slater, T. R. (2009). Historical Urban Morphologies. In R. Kitchin & R. Thrift (Eds.), *International Encyclopedia of Human Geography* (pp. 59–65). UK: Elsevier.

T.C. Hatay Valiliği. (2011). *Hatay İl Yıllığı: 2011 - Tüm Zamanların Gözdesi*. Hatay Valiliği.

Tekeli, İ. (2018). Akdeniz, Akdenizlilik ve Mobilite. *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, *3*, 7–29.

Tekeli, İlhan. (2010). *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekin, M. (1993). *Antakya Tarihinden Yapraklar ve Halefzade Süreyya Bey*.

Tekin, M. (2000). *Hatay Tarihi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Tekin, M. (2002). Deprem ve Tarihte Antakya Depremleri. *VI. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.

Temiz, M. (2009). İslam Döneminden İtibaren Antakya'da Kentsel Gelişim ve Mimarlık. In *Antakya (Hatay) Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı Revizyonu Araştırma Raporu* (pp. 22–35).

Topçu, M. (2003). *Şehir Morfolojisi Üzerine Bir Çalışma Konya ve Antakya'nın Tarihi Dokularının Karşılaştırılması*. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Tozlu, S. (2009). *Antakya (Hatay) Tarihi ve Bibliyografyası*. Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi – Tarih Şubesi Yayınları.

Tümertekin, E. (1994). *Beşeri Coğrafya: Giriş (genişletilmiş dördüncü baskı)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

Tunçel, H. (2001). Coğrafya Çalışmalarında Konu Seçimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

Turgut, N. (1986). *Antakya Tarihi Ticaret Merkezi Mekânsal Yapı Değişim ve Gelişim Sürecinin Kent Ticaret Merkezi Planlamasına Etkinliği*. Gazi Üniversitesi.

Ünlü, T., & Baş, Y. (2015). Mersin'de Morfolojik Süreçlerin Değerlendirilmesi. In Y. Baş & S. Barut (Eds.), *Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu: Temel Yaklaşımlar ve Teknikleri - Bildiriler Kitabı*. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları. https://doi.org/10.15713/ins.mmj.3

Ünlü, Tolga. (2019). Mekânın Biçimlendirilmesi ve Kentsel Morfoloji. In *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler kitabı* (pp. 59–70).

Vernez-Moudon, A. (1994a). Getting to know the built landscape: typomorphology, 289–311.

Vernez-Moudon, A. (1994b). The Changing Morphology of Suburban Neighborhoods. *Urban Geography*. https://doi.org/10.2747/0272-3638.7.1.46

Villari, S. (1990). *JNL Durand, 1760-1834: art and science of architecture*. Rizzoli International Publications.

Weulersse, S. (1935). Antioche- Essai de Geographie Urbaine,Institut Francais de Damas. *Bulletine D'etudes Orientales, IV*, 55.

Whitehand, J. W. R. (1987). *The changing face of cities: a study of development cycles and urban form*. Basil Blackwell, Oxford.

Whitehand, J. W. R. (1992). *The making of urban landscape*. Oxford: Blackwell Publishers.

Whitehand, J. W. R. (2001). Brisitish Urban Morphology: the Conzenian Tradition. *Urban Morphology*, *5*(2), 103–109.

Whitehand, J. W. R. (2005). Urban morphology, urban landscape management and fringe belts. *Urban Design*, *93*(1), 19–21.

Whitehand, J. W. R. (2007). Conzenian urban morphology and urban landscapes. *6 Th International Space Syntax Symposium*, ii-1-ii–9. Retrieved from http://www.spacesyntaxistanbul.itu.edu.tr/papers/invitedpapers/Jeremy_whitehand.pdf

Whitehand, J. W. R. (2016). Conzenian research and urban landscape management. *Urban Morphology*.

Whitehand, J. W. R., & Morton, N. J. (2003). Fringe belts and the recycling of urban land: An academic concept and planning practice. *Environment and Planning B Planning and Design*, *30*(06), 819–839.

Yastı, M. N. (Ed.). (2011). *Hatay Kültür Envanteri, cilt: 1 ve 2*. T.C. Hatay Valiliği.

Yaygın, M. A. (2016). *Kent Dokusundaki Mekansal Değişimin Morfolojik Boyutta İncelenmesi*. Konya Selçuk Üniversitesi.

EKLER

Ek 1. Şekil 2.11 - Kentsel morfolojide Yaklaşımlar ve Ekoller

Ek 2. Şekil 2.21 - Kentsel Morfoloji - Yerleşme Tarihi - Tarihsel Coğrafya Bileşenleri

Ek 3. Şekil 3.1 - Haritaların Analizi Yöntemi

Ek 4. Şekil 4.7 - Çalışmanın döneminin belirlenmesi

Ek 5. Şekil 4.34 - Üst Ölçekli Haritalar Tablosu

Ek 6. Şekil 4.39 - Antakya kent makroformunun gelişme dönemleri - 2

Ek 7. Çizelge 4.3 - Antakya'nın yerleşme tarihi analizi bileşenleri - veri dökümü tablosu

Ek 8. Çizelge 4.4 - Antakya'nın yerleşme tarihi analizi bileşenleri tablosu

Ek 9. Antakya Üzerine Yürütülen Araştırma Süreci

2013 yılının Eylül ayında başlayan Doktora eğitiminde, 2015 yılının Ocak ayında Doktora Yeterliliği Sınavı'nın tamamlanmasının ardından başlayan tez hazırlama süreci boyunca Antakya görsel ve yazılı literatür araştırması, Antakya kentine araştırma ziyaretleri, tez izleme komiteleri yapılarak gelinen aşamanın görüşülmesi ve izlenecek yolun belirlenmesi, MSGSÜ Doktora Bilimsel Araştırma Projesi süreci, bir ulusal Doktora öğrencileri çalıştayı ve bir ulusal sempozyumda tezin yöntemi ve gelinen aşamanın sunularak tartışılması aşamaları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda izlenen süreç aşağıda yer almaktadır:

Doktora eğitimi:

2013 Eylül - İTÜ Şehircilik Doktora Programı'nda Doktora eğitiminin başlaması

2014 Eylül - İTÜ'den MSGSÜ Şehircilik Doktora Programı'na yatay geçiş yapılması

2015 Ocak - Doktora Yeterliliği sınavı

Doktora Tezi izleme jürileri:

Tez çalışması süresince sekiz defa tez izleme komitesi ile biraraya gelinerek, tezde gelinen aşamanın paylaşılması ve ilerleyen süreçte izlenecek yolun belirlenmesi sağlanmıştır.

(1) 23 Haziran 2015 - tez konusu önerisi, temel literatür çerçevesi, yer seçimi

(2) 25 Aralık 2015 - görsel ve yazılı Antakya kaynakları, yönteme ilişkin literatür

(3) 15 Haziran 2016 - yönteme ilişkin literatür, dönem ve ölçek tartışması

(4) 14 Aralık 2016 - araştırma sorusu ve hipotezin tartışılması

(5) 18 Haziran 2017 - tezin yöntemi, yöntem adım ve bileşenleri

(6) 20 Aralık 2017 - Antakya araştırma gezisi, görüşmeler ve kaynaklar

(7) 29 Haziran 2018 - Akdeniz ve Antakya haritalarının incelenmesi, tezin dönemi ve ölçeğinin netleştirilmesi

(8) 23 Ocak 2019 - tez metni, yöntem ve harita incelemesinin geldiği aşamanın değerlendirilmesi.

Antakya'ya yapılan araştırma ziyaretleri:

(1) 26 Nisan - 4 Mayıs 2015 : Yerel halkla, kurumlarla görüşmelerin başlaması; yerele özgü yazılı kaynakların araştırılması; kentin fiziksel mekânında tarihle ilişkili morfolojik ipuçlarının tespitine başlanması; Antakya kent merkezinin çevresinde yer alan Vakıflı köyü, Harbiye, Samandağ ve Çevlik'in, Antakya kent merkezinde yer alan Uzun Çarşı, Arkeoloji Müzesi, Habib-i Neccar Camii, Ulu Cami, Kurtuluş Caddesi, Antakya Surları, Ortodoks Kilisesi, Hatay Valiliği, Affan Kahvesi'nin incelenmesi.

(2) 1 Şubat - 7 Şubat 2016 : Yerel halkla, kurumlarla görüşmelere, yerele özgü yazılı kaynakların araştırılmasına devam edilmesi; Antakya kent merkezinde yer alan MKÜ Kütüphanesi, Hatay Cemil Meriç Halk Kütüphanesi, Hatay İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, MKÜ Mimarlık Fakültesi, Hatay Büyükşehir Belediyesi, Antakya Belediyesi, Ali İsmail Korkmaz Vakfı, Ortadoğu Arap Halkları Araştırma Enstitüsü ile tez kapsamına ilişkin olarak görüşülmesi, Habibi Neccar Dağı ve Antakya kentinin yüksek kottan görünümünün incelenmesi.

(3) 7 Temmuz - 30 Temmuz 2017 : Yerelde organize edilen Antakya Keşif Gezileri Atölyesi kapsamında 9 Temmuz'da Antakya'da kent tarihi ve kent hafızasına bakma olanakları, Antakya tarihi ve kent tarihine ilişkin temel kaynaklar, kent tarihi ve hafızanın analizinde kullanılabilecek tekniklere dair bir seminer ve atölye çalışması yapılması; Hatay'ın Samandağ ilçesinde tez için önemli yerel tarihçilerle ve Samandağ Belediyesi'yle görüşmelerin yapılması; Hatay Cemil Meriç Kütüphanesi, Hatay Büyükşehir Belediyesi, Antakya İlçe Belediyesi, Hatay Tapu ve Kadasatro Müdürlüğü'yle görüşülmesi; Antakya'da bulunan bütün kitapçı ve sahaflardan Antakya tarihine dair aydınlatıcı olabilecek yazılı dokümanın temin edilmesi.

(4) 12 Temmuz - 31 Temmuz 2018 : Antakya kent merkezinin, kent merkezi dışındaki Meydanköy, Harbiye/Defne ilçesi, Sümerler ve Çekmece mahalleleri, Döver Köyü ve Serinyol ilçesinin ziyaret edilmesi; Mustafa Kemal Üniversitesi Mimarlık Bölümü ve Tarih Bölümü öğretim üyeleri ile görüşülerek, tez araştırması kapsamında ihtiyaç duyulan tarihi belge ve kaynaklara ilişkin fikir ve bilgi alışverişinde bulunulması; Hatay Büyükşehir Belediyesi İmar Müdürlüğü, Hatay Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi, Ortadoğu Arap Halkları Araştırma Enstitüsü, Mimarlar Odası Hatay Şubesi ile görüşülerek, Antakya ve Hatay'a ilişkin bilgi alışverişinde bulunulması; Antakya ve çevresinin arkeolojik geçmişine ilişkin olarak bilgi sahibi olmak üzere, arkeolojik

kazılar için şehirde bulunan Tayyinat Höyüğü Kazı Ekibi ile biraraya gelinerek kazı alanı ve kazı evinin, ardından Hatay Arkeoloji Müzesi'nin ziyaret edilmesi.

(5) 9 Şubat - 16 Şubat 2019 : Antakya, Hatay ve Akdeniz haritalarının incelenmesi, tezin harita incelemesi yönteminin tarihsel haritalarda uygulanması.

(6) 5 Nisan - 10 Nisan 2019 : Antakya kent dokusunun incelenmesi için rotalar belirlenerek, çizim ve fotoğraf çekimi ile rotaların belgelenmesi.

Tezle ilişkili akademik faaliyetler:

8 Ekim 2015 : KBAM Ulusal Doktora Öğrencileri Çalıştayı'nda tezin yöntemine ilişkin gelinen aşamanın anlatılarak, araştırmacılarla fikir alışverişi yapılması.

1 Temmuz 2016 : MSGSÜ Doktora Bilimsel Araştırma Projesi'ne başvurulması ve projenin kabul edilmesi sonucunda başlanan süreç, tezin araştırma süreciyle beraber Antakya kenti üzerine projenin yürütülmesi (Proje, Doktora tezinin tamamlanmasının ardından sonlanacaktır).

7-8 Mayıs 2018 : AGORA Uluslararası Doktora Öğrencileri Semineri kapsamında Polonya-Gdansk'ta tezin araştırma süreci ve gelinen aşamanın anlatılması, farklı ülke ve üniversitelerden araştırmacılar ve akademisyenlerle fikir alışverişi yapılması.

31 Ekim - 2 Kasım 2018 : Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nda (DeğişKent: Değişen Kent, Mekân ve Biçim) tezin önerdiği yöntem üzerinden Antakya tarihine ilişkin olarak yapılan incelemenin anlatılarak araştırmacılarla fikir alışverişi yapılması.

Ek 10. Antakya'nın Yerel Kaynakçası

Antakya'ya ilişkin araştırma süreci boyunca erişilen tüm kitap, Yüksek Lisans ve Doktora Tezi, makale, bildiri, dergi, … yayınlar bu kısımda alfabetik olarak sıralanmıştır.

1. Acerol, S. A. (2011). Black impressed ware of Alalakh / Tell Atchana from second millennium BC. Koç University.
2. Açıkgöz, Ü. F. (2008). A Case in French Colonial Politics of Architecture and Urbanism: Antioch and Alexandretta During the Mandate. The Graduate School of Social Sciences of METU. (YLTezi).
3. Acıpınar, M. (2015). I. Ferdinando'nun Doğu Akdeniz Politikası ve Toskana Donanmasi'nin 1607 Magosa Saldirisi / Ferdin and I's Eastern Mediterranean Policy and the 1607 Attack of Tuscan Navy on Famagusta Famagusta, the last taken city in Cyprus by the Turks in 1571, served as a military fortress. Tarih İncelemeleri Dergisi.
4. Ada, S. (2005). Türk-Fransız ilişkilerinde Hatay sorunu, 1918-1939. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
5. Ada, S. (2013-İkinci Baskı). Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
6. Adıgüzel, Ş. (2011). M. Tek, Büyükşehir Belediyesi Olma Sürecinde Antakya Metropoliten Alanında Yerel Siyaset. Çağdaş Yerel Yönetimler.
7. Ainsworth, W. F. (1844). "Daphne of Antioch", Ainsworth's Magazine: A Miscellany od Romance V. Londra.
8. Akbal, F. (1951). BELLETEN - 1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda idari taksimat ve nüfus. Türk tarih Kurumu Basımevi.
9. Akça, Y. (2011-2015). Hatay İli Tarım ve Kırsal Kalkınma Stratejik Planı.
10. Akçimen, M. (2001). "Hatay'da Milli Mücadele". İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
11. Akçora, E. (Temmuz 1995). "Hatay'ın Anavatana İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri". Atatürk Araştırma Merkezi Derhisi, 11/32.
12. Akdeniz, A. (1990). Hatay Sorunu, Marmara Üniversitesi. İstanbul. (YLTezi)
13. Akın, N. & Eyüpgiller, K. & Topçubaşı, M. (2005). "Antakya'da Kentsel Koruma Çalışmaları". mimar.

14. Akın, N. Antakya'da Kentsel Koruma Çalışmaları. mimar.ist5 (15) 1, 102 - 107.
15. Aksoy, A. & Aslan, L. & Aslankurt, M. & Özdemir, M. & Dilsizoğlu & D. (2012). Doğu Akdeniz Bölgesi'nde İki Körler Okulundaki Çocuklarda Körlük Sebepleri. Retina Vitreus.
16. Aktüre, S. (1975). 17.Yüzyıl Başından 19.Yüzyıl Ortalarına Kadarki Dönemde Anadolu-Osmanlı Şehrinde. Şehirsel Yapının Değişme Süreci.
17. Akyel, S. (1966). Payas Tarihi. İstanbul: Garanti Matbaası.
18. Akyol, E.D. (2008). The Role Of Memory In The Historiography Of Hatay. Sabancı Üniversitesi. (YLTezi).
19. Akyüz, J. (2001). 19. Yüzyılda Antakya-İskenderun Bölgesinde Nüfus Hareketliliği. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi11 (2) 2001, 379 - 401.
20. Akyüz, J. (2008). 19. Yüzyılda Antakya-İskenderun Bölgesinde Nüfus Hareketliliği / Population Movements of Antakya-İskenderun Region in 19th Century. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2008,18(2):379-401.
21. Akyüz, J. (Temmuz 2008). 19. yüzyılda Antakya-İskenderun bölgesinde nüfus hareketliliği / Population movements of Antakya-İskenderun region in 19th century. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (2), Temmuz 2008, 379-401.
22. Alagöz, C. (1944). "Coğrafya Gözüyle Hatay". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2(2).
23. Alexander, C., S., I., & Silverstein, M. (1977). A pattern language. New York: Oxford University Press.
24. Alpargu, M. (1995). "Suriye Ders Kitaplarında İskenderun Meselesi Bölümünün İncelenmesi". Güneyde Kültür, sy. 78, s. 13–16.
25. Altan, E. (2008). "Ortaçağ'da Antakya (969-1098)". Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına. Dünya Yayıncılık A.Ş.
26. Altınsaçlı S. & Perçin-Paçal F. (2015). Diversity, Spatiotemporal Distribution, Abundance, Species Composition and Habitat Preferences Of Ostracoda In Akbük and Akdeniz Coastal Mesosaline Lagoons (Muğla, The South Aegean Region, Turkey). Oceanological and Hydrobiological Studies.
27. Altuğ, S. (2002). Fransız Mandası Altında Antakya (1920-1939). Boğaziçi Üniversitesi. (YLTezi).
28. Antakya Belediyesi. (2014). Antakya Belediyesi Stratejik Planı 2015-2019.
29. Antakya Belediyesi. (2015). Yeni Antakya Antakya Belediyesi Haber Bülteni.

30. Arabacı, E. (2015). Kapitalizmin Victoria Çağı'nda Bursa'da Hukuksuzluk, Mülksüzleştirme ve Bir Şehir Ayaklanması. In Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
31. Argan, G. C. (1962). On the typology of architecture. Architectural Press.
32. Arı, Y. (2005). 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi. (S. Kurt, Ed.). Çizgi Kitabevi Yayınları.
33. Arıcan, M. K. (2012). "Antakya Felsefe Okulu". Journal of Islamic Research 2012;23(3):101-8.
34. Arık, R. O. (1944). Antakya'mız. Hatay Halkevi Dergisi(7) 1944, 7 - 8 ss.
35. Arıman, B. (2002). "Antakya Kenti Tarihi Doku İçinde Tipolojik Analiz Çalışması". İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
36. Aron, R. & Çev. Hatay, V. (1976). Demokrasi ve totalitarizm / Démocratie et totalitarisme. Kültür Bakanlığı.
37. Arslan, A. (17-18 Ekim 1988). "Mondros Mütarekesi Sonrasında İskenderun'un İşgali ve Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi". V. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu. Antakya.
38. Arslan, A. (18–19 Ekim 1996). "İngilizlerin İskenderun'u İşgal Projesi ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler (1914-15)". IV. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu. Antakya.
39. Arslan, A. (21-22 Mayıs 1992). "Hatay Meselesinde İngilizlerin Tutumu". II. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu. Antakya.
40. Arslan, A. (Mayıs 1995) "Hatay Meselesinde Arapların Tavrı". Güneyde Kültür. Sayı: 75, Antakya. s. 15-23.
41. Arslan, M. (2011). Türkiye-Ortadoğu uluslar arası dostluk ve işbirliği sempozyumu : sempozyum bildirileri; 3-5 Kasım 2009. Antakya - Hatay, Atatürk Araştırma Merkezi.
42. Arslan, T. & Murat, Y. S. (2011). Kent Oluşumunda Organizasyonel Sorunların Değerlendirilmesi: Antakya Örneği. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi 17(1) 2011, 33-41.
43. Arslantaş, A. &Tulmaç, C. & Boyacıoğlu, M. & Ay, M. (2011). Hatay İl Yıllığı: 2011, Tüm Zamanların Gözdesi. T.C.Hatay Valiliği.

44. Arsuzi-Elamir, The uprisings in Antakya 1918-1926: Guided by the centre or initiated on the periphery?, Ottoman Empire and its Heritage, 2010, 43:575-596.
45. Artun, E. Hatay İnanç Merkezlerinin Hatay'ın Tanıtılmasına Katkısı Üzerine Görüşler.
46. Asker, A. (2005). Hatay'ın Türkiye Cumhuriyetine Katılımı. T.C. Dicle Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
47. Aslan, K. (1996). "Erzin-Payas-Dörtyol'da Yer Adları – I", Güneyde Kültür. sy. 86, s. 26-29.
48. Aslan, K. (1996). "Erzin-Payas-Dörtyol'da Yer Adları – II", Güneyde Kültür. sy. 87-88, s. 35-37.
49. Aslan, K. (1996). "Erzin-Payas-Dörtyol'da Yer Adları – III", Güneyde Kültür. sy. 89, s. 20- 22.
50. Aslan, K. (1996). "Erzin-Payas-Dörtyol'da Yer Adları – IV", Güneyde Kültür. sy. 90-91, s. 11-18.
51. Aslanoğlu, İ. (2001). "Fransız İşgal ve Manda Döneminde İskenderun Sancağı: Kentsel ve Mimari Değişimleriyle İskenderun, Antakya ve Kırıkhan Kazaları", Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni I, Antakya, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara.
52. Aswad, B. C. (1971). Property Control and Social Strategies In Settlers In A Middle Eastern Plain. University of Michigan.
53. Atabek, C. & Temiz, A. & Çalişkan, B. & Battal, B. Deliağa, H & Sürer, İ. & Demirbağ, S & Öztürk, H. (2007). How To Distinguish: Appendicitis Or Acute Abdominal Attack Of FMF? / Apandisit Mi, Ailevi Akdeniz Ateşi Atağı Mı: Nasıl Ayırt Edebiliriz? Gülhane Tıp Dergisi.
54. Atasoy, A. Özşahin, E. (2013). "Yükseltiye Bağlı Olarak Nüfus Değişir Mi? Hatay Örneği". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.
55. Atauz, A. D. (2012). "Haçlı korsanlar: Saint Jean Şövalyeleri ve Akdeniz'de haydutluk / Piracy in the Mediterranean: The Order of Saint John and its Corsairs". Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi.
56. Ateş, İ. (1982). "Hasan Paşa'nın Hatay Karamurt'taki Vakıf ve Vakfiyesi". Vakıflar Dergisi. sayı: 16, 5-260.
57. Ateş, M. (2015). Keşf-i Antakya. Kanguru Yayınları. İstanbul.

58. Attaroğlu, Ş. (1984). Antakya'da Yaşam ve Mimarlık. Yıldız Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
59. Avcı, S. (2004). Şehirsel Yerleşmelerin Belirlenmesinde Kullanılan Kriterler ve Türkiye Örneği.
60. Ayaz, E. (2013). Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği'nin Orta Doğu Ve Akdeniz Politikalarının Geleceği Ve Türkiye'nin Rolü / The Future Of The European Union's Middle East and Mediterrenean Polices and Role Of Turkey After The Arab Spring. Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
61. Aydoğdu, V. (2005). 1918-1939 Yılları Arasında Türkiye Fransa ve Suriye Açısından Hatay Sorunu. T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
62. Ayhan, V. & Basılgan, M. & Algan, Ü. (2012). Türkiye İle Suriye Arasindaki Krizin Gaziantep Ve Hatay Bölgesi Ekonomileri Üzerindeki Etkileri. IMPR.
63. Ayparlar, H. (2007). 19. Yüzyılda Gavûr Dağları ve Amik Ovası'nda Islah ve İskân Hareketleri -Derviş Paşa İskanı-. Kırıkhan.
64. Aytekin, B. A. (2009). İskenderun - Antakya Bölgesinde Yemek - İnsan İlişkisi Üzerine Bir Görsel Kültür Çalışması. T.C. Kadir Has Üniversitesi. (YLTezi).
65. Aytekin, H. (2000). Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı. Türk Tarih Kurumu.
66. Bahadır, G. (2004). Antakya: Kuruluşundan İslam Fethine Kadar. T.C. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
67. Bahadır, G. (2010). "Kuruluşundan IV. yüzyıla kadar Antakya / Antioch from the foundation to the fourth century". Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,7(13):349-372.
68. Bahadır, G. (2013). "Hristiyanlığın Antakya'da şekillenmesi ve Habib-i Neccar". Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi10 (23), 207-214.
69. Bahadır, G. (2014). Antakya Haçli Prensliği'nde Foulque De Anjou Dönemi (M.S. 1131-1136)/ Antioch Crusader Principality At The Reign Of Foulque De Anjou (1131-1136 A.D.). Electronic Turkish Studies, Vol. 9 Issue 10, p1221-1238.
70. Bahadırlı, S. (1999). "Heykelde Ustalık ve Yaratıcılık; Antik Çağdan Günümüze Antakya'da Heykel Geleneği". Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).

71. Balcı, J. (2013). Antakya: Ezan, çan, hazan…, Dünya Gıda18 (9), 50-51.
72. Balkal, U. B. (2009). Doğu Akdeniz'deki Deniz Alanlarında Jeopolitik Değişimler ve Türkiye'ye Yansimalari. T.C. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararasi İlişkiler Ana Bilim Dalı Uluslararasi İlişkiler Bilim Dalı. (YLTezi).
73. Banoğlu, N. A. & Alsan, N. F. (1970). Tarih, Coğrafya ve Yönetim Örgütler ile Hatay (Antakya). İstanbul.
74. Bartlett, W. H. ve William Purser. (1836). Syria The Holy Land, Asia Minor, Londra-Paris-Amerika: I. Fisher. Son and Co.
75. Baş, Y. (2010). Production of Urban Form As the Reproduction of Property Relations Morphogenesis of Yenişehir - Ankara. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
76. Başgelen, N. (1998). Bir Zamanlar Antakya. Kentbank - Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
77. Baykara, T. (1995). Tarih Araştırma ve Yazma Metodu. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
78. Bayraktar, N. (2008). 20 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H. 1245-1246/M. 1829-1831). T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
79. Baysoy, E. (2012). Bölgeselcilik Olgusu Çerçevesinde Doğu Akdeniz'in Yenilenen Jeopolitiği. T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü. (DRTezi).
80. Belen (Beylan-Baylan). (1953). Türk Ansiklopedisi, c. VI, s. 66-67.
81. Belen. (1982). Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, c. II, s. 3369-3503, Meydan Yayınevi.
82. Bernard G. (2004). The History Of Urban Morphology. Urban Morphology, 8(2), 71-89.
83. Beyan, C. (2013). Increased Mean Platelet Volume In Patients With Familial Mediterranean Fever May Not Be A Marker Of Atherosclerosis Risk / Ailevi Akdeniz Ateşli Olgularda Ortalama Trombosit Hacmindeki Artış Ateroskleroz Riski Artışının Bir Belirteci Olmayabilir. Anadolu Kardiyoloji Dergisi.
84. Bilgiç, N. (2009). Antakya-Beylan (Belen) 67 Numaralı Şer'iyye Sicili. T.C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.(YLTezi).

85. Bilgili, B. (24 Kasım 2004). Kayıp zamanlar ve Antakya, Atlantis, (1-3). Akşam, 8 (2987), 4.
86. Bilgili, M. F. (1939). Manda İdaresinde: Hatay Kültür Hayatı. İktisat Basımevi.
87. Bilsel, C. (2015). Kent Tarihi Araştırmalarında Mekanbilimsel Bir Yaklaşım Olarak Kentsel Morfoloji. In Y. Baş (Ed.), Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu: Temel Yaklaşımlar ve Teknikleri - Bildiriler Kitabı, 59-77. Mersin Üniversitesi Yayınları.
88. Bolat, M. (2000). "XVIII Numaralı Antakya Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1239–1242 / M.1823–1827). Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi)
89. Bolat, M. (2005). "19. Yüzyıl Başlarında Antakya'da Ahiliğin İzleri, (18 Numaralı Antakya Şer'iye Siciline göre)". Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu. Kırşehir.
90. Bolat, M. E. (2016). Antakya Tarihi Yerleşimi Çok Katmanlı Yapısının Algılanmasına Yönelik Tespit Ve Öneriler. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
91. Bolat, M.(2000). 18 Numaralı Antakya Şer-iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1823-1827). Kayseri.
92. Boran, A. (2003). "Değişim ve Etkileşim Boyutuyla Hatay'da Hıristiyan Bayramları". Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
93. Bostan, İ. (1990). "Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu ve İskenderun'da İlk Petrol İşletme Çalışmaları". Coğrafya Araştırmaları Dergisi 2. Ankara.
94. Bostancıoğlu, S. (2015). 9 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (H.1188-1191/M.1774-1777). T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
95. Bouchier, E. S. (1921). A Short History of Antioch, (300 B.C- 1268 A.D).
96. Braudel, F. (1996). Uygarlıkların Grameri. İmge Kitabevi.
97. Braudel, Fernand. (1989). Akdeniz ve Akdeniz Dünyası - 1. cilt. Eren Yayıncılık.
98. Budak, E. Z. (2010) Cumhuriyet Döneminde Antakya Kenti Açık Ve Yeşil Alan Sistemlerinin İrdelenmesi, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).

99. Budak, H. F. (2008). Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Amasya ve Antakya Şer'iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (1710–1780). Sivas. (YLTezi).
100. Budak, M. "Ankara İtilafnamesi Sürecinde Suriye Sınırı Üzerindeki Tartışmalar". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sy. 13 (38), s. 397–425.
101. Bulut, G. (2010). Enhancing the museum experience: The case of the Hatay Archaeological museum. Koç University.
102. Burchardt, J. L. (1822). Travels in Syria and the Holy Land. Londra.
103. Buswell, R. (1990). Changing approaches to urban conservation: a case study of Newcastle upon Tyne. Polytechnic School of Geography and Environmental Studies.
104. Butlin, R. A. (1993). Historical geography. Through the gates of space and time. London: Edward Arnold.
105. Çabuk, B. F. (1997). "Hatay Bölgesinde Yapılan Savaşlar: İnnib Savaşı". Güneyde Kültür, sy. 100, s. 46-48.
106. Çabuk, V. (18-19 Ekim 1996). "Osmanlı Şehnameleri ve IV. Murad'ın Şehnamesine Göre Antakya ve Antakya'nın Sıcağı", III. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu, Antakya.
107. Çabuk, V. (1976). "Piri Reis, Abdurrahman Hibri, Katip Çelebi ve Evliya Çelebi'ye göre İskenderun ve Çevresi". Türk Kültürü, sy. 166, s. 23-28.
108. Çabuk, V. (1987). İskenderun Tarihinden Bir Kesit: 1903 Yılında İskenderun Kaza Teşkilatı- Halep Salnamesine Göre. Hatay.
109. Çabuk, V. (1991). "I. Dünya Savaşı Öncesinde İskenderun'un Stratejik Durumu". I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu. Antakya.
110. Çabuk, V. (1995). "Antakyalı Kasım Efendi'nin Cevahirü'l-Ahbar Adlı Eseri". Güneyde Kültür, sy. 76, s. 6-10.
111. Çabuk, V. (1996). "Fransız Seyyah Jean Babtiste Tavernier'e göre XVII. Yüzyıl Başlarında Antakya ve Halep". Güneyde Kültür, sayı: 83, s. 6-11.
112. Çakallı, H. (2010). Vakıflarda İmaret Hizmeti ve Muhtaç Aylığı. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
113. Çakar, E. (1998). "XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)". Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (DRTezi).
114. Çakar, E. (2000)."Halep Sancağında Türkçe Yer Adları". OTAM, sayı: 11, 83-109.

115. Çakar, E. (2004). 17 Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskan ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avarız-Hane Defterine Göre). Belleten68 (252) 2004, 431 - 459.
116. Çakar, E. (2015). 16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre) / The Awqafs of Antioch in the 16th Century (According to Awqaf Register Dated 1550). Vakıflar Dergisi 2015: 9-39.
117. Çalışkan, A. (1995). "Belen 41. Tümen Şehitliği ile İlgili Bilgiler". Güneyde Kültür, sayı: 75, 48-50.
118. Çalışkan, A. (1995). "Halep Salnamesine Göre 1317 (1899) Yılında Belen Kaza Teşkilatı". Güneyde Kültür, sayı: 82, 29-30.
119. Çalışkan, V. (2002). Amik Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası.
120. Çalışkan, V. (2003). "Amik Ovası ve Amik Gölü: Bir Sulak Alanı Kurutma Deneyiminin Günümüze Ulaşan Etkileri". Türk Coğrafya Dergisi.
121. Canbolat, A. (2006). Hatay Türkmen Aşiretleri Ve Bu Aşiretlerin İskanı (18. ve 19. Yüzyıllar) . T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
122. Canyaş, H & Kocakuşak, S. & Canyaş, F. O. (2013). Doğu Akdeniz Güvenlik Mimarisi Ve Küresel Güç Ilişkileri Bakımından İsrail, Kıbrıs Ilişkileri / The Eastern Mediterranean Security Architecture, and The Relations Between Israel and Cyprus In Terms Of Global Power Relations. Amme İdaresi Dergisi.
123. Cataldi, G. (2003). From Muratori to Caniggia: the origins and development of the Italian school of design typology. Urban Morphology, 7 (1), 19–34.
124. Cataldi, G., Maffei, G. L., & Vaccaro, P. (1997). The typomorphological approach of G. Canniggia and his school thought. Urban Morphology, 1, 52-26.
125. Çekmecelioğlu, E. (2016). Antakya Kentindeki Geleneksel Ticaret Mekanlarının Değişimi. T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
126. Çelebi, E. & Haz. Dağlı, Y. & Kahraman, S. A. (2008). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Yapı Kredi.
127. Çelenk, G. (11 Nisan 1997). Antakya`da Yerel Basın Yerel Basında Arayışlar ve Antakya Durağı Paneli. Eskişehir.
128. Çelenk, G. (1989). Akdeniz'in Unutulan Beldesi: Antakya, TÜRSAB (81), 14 - 16.

129. Çelenk, S. & Haz. Çelenk, G. (1997). Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları. Antakya: AGC Yayını.
130. Çelenk, Y. (1996). "Antakya Sokullu Mehmet Paşa Hanı Restorasyonu". İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
131. Çelenk, Y. (1997). "Antakya Sokollu Mehmet Paşa Hanı, Çelenk-Haytoğlu Sabunhanesi". Güneyde Kültür, sayı: 104-105-106, 15-23.
132. Çelik, K. (1997). "Dörtyol'un İşgali ve Milli Mücadele'de İlk Kurşun". Güneyde Kültür, sayı: 95, 6.
133. Çelik, M. Y. (2009). 397 No (1536 Tarihli) Haleb Tapu-Tahrir Defterine Göre Antakya Şehri ile Antakya, Süveyde ve Altunözü Nahiyeleri. T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
134. Çelik, M. Y. (2012). 50 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H.1316-1318 / M. 1898-1901). T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
135. Cengiz, A. K. (2006). Dil-Kültür İlişkisi Açısından Hatay'da İki Dillilik. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
136. Çetin, B. (2010). Antakya (Hatay) Nüfusunun 1940-2008 Yılları Arasındaki Gelişimi ve Temel Özellikleri.
137. Çetin, B. (2012). Antakya Ve İskenderun-Dörtyol Çevresinde Suburbanizasyon (Banliyöleşme) / Suburbanization Around Antakya and İskenderun-Dörtyol. Doğu Coğrafya Dergisi. 2012: 259-282.
138. Çetin, B. (2012). "Hatay'da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) ve Mekânsal Dağılışı". Doğu Coğrafya Dergisi - 28.
139. Çetin, B. (2012). Hatay'da Kentleşmenin Seyri (1940-2009) Ve Mekânsal Dağılışı / The Course Of Urbanization (1940-2009) and Its Spatial Dispersion In Hatay. Doğu Coğrafya Dergisi 2012:231 - 258 .
140. Chammas, Le P. (1931). Alexandrette. İskenderun.
141. Christensen-Ernst, J. (2012). Antioch on the Orontes: a history and a guide. Lanham, Md. Hamilton Books.
142. Cimok, F. (1994). Asi Üzerindeki Antakya. A Turizm Yayınları. İstanbul.
143. Çınar, S. & Hatipoğlu R. & Avcı M. (2015). Effects Of Some Weed Control Methods On Hay Yield, Botanical Composition and Forage Quality Of A Rangel and In The Mediterranean Region. Tarim Bilimleri Dergisi.

144. Çoruh, H. (2013). Osmanlı'da Değişim Rüzgarları (Azınlıkların Yükselişi). Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları No:45.
145. Çoruh, H. & Çaparlar, A. (2012). Yaşayan El Sanatları ve Sanatkarıyla Hatay. T. C. Hatay Valiliği Yayın No: 17
146. Çoruhlu, Y. & Katipoğlu, H. & Oktay, J. Ö. (21-24 Kasım 2014). 1. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayın No: 794.
147. Cuinnet, V. (1981). La Turquie d'Asie Geographie. Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnee Chaque Province de l'Asie- Mineure, c. II. Paris.
148. Dağıstan, A. & Sofuoğlu, A. (2008). İşgalden Kalma Hatay, "Atatürk'ün Dış Politika Zaferi". Phoenix Yayınları. Ankara.
149. Dağlıoğlu, E. C. (20 Ağustos 2011). Hakikaten Antakya Nasıl Hatay Oldu. Taraf, 4 (1373). 14.
150. Dağlıoğlu, H. T. (1937). "Antakya Anadolu Kadar Eski ve Anadolu Kadar Halis Bir Türk Yurdudur". Belediyeler Dergisi 19. Ankara.
151. Daplan, N. (2011). Belde Belediyelerinin Yönetimi ve Sorunları: Antakya Örneği. T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
152. Darin, M. (1998). The study of urban form in France. Urban Morphology, 2, 63-76.
153. Darkot, B. (1949). "Belen". İslam Ansiklopedisi, c. II, s. 473-475.
154. Darkot, B. (1996). Türkiye'de Nüfus Artışı ve Şehirleşme.
155. De Giorgi, A. U. (2006). "Socio-Economic Studies in the Territory of Antioch in the High Roman Empire". Bryn Mawr College. (DRTezi).
156. Değerliyurt, M. (2013). Antakya'da Doğal Afet Risk Analizi Ve Yönetimi. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (DRTezi).
157. Demir, A. (1996). Through the ages: Antakya/Çağlar içinde Antakya. Akbank.
158. Demir, A. (1998). "Antakya ve Antakya Tarihinde Bir Dönem (1098-1268)". Mimarlık. sy. 35, s. 281.
159. Demir, A. (1998). Antakya ve Antakya Tarihinde Bir Dönem (1098-1268). Mimarlık (281), 24-27. İstanbul.
160. Demirci Akyol, E. (2010). Sınırdaki Kimlikler: Türkiye'ye İlhak Sürecinde Hatay. Libra Yayınları.

161. Diker, M. (2014). Kent Kimliğinin Oluşmasında İbadet Yapılarının Yeri ve Önemi: Antakya Örneği. T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
162. Dinç, Y. (2015). Antakya (Hatay) Şehir Coğrafyasi. T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
163. Dirimtekin, F. (1967). Antakya ve Tarihi Antioche. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni (301). 2 - 8.
164. Dirimtekin, F. (Nisan 1969). Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni. "Antakya ve Tarihi", 3-9, yıl: 22, sayı: 301.
165. Doğaner, S. (2017-2018 Öğretim Yılı). Akdeniz Bölgesi Coğrafyası. İ.Ü Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.
166. Doğruel, F. (2002). "The Dynamics of Living Together and Abstaining from Conflict: A Case Study of Nusayri Alawite, Arap Christian and Armenian Communities in Hatay". Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
167. Doğruel, F. (2005). İnsaniyetleri Benzer; Hatay'da Çoketnili Ortak Yaşam Kültürü. İletişim Yayınları Memleket Kitapları. İstanbul.
168. Doğruel, F. (Bahar 2013). An authentic experience of "Multiculturalism" at the border city of Antakya / Antakya sınır kentinde otantik bir "Çokkültürlülük" deneyimi. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 8 (26). 273-295.ss.
169. Downey, G. (1961). A History of Antioch in Syria (From Seleucus to the Arab Conquest). Princeton: New Jersey Priceton University Press.
170. Downey, G. (1961). A History of Antioch in Syria from Seleucos to the Arab Conquest. Princeton University Press.
171. Downey, G. (1963). Ancient Antioch. Princeton University Press.
172. Duman, L. (2016). Vatanın Son Parçası Hatay'daki Uluslaştırma Politikaları. İletişim Yayınları. İstanbul.
173. Duman, T. Y. (2009). Türkiye heyelan envanteri haritası : 1/500.000 ölçekli Hatay paftası,.MTA.
174. Dumlu, M. & Saral, M. (1969). Hatay ili Yakın Çevre İncelemeleri. Divan Matbaası. Ankara.
175. Durak, N. (2000). "Süryani Ortodoks Kilisesi'nde İbadet". İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (DRTezi).

176. Efe, R. & Öztürk, M. & Atalay, İ. (2011). Natural Environment and Culture in the Mediterannean Region. Cambridge Scholars Publishing.
177. Efe, R. & Zencırkıran, M. & Wendt J. A. & Tumsavas, Z. & Unal, H. & Borisova, B. (2017). Current Trends in Science and Landscape Management. St. Kliment Ohridski University Press.
178. Eğilmez, M. (1993). "II. Meşrutiyet'ten Sonra Hatay Tarihi (1908-1921)". Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
179. Eğilmez, M. (1993). II. Meşrutiyet'ten sonra Hatay Tarihi (1908-1921). (Selçuk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi). Konya. (YLTezi).
180. Ekin, Ü. (2007). 1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri / The 1822 Halep-Antakya Earthquake and Its the Region. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 2007: 29-50.
181. Eldem, E. & Master, B. & Goffman, D. & (Çev.) Yalçın, S. (2012). Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
182. Emiroğlu, K. (2006). The Mediterranean World : The Idea, The Past and The Present. İletişim.
183. Eraslan, C. (1995). "Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh İlkesi ve Hatay Meselesindeki Tavrı". Güneyde Kültür, sayı: 73, 19-25.
184. Erat, M. (18-19 Ekim 1996). "1909 Adana Ermeni Olaylarının Antakya ve Havalisine Etkisi". III. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu, Antakya.
185. Erdem, A. Ü. (2002). Geç Tunç Çağ'da Doğu Akdeniz Ticaret Yolları. T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
186. Erdoğan, B. (2014). Salnâmelere Göre (1866-1908) Antakya. T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı. (YLTezi).
187. Erek, C. M. (2008). Antakya'da Paleolitik Alan Çalışmaları Tarihi / History of Expeditions on Paleolithic Areas at Antakya. Tarih İncelemeleri Dergisi 2008, 23 (2): 75-108.
188. Erel, T. L. & Adatepe, F. (2007). Traces of historical earthquakes in the ancient city life at the Mediterranean region / Tarihsel depremlerin Akdeniz bölgesi antik kent yaşamındaki izleri. Journal of the Black Sea/Mediterranean Environment.

189. Ergün, A., & Terzi, M. A. (Eds.). (2014). Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya. Hatay Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
190. Erişen, N. (2002). "H. 1168–1169 / M. 1754–1756 tarihli VI numaralı Şer'iyye Siciline göre Antakya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı". Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
191. Erişen, N. (2002). 1754-1756 tarihli 6 Numaralı Şer-iyye Siciline Göre Antakya'nın Sosyo-ekonomik Yapısı. Gazi Üniversitesi. Ankara. (YLTezi).
192. Eroğlu, B. (1999). Hatay'da Osmanlı Dönemi Kültür Yapılarından Birkaç Örnek. Antakya: Hafad Yayını, no. 23.
193. Ersan, M. (1998). "Rupenliler Dönemi'nde Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Prens- liği'nin Çukurova'da Hakimiyet Mücadelesi". Tarih İncelemeleri Dergisi, sy. 8.
194. Ersoy, Ş. (2002). Antakya Bölgesinde 130 Yıllık Büyük Suskunluk.
195. Erten, S. (2016). Familial Mediterranean Fever Patient With Onset Of Attacks At The Age Of Seventies. Journal Of Clinical and Analytical Medicine.
196. Ertopçu, E. (2016). 12 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (H. 1222-1226 / M. 1807-1810). T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
197. Esiroğlu, G. (2015). H. 1283-1284 / M. 1866-1868 (34 Nolu) Antakya Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon Ve Değerlendirme). T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
198. Eskidemir, K. (2016). Kent Morfolojisi ve Kültür: Anadolu Ve İtalya Kentleri Karşılaştırmalı Analizleri. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
199. Eskikurt, A. (2005). Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme. Marmara Coğrafya Dergisi, 11, 39-62.
200. Evliya Çelebi, Seyahatname, c. I, çev. Parmaksızoğlu, İ. (1982). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
201. Eykay, İ. & Dalgin, T & Çeken, H. (2015). İnanç Turizmi Potansiyeli Açisindan Antakya'nin Değerlendirilmesi/ The Evaluation Of Religious Tourism Potential In Antakya. Journal Of Life Economics. Apr2015, Vol. 2 Issue 2, 59-73.
202. Felek, Ö. (2000). "(Antakyalı) Münif Divanı Tahlili". Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).

203. Ferhad, H. (1998). Uç Sınır Şehri: Antakya Sanat Dünyamız. İstanbul, (69-70), 00.00.1998, 59-64.
204. Ferhad, H. (1998). Uç Sınır Şehri: Antakya, Sanat Dünyamız (69-70) 1998, 59 - 64.
205. Forty, A. (2000). Words and buildings: a vocabulary of modern architecture. Thames & Hudson London.
206. Galioğlu, R. (2004). "Hatay Kültür Tarihinde 1921-1939 Dönemi ve Bu Dönemin En Önemli Eğitim Kurumu Antakya Lisesi". Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
207. Galipoğlu, R. (2003). "Hatay Devleti Başkanvekili Dr. Abdurrahman Melek". Güneyde Kültür, sy. 140, s. 8.
208. Garbioğlu, Ö. (2017). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hatay'daki Kamu Yapıları. T.C Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
209. Geçer, A. (2011). Hatay Ermeni Olaylarında Fransa'nın Rolüne Dair Birkaç Belge. I. Uluslararası Tarih Sempozyumu Berlin Konferansından Günümüze Büyük Güçler ve Türkiye Sempozyumu.
210. Geray, C. (2002). İmar Plancılığı Açısından Kimi Kentsel Yerleşmelerde Yanlış Belediyeleşme: Antakya Örneği. İller Ve Belediyeler, (677). Nisan 2002, 20.
211. Göçer, O. (1977). Gelişme Aksları. Şehirsel Gelişme Merkezleri.
212. Goitein, S. D. & Çev. Çetin, A. & Keçiş, M. (2010). Akdeniz Sosyal Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Kahire Genize Vesikaları. Belleten.
213. Gökoğlu, N. (2002). "Hatay'ın Anavatana Katılmasının Ardından Suriye'de Kalan Bayır-Bucak Türkmenleri ve İlhak Sürecine Katkıları". Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. (YLTezi).
214. Gölgesiz, S. (2007). Kuruluş Döneminde (1098 - 1112) Antakya Haçli Prinkepsliği - Bizans İlişkileri. T.C Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
215. Göyünç, N. (1983). "Karamort Külliyesi". VIII. Türk Tarih Kongresi. Ankara, s. 1651-55.
216. Güçlü, M. (2013). Sivil Toplum Kuruluşlarının Yönetişim Anlayışına İlişikin Algıları: Antakya Örneği T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.(YLTezi).

217. Gül, A. (2008). Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709 - 1806). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. (DRTezi).
218. Gül, A. (2009). XVI. Yüzyılda Antakya Kazası'nın Demografik Yapısı.
219. Gül, A. (2013). "Antakya'da Ailenin Sosyal ve Ekonomik Yapısı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (XVIII. Yüzyıl)". Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
220. Gül, A. (2015). Kültürlerin Kaynaştığı Şehir Antakya. Gece Kitaplığı.
221. Gültekin, H. (2007). Osmanlıca Tapu Terimleri Sözlüğü. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü.
222. Gültekin, N. T. (1986). Antakya Tarihi Ticaret Merkezi Mekânsal Yapı Değişim ve Gelişim Sürecinin Kent Ticaret Merkezi Planlamasına Etkinliği. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
223. Gümüş, M. (2011). 1893'ten 1923 Chester Projesi'ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri Ve Büyük Güçler. Tarih Okulu Sayı X, 151-194.
224. Gümüşçü, O. (2010). Tarihi Coğrafya. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
225. Gümüşçü, O. (2016). Tarihi Coğrafya. Yeditepe Yayınevi.
226. Gün, D. (2005). "XIII. Yüzyılda Antakya'da Şeyhlerin Köylerdeki İdarecilik Fonksiyonları". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, c. XXIV, sayı: 37, 277-288.
227. Gün, D. (2005). "XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)". Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (DRTezi).
228. Gün, D. (2005). XVIII. Yüzyılda Antakya'da Şeyhlerin Köylerdeki İdarecilik Fonksiyonları / The Administrative Functions of the Shiks in the Villages of Antioch in the XVIII. Century, Tarih Araştırmaları Dergisi, 24 (37): 277-288.
229. Gün, D. (2006). 18. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777). Ankara Üniversitesi. (DRTezi).
230. Gün, D. (2012). XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777) / The Social and Economic Structure Of Antioch In The 18th Century (1708-1777). T.C. Fırat Üniversitesi. Elazığ.
231. Gün, D. (Bahar 2007). İngiliz Tacirlerin Antakya Ahalisiyle Ilişkileri Üzerine Bazı Gözlemler / Some Observation On Relations Between British Mercants

and Inhabitants In Antakya. KÖK Araştırmalar, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi. 9 (1), 63-71.

232. Gundak, İ. & Çetin, H. (2015). Hastane Bilgi Sistemlerinin Sumi Yöntemine Göre Kullanilabilirlik Düzeyinin Belirlenmesi: Akdeniz Üniversitesi Hastanesi Örneği. Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences. 2015, Vol. 20, Issue 2.
233. Gündüz, A. (2004). "Şer'iyye Sicillerine Göre Antakya (1812-1853)". VI. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri. Antakya. 137-144.
234. Gündüz, A. (2008). "1526 tarihli defterine göre Antakya ve çevresindeki Türkçe yer adları hakkında bir değerlendirme". Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
235. Gündüz, A. (2009). XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584). Mustafa Kemal Üniversitesi.
236. Gündüz, A. & Gökhan, İ. & Hatipoğlu, S. & Bahadır, G. (2013). Hatay Tarihi. Hatay Valiliği.
237. Gündüz, A. & Gülcü, E. (2009). XVI. Yüzyılda Antakya Nahiyesi (1526-1584). DergiPark.
238. Gündüz, A. & Kaya, S. (2010). Hatay Araştırmaları - I. Antakya Belediyesi.
239. Günel, B. (2006). Sonsuz Aşkım Hatay. Heyamola Yayınları. İstanbul.
240. Güney, N. (2002). "Hatay Milli Mücadelesinde Özdemir Bey ve Revandiz Savunması". Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
241. Güneyde Kültür Dergisi: Aylık Fikir ve Sanat Dergisi

(1) cilt: 8, sayı: 86, Nisan 1996
(2) cilt: 6, sayı: 59, Ocak 1994
(3) cilt: 11, sayı: 119, Ocak-Şubat 2000
(4) cilt: 8, sayı: 84, Şubat 1996
(5) cilt: 8, sayı: 85, Mart 1996
(6) yıl: 5, sayı: 53, Temmuz1993
(7) yıl: 4, sayı: 45, Kasım 1992
(8) yıl: 3, sayı: 32, Ekim 1991
(9) cilt: 11, sayı: 120, Mart-Nisan 2000
(10) yıl: 3, sayı: 25, Mart 1991
(11) cilt: 6, sayı: 67, Eylül 1994
(12) cilt: 7, sayı: 77, Temmuz 1995

(13) cilt: 7, sayı: 75, Mayıs 1995
(14) cilt: 9, sayı: 97, Mart 1997
(15) cilt: 6, sayı: 69, Kasım 1994

242. Güngör (Karadağ), S. (2003). 17 Numaralı Anktakya Şer-iyye Sicili (1820-1826). Fırat Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi. Elazığ.
243. Güzelmansur, İ. (2000). Uygarlıklar şehri Antakya. Hatay Valiliği. Ankara.
244. Güzer, B. (2007). Antakya Ve Boston Kentleri Örneğinde Kentsel Açık Alan Tipolojilerinin Dönüşümünün İrdelenmesi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
245. Halaçoğlu, Y. (1997). "Hatay ve Yöresinde Türk Aşiretlerinin Yerleştirilmesi". Türk Kültürü, sy. 296, s. 719-722.
246. Hallaçoğlu (Muradoğlu), N. (1994). "Büyük Selçuklularda 1040-1092 Dönemi Sultanlarının Dini ve Sosyal Hayatları". Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
247. Harrent, A. & Çev. İlmen, V.(2003). IV. Yüzyılda Asur/Süryanilerin Kurduğu Antakya Akademisi, Yaba Yayınları: 117. Mezopotamya Kitaplığı Dizisi: 5. İstanbul.
248. Hartmann, R. (1949). "Bağras (Bagras)". İslam Ansiklopedisi, c. II, s. 216.
249. Hatay Keşif Grubu. (2009). "Türkiye Hatay'ı Yeniden Keşfediyor." Hatay Aylık Kültür ve Keşif Dergisi.
250. Türkiye Ansiklopedisi, Hatay başlığı. Cumhuriyet Yayınları, 1932-1936.
251. Hatay, M. (2005). Beyond Numbers : An Inquiry Into The Political Integration Of The Turkish 'Settlers' In Northern Cyprus, International Peace Research Institute.
252. Hatipoğlu, S. (1989). Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
253. Hatipoğlu, S. (1992). "Milli Mücadele'de Dörtyol ve İlk Kurşun". Sosyal Bilimlerde Araştırma, c. I, sy. 5, s. 7-11.
254. Hatipoğlu, S. (1995). "Payas Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi". Güneyde Kültür, c. VII, sy. 73, s. 17–18.
255. Hatipoğlu, S. (1996). "Atatürk ve Hatay'ın Anavatana Katılması". Türk Dünyası Araştırmaları, sy. 102, s. 12-23.

256. Hatipoğlu, S. (1997). “Atatürk, Ayşe Fıtnat ve Hatay”. Güney Rüzgarı, sayı: 3, 30-31.
257. Hatipoğlu, S. (1998). “Hatay’ın Kurtuluşu’nun Fikri Temelleri”. V. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu, 17-18 Ekim 1998, Antakya.
258. Hatipoğlu, S. (1998). “Hatay’ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri”. V. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu, 17-18 Ekim 1998. Antakya.
259. Hatipoğlu, S. (1999). Orta Toros Geçitleri’nde Türk-Fransız Mücadelesi (1915-1921). Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
260. Hatipoğlu, S. (1999). Orta Toros geçitlerinde Türk-Fransız mücadelesi : (1915-1921). Mustafa Kemal Üniversitesi.
261. Hatipoğlu, S. (2000). “Atatürk’ün Hatay Meselesindeki Barışçı Siyaseti”. Atatürk IV. Uluslararası Kongresi, 25–29 Ekim 1999. Ankara.
262. Hatipoğlu, S. (2001). Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitlerinde, 1915-1921). Ankara. ATAM Yayınları.
263. Hatipoğlu, S. (2002). “Hatay’ın Türkiye’ye Katılması”. Türkler, c. XVI. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 685-690.
264. Hatipoğlu, S. (2003). “Çukurova’da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)”. Belleten, c. LXVI, sayı: 247, 485-496.
265. Hatipoğlu, S. (2006). Çukurova'da Ermeni Mezalimi. Hatay Folklor Araştırmaları Derneği.
266. Hatipoğlu, S. (Ekim1987-Ocak 1988). “Fransız İşgali Sırasında Çukurova’da Ermeni Mezalimi 1918-1922 – I-II”. Türk Yurdu, c. VIII, sayı: 9-12, 24-27.
267. Havare, N. (2003). “M.Ö. II. Bin Antakya’sının En Önemli Kenti Alalah”. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
268. İdem, T. (2004). “Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey”. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
269. Arslan, M. (2011). Türkiye-Ortadoğu uluslar arası dostluk ve işbirliği sempozyumu: sempozyum bildirileri ; 3-5 Kasım 2009, Antakya - Hatay. Atatürk Araştırma Merkezi.
270. Çiftçioğlu, O. (1973). Hatay 1973 İl Yıllığı. Kemal Matbaası.
271. Hatipoğlu, S. & Tekin, M. (1994). Atatürk ve Milli Egemenlik Paneli : Bildiriler. Mustafa Kemal Üniversitesi.

272. Karaömeroğlu, K. Hatay Turizm rehberi / A tourist's guide to Hatay / Le guide tourisme de Hatay / Der touristen führer von Hatay. Kemal Matbaası.
273. Kubat, H. F. (1968). Hatay il yıllığı 1967. Milli Eğitim Basımevi.
274. Özcan, A. & Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1995). Zübde-i Vekâyiât: Tahlil ve Metin, 1656-104. Ankara: TTK Yayınları.
275. Rüstemoğlu, J. Fot: Burgaç, N. (1997). Antioch mosaic pavements. Zirem Yayınları.
276. Şehoğlu, A. S. & Mıstıkoğlu, Y. (2008). Hatay kent rehberi / Antioch'dan Hatay'a, Dönence Basım Yayın.
277. Tekin, M. (2004). VI. Hatay Tarih ve Kültür Sempozyumu bildirileri : Antakya, 19-20 Nisan 2002. Hatay Folklor Araştırmaları Derneği.
278. Türkdoğan, B. (2001). Anavatana katılışının 60. yıldönümünde Hatay. Atatürk Araştırma Merkezi.
279. Henry, A. B. (2014). Asi Antiochia'sı, Bugün Antakya.
280. Hoca Gıyasedin el-Nakkaş. (1331). Acaib'ül letaif ismiyle Hıtay sefaretnamesi. Kader Matbaası.
281. Holt, P. M. & Çev. Akad, T. (2007). Haçlı devletleri ve komşuları: Urfa Kontluğu, Antakya Prensliği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı. Kitap Yayınevi.
282. Horden, P. & Purcell, N. (2000). The Corrupting Sea - A Study of Mediterranean History. Blackwell Publishers.
283. İlçim, A. (2013). Hatay Tabiat Şifahanesi . T.C. Hatay Valiliği.
284. İlçim, A. (2013). Hatay'ın Sessiz Güzelleri 900 Yabani Çiçek Hatay Bitki Envanteri. T.C. Hatay Valiliği.
285. İnceoğlu, M. & Akpınar, İ. Y. & Köknar, A. B. S. The Makıng Of A Publıc Space: (Re)Reading Antakya. Gazimagosa Symposium By Eastern Mediterranean University
286. Issa, B. T. & Issa, T. & Issa, T. & Issa, T. & Issa, T. (2017). Readings in the 20th Century Genocide of the Syriac Orthodox Church of Antioch.
287. J. Sauvaget. "Les Caravanserails Syriens du Hadjd de Costantinople". Ars Islamica,4, 98- 121.
288. Kabadayı, M. (1999). Hatay Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme. Antakya.
289. Kaip, A. (2009). Antakya (Hatay) Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı Revizyonu Araştırma Raporu - Değerlendirme. Antakya İlçe Belediyesi.

290. Kaplan, A. (Kasım 2016). “Antik Çağda Denizcilik - İskenderun Körfezi Limanlarının Mimari Yapilari ve Deniz Ticaretine, Kültürel, Siyasi Hayata Etkileri”. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi.
291. Kaplan, K. “Antakya Merkez İlçesine Bağlı Harbiye Beldesi ve Yakın Çevresinin Turizm ve Rekreasyonel Alan Kullanımlarının Belirlenmesi ve Peyzaj Tasarım Sürecinde İrdelenmesi”, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002.
292. Kara, A. (2000). “Antakya’nın III Numaralı Şer‘iyye Sicili (H. 1156–1157 / M. 1743–1745)”. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
293. Kara, A. (2003). “1802-1804'e Ait Üç Belge Işığında Osmanlı-Fransız İlişkileri”. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.
294. Kara, A. (2003). “Osmanlı Devleti’nde İlk Nüfus Sayımı ve Antakya”. Güneyde Kültür, c. XIV, sayı: 142, 7-12.
295. Kara, A. (2004). “1802-1804’e Ait Üç Belge Işığında Osmanlı-Fransız İlişkileri”. A.İ.B.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, c. III, sayı: 6, 89-101.
296. Kara, A. (2004). “19. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850)”. Ankara Üniversitesi. (DRTezi).
297. Kara, A. (2004). “19. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Durumları”. Akademik Araştırmalar Dergisi.
298. Kara, A. (2004). “19. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Durumları”. Akademik Araştırmalar Dergisi.
299. Kara, A. (2004). “Vehhabi İsyanı ve Antakya’da Alınan Tedbirler”. Güneyde Kültür, sayı: 150, 20-30.
300. Kara, A. (2004). “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış”. Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı: 22, 35-50.
301. Kara, A. (2005). “19. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Yerleşme ve Nüfus”. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.
302. Kara, A. (2005). “Antakya ve Çevresi Hakkında Yapılan Çalışmalar”.Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi.
303. Kara, A. (2005). 19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

304. Kara, A. (2006). “Antakya Şehri Tarihinden Bir Kesit”. Akademik Araştırmalar Dergisi.
305. Kara, A. (2007). “Antakya’da Ermeni Nüfusu (1840-1850)”. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını.
306. Kara, A. (29-30 Mayıs 2004). “Antakya’da Ermeni Nüfusu (1840-1850)”. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü II.Uluslararası Sempozyumu. Ankara.
307. Kara, A. (Ağustos 2005). XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri: Antakya. İstanbul. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
308. Karaboran, H. (1982). “Hatay-Maraş Çöküntü Hendeğinde İki Yeni Yerleşme Merkezi. İslahiye ve Hassa’nın Kuruluş ve Gelişmesi”. Elazığ. (DoçTezi).
309. Karaboran, H. (1989). Şehir Coğrafyası ve Şehirsel Fonksiyonlar.
310. Karabuluk, N. G. (2015). Yeni Bölgecilik Anlayışı Çerçevesinde İletişimsel Planlama Pratiğinin İrdelenmesi: Hatay Örneği. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
311. Karahan, F. & Çelik, O. & Kayıkçı, S. & Altay, V. (2012). Eski Antakya Evleri (Antakya-Hatay) Duvarlarında Yayılış Gösteren Vasküler Bitkiler. Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi 5 (2): 131-134.
312. Karakoç, E. (2009). Atatürk’ün Hatay Davası. Bilig Yaz / 2009 sayı: 50, 97-118.
313. Karamanoğlu, İ.(2003). “XXIII No’lu Antakya Şer‘iyye Sicili (H. 1247-1249 / M. 1831-1834)”. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
314. Karasu, M. (2008). Antiocheia Orontes: Doğunun Altın Şehri. Türkiye Yazarlar Sendikası, Aaalen - Antakya Kültür Derneği, Vektör Uluslararası Bilimler Akademisi.
315. Karataş, İ. (2011). Bölge Basınında Hatay (Sancak) Meselesi (1936-1939). T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
316. Kasaba, R. (2006). “Antakya’da Farklı Kimlikler: Tarihsel Bir Bakış”, Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm. İletişim Yayınları. İstanbul.
317. Kavuzlu, M. (2006). Altınözü (Antakya) ve Yakın Civarının Tektono-Stratigrafisi. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
318. Kaya, S. & Kıyılı, R. (2009). “Antakya’da Ortaçağ’da Meydana Gelen Doğal Âfet Ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış”. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt: 6, sayı: 12. 403-418.

319. Kaypak, Ş. (2010). Antakya'nın Kent Kimliği Açısından Irdelenmesi / Examination Of Antakya In Terms Of Urban Identity. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(14): 373-392.
320. Kesgin, S. (2015). Küresel Ve Bölgesel Perspektiften Doğu Akdeniz Güvenliği. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (DRTezi).
321. Keskil, S. (1969). Hatay Müzesi Rehberi. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
322. Keskin, A. (1999) "Antiochia (Antakya) Antik Kenti". Yenises Aylık Siyasi Dergi.
323. Kireççi, R. (1979). Kentimiz İskenderun. Güney Yayınevi.
324. Kireççi, R. (1996). İskenderun.
325. Kireççi, R. (2000). Antakya. Antakya.
326. Kılıç, F. (2002). "Hatay Nusayrilerinde Haydarilik". Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
327. Kılıç, M. (2004). Tanzimat Sürecinde Antakya Ortodoks Rum Patrikhanesi ve Antakya'da Dini Hayat. Marmara Üniversitesi. İstanbul. (YLTezi).
328. Kılıç, O. (1996). "1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterlerine Göre Halep Türkmenleri". TDA Dergisi, sayı: 105, 59-75.
329. Kılıç, Ş. & Şenol, S. & Evrendilek, F. (2003). Evaluation of Land Use Potential and Suitability of Ecosystems in Antakya for Reforestation, Recreation, Arable Farming and Residence. 15-22.
330. Kılıçoğlu, H. S. (1998). "Sosyo-Ekonomik Özelliklerin Kent Merkezinin Mimari Biçimlenişine Etkileri: Antakya Kent Merkezi Örneği". Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
331. Kıyılı, R. (2011). III. Bohemund Dönemi Antakya Haçlı Prinkepsliği (1161-1201). T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
332. Kocamanoğlu, A. (2005). Türkiye Açısından Doğu Akdeniz'in Stratejik Önemi. T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
333. Kocaoğlu, S. E. (2016). Antakya Tarihi Kent Dokusunun Kentsel Tasarim Açısından İrdelenmesi Ve Bir Örnek Çalışma. T.C. Bartın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarliği Anabilim Dalı. (YLTezi).
334. Köker, O. (2014). Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri. Bir Zamanlar Yayıncılık, 100 Yıl Önce Dizisi. İstanbul.

335. Koku, S. (2006). Kültür Değişimlerinde Alan Araştırması Olarak Antakya – Vakıflı Köyü'nün Sosyal Antropolojik Açıdan İncelenmesi. T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
336. Konukçu, E. (2000). "Bazı Gezi Notlarına Göre Osmanlı Döneminde Antakya", Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni I. Antakya-İskenderun. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara.
337. Konuralp, N. A. (1996). Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi. İskenderun.
338. Konuralp, N. A. & Tekin, M. (1996). Hatay Kurtuluş ve Kurtarış Mücadelesi Tarihi. İskenderun.
339. Korkmaz, H. (2006). Antakya'da Zemin Özellikleri Ve Deprem Etkisi Arasındaki İlişki. Coğrafi Bilimler Dergisi.
340. Korkmaz, H. (2007). Kuruluşundan Günümüze Antakya'da Su/Water in the Antakya from its Establishment to Today, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2007, 17(1): 69-96.
341. Korkmaz, H. & Çetin, B. & Özşahin, E. & Karataş, A. & Bom, A. (2011). Hatay İl Yıllığı. T. C. Hatay Valiliği.
342. Korkmaz, H. & Fakı, G. (2009). "Kuseyr Platosu'nun İklim Özellikleri". Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 6.
343. Kubat, A. S. & Topçu, M. (2009). Morphological Comparison of Antakya and Konya's Historical Urban Pattern. International Journal Of Human Sciences. Vol. 6, Issue 2, P.334.
344. Kurmay Albay Celal. (1938). "Hatay'ın Ehemmiyeti", Askeri Mecmua, 9/109, İstanbul.
345. Kuşcu, S. (1994). "Kurtuluş Savaşı'nın İlham Kıvılcımı Hatay Toprağında Kutsal Direniş". Güneyde Kültür, sayı: 10, 6-9.
346. Kutlu, İ. (2018). "Geleneksel Antakya Konut Mimarisinde Özgün Durum Ve Mevcut Durum Analizi; Kantara Mahallesi Örneği". Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi.
347. Lafferty, S. (2008). Antakya, Turkey Adventure Guide. Annual, 374.
348. Laflı, E. & Feugère, M. (2006). Statues et statuettes en bronze de Cilicie : avec deux annexes sur la main de Comana et les figurines en bronze du Musée de Hatay. Archaeopress.

349. Melek, İ. & Pehlivanlı, H. (2011). Hatay Devleti 2 Eylül 1938 - 29 Haziran 1939. T. C. Hatay Valiliği.
350. Menderes, E. (1939). Hatay Hakkında Bir Konferans, Aydın Halkevi Tayınları, Aydın.
351. Mirci, H. (2000). "Antakya'nın I Numaralı Şer'iyye Sicili", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
352. Mitchell, J. B. (1975). Historical Geography. London: Published by English Universities Press.
353. Mıstık, T. (2002). "Samandağ (Antakya) Civarının Jeolojik İncelemesi". Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
354. Morray, D. & Çev. Yıldız, N. (1997). "Samandağ'da Konsolosun Evi". Güneyde Kültür, sayı: 97, 37-39.
355. Müderrisoğlu, F. (1944). "Bir Osmanlı-Türk Şehri Olarak Belen", Vakıflar Dergisi, y, c.XXIV, 237–272.
356. Müderrisoğlu, F. (23-27 Eylül 1991) "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki İskelesi Payas ve Sokullu Paşa Külliyesi". 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi. İstanbul.
357. Mumford, L. (2007). Tarih Boyunca Kent.
358. Mümtaz, T. (1942). Hatay Albümü.
359. Nakib, B. (2012). Eski Antakya'dan Görünümler: Tarihsel Yapılar ve Eski Ünlü Yerler. Antakya.
360. Oğuz, Ş. (1944). "Antakya'da İpekçilik." Hatay Halkevi Dergisi (6).
361. Ömeroğlu, C. (2006). Antakya Kentinin Özgünlüğü ve Günümüz Koruma Sorunlarının Antakya Kentsel Sit Alanında İrdelenmesi.
362. Önal, Ö. (2004). "XXI No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (M. 1827–1830 / H. 1243–1245)". Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi)
363. Önenç, A. F. (18-19 Ekim 1996). "Antakya Voyvodası Civelek Hacı Ebu Bekir Ağa'nın Muhalefatı". III. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu. Antakya.
364. Öner, E. (Haziran-Aralık 2008). Asi Delta Ovası'nda aluvyal jeomorfoloji ve paleocğrafya araştırmaları (Antakya/Hatay) / Alluvial geomorpohology and paleogeographical studies on the Asi (Orantes) Delta plain (Antakya/Hatay). Ege Coğrafya Dergisi, 17 (1-2), 1-25.

365. Örenç, F. (2006). “19. Yüzyıl Başlarında Antakya’nın Sosyal ve Ekonomik Tarihine Dair Bir Kaynak: Civelek Hacı Ebubekir Ağa’nın Muhallefatı”. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Orta Doğu Araştırmaları Dergisi. Elazığ.
366. Orkun, H. N. (1938). “Hatay Ulusunun Tarihi ve Hatay Tarihinin Kaynakları”, Yücel Aylık Kültür Mecmuası 7. İstanbul.
367. Özbay, E. (2012). Antakya`nın Tarihi Su Dolapları “Naura’lara Işık Tutan Alvan Su Kemeri Kalıntısının Mimari-Tarihi Analizi ve Restitüsyonu”. Sanat Tarihi Dergisi 21 (2) 2012, 73 - 98.
368. Özbek, N. (2010). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Tarihli Vergi-i Şahsi Uygulaması”. Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar.
369. Özdemir, F. (1999). “Antakya ve Çevresinin Depremselliğinin ve Odak Mekanizması Çözümlerinin Araştırılması”. Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
370. Özdemir, R. (12–17 Eylül 1994). “Osmanlı Döneminde Antakya Sancağı’nın İdârî Taksimatı (1700-1867)”. Milletlerarası XII. Türk Tarih Kongresi. Ankara.
371. Özdemir, R. (1994). “Osmanlı Döneminde Antakya’nın Fiziki ve Demografik Yapısı, 1709–1860”. Belleten, c. LVIII, sayı: 221, 119-157.
372. Özdemir, R. (1995). “Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekono- mik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919)”. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 7, 1-2.
373. Özdemir, R. (1996). “Ankara ve Antakya Sancaklarına Ait Bazı Gelir Ve Giderlerin Mukayeseli Tahlili (1790-1806)”. Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı. Elazığ, 127-212.
374. Özdemir, R. (1996). “Ankara ve Antakya Sancaklarına Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Mukayeseli Tahlili (1790-1806)”. Elazığ.
375. Özdemir, R. (2002). “Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)”. Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, No. 7.
376. Özdemir, R. (2002). Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860). Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları. Antakya.
377. Özfırat, A. & Coşkun, N. (2014). Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırma Çalışmaları: Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kazı Ve Araştırma Çalışmaları. Mustafa Kemal Üniveritesi Yayınları.

378. Özfırat, A. & Özdilek, B. (2014). Arkeoloji yolculuğunda Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü kalıcı sergisi. Matsis Matbaacılık.
379. Özfırat, A. & Uygun, Ç. (2014). Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay Ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri. Mustafa Kemal Yayınları.
380. Özgülbaş, N. &Koyuncugil, A. S. (2011). Antakya Mobilya ve Ayakkabıcılık Sektörel Araştırma Projesi.
381. Özşahin, E. (Haziran 2010). Antakya'da (Hatay) Yer Seçiminin Jeomorfolojik Özellikler ve Doğal Risk Açisindan Değerlendirilmesi / Discussion Of Geographical Survey In Respect Of Geomorphologic Characteristics and Natural Risks In Antakya (Hatay). Balikesir University Journal Of Social Sciences Institute. Vol. 13, Issue 23, 1-16.
382. Özşahin, E. & Kaymaz, Ç. K. (2015). "Asi Nehri Deltasının (Hatay) Arkeolojik Turizm Potansiyelinin Coğrafi Açıdan Değerlendirilmesi". The Journal of Academic Social Science Studies.
383. Özşahin, E. & Özder, A. (2011). "Antakya Şehri Ve Jeomorfolojik Birimler Arasındaki İlişkinin Zamansal Değişimi (Hatay)". Fiziki Coğrafya Araştırmaları; Sistematik ve Bölgesel, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, No: 5, 657-680.
384. Öztek, İ. & Çev. Çiner, C. (2011). Bilimsel Kuraş : Judo, Sambo, Aba Güreşi, Kuşak Güreşleri / Ilmıy-Scientific Kurash : Judo, Sambo, Aba Wresling, Belt Wrestlings. Antakya Belediyesi Kültür Yayınları.
385. Öztürk, A. A. & Dede, A. & Tonay, A. M. & Danyer, E. & Işıl, A & Özbek, E. Ö. & Ercan, D. & Öztürk, B. (2016). Türkiye'nin Akdeniz Kıyılarında Haziran 2016'da Çoklu Karaya Vurma Vakasında İlk True Gagalı Balina Kaydı. Mesoplodon Mirus. Journal Of The Black Sea, Mediterranean Environment.
386. Öztürk, M. (1989). "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Fiyatlar". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. III, sayı: 2, 249-265.
387. Öztürk, M. (1990). "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları". Belleten, c. LIV, 211, 963-993.
388. Öztürk, M. (1992). "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı". I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri. Antakya, 7-16.
389. Öztürk, M. (1992). "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı". I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri. Antakya.

390. Öztürk, M. (1996). Tahrir Defterine Göre 16. Yüzyılın Ilk Yarısında Antakya. Fırat Üniversitesi Dergisi/ Sosyal Bilimler, 8 (2), 327-333.
391. Özveren, E. (2006). "Giriş: Zaman İçinde Avrupa, Akdeniz Dünyası ve Antakya Üzerine Düşünceler". Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm. İletişim Yayınları. İstanbul.
392. Pamir, H. (2009). Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da kentleşme süreci / Urbanization process in Hatay from Alalakh to Antioch. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (12): 258-288.
393. Pamir, H. (2009). Arkeolojik Kent Antakya. In Antakya (Hatay) Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı Revizyonu Araştırma Raporu, 16-21. Antakya İlçe Belediyesi.
394. Pamir, H. (2012). Yamaç, İ. Antiokheia Ad Oroutes Suyolları / Water Supplies Of Antioch On The Orontes. Adalya 2012: 33-64.
395. Panerai, P., & Castex, J. (1970). Notes sur la structure de l' espace urbain. In Selçuk Batur için mimarlık yazıları, 30–33. Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
396. Panerai, P., Castex, J., Depaule, J. C., & Samuels, I. (2004). Urban Forms : The Death and Life of the Urban Block. Oxford: Architectural Press.
397. Peçevi İbrahim Efendi & (Haz.) Baykal, B. S. (1992). Peçevi Tarihi, c. I-II, Mersin.
398. Pehlivanlı, H. (2001). "Eski Çağlardan Günümüze Antakya ve İskenderun Bölgesinin Jeopolitik Önemi", Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. Ankara.
399. Pekacar, M. (1997). "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Hatay'ın Hukuki ve Siyasi Konumu". Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
400. Perim, M. B. (1943). Çağlayanlar Bölgesi Hatay. İstanbul.
401. Pevsner, N. (1976). A history of buildings types. Washington DC 1976.
402. Pococke, R. (1743 – 1745). Plans of Antioch and Laodicea. Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE DD-2987 (6610).
403. Raymond, A. & (Çev.) Berktay, A. (1995). Osmanlı Döneminde Arap Kentleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
404. Redford, S. & Keskin, A. (2014). Antioch On The Orontes : Early Explorations In The City Of Mosaics/ Asi'deki Antakya: Mozaikler Şehrinde Ilk Araştırmalar. Koç University.
405. Rich, J. (1999). Geç Antik Çağda Kent. Homer Yayınları. (Antakya bölümü)

406. Rifaioğlu, M. N. (2003). Antakya Eski Kent Dokusunda Gazipaşa Sokağının Mekansal Analizi. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
407. Rifaioğlu, M. N. (2012). An Enquiry Into the Definition of Property Rights in Urban Conservation: Antakya (Antioch) From 1929 Title Deeds and Cadastral Plans. Orta Doğu Teknik Üniversitesi. (DRTezi).
408. Rifaioğlu, M. N. (2014). The Historic Urban Core Of Antakya Under The Influence Of The French Mandate, and Turkish Republican Urban Conservation and Development Activities / Fransız Mandası Ile Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Kentsel Koruma Ve Imâr Faaliyetlerinin Antakya Tarihi Kent Dokusuna Etkileri. Megaron.
409. Rifaioğlu, M. N. (2018). Geleneksel Antakya Konutunda Katmanlaşma İzlerinin Değerlendirilmesi.
410. Rifaioğlu, M. N. (Oca/Sub2015). Antakya Tarihî Kent Dokusu Çıkmaz Sokaklarının Mekânsal-Kültürel Değerleri ve Koruma Sorunsalı. Mimarlık, Issue 381, 53-58, 6.
411. Rossi, A. (1982). The Architecture of the City. Opposition Books. The MIT Press.
412. Rossi, A. (1984). The architecture of the city. MIT Press.
413. Sahillioğlu, F. (1999). "Tarihi Çevrenin Korunması Yönünden Antakya Kenti". Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
414. Sahillioğlu, H. (1978). "XVII. Yüzyılda Ticaret Yollarının ve Trablusşam ile İskenderun Limanlarının Rekabeti". II. Uluslararası Biladü'ş-Şam Kongresi, Şam, c. I, s. 139- 155.
415. Sahillioğlu, H. (1988). "Antakya" başlığı. TDV İslam Ansiklopedisi, 228-232. Türkiye Diyanet Vakfı.
416. Sahillioğlu, H. (1990). "Antakya". I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu. Antakya.
417. Sahillioğlu, H. (1990). Antakya Tarihi. İskenderun.
418. Sahillioğlu, H. (1995). "Antakyalı Emine Hanım'ın Serüveni". Güneyde Kültür, sy. 71, s. 4-5.
419. Sahillioğlu, H. (1995). "Hatay'da Hızır ve Kozma ve Dalyan'a Ait Vakıf Tevliyet ve Türbedarlıkları". Güneyde Kültür, cilt VII, sayı: 75, 8-12.
420. Sahillioğlu, H. (1995). "Reyhanlı Aşiretini Amık'ta İskan". Güneyde Kültür, c. VII, sayı: 72, 16-20.

421. Sahillioğlu, H. (1995). “XVI. Yüzyıl Antakya’sına Ait İki Belge”. Güneyde Kültür, c. VII, sayı 77, 2–6.
422. Sahillioğlu, H. (1997). “Reyhanlı Aşireti’nde Adlar”. Güneyde Kültür, c. IX, sayı: 101-102-103, 3-16.
423. Sahillioğlu, H. (1997). “Zulme Karşı Direnme”. Güneyde Kültür, sayı: 96, 1-15.
424. Sahillioğlu, H. (1998). “1706’da Antakya Bir Eylem”. Güneyde Kültür, sayı: 109, 1–11.
425. Sahillioğlu, H. (1998). “Bakras, Reyhani Köyü, Reyhanlı Cemaati”. Güneyde Kültür, c. X, sayı: 113–114, 1–9.
426. Şahin, B. (2008). “Türk Diş Politikasinda Hatay Meselesi (1936-1939)”. Kastamonu Eğitim Dergisi.
427. Şahin, K. (2003). “Antakya Geleneksel Yemek Kültürünün Beslenme Antropolojisi açısından İncelenmesi”. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
428. Şahin, Ş. S. (2006). Antakya’da Kültürel Ve Demografk Boyutuyla Ölüm. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
429. Şahinkaya, R. (1970). Hatay Bölgesinde Köy Ve Şehirde Aile Mutluluğu Ve Çocuk Ölümü. Ankara Üniversitesi.
430. Şakiroğlu, M. (1991). “Çukurova Tarihinden Sayfalar: I. Payas Âyânı Küçük Ali Oğulları”. AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c. XV, sayı: 26, 103-139.
431. Salıcı, A. & Güzelmansur, A. & Altunkasa, M. F. (2015). Kentsel Yapı Değişiminin Tarihî Kent Dokusuna Etkilerinin İrdelenmesi: Antakya Örneği.
432. Sami, Ş. (1889). “Antakya”. Kamusü’l-A’Lâm 1. İstanbul.
433. Şancı, F. (2006). Hatay İlinde Türk Mimarisi I-II. Ankara Üniversitesi. Ankara. (DRTezi).
434. Saplama, M. (2004). “Antakya: 1940’lı Yıllar”. Güneyde Kültür, sayı: 150, 62.
435. Saraçoğlu, A. (1997). “Antakya Yöresi Mezar Stelleri”. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (DRTezi).
436. Sarı, Z. (1996). Çağlar İçinde Harbiye (Defne). Antakya.
437. Sarı, Z. (2003). Hatay’da Yer Adları ve Kuruluş Öyküleri. Antakya.
438. Sarı, Z. (2010). Antakya’da Unutulan El Sanatları. Antakya.
439. Sarınay, Y. (1996). Atatürk’ün Hatay Politikası I (1936-1938). Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 12/34.

440. Saruhan, G. E. (2012). Kentsel Markalaşma Sürecine Kültür Turizminin Etkisi: Antakya(Hatay) Örneği. T.C. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
441. Sauer, C. O. (1941). Foreword to Historical Geography. Annals of the Association of American Geographers, 31, 15, 17.
442. Savaş, L. (2016). Şehr-i Hatay. Hatay Büyükşehir Belediyesi.
443. Savcı, N. (2007) Hatay Cumhuriyeti: Kuruluşu Ve Anavatana Katılışı. İstanbul Üniversitesi
444. Scheer, B. C. (2016). The epistemology of urban morphology. Urban Morphology, 20(1), 5–17.
445. Selçuk, H. (1972-ikinci baskı). Bütün Yönlerile Hatay'ın O Günleri. İstanbul.
446. Selçuk, H. (1972). Bütün Yönlerile Hatay'ın O Günleri. İstanbul.
447. Selen, H. S. (1937). "İslam Coğrafyacılarına Göre Antakya", Ülkü, c. VIII, sayı: 48, 431-433.
448. Şençelebi, C. (2015). European Union and The Mediterranean: Before and After The Arab Spring / Avrupa Birliği Ve Akdeniz: Arap Baharı Öncesi ve Sonrası. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi.
449. Şerifoğlu, Y. (1998). "Harman ve Harman Yeri". Güneyde Kültür, sayı: 112, 37-38.
450. Sevgi, P. (2009). Kültürel Çeşitliliğin Korunması ve Tanıtımı: Antakya Örneği. T.C. Kültür Ve Turizm BakanlığI Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
451. Sevük, İ. H. (1936). "İskenderun ve Antakya İçin Tarihi Bir Hatıra". Belediyeler Dergisi 16. Ankara.
452. Seyfeli, E. (1988). Milli Mücadele'de Hatay (Silahlı Mücadele Devri) 1918-1923. T. C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
453. Sezer, M. (22 Ekim 2009). Antakya mı, Hatay mı? Türkiye Günlük Siyasi Gazete, 40 (14099), 6.
454. Sılay, M. (1994). Hatay'da Sosyo-Kültürel Çevre (Sevelim Sevilelim). Antakya.
455. Slater, T. R. (2009). Historical Urban Morphologies. In R. Kitchin & R. Thrift (Eds.), International Encyclopedia of Human Geography, 59-65, UK: Elsevier.
456. Sökmen, T. (1978). Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar. Ankara: TTK Yayını.

457. Soysal, M. (2001). “Geleneksel Antakya Konutlarında İç Mekan Donatı Elemanlarının Özellikleri”. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
458. Streck, (1965). “Antakya”, İslam Ansiklopedisi, cilt: I, 456–459.
459. Şükürer, Z. & Foto: Şükürer, Z. (Ekim 2009) Antakya'dan Halep'e yolculuk. Esiad Yaşam, 1 (5), 66-73.
460. Sumbas, A. (2006). Antakya’daki Etnik Yapılanmanın Siyasal Hayata Etkileri. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
461. Sümer, İ. “I-IV. Yüzyıllarda Süryani Kilisesi Tarihi ve Bazı Dini Edebi Metinler”. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
462. T.C. Hatay Valiliği. (2012). T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı.
463. Tatar, Ö. (1998). “8 Numaralı Antakya Şer‘iyye Sicili (H. 1178-1179 / M. 1764-1766)”. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
464. Tatar, Ö. (2006). “8 Numaralı Antakya Şer-iyye Sicilinin (M.S.1764-1766) Tanıtımı ve Fihristi”. Türk Dünyası Araştırmaları 164.
465. Tavernier, J. B. & (Çev.) Gültekin, E. (1980). XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran’a Seyahat, İstanbul.
466. Tek, M. & Güneş, M. (2009). Antakya Kent Sorunları ve Çözüm Arayışları: Yerel Halk ve Sivil Toplum Örgütleri Gözüyle Kent Yönetim Kültürü. Ankara.
467. Tekeli, İ. (2018). Akdeniz, Akdenizlilik ve Mobilite. Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi, 3, 7-29.
468. Tekin, M. (1989). “Antakya ve Eski Antakya Evleri Üzerine Bir cÇalışma”. Güneyde Kültür, sayı: 3, 3-4.
469. Tekin, M. (1993). Hatay Tarihi, Antakya: Hatay Kültür ve Sanat Vakfı ve Antakya Gazeteciler Cemiyeti Ortak Yayını.
470. Tekin, M. (1998). “Hatay Devleti”, Güneyde Kültür. sayı: 115-116, 16-17.
471. Tekin, M. (1999). “Antakya’da Türk Ocağının Kuruluşu ve Etkileri”. Türk Yurdu, sayı: 139-141, 241-242.
472. Tekin, M. (1983). “Hatay Basını”. Hatay’da Eğitim ve Kültür. Antakya. 158-160.
473. Tekin, M. (1983). “Hatay Mücadelesi ve İşgal Döneminde Hatay Mitingleri. Hatay’da Eğitim ve Kültür. Antakya, 46-54.

474. Tekin, M. (1984). “Hatay Vakıflarının İşgal Yıllarındaki Durumu ve Bu Konuda Hatay Basınında Çıkan Yazılar”. Hatay’da Vakıf Haftası , Antakya.
475. Tekin, M. (1985). Hatay’ın Basın Tarihi, Antakya.
476. Tekin, M. (1986). Milli Mücadelenin İlk Kurşunu ve Dörtyol’lu Kara Hasan Paşa. Antakya.
477. Tekin, M. (1986). Tarihte Hatay ve Hatay Devleti. Antakya: Antakya Ticaret ve Sanayi Odası Yayını.
478. Tekin, M. (1986). Tarihten Yapraklar ve Halefzade Süreyya Bey. Antakya.
479. Tekin, M. (1988). Mehmetçik Hatay’da: Basında 5 Temmuz 1938. Antakya.
480. Tekin, M. (1989) “İşgal Yıllarında Hatay Cemiyetleri-II: Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti veya Antakya–İskenderun Yurdu Cemiyeti”. Güneyde Kültür sayı: 6, 3-6.
481. Tekin, M. (1989) “Suriye’nin Sancak Hülyasının Dünü, Bugünü”. Güneyde Kültür, sayı: 10, 19-23.
482. Tekin, M. (1989). “İşgal Yıllarında Hatay Cemiyetleri-I: Selamet-i Belde, Elektrik Şirketi, Hilal-i Ahmer”. Güneyde Kültür, sayı: 5, 1-5.
483. Tekin, M. (1989). Atatürk ve Hatay. Antakya.
484. Tekin, M. (1989). Harf İnkılâbı. Türk Ocaklarının Çalışmaları ve Hatay’da Yeni Yazı. Antakya.
485. Tekin, M. (1990). “ İşgal Yıllarında Hatay Cemiyetleri-III: Gençspor Kulübü”. Güneyde Kültür, sayı: 16, 15-21.
486. Tekin, M. (1990). “İşgal Yıllarında Hatay Cemiyetleri-IV: Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye”. Güneyde Kültür, sayı: 19, 2-10.
487. Tekin, M. (1991). “Antakya’da Habib Neccar”. Güneyde Kültür, sayı: 34, 2-8.
488. Tekin, M. (1993). Hatay Antolojisi. Antakya.
489. Tekin, M. (1993). Hatay Tarihi. Antakya.
490. Tekin, M. (1994). “Osmanlı Döneminde Antakya Şehir Dokusu, Evler ve Yaşayış Üzerine Notlar”. Güneyde Kültür, cilt: VI, sayı: 69, 1-6.
491. Tekin, M. (1994). “Antakya, Belen (Kırıkhan) ve İskenderun Şer’i Mahkeme Sicillerinde Aile-Sülale İsimleri”. Güneyde Kültür, sayı: 60, 2-6.
492. Tekin, M. (1994). “Araç-Gereçleri ve Eşyaları ile Hatay Evi: XVIII. ve XIX. Yüzyıl”. Güneyde Kültür, cilt: VI, sayı: 61, 2-11.
493. Tekin, M. (1994). “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasında Hatay”. Güneyde Kültür, sayı: 68, 1-5.

494. Tekin, M. (1994). “İskenderun Sancağında Siyasi Kuruluşlar ve Türkler Dışındaki Cemaatlerin Kurduğu Cemiyetler”. Güneyde Kültür, sayı: 70, 5-9.
495. Tekin, M. (1994). Kısa Hatay Tarihi. Antakya.
496. Tekin, M. (1995). Arap İsyanı ve Suriye’nin İşgali. Antakya.
497. Tekin, M. (1995). Türk Kurtuluş Savaşında Yayladağı. Antakya.
498. Tekin, M. (1996). “Ankara İtilafnamesi ve İskenderun Sancağı (Hatay)”. Güneyde Kültür, sayı: 92, 1-17.
499. Tekin, M. (1997). “Hatay Mücadelesinin Harekat Merkezi Olarak Dörtyol”. Güneyde Kültür, sayı: 99, 1-6.
500. Tekin, M. (1997). “Hatay’ın Anavatan’a Katılışı”. Bizim Dergi, sayı: 8, 25.
501. Tekin, M. (1997). “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Antakya’nın İdârî Bölünüşü ve Yer Adları”. Güneyde Kültür, sayı: 97, 1-7.
502. Tekin, M. (1998). “Payas Kalesi ve Cin Kulesi”. Gök Çekimi, sayı: 2, 17-20.
503. Tekin, M. (1999). “Antakya’da Türk Ocağı’nın Kuruluşu ve Etkileri”. Türk Yurdu, sayı: 19, 139-141.
504. Tekin, M. (2000). “Osmanlı Döneminde Hatay”. Güneyde Kültür, sayı: 119, 1-30.
505. Tekin, M. (2000). Bakras Karamurt Hanı ve Hasan Paşa Vakfı. 2000.
506. Tekin, M. (2000). Hatay Tarihi: Osmanlı Dönemi. Ankara: Atatürk Dil-Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
507. Tekin, M. (2000). Hatay tarihi. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
508. Tekin, M. (2000). Hatay’da Bakras Hasan Paşa Vakfı ve Karamut Hanı. Antakya.
509. Tekin, M. (2002). Deprem ve Tarihte Antakya Depremleri. Antakya: HAFAD Yayın.
510. Tekin, M. (2002). Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen. Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayını.
511. Tekin, M. (2010). Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939). Atatürk Araştırmaları Merkezi.
512. Tekin, M. (2012). Hatay Devleti’nin Yapısını Ve İşleyişini Yansıtan Hatay Devleti Resmî Gazetesi. T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YLTezi).

513. Tekinalp Şahin, A. P. (2007). Geleneksel Antakya Evlerinde Yer Alan Boyalı Nakışlar Üzerine Bir Değerlendirme: Başkent'ten Akdeniz'e Ulaşan Bezeme Programı. Adalya.
514. Tekindağ, Ş. II Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi. Tarih ve Medeniyet.
515. Temiz, F. M. (02-06 Haziran 2014). "Hatay İli'nde Türk Ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması - 2013". 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı - Cilt 1.
516. Temiz, F. M. (2002). "XIX. Yüzyıl ve Sonrasında Antakya'nın Mekansal Oluşumunda Meydana Gelen Değişiklikler ve Kurtuluş Caddesi". Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (DRTezi).
517. Temiz, F. M. (2004). "Payas Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi". Vakıf - 10-16 Mayıs 2004. Vakıf Haftası.
518. Temiz, F. M. (2012). "Antakya Ulu Cami Külliyesi". Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Anadolu Üniversitesi Eskişehir 19-21 Ekim 2011 - Cilt 2.
519. Temiz, F. M. (2012). "Halep'te Osmanlı Dönemi Ticaret Dokusu Üzerine". XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyum Bildirileri. Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
520. Temiz, F. M. (23-27 Mayıs 2016). "Hatay İli'nde Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması - 2015". 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt.
521. Temiz, M. (2009). İslam Döneminden İtibaren Antakya'da Kentsel Gelişim ve Mimarlık. In Antakya (Hatay) Koruma Amaçlı Nazım ve Uygulama İmar Planı Revizyonu Araştırma Raporu, 22–35.
522. Tezcan, C. (2004). "XIX. Yüzyılda Antakya'da Tahsil Edilen Bir Vergi: Deh-Yek Vergisi". Güneyde Kültür, sayı: 153-154, 5-10.
523. Toker B. (1968). Antakya İlinin Tarihi ve Yer Adları. İÜEF Bitirme Tezi, İstanbul.
524. Toksoy, A. E. (1940). "Antakya'da Şehircilik Hareketleri". İller ve Belediyeler Dergisi.
525. Toksoy, A. E. (1940). "Antakya'da Şehircilik Hareketleri". Belediyeler Dergisi. Sayı: 64.
526. Toksoy, A. E. (1940). "Tarih Kadar Eski Bir Şehrimiz: Antakya". Yarım Ay.
527. Toma, T. & Akkuyu, E. (2011). Hatay Çevre Durum Raporu. T.C Hatay Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.

528. Topçu, M. (2003). Şehir Morfolojisi Üzerine Bir Çalışma Konya ve Antakya'nın Tarihi Dokularının Karşılaştırılması. İstanbul Teknik Üniversitesi. (YLTezi).
529. Topçu, M. & Kubat, A. S. (2012). Old And New City: morphological analysis of Antakya. Proceedings: Eighth International Space Syntax Symposium Santiago.
530. Tozlu, S. (2009). Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası. Fırat Universitesi.
531. Tozlu, S. (2009). Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası. T.C. Fırat Üniversitesi Tarih Şubesi Yayınları. Elazığ.
532. Tozlu, S. (2009). Antakya (Hatay) Tarihi ve Bibliyografyası. Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi - Tarih Şubesi Yayınları.
533. Tozlu, S. (2010). Osmanlı arşiv belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrileri (19.Yüzyıl) / The Nusairis of Antioch and Alexandretta in Ottoman archive documents (19thCentury). Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 2010: 79-110.
534. TÜİK. (2010). Bölgesel Göstergeler Tr63 2010 Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye .
535. TÜİK. TR63 Bölgesi Mevcut Durum Analizi - TR63 Düzey 2 Bölgesi Kimliği.
536. TÜİK. TR63 Bölgesi Mevcut Durum Analizi - Dış Ticaret Yapısı.
537. TÜİK. TR63 Bölgesi Mevcut Durum Analizi - İdari Durum ve Yüzölçümü
538. TÜİK. TR63 Bölgesi Mevcut Durum Analizi - Nüfus.
539. TÜİK. TR63 Bölgesi Mevcut Durum Analizi - Taslak.
540. Tukin, C. (1941). "Mahmud II. Devrinde Halep İsyanı, 1813-1819". Tarih Vesikaları, c. I, sy. 3, s. 109-117.
541. Tümertekin, E. (1994). Beşeri Coğrafya: Giriş (genişletilmiş dördüncü baskı). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
542. Turgut, N. (1986). "Antakya Tarihi Ticaret Merkezi Mekansal Yapı Değişim ve Gelişim Sürecinin Kent Ticaret Merkezi Planlamasına Etkinliği". Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
543. Türkhan, S. 18. (2014). Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Haleb. T. C.İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. (DRTezi).
544. Türkmen, A. F. (1937). Mufassal Hatay Tarihi Cilt I. Hatay Manda Tarihi. İstanbul.

545. Türkmen, A. F. (1939). Mufassal Hatay Cilt II. Hatay Manda Tarihi. İstanbul.
546. Türkoğlu, A. E. (2006). Geçmişte Ve Günümüzde Antakya'da Hristiyanlik. T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
547. Tutar, A. (1997). XX. Yüzyıl Hatay Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası. İnönü Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (DRTezi).
548. Tutar, A. (2000). "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Nüfusu ve Dini Yapısı (1860-1921)". Fırat Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi.
549. Tüzün S. (1989). "İki büyük Savaş Arası Dönemde Hatay Tarihi (1918-1939)". Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. (YLTezi).
550. Tüzün, S. (1989). İki Büyük Savaş Arası Dönemde Hatay (1918-1939). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
551. Uça, M. (2002). "Strategic Significance of Hatay Province for Turkey". Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
552. Uçar, M. & Rifaioğlu, M. N. (2011). Yerel Kimliğin Mekânsal Temsili ve Québec Kentinde Korunması. İdealKent, Sayı: 3.
553. Ünal. (1938). "Hatay Devleti". Ülkü 12. Ankara.
554. Ünlüer, E. (2007). Antakya Kenti Örneğinde Tarihi ve Mimari Dokuya Uygun Kentsel Peyzaj Tasarımı Geliştirme Üzerine Bir Araştırma. Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
555. Ürkmez, N. (2016). Doğu Akdeniz'de Bir Liman Kenti: İskenderun (1914-1919). Pegem Akademi.
556. Ürkmez, N. & Efe, A. (2015). Hataylı Osmanlılar. Çizgi Kitabevi Yayınları: 634, Konya.
557. Uslu, M. & Acar, A. (2013). Kuruluşundan Cumhuriyete Kadar Antakya Tarih.
558. Usluoğlu, T. (2009). Değişim Ve Etkileşim Boyutuyla Hatay'da Hıristiyan Kültürü. T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
559. Vedi, M. (1944). "Hatay Meselesi Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? - I". Hatay, yıl: 1, sayı: 1, 7-9.
560. Vedi, M. (1944). "Hatay Meselesi Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? - II". Hatay, yıl: 1, sayı: 12, 9-11.
561. Venzke, M. (1981). "The Sixteenth Century Ottoman Sandjank of Aleppo: A Study of Provincial Taxation". New York: Columbia University. (DRTezi).

562. Venzke, M. (1986). “Aleppo’s Malikane-Divani System”. JADS, sy. 106 (3), s. 451-469.
563. Vorderstrasse, T. (2004). A Port of Antioch Under Byzantium, Islam, and The Crusades: Acculturation and Differentiation at Al-Mina. Chicago Uni. (DRTezi).
564. Wilson, S. (2000). Antioch: The Lost Ancient City, Humanities. July-August, Vol. 21, Issue 4, 46.
565. Woolley, S. L. (1953). A forgotten kingdom : being a record of the results obtained from the excavation of two mounds, Atchana and Al Mina, in the Turkish Hatay. Penguin Books.
566. Yaşin, M. (Nisan 2010). Barış kenti Antakya. Atlas / Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi, (205). 52.
567. Yavuz, B. S. Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Ensitiisü Atatürk Yolu Dergisi, sayı: 24, Kasım 1999-2003 527-561.
568. Yay. Haz. Ercebeci, Ş. & Şimşek Canpolat, A. & Çev. Yurdadağ, B. U. & Akın, A. & Yıldız, N. (2000). Ortadoğu'da Osmanlı dönemi kültür izleri uluslararası bilgi şöleni bildirileri / International symposium on Ottoman heritage in the Middle East, Hatay, 25-27 Ekim/October 2000, İskenderun, 28 Ekim/October 2000 :papers submitted to international symposium on Ottoman heritage in the Middle East, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
569. Yay. Haz. Gündüz, B. (2001). Misak-ı Milli’nin 80. Yıldönümünde İskenderun ve Çevresi Paneli (2000). Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını. Ankara.
570. Yay. Haz. Gündüz, N. B. (2001). Misâk-I Milli'nin 80. Yıldönümünde İskenderun Ve Çevresi Paneli. Atatürk Araştırma Merkezi.
571. Yaygın, M. A. (2016). Kent Dokusundaki Mekansal Değişimin Morfolojik Boyutta İncelenmesi. Konya Selçuk Üniversitesi.
572. Yazgı, B. (2012). Analysing The Effect Of Urban Form Elements On House Prices In Istanbul By Geographically Weighted Regression. Istanbul Technical University Institute Of Science And Technology.
573. Yener, K. A. (2013). Recent excavations at Alalakh : throne embellishments in middle bronze age level VII. Yale University Press.

574. Yenipınar U. (2010). Antiocheia, Mitolojik Öyküler, Hatay. Etki Yayınları. İstanbul.
575. Yenişehirlioğlu F. & Diğerleri. (2006). "Tartışma: Yerel Miras, Hafıza ve Sözlü Tarih (Antakya Üzerine)". Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm. İletişim Yayınları. İstanbul.
576. Yilmaz, R. & Sezer, T. & Esmeray, H. (2015). Coexistence Of Familial Mediterranean Fever and Hyperimmunoglobulinemia D Syndrome in a Child / Bir Çocukta Ailesel Akdeniz Ateşi ve Hiperimmünglobulin D Sendromu Birlikteliği. Journal Of Clinical and Analytical Medicine.
577. Yıldırım, M. (1999). "1827–1829 (H. 1243) tarihli Antakya (Hatay) Şer'iyye Sicilleri Transkripsiyon-Değerlendirme". Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
578. Yıldız, E. (1994). Annales Tarih Okulu'nun Bütünsel Tarih Anlayışı ve Fernand Braudel. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
579. Yıldız, F. (2015). Raylı Toplu Taşıma Sistemlerinin Hatay İli Antakya İlçesi İçin İncelenmesi. T.C. Bahçeşehir Üniversitesi. (YLTezi).
580. Yıldız, S. (2004). İlkçağda Hatay Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar. T. C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
581. Yılmaz, H. (2001). "Türkiye-Suriye İlişkileri". İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü. (YLTezi).
582. Yılmaz, L. (1990). Batı Karadeniz Ticaret Yolları ve Bu Yollar Üzerindeki Hanlar. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (YLTezi).
583. Yılmaz, M. (1992). "Hatay'da Yerleşmiş Aşiret, Oymak ve Cemaatler". Güneyde Kültür, cilt: IV, sayı: 41, 22-27.
584. Yılmaz, M. (2014). Cemil Meriç. T. C. Hatay Valiliği.
585. Yoldaş, H. (Eylül, 2014). Sürdürülebilirlik Bağlaminda Sosyo-Kültürel Etkenler Açısından Antakya Konutlarının Mekansal Analizi. T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (YLTezi).
586. Yüce, A. (1987). Antakya Çarşıları Öğretmen Dünyası. Ankara. (89).
587. Yücel, M. S. & Taşar, M. M. (2016). Demiryolunun Stratejik Önemi ve Erken Cumhuriyet Döneminde Demiryolu Siyaseti. VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Mart/March 2016, Vol. 1, no: 1.

588.(Der.) Akar, M & Maloigne, H. Çev: Keskin, A. & Belik, S. İ. & Bulu, M. (2014). Unutulmuş Krallık: Antik Alalah'ta Arkeoloji Ve Fotoğraf / The Forgotten Kingdom : Archaeology and Photography At Ancient Alalakh. Koç Üniversitesi.

589.(Der.) Mertcan, H. (2017). Asi Gülüşlüm: Ah Güzel Antakya. İletişim Yayınları Memleket Kitapları. İstanbul.

590.(Düz.) Reyhanoğlu, M. (1999). 4. Ulusal Pazarlama Kongresi: 21. Yüzyıl Eşiğinde Ulusal Pazarlama. Mustafa Kemal Üniversitesi.

591.(Edit.) Cimok, F. (2000). Antioch mosaics. A Turizm Yayınları.

592.(Edit.) Ergün, Y. (2006). Hatay'da On Sıcak Gün. Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No:19.

593.(Edit.) Eroğlu, C. & Babuçoğlu, M. & Köçer, M. (2012). Osmanl Vilayet Salnamelerinde Halep. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

594.(Edit.) Filiz, M. & Yay. Haz. 39'uncu Mekanize Piyade Tugayı Tarih Araştırma Grubu. (1978) Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu. 39. Mekanize Piyade Tugayı Tarih Araştırma Grubu Yayınları.

595. (Edit.) Gündoğdu, H. (2006). IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. T. C. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

596.(Edit.) Karasu, M. (2006). Sevgi, Barış Ve Hoşgörü Kenti Antakya : Nusayrilik, Alevilik Ve Çok Kültürlülük Bildiriler Kitabı. Ankara: Keşif Yayınevi.

597.(Edit.) Köker, O. & Çev. İng-İng Fethi, A. & Erm. Araşt. Çev. İncidüzen, A. & Fr. Araşt. Çev. Köker, Y. (2014). Antakya, İskenderun ve Musa Dağı Ermenileri : Orlando Carlo Calumeno koleksiyonu'ndan kartpostallarla / Armenians of antioch Alexandretta and Mousa Dagh : with the postcards from the collection of Orlando Carlo Calumeno. Birzamanlar Yayıncılık.

598.(Edit.) Koltuk, T. (2018). Osmanlı Belgelerinde Halep. Türk Dünyası Belediyeler Birliği.

599.(Edit.) Michael, M. N. & Kappler, M. & Gavriel, E. (2009). Ottoman Cyprus : A Collection Of Studies On History and Culture. Harrassowitz. 2009.

600.(Edit.) Redford, S. & Çev. Keskin, A. & Şare, T. (2014). Antioch On The Orontes : Early Explorations In The City Of Mosaics / Asi'deki Antakya : Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar. Koç University.

601.(Edit.) Uğuz, S. & Arı, B. (2016). Hatay Tarihi ve Kültürü Üzerine Araştırmalar - 1 Dr. Mehmet Tekin Armağanı. Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No:59.

602.(Edit.) Yastı, M. N. (2011). Hatay Kültür Envanteri, cilt: 1 ve 2, T.C. Hatay Valiliği.

603.(Edit.) Yener, K. A. Contrb: Batıuk, S. & Boutin, A. T. & Collon, D & Çakırlar, C. & Deckers, K. & Horowitz, M. & Koehi, R. B. & Kozal, E. & Mullins, R. & Lauinger, J. & Riehl, S. & Rossel, S. & Selover, S. & Yazıcıoğlu, G. B. & Yener, K. A. (2010). Tell Atchana, Ancient Alalakh : Amuq Valley Regional Projects Excavations In The Plain of Antioch. Koç Üniversitesi.

604.(Edit.) Yener, K. A. (2005). The Amuq Valley Regional Projects : Surveys In The Plain Of Antioch and Orontes Delta, Turkey, 1995-2002. Volume 1. Oriental Institute Of The University Of Chicago.

605.(Edit.). Haseki, M. İ. (2013). II. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu (Ekoturizm) 19 Nisan 2013. Çukurova Üniversitesi Karataş Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik Yüksekokulu.

606.(Haz.) Akgül, İ. & Tatlı, E. (2008). Halep Vilayeti Salnamelerine Göre 20. Yüzyılda Antakya. T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

607.(Haz.) Defne Belediyesi. (2016). 2015 Yılı Faaliyet Raporu.

608.(Haz.) Hatay Büyükşehir Belediye Başkanlığı. (2015). 2015 Yılı Faaliyet Raporu.

609.(Haz.) Hatay Büyükşehir Belediyesi Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı. (2014). T.C. Hatay Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı.

610.(Haz.) Hatay Büyükşehir Belediyesi Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı. (2014). T.C. Hatay Büyükşehir Belediyesi 2015 Yılı Performans Programı.

611.(Haz.) Hatay Büyükşehir Belediyesi Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı. (2014). T.C. Hatay Büyükşehir Belediyesi 2015 Yılı Performans Programı.

612.(Haz.) Hatay Büyükşehir Belediyesi Mali Hizmetler Dairesi Başkanlığı. (2016). Hatay 2016 Performans Programı.

613.Şahin, K. (2012). Hatay Mutfak Kültürü ve Yemekleri. T.C. Hatay Valiliği. Yayın No: 16.

614.Tekin, M. (2009). Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları. Atatürk Araştırma Merkezi.

615.(Mart 2014). Hatay Keşif Dergisi, Sayı: 81.

616.(2017). Akdeniz'in Tüm Tatları. Skylife. Turkish Airlines Dergisi, sayı: 404, 114-122.
617.(2017). Magma Yeryüzü Dergisi. "Antakya: Barışa Açılan Kapı", sayı: 24.
618.Bozkır, U. & Yön: Sarısaltuk, A. (2010). Hatay: Tüm Zamanların Şehri. Yedirenk Film Yapım.
619. (Yön.) Adlı, M. Z. (2010). Land Registry Archive Since the Ottoman Empire. The Republic of Turkey Ministry of Public Works and Settlement.
620.(Yön.) Ünal, U. (2017). Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
621.(Resmî Gazete ile neşir ve ilâm : 4/VII/1939 - Sayı : 4249). Hatay Antlaşması.
622.(2015). Antakya Kültür: Kültür ve Sanat Dergisi. Yıl: 4, sayı: 20.
623.5. Kentsel Altyapı Ulusal Sempozyumu Bildiriler Kitabı. (2007). TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Hatay Şubesi. Hatay.
624.(1745). Maps of Antioch (Antakya-Hatay) and Laodicea (Latakia). By: Laskaridis, A. Foundation Library.
625.(1919). View of Antakya (Antioch), By: Laskaridis, A. Foundation Library. Language: Greek, Modern (1453-).
626.(1936). İskenderon-Antakya Meselesi. Ankara.
627.(1945). Ankara Üniversitesi Haftası - Hatay, 10.09.1943-19.09.1943, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlarından: 37. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
628.(1952). Hatay Barosu Levhası, İktisat Basımevi. Ankara.
629.(1965). Türkiye Cumhuriyeti Köyişleri Bakanlığı. Köy Envanter Etüdlerine Göre Hatay. Başkent Matbaası. Ankara.
630.(1972). Liebeschuetz, Antioch : city and imperial administration in the later Roman Empire. Oxford University Press.
631.(1990). Hatay Barosu Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 6-7, Ankara.
632.(1993). Hatay tarihi, Hatay Kültür Turizm ve Sanat Vakfı u.a. Antakya.
633.(1994). Hatay ilinin ekonomik kalkınması. İktisadi Araştırmalar Vakfı.
634.(1998). "Bereketli Hilalin Kalbi: Antakya". Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi. Sayı: 64, Temmuz.
635.(2000). D'Antioche au Hatayl'histoire oubliée du Sandjak d'Alexandrette Harmattan, 2000. Paris [u.a.].

636.(2001). Asi Kıyısından Bir Hoş Sadâ: Antakya'nın Sosyal Buluşma Mekânları. Antakya Yerel Tarih Grubu Sergi Broşürü.
637.(2001). Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim, Yerel Tarih Grupları Deneyimi, Tarih Vakfı Yurt Yay., (Antakya Tarih Grubu'nun çalışmaları).
638.(2004). Antakya Kent Kurultayı Kitabı, 9-10-11 Aralık 2004. TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Hatay Şubesi. Hatay.
639.(2005). XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya. Kültür Sanat Yayıncılık
640.(2006). Antakya Kurtuluş Caddesi Yeniden Canlandırma Projesi. Mimar.ist 6(22) 12.2006, 94-97.
641. (2006). Zengin mozaik koleksiyonuyla Hatay Müzesi. Aktüel, no:17.
642.(2007). Demir, Y. "Fransız İşgalinden Sonra Antakya ve Civarına Ermenileri Yerleştirilmesine Yönelik Faaliyetler". Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı: 9. Ankara.
643.(2009). XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584). T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
644.(2010). Antakya ve Hatay. Karsten Brandt, Almanya.
645.(2010). Hatay araştırmaları – I. Antakya Belediyesi.
646.(2011). Hatay kültür envanteri/ Cultural inventory of Hatay Antioch. T.C. Hatay Valiliği.
647.(2012). Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi, Türkiye İle Suriye Arasındaki Krizin Gaziantep ve Hatay Bölgesi Ekonomileri Üzerindeki Etkileri.
648.(2013). Hatay Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Müzesi. T. C. Hatay Valiliği.
649.(2013). Hatay Valilik Binası. T. C. Hatay Valiliği.
650.(2013). Hatay Vizyon Planı. Kentsel Vizyon Platformu.
651.(2013). İslam Ansiklopedisi, "Antakya" Başlığı. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 228-232, 1988-2013.
652.(2014). Asi'deki Antakya: Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar. Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi. Koç Üniversitesi Yayınları.
653.(2014). Cemil Meriç Kültür Evi. T. C. Hatay Valiliği.
654.(2014). Hatay Medeniyetler Evi. T. C. Hatay Valiliği.
655.(2014). Osmanlı Belgeleri Işığında Antakya. Hatay Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Yayın no: 2. İstanbul.

656.(2015). TR63 Bölgesi Kırsal ve Kentsel Bölgeler Analizi. DOĞAKA.
657.(2016). 81 İlde Kültür ve Şehir: Hatay. T. C. Hatay Valiliği.
658.(2016). Hatay. Columbia Electronic Encyclopedia, 6th Edition. Q2.
659.(2016). Musa Dağı. Columbia Electronic Encyclopedia. 6th Edition.

ÖZGEÇMİŞ

Saadet Tuğçe TEZER
MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Meclis-i Mebusan Caddesi
No:24 Fındıklı 34427 Beyoğlu/İstanbul
0 212 2521600 - tugcetezer@gmail.com

Lisans: 2010
Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü *(bölüm birinciliği)*
"Haydarpaşa Liman ve Gar Alanı'nın Dönüşümü ve Dünya Örneklerinin İncelenmesi" başlıklı Lisans Bitirme Tezi
danışman: Prof. Dr. Zeynep Enlil

Yüksek Lisans: 2013
Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Kentsel Tasarım ve Mekân Organizasyonu Yüksek Lisans Programı
"Kent Biçiminin Köprüler Etkisinde Değişiminin İncelenmesi, Floransa Örneği" başlıklı Yüksek Lisans Tezi
danışman: Prof. Dr. Zekiye Yenen